

ГУАЩХЪЭМАХУЭ

12+

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЭ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКЭ
ЖУРНАЛ

1958 гъэ лъандэрэ къыдоки

май **3** июнь

Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм
и «КЪБР-Медиа» къэрал кIэзонэ
гуэхущIапIэм къыдегъэки

РЕДАКТОР НЭХЪЫЩХЪЭР

Мыкъуэжь Анатолиэ

РЕДКОЛЛЕГИЕМ ХЭТХЭР:

Ацкъан Руслан, БакIуу Хъанджэрий,
БищIо Борис, Гъут Iэдэм, Къэрмокъуэ Хъэмид,
Тэтрокъуэ Астемыр, ТIымыжь Хъэмышцэ, Хъэвжокъуэ Людмилэ,
Истэпан Залинэ (жэуап зыхь секретарь)

НАЛШЫК
2020

Псалъащхьэхэр

ЖьантIэ

*ТхакIуэ, критик, публицист КхъуэIуфэ Хьэчим
къызэралъхурэ илбэс 80 ирокъу*

Куэдым хуэIэижыт.....	3
КхъуэIуфэ Хьэчим хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	5
КхъуэIуфэ Хьэчим. Мэзыр жыг зырызурэ зэхэтц. <i>Повестым щыщ пычыгъуэ</i>	11
<i>ТхакIуэ Мэзыхьэ Борис илбэс 80 ирокъу</i>	
Зи лъагъуэ хэзышыжа.....	19
Мэзыхьэ Борис хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	21
Мэзыхьэ Борис. <i>Новеллэхэр</i>	27
<i>Артисткэ ЖьакIэмышьу КIунэ илбэс 80 ирокъу</i>	
Истэпан Залинэ. Адыгэ лъапкъ театрым и гуащэ.....	41
ЖьакIэмышьу КIунэ. Культурэм и гъуджэ.....	51

Прозэ

Фырэ-Къаныкъуэ Анфисэ. Мэуэтхэр. <i>Тхыдэ роман</i>	55
--	----

Усыгъэ

Мыкъуэжэ АнатоIэ. <i>Усэхэр</i>	89
--	----

Литературэ щIэныгъэ. Критикэ

Хьэвжокъуэ Людмилэ. Адыгэ литературэм новеллэ жанрым зэрызыщижьар.....	105
--	-----

Публицистикэ

НэщIэпыджэ Замирэ. БлэкIам дерс къыхэтхмэщ къэкIуэну дахэ щыдухуэфыну.....	115
Къумахуэ Аслъэн. Адыгэ лъагъуэжьхэмкIэ.....	121
Къэрмокъуэ Хьэмид. ЛIэщIыгъуэхэм я лъэужь.....	132

Прозэ

Шэвлокъуэ Пётр. ЩIалэгъуэ макъамэхэр.....	139
Къущхьэ СулытIан. ЩIакIуэ щIагъым. <i>Рассказ</i>	144

IуэрыIуатэ

Нарт хыбархэр.....	148
--------------------	-----

Сабийхэм папщIэ

Перро Шарль. <i>Таурыхьхэр</i>	154
---	-----

Дэ къытхуатх

Шэрджэс Иринэ. ЗыхэтлхьэщыIэкъым.....	169
ГушыIэхэр.....	170
Нэщэнэхэр.....	173
Псалъэжыу зэхэлъ псалъэзэблэдз.....	174

*ТхакIуэ, критик, публицист КхъуэIуфэ Хьэчим
къызэралхурэ илъэс 80 ирокъу*

КУЭДЫМ ХУЭIЭИЖЪТ

КхъуэIуфэ Хьэчим Хьэбас и къуэр Бахъсэн районым хыхъэ Дыгулыбгъуей къуажэм 1940 гъэм февралым и 10-м къыщалъхуащ. 1964 гъэм КъБКъУ-р къиухри, республикэм и хьыбарегъащIэ IэнатIэхэм щылэжьащ, хамэ къэрал щыпсэу ди хэкуэгъухэм щэнхабзэ пьщIэныгъэ яхудиIэныр къызэзыгъэпэщ «Хэку» обществэм и Къэбэрдей-Балъкъэр къудамэм жэуап зыхь и секретару, КПСС-м и обкомым печатымкIэ, телевиденэмкIэ, радиомкIэ и секторым, КъБР-м Телевиденэмрэ радиомкIэ и къэрал комитетым я унафэщIу, «Адыгэ псалъэ» газетым и редактор нэхъыщхьэм и къуэдзэу щытащ. 1998 гъэм ар япэу хахат КъБР-м и ТхакIуэхэм я союзым и тхъэмадэу, 2003 гъэм, Союзым и Уставым тету, тхъэмадэм и къуэдзэ хьуащ, 2008 гъэм аргуэру унафэщIым и къалэнхэр къыхуагъэфэщэжащ.

КхъуэIуфэ Хьэчим итхэхэр 1958 гъэм къыщыщIэдзауэ печатым къытохуэ. Художественнэ, художественно-документальнэ, литера-

турэ-критикэ, публицистикэ тхыггэхэр щызэхуэхьэса тхыль 14 и Iэдакэ кыщIэкIащ. Абыхэм яхэтиц усэ, повесть, рассказ сборникхэр. Хьэчим статья, очерк куэд, и тхыльхэм я Iыхьэ щхьэхуэхэр триухуащ адыгэ культурэм и тхыдэр джыным, лъэпкэ тхыбзэр кызырежьар зэфIэггэувэжыным, хамэ кбэрал кыщыхута ди лъэпкэггэхэм я адэжь Хэкум кыхуаIэ фIылбаггуныггэм и инаггыр кбэггэлггэхуэным. Абы и тхыггэхэрщ адыгэ тхакIуэ Iээхэу хьэрып, тырку литературэм хэлъхьэныггэ ин хуэзыщIахэм я цIэр япэу ди деж щызыггэIуар.

КхьуэIуфэр яхэтиц документально-художественнэ жанрым и лъабжьэр кбэбэрдей литературэм щызыггэтIылбахэм. Анхуэдэщ Совет Союзым и Лыхьужь Кбанкбуэщ Ахьмэдхьан теухуа «Орёл умирает в полёте» повестымрэ «Лыггэм и фэеплэ» тхыльымрэ. Документальнэ прозэм, тхыдэ публицистикэм щыщI Хьэчим истамбылакIуэхэм я натIэ кырикIуар кыщиггэлггэхуэжэ «ИгъащIэкIэ гбэрибхэр» и лэжыггэщхуэри. Кбэбэрдей литературэм ехьэлIа Iуэхуггэхэм ар мызэ-мытIэу тетхыхьащ, абы и лъэныкбуэкIэ уасэниэщ «В зеркале социальной жизни» тхыльыр.

КхьуэIуфэ Хьэчим и тхыггэхэр традзащ Налшык, Черкесск, Мейкбуапэ, Грознэ, Москва, Ростов, Тбилиси, нэггуэщI щIытIэхэми кыщидэкI газетхэм, журналхэм, сборник щхьэхуэхэми ихуащ. 2006 ггэм Хьэчим кыхуаггэфэщауэ щытащ «УФ-м культурэмкIэ щIыхьзиIэ и лэжьякIуэ» цIэ лъапIэр.

Кхьюэлуфэ Хьэчим хужагахэм щыщ пычыгьуэхэр

* * *

Кхьюэлуфэ Хьэчим журналистым и гьуэгу цхьэпэ икгуащ. Ар абы дежкIэ гьащIэм и дерсхэр шахутэ еджапIэ хьарзынэ хьуат. А IэщIаггэм дунейм и щэхухэм куууэ кIуэцIрыпльыфу, гьащIэм и пэжыр кьыгьуэ-тыфу иригьэсащ. А щыкIэм тету куэдым щыгьуазэ зэрыхуар и художественнэ тхыгьэхэм нагуэу кьыхош. Абы и Iэдакьэ кьыщIэкIащ «ЩIакуэ кIапэ», «Гьатхэм и ныбжьыр», «Зауэм и IэпапIэхэр» тхыль-хэр, нэгьуэщIхэри.

Сэ Кхьюэлуфэ Хьэчим куэд щIауэ соцIыху, ар зэрыщIалэ зэчи-фIэм сыщыгьуазэщ. Шэч кьытесхьэркьым абы иджыри тхыль хьэлэ-мэтхэр зэритхыным.

КУЛИЕВ Кьайсын
1974

* * *

Хэку зауэшхуэм хэтахэмрэ ди льахэм и хуитыныггэм, и насыпым папщIэ абыхэм ягьэлгьэгуа лыхьужьыггэа инымрэщ Кхьюэлуфэ Хьэчим нэхь дэзыхьэхри, зытетхыхьыну нэхь кьыхихри. «Адэхэм я лыхьггэм хуэпэжу» – очеркхэр щызэхуэхьэса тхыльым (1968), Совет Союзым и Лыхьужь Кьанкьуэщ Ахьмэдхьан теухуа «Кьуршыбггэм и псэр уэгум щет» документальнэ повестым (1971), нэгьуэщIхэми нагуэу кьагьэлгьэгуэж нэмыцэ фашизмэм ебэныным и тхыдэм дыщэпс напкIуэцIхэр изытха ди сэлэтхэмрэ офицерхэмрэ хахуагьэу яхэлъар.

Прозаик, публицист, критик Кхьюэлуфэ Хьэчим зыми емьщхь усакуэ гьэщIэгьуэнуи зыкьыгьэлгьэгуащ «ЩIакуэ кIапэ» тхыльым-кIэ. Ар 1969 гьэм кьыдэкIати, псалгэ гуапэ прессэм цыхужаIат.

ТЕУНЭ Хьэчим
1974

* * *

Уэ уи творчествэ гьуэгуанэр сыт щыгьуи пыщIащ щIэныггэм и щыгум ухуэзышэ льягапIэщIэхэр кьэгьэлурыщIэным.

Льэныкьуэ куэд кьызэщIэзыубыдэ уи литературэ лэжьыггэр зэрыщыту адыгэ литературэм и зыужьыныггэшхуэм и Iыхьэщ.

Уи критикэ тхыгьэхэр тхакIуэм и творчествэр тэмэму зэрызэпкь-рыпхыну, абы кьуэлэ талантыр кьызэрыбггэнэгуэну щыкIэм, ар сыт щыгьуи тегьэгушхуэным я щапхьэщ.

Уэ икьукIэ лэжьыггэшхуэ зэфIэбггэкIащ цIыху цIэрыгуэхэм я шыфэлIыфэхэр зэфIэгьуэвэжыным, Хэку зауэшхуэм и лыхьужьхэр кьэхутэжыным ехьэлгауэ.

ИпэжыпIэкIэ кьэхьуа Iуэхугьуэхэмрэ цIыху щхьэхуэхэм я кьекIуэкIыкIамрэ ехьэлIа уи очеркхэм, рассказхэм, повестхэм зэреджэ кьудейми кьыбжаIэ уэ лыхьужь-патриот темэм узэрыдихьэхыр: «Гьатхэм и ныбжьыр», «Зауэм и IэпапIэхэр», урысыбзэкIэ птха «Адэхэм я лыгьэм хуэпэжу» («Верность подвигам отцов»), «Лыхьужьыгьэм и фэепль» («Память о подвиге»), нэгьуэщIхэми.

Уэ гулгытэ хэха хубоцI тхыдэм теухуа Iуэхугьуэхэм, Кавказ зауэмрэ абы адыгэхэм кьахуихьа хьэдагьэмрэ. Абы и щыхьэтщ «ИгьащIэкIэ гьэрибхэр» («Вечные странники») тхылгыр.

БЭЧЫЖЬ Лейла,

КьШР-м и ТхакIуэхэм я союзым и правленэм и унафэщI;

УЭХЬУТЭ Александр,

Адыгэхэм я лэпкь-щэнхабзэ автономием и тхьэмадэ
2005

* * *

КхьуэIуфэ Хьэчим хуэIэрыхуэщ критикэм и жанр зэмылIэужьыгьуэхэм – рецензэ кIэщIхэм кьыщегьэжьауэ, льягьуэ куэдкIэ зызыубгьу, Iуэхугьуэ зэхэмыбзхэр наIуэ кьэзыщIыф тхыгьэхэм нэсу, тепльэгьуэ закьуэкIэ кьызэфIищIэрэ налъя-налъя куэду зэгьуэща литературэ сурэтым хуэкIуэжу.

СОКЪУР Мусэрбий

«Социальнэ гьащIэм и гьуджэ»

тхылгьым хуитха пэублэ псалъям щыщыц
1987

* * *

Си ныбжь итхэм фIыуэ дощIэж ди критикхэм я нэхьыбэм «Дыкьызэджа тхыгьэхэр «хьуа-мыхьуа» жаIэным и пIэкIэ зэрегупсысу цытар: «Зытхар нэхьыжь, хьэмэ нэхьыщIэ?» арат кьыщрагьажьэр. – «Нэхьыжьхэм я жагьуэ пщIы хьунукьым, ятхар хьуа-мыхьуами, пщIэ яхуэщIыпхьэщ, нэхьыщIэхэри гьэгьушхуапхьэщ, ауэ, ятхар дагьуэншэми, тIэкIу убын хуейщ – щымыкIын, закьыфIэмыщIыжын щхьэкIэ».

«Ар пщIыщ, апхуэдэу щытакьым», – жызыIэ кьэуvmэ, цапхьэ си куэдщ... КхьуэIуфэм и тхылгьым («Социальнэ гьащIэм и гьуджэ» тхылгырщ зи гугьу ищIыр – Ред.) кьызэригьэлгьэгьуащи, апхуэдэ критикхэм захригьэубыдакьым Хьэчим, зэджар кьызэрыщыхьу дыдэр жиIащ КIыщокьуэ Алим, ЩоджэнцIыкIу Iэдэм сымэ я тхыгьэхэм щытепсэлъыхьми.

ТХЬЭГЬЭЗИТ Зубер
1998

* * *

ЦIыху нэс, хабзэшхуэ зыхэлъ, щIэныгьэшхуэ зыбгьэдэлъ – ахэр и шыфэлIыфэщ си ныбжьэгьуфI КхьуэIуфэ Хьэчим.

Абы хэльхэныгьэфI хуищIащ ди культурэм, литературэм. Хьэчим и очеркхэр, повестхэр, критикэ тхыгьэхэр, усэхэр, рассказхэр гурыщIэ кьабзэкIэ, гупсысэ куукIэ гьэнщIащ. Абыхэм кьахотэджыкI образ гьэщIэгьуэнхэр, блэкIа зэманми нобэрей гьащIэми щызэфIэувахэр. Нэхьыщхьэраши, тхакIуэм и IэдакьэщIэкIхэр гьэпсащ бзэ кьулейкIэ.

Хьэчим кууэ щыгьуазэщ ди кьэралми нэгьуэщI хэкухэми щыпсэу льэпкьэхэм я щыIэкIэмрэ литературэмрэ. Аращ тхакIуэм и IэдакьэщIэкIхэр гьэщIэгьуэн, щIэщыгьуэ зыщIыр. Абы и щыхьэтц КхьуэIуфэм и рассказхэу «Цыхубз льэIу», «ЗэIущIэ» зыфIищахэр, «Мэзыр жыг зырызурэ зэхэтц», «Кьуршыбгьэм и псэр уэгум щет» повестхэр. Иужьрейр документальнэ тхыгьэщ, зытеухуар Совет Союзым и Лыхьужь Кьанкьуэщ Ахьмэдхьанщ.

КЪАГЬЫРМЭС Борис
2015

* * *

Кьарууэ иIэр льэпкьым и культурэм хуэзынэтIам псалгэ гуапэ хужыпIэныр дэрэжэгьуэщ. Апхуэдэщ журналист, тхакIуэ Iээ, льэпкь гьащIэм теухуа публицистикэ тхыль хьэлэмэтхэр кьыдэзыгьэкIа КхьуэIуфэ Хьэчим.

Хьэчим и Iуэху бгьэдыхьэкIэр, кьищтэ темэр кууэ кьы- зэрыщIигьалгэр сэ зыкьомкIэ сэбэп схуэхьуауэ кьызолгытэ. БлэкIа лIэщIыгьуэм и бгьуэщI гьэхэм я кум хуээу КхьуэIуфэр КьБАССР-м радиомрэ телевиденэмкIэ и кьэрал комитетым и тхьэмадэу ягьэува- уэ щытащ. Телевиденэми радиоми а зэманым щыIа журналистхэр, ре- жиссёрхэр, кинооператорхэр мыхуэмыхуу лажьэрт. КьыпфIэщIырт я Iэр зыхунэмыс щымыIэу, псори кьызэщIрагьэубыдэу. Тынштэ- кьым программэ зэфIэувахэм щIэуэ зыгуэр хэплхьэжыну. Ауэ Хьэ- чим хузэфIэкIащ творческэ гьэпсыкIэр кьепль-кьедаIуэ цIыхухэм «зэраIэрыхэ шэрыуагьэр» иригьэфIэкIуэн, гьащIэр сурэту теухуэ кьыббгьэдэзылхьэ телевиденэмрэ нэм имылбагьуу псалгэкIэ гүм едэхашIэ радиомрэ ябгьэдэль художественнэ публицистикэм и кьарур нэхьри кьиIэтын.

БЖЭНЫКIЭ Мухьэб
2015

* * *

Хьэчим бгьэдэль щIэныгьэ, зэхэщIыкI куум, акьыл жаным я хэкIыпIэр ерыщу, щхьэх имыщIэу, фIэгьэщIэгьуэну, дихьэхьу щIэныгьэм и щыгум зэрыдэкIуеярщ. Абы хэльщ тхьэм кьрита гуры- хуагьэр – и псэм дыхамэ, зэ кьызэджа усэр е текст псор и гүм ириу- быдэфьрт, щичэзум, щыхуейм деж IэкIуэлъякIуэу кьыгьэсэбэпу.

Хьэчим и творчествэр бгьуэщ, кIыхьщ икIи куууш, абы лгьэ- ныкьуэ куэд кьызэщIеубыдэ, дэтхэнэ IэнатIэр кьыумыщтами, тхыгьэ щхьэхуэ хуэфашэу. Ауэ япэ лгьэбакьуэхэм щыщIэдзауэ абы наIуэ кьищIащ и кьарур, зэчийр зытриухуэну Iуэхугьуэхэр. Нэхьыщхьэра-

щи, дэтхэнэ IэнатIэм щымылажьэми, езым и псалгэ щыжеIэ, нэгъуэщIхэм я акъыл здынэмыса гупсысэ кыщцеIэт.

Мыпхуэдэ зы Iуэхугъуи сытепсэлыхьыну сыхуейт: Хьэчим хабзэ дахэ зыхэлъ, нэмыс зиIэ, цIыхум пщIэ хуэзыщI цIыху пэжщ. ДызэрызэрыцIыху лъандэрэ дэ Iэджи зэдэтлэгъуаш, дахи Iеи дыхэхуаш, ауэ сэ абы псалгэ мыхъумыщIэ, фIей кыжьэдэкIауэ зэхэсхакъым, сыт хуэдизу къэмыгубжьами е и жагъуэ къамыщIами. Сытым дежи зэрызэпIээрытщ, зэрызэтетщ. Абыи куэд кыбжеIэ.

МЭЗЫХЬЭ Борис
2015

* * *

Нобэрей лъэпкъ интеллигенцэм щыщү и гум илгыр нэхъ нахуэу къэзыIуэтэф литераторщ КхъуэIуфэ Хьэчим. Ар шынэркъым сыт хуэдэ Iуэхуми езыр зэрэплгыр къехьэкI-нехьэкI хэмылгъу жиIэну, адрейхэм дзыхъ щамыщIым дежи, ар пэжым и тельхьэ къэмылэнджэжу кыувыф.

Сэ ар куэд щIауэ си нэIуасэт. Ауэ ТхакIуэхэм я союзым зэгъусэу дызэрыщылажьэрэ нэхъ къэсцIыхуащи, ди унэ дисыжми, гъуэгу дытехьами, кIуэ пэтми нэхъ сыдехьэх и цIыхугъэ лъагэм, щIэныгъэшхуэ зэрыбгъэдэлъым.

Сытым хуэдэу екIуу, дахэу ди республикэр, абы и тхыдэр, абы ис лъэпкъхэм ягъэлапIэ зэхэтыкIэр, псэукIэр, я хабзэхэр, я культурэр, ди тхакIуэхэм я творчествэр кыгъэлыгъуэфрэ, нэгъуэщI хэкүхэм дыкIуамэ, нэгъуэщI щIыпIэхэм щекIуэкI зэIуцIэхэм кыщыпсалгэмэ!

Куэд щIакъым ар ТхакIуэхэм я союзым и унафэщIу зэрылажьэрэ, ауэ урысей литературэ дунейм, тхакIуэ гупышхуэхэм абы и цIэ сыт щыгъуи фIыкIэ къраIуэ, Урысейм и тхакIуэ зэгухьэныгъэхэм я унафэщI нэхъ пажэхэм халыгтэ. Апхуэдэу утыку уихьэфын цхьэкIэ щIэныгъэ кбудейри, талант дьдэри мащIэщ. Уи лъэпкъым, уи хэкүм я пащхьэ щыпхъ жэуаплыныгъэри куууэ зыхэпщIэу щытын хуейщ.

ТЕППЕЕВ Алим
2000

* * *

«ЩIакIуэ кIапэ» тхылгым ихуа усэ псори зэхуэдэкъым, ауэ нэхъыщхьэр зыхэпльагъуэ хъунур нэгъуэщIщ: къэхъукъащIэ гуэрхэм зыдримыгъэхьэхьщэу – лъахэм, лъэпкъым я дежкIэ щхьэпэ, джэгү зыхэмылгыж Iуэхугъуэ ткIийхэм ар кIэщIу зэрыхуэкIуэрщ. Апхуэдэ усэхэрщ Хьэчим нэхъ къехьулIэри.

А тхыгъэхэм уардэу щолъагэ икIи щолъапIэ лъэпкъым и хабзэр, лъахэм и нэмысыр, къуршхэм я Iулыджыр, адыгэ цIыхубзым и лIыгъэмрэ и къабзагъэмрэ. А фIыгъуэхэм ящыщщ, абыхэм къагуэпх мыхъун зыщ бзэри...

Ахэр ижь-ижыж лъандэрэ лъэпкъым кыщIиуIукIа, гузэвэгъуэ куэдым къабзэу кыкIуэцIриха, накIэнэщхьагъэ зыхэмызэгъэн, зы мэскъалкIэ узэпщIыж мыхъун фIыгъуэщ...

Льэпкьым и нэмысыр псом ящхьэу зылгытэ, дэтхэнэ зы пцIыгупсри езым и ныбжь бийуэ зыбж, сыт хуэдэ кьэхьукьащIэри льяхэм и пщальэкIэ кьипщыну хущIэкьу цIыхур «дызэкьуажэгьуш» е «дызэхуэдэ адыгэщ» жыпIэкIэ кьыпхуэгьэпцIэнукьым: узыщыщым ухуэфащэрэ ухуэмыфащэрэ елытауэщи абы пцIэ кьызэрыпхуищIынур. Апхуэдэм, дауи, фIыуэ кьыгуроIуэ адыгэ льяхэм хуиIэ льягьуныгьэр здынэсыр, куууи зыхешIэ «бампIэу щыIэм я нэхь гуащIэр – цIыхум ибгына хэ-кум» ар зэрыщIэбэгыр.

... «ЩIакIуэ кIапэм» сэ нэхьыщхьэ дьдэу кьыхэсльягьукIар мыраш: авторым и фIэщу кьилыгьуэрт езым и темэр... Ар КхьуэIуфэ Хьэчим нэхь кьыщигьуэтар и документальнэ прозэрщ... Льяхэм дьгьуасэ и нэгү щIэкIахэр, абы и нобэр, ахэр зэрызэпыщIа льягьуэхэр кьэхутэнырщ.

КЪЭЖЭР Хьэмид
2000

* * *

КхьуэIуфэ Хьэчим и повесть «Мэзыр жыг зырызурэ зэхэтщ» жыхуиIэм зауэ зэманым кьэхьуахэмрэ абы иужькIэ зэманьфI дэкIа нэужь екIуэкIахэмрэ кьуэпс быдэкIэ щызэпхаш... Авторыр кьызэрыгуэкI уциякIуэу тхыгьэм кьыхэщыркьым, атIэ абы и гупсысэхэр езы тхыль-еджэм игу кьегьэкIыф.

Кьэбэрдей повестым зиузэщIынымкIэ мы дызытепсэлгыыхьым хэхауэ мыхьэнэ иIаш... Езы авторым и IэзагькIэ зэхильхьа сюжет пкьыгьуэхэмрэ пэж дьдэу кьэхьуахэмрэ повестым щызэхэгьэшыпсы-хьащ, абы щыгьуэми гьуазджэм и хабзэмрэ кьэIуэтэныгьэм и логикэм-рэ зыкIи пэрымыуэ... Зауэ зэманым ятхауэ архивым кьыщагьуэтыжа документхэри авторым кьегьэсэбэп кьэIуэтэныгьэр гьащIэм зэрыпэ-джэжыр нэхьри нэрыльягьу ищIын щхьэкIэ. Абы пэж дьдэу тхыгьэр художественнэ тхыгьэу зэрыщытыр зэм-зэмкIэ пщегьэгьупщэж-ри, гьащIэм кьыщыхьупахэм ябгьэдегьэувэ. Апхуэдэ Iэмалхэр нэгьуэщIыбзэ литературэхэм кьыщагьэсэбэпу урохьэлIэр, ауэ адыгэбзэкIэ ятха повестхэм ящыцу ар япэу кьезыгьэжьар КхьуэIуфэ Хьэчимщ.

Апхуэдэу нэгьуэщIи кьыхильхьащ ди льэпкь литературэм: КхьуэIуфэм и IэдакьэщIэкIщ япэ адыгэ документальнэ повестыр... Ар летчик хахуэ, Совет Союзым и Лыхьужь Кьанкьуэщ Ахьмэдхьан и гьащIэмрэ зауэ щызэрихьа лыгьэмрэ теухуащ. Повестыр итхын щхьэкIэ авторым архив зыбжанэм щIэлъ документхэр кьитIэщIыжащ, Кьанкьуэщымрэ абы и Iыхьлы-благьэхэмрэ зэхуатхауэ кьэна письмо-хэр кьыгьэсэбэпаш, цIыху зыбжанэм я гукьэкIыжхэр зэхуиэхьэсыжри, повестыр щитхым тегьэщIапIэ ищIаш. Апхуэдэ лэжыгьэр икIи кьэху-тэныгьэ хьуащ, икIи художественнэ тхыгьэ щыпкьэм и льябжьэу уващ.

ГЬУТ Iэдэм

«Адыгэ литературэм и тхыдэ»
тхылгьым щыщыц

* * *

«Нал кьута» романым (КIыщокьуэ Алим и романырщ жыхуи-
Iэр – Ред.) куэд дыдэ тратхыхьащ... Апхуэдэу щытми, дэ кы-
зэрытлътэмкIэ, романым и купщIэр кызэкIуэцIыхыным, тхыдэ, ли-
тературэ щIэныгъэ пщальэхэмкIэ художественнэ тхыгъэшхуэр «кьэп-
щыным» нэхъ гьунэгъу хуэхьуар КхьуэIуфэ Хьэчимщ.

«Социальнэ гьащIэм и гьуджэ» тхылъыр а ильэсхэм кыдэкIа
литературэ-критикэ лэжыгъэ нэхьыфIхэм ящыц зыщ.

Критикым хэлъ тегушхуэныгъэр, гьащIэм, литературэм кы-
щыхьу зэхьуэкIыныгъэхэм езым и Iуэху бгъэдыхьэкIэ зэрыхуиIэр
иужькIи мызэ-мытIэу кыигъэлъэгьуащ КхьуэIуфэм. Абы и щыхьэтщ
«доунэ, дофIакIуэ», жаIэурэ, 90 гъэхэм лъахэм и экономикэр, и щэн-
хабзэр зрагъэхуа щытыкIэ хьэлъэр кьехьэкI-нехьэкI хэмылъу кы-
щигъэлъэгъуэжа тхыгъэшхуэр (зи гугъу ищIыр 1999 гъэм октябрым
и 12, 13, 14 махуэхэм кыдэкIа «Кабардино-Балкарская правда»
газетым тета «Дрейф культуры. К какому берегу она пристанет?»
статьярщ – Ред). Критикым и псалъэр щапхгъэ нэрылгагъухэмкIи
щIэгъэбыдэжащ. Тхыгъэр цIыхубэм зэлящIысащ, псалъэмакышхуи
кыкIыгъащ. Ар зи гуапэ мыхьуа унафэщIхэм кызэрагъэпэща пэ-
джэж псалъи газетхэм кытрадзащ, ауэ пэжыр зэрыпхущIэмыхьу-
мэнур, гува-щIэхами зэгуэр ар кызырыщIэщыжынур зэманым кы-
гъэлъэгъуащ, критыкыр ильэс бжыгъэкIэ япэ плъэфу зэрыщытыр наIуэ
кыищIри.

КХЪУЭИУФЭ ХЪЭЧИМ МЭЗЫР ЖЫГ ЗЫРЫЗУРЭ ЗЭХЭТЦ

Повестым щыщ пычыгбуэ

Дэ зэи тхуэпшыжыну си фIэщ хьуркьым абыхэм кьытхуащIа псор. Зэи. Зэи кIуэщIыну кьым абыхэм я пашхьэм щытхь жэуапым и кьарур. Дэтхэнэ зыми тхылгьым я нэхь фIэрафIэ хузэхэтльхьами, уэрэдым я нэхь уардэр хуэдгьэпсами, абыхэм я кхьащхьэм тет фэепль сынхэм щIыхь кьэрэгьулу жэщи махуи дыбгьэдэту дгьэкIуауэ щытми. Дуней псор ажалым цахьумэу зи щхьэ зымыхьумэжыфахэм я щIыхуэу ттелгьыр, я пашхьэм щытхь жэуапыр, кьалэныр.

Нэхьыбэжщ дэ я щIыхуэу ттелгьыр кьэмыулэнджу бийм пэщIэтхэу, лыгьэр я бащэрэ щэджащэ шауэхэу зэуапIэм Iутурэ хэщIахэм, я цIэрэ я щхьэрэ зыми имыщIау хьыбарыншэу кIуэдахэм. А ухыгьэ жагьуэр натIэ яхуэхьуат шуудзэм и зауэлI куэдым.

... Августым и 1-м 1942 гьэм шуудзэм и полкитIым щыщу кьэ-нэжар нэмыщэхэм етIуанэу кьышаухьуреихьащ Ново-Николаевскэ хуторым деж. А махуэми лыгьэрэ хахуагьэкIэ ди зауэлIхэр пэщIэтащ бийм. Лыхьужьыгьэ яхэлгьу куэдым я псэр шатащ мыбдеж. ХэщIыныгьэ ини иратащ бийм. Абы щыгьуэщ Шыгьушхым зи хьыбар кьилгы-хуэужыну и мурад майор Захаровыр щыхэкIуэдари.

... Хуторыр кьащта нэужь, яукIа советскэ зауэлIхэм я хьэдэхэр фашистхэм ирадзащ гьэш фермэм и гьунэгьуу щыIа силос мащэжьым...

Ар зыльгьэгуауэ щыта лыжь гьуэрым абдеж ишащ походом хэтхэр.

Зы мазэ хуэдиз ипэкIэ командирымрэ комиссарымрэ мыбы кьэкIуауэ щытащ, щIалэгьуалэр я гьусэу кьемыжьэ щIыкIэ ялэжыну Iуэхухэм нэхь щыгьуазэ защIын папщIэ. Абы щыгьуи зэхэхат силос мащэм и хьыбар. Арат мащэр кьатIыжу зауэлI хахуэхэм я хьэдэ кьупщхьэхэм хуэфашэ пщIэ хуащIыну апхуэдэ Iуэхугьуи план зэхалгьым щIыхагьэхьар. Я гьусэу кьэкIуа хьэлгьезешэ машинэм шабэу пхьэупсахуэм хэлгьу кьышат щIауэ ящIыну кьуэшыкхьэм трагьэувэну фэепль сыныр.

Iэнащхьэм хуэдэу сэтей вэныжыпкьэм хьурейуэ щIыIэпс тIэкIу иIэт, кхьэ иуэжар уигу кьыгьэкIыу. Вэныжыпкьэр инкьым, абы узэпрыкIмэ, илгьэс тIоущIым щигьуауэ силос мащэжьым и хьуреагькIэ мамыру гьавэ кьыщокI. Зыри щыIэ хуэдэкьым мыбдеж и мамыр гьавэм гум кьрит дэрэжэгьуэм жьауэ трищIэну, ауэ щIыIэпсым япэ белыпэр зэрыщхьэщахыу, Iугьуэ кьыщхьэщыуам хуэдэщ куй псом, силос мащэжьым кьыуащ Iугьуэ. А Iугьуэр занщIау я гум тогьуалгьхьэ кьрихьэлIа псоми, я нэр щIесыкI, я тэмакьыр щед, щIым щхьэщыгьуалгьхьэу дуней псор зэщIишта кьыпIоущI. Аращ зауэ мафIэм иджыри кьыпиху гьуэзыр.

КьатIын зэрыщIадзэу, шырыкьу льяпщэжь, тэджыжауэ, белым кьыфIонэ, иужькIэ гьуэжь хьужа кьупщхьэхэр кьыщIош. Ауэ сыт мыр зищIысыр? Кьупщхьэхэр нэрыльагьуу Iэщ щIэинщ. Хуторым кьыкIауэ мыбдеж щытхэм жаIэ силос мащэм цIыху хьэдэхэр ирадза иужь гитлеровецхэм шы лIахэмкIэ ар ягьэсеижауэ. Ар пэжу кьыщIокI, шы щхьэ

кьупщхьэхэр, джаэналхьэхэр, Iэпслъэпс кIапэлъапэхэр Iэтэ цIыкIу мэху. Белыпэр, гур зэригъэшхыу, зыгуэрым йопIэстхьри, ятIэм гьуцI дыкьуакьуэ кьуапитI кьыхоц. Нал! Бгырыс псоми игъащIэм насып нэцэнэу ягьэлъапIэ налыр улъийжауэ, Iунэхэр кьыфIэблэблэ, белым щIым кьыхех. Хьэсэн хуэсакьгурэ ар кьещтэри, егугьупэу ятIэр елъэщI. ЯтIэр бдзантихьэщ, гьуцIым гьуатIафэ дэхьуауэ, тхэвым хуэдэу Iэм кIэропщIэ, Хьэсэн щытц а «тхэвыр» и Iэм кIэригьэкIыжыну пымылгыыххэу.

Аргуэру бел тхэмпер гьуцI щIыфэм докIыргь.

– Минэ! – мэкIий щIалэхэм ящыщ зы.

Командирым псынщIэу унафэ ещI кьэтIыныр зэпагьэуну, псори лъэныкьуэкIэ IукIыну. Шынахэу фэ зэрызытрамыгьэуэным пылбурэ, цIыхухэр мацэм кьыщхьэщокI. Я пIэм имыкIыу кьинэр «лIыжхэм» я закьуэщ – Командыры, Шыгьушхыр, Абубэ (старшинауэ щыта лIы бжыфIэр, Уэсмэн – «Слава» орден зи бгьэм хэль кьэпталым адыгэ цей телъу кьежбар. ЗэгурыIуащ жыпIэнт, ауэ зэпсэльэн дэнэ кьэна, зыр зым хуеплъэкIыххэкьым. Ар шалъагьум, аргуэру зэгурыIуащ жыпIэнт, мыдрейхэми щIалищ кьахокI, Комиссарри яхэтги, лъэбакьуэ псынщIэкIэ мацэмкIэ ягьээж.

– ФьукI, жысIакьэ? – ткIийуэ кьоупщI абыхэм Командырыр.

– Ныбжьэгьу полковник, – и Iэхэр едзыхауэ занщIэу зэфIоувэ Комиссарыр, – сэри дзэм сыхэтц, запасым сержанту сыщыIэщ.

– Сэри аращ, – апхуэдэ дыдэ дзэ кьулыкьу макькIэ кьопсалъэ етIуанэри.

– Запасым щыIэ сержант нэхьыщIэ... – кьолу и макьыр ещанэми.

Командирым и нэгу зэхэуфам нэхугьэ кIапэ щIопсэ, щIалэхэм я псэльэкIэр игу зэрырихьар хущIэмыуфэу кьыпогугьыкIри, ткIиягьэ иукьуэдиар занщIэу кьолалэ. Дзэм щызекIуэ хабзэхэм теувэн хуей щыхьу тIэкIухэр зыми пищIыртэкьым Командырым. ЛъэкIами, абы зыри тримыгьэкIыххэн хуэдизт. Иджыпсту а хабзэхэм псори техьахэт ямыщIэххэу, кьытрагьээжрэ кьапщытэжурэ зыхуагьэхьэзырам хуэдэу; хуеици хьуагьэнутэкьым абы, ауэ хуеикьуэ хьужмэ, апхуэдэ дыдэу зэрэкIуэкIыну зыхищIат Командырым, арат ткIиифэ кьытеуар щIыщхьэщыкIыжари.

– Дауи щрети, зыми щытцIэн щыIэкьым мыбдеж, фынакIуэ, – жиIащ абы, езыри япэ иту кьыIукIыжащ. АтIэ, хуеймрэ хуэмеймрэ имыщIэмэ, ар командир хьужрэт. Саперхэм кьеджэн хуейуэ унафэ ещI абы.

Арати, мащэр кьэтIыныр зэпагьэуну зэгуроIуэхэр.

Шэджагьуэ нэужьым кьэсащ саперхэр. Минэхэр, гранатэхэр Iэтэу зэтралхьэ, итIани, кьатIыху нэхьыбэ хьууэрэ макIуэ. ЦIыху кьупщхьэхэр здэщылтым нэса иужькIи, кIэ иIэкьым. ЦIыху кьупщхьэхэм ябгьурылгыщ жьакIэ зэраупс жанхэр, адыгэ бгырыпх быжхэр, сэшхуэ зэпыудахэр, автомат кьутахэр, узэрелусэу щащэ тхылъымпIэ чэтхьахуэхэр. А псоми яхэльгыжц минометышэхэр, гранатэхэр, шэхэр. Саперхэм я гьусэу, походым хэтхэми бел яIыгьыу кьатI. Хуэсакьыпэурэ лэжьэн хуей мэху. Убэлэрыгьамэ, насыпыншагьэ кьыпщыщIынкIэ бетэмалщ. Ауэ щIалэхэм белхэр ягьэтIылгыркьым. Iуэху зыбгьэдэтыр зищIысыр апхуэдизкIэ кууэ зыхащIащ, мыбдеж апхуэдэу

хьэкIэкхьуэклагэ хэлъу щыщIатIахэм я пащхьэ щаIэ хьуа кьалэным хуэфашцэу зыкьагьэлъэгъуэныр я гуращэ быдэщи, дэтхэнэ зы ятIэ IэшкIэри сакьыу зэIапщIыкI, мащэм зи хьэдэ илгахэм я унэцIэ зытет хьэпшып гуэр, е документ гуэр кьагъуэтынкIэ гугъэхэу.

Зэрыщыту цIыху Iапкьлэпкьыу зэфIэтыжу зы кьыщIэкIыр-кьым, псори зэхэкьутащ, зэхэгъэщэщэщ, зэхэпIытIащ... Кьупщхьэхэм гьуанэ зиIэ куэду яхэтщ шэ зэрыпхыкIар нэрылгагъуу. Щхьэ кьупщхьэхэм ящыщ зы псэубзэщ, и дзэхэри зы кьэмыту кьекIуэкIыу Iутщ.

– Мис мыбы езым зиукIыжауэ аращ, – ар куэдрэ зэпиплтыхьа нэужь, жеIэ старшинауэ щыта Абубэ.

– СыткIэ кьызэрыпщIар? – фIэгъэщIэгъуэн мэхьу Хьэсэн.

– Пльагьуркьэ и щхьэ щIыбым иIэр?

Щхьэ кьупщхьэм и щхьэку щIыбагьым кьэрэндащ икIыну гьуанэ цIыкIу иIэт.

– И жьэм жьэдилыхьэри зэуэжащ, – нэхь гурыIуэгъуэ ещI Абубэ. Ар Хьэсэн кьеплгыну кьыщIэкIынт, зыри хэпщIыкIыркьымы уэ дунейм, жыхуиIэу, ауэ, нэхьхьейщи, и щхьэр кьыхуэIэтыркьым.

Хьэсэн, пэж дыдэу, зыри хищIыкIыркьым абы, уеблэмэ иджы фIэкIа игъащIэм еIусатэкьым цIыху хьэдэ кьупщхьэ, ныкьуэкьуэн щхьэкIэ мыхьуу, нэхь тэмэму зригъэщIэн щхьэкIэ шэч ещI:

– И щIыбагьымкIэ кьыщытехуамэ-щэ?

– Кьыщытехуакьым, – а зэрынэщхьейм хуэдэурэ хуэму кьыгурегъаIуэ Абубэ, – и щIыбагьымкIэмэ, кьупщхьэм щIэчар и кIуэцIымыкIэ щыIэнут.

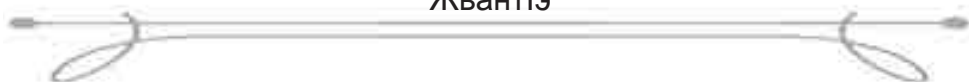
... Апхуэдэ щхьэ кьупщхьэу щэщIрэ щырэ зэкIэлъыкIуэу зэбгъэдэлът мащэр кьэтIын щаухам. Хьэсэн пэплъат мащэм иджыри нал кьыкIыну. НэгъуэщI мыхьуми, зы шым и налиплI ирикьуну хуейт. Ауэ а зым фIэкIа нэгъуэщI нал мащэм кьыкIакьым.

Кьупщхьэхэр псори хуторыр зыхыхьэ совхозым и рабочэхэм кьахьа бэнищым дальхьэ. Бэнхэр щэкI плъыжкьIэ кьэIулIыхьащ. Хуторым нэс километрищ нэблагьэ дэлъщ. Походым хэтхэм я дамашхьэм я бэнхэр тету а гьуэгур якIу советскэ зауэлI щэщIрэ щым я кьупщхьэлъапщхьэм.

ЗауэлIхэм я иужьрей гьуэгу. Ажалышэр кьазэрытехуэрэ илгэс тIощIрэ плырэ дэкIа нэужыщ абы техьэну мыбыхэм кьащыхуиухуар – заухагьэм папщIэ зи псэр зыта цIыхухэр иужьрей дыдэу зытрагъэувэж щIыхь гьуэгум.

Гьуни нэзи зимыIэ губгъуэ данагъуэ щхьэфэм кIуэцIрыкI сабэ гьуэгу цIыкIум зэи тетауэ кьыщIэкIынкьым мыпхуэдэ цIыху гуп. Жэназыр, жыпIэнурамэ, инщ. Абы хэтщ районым кьыкIа лыкIуэхэр, совхозым и унафэщIэхэмрэ и лэжьакIуэхэмрэ, еджакIуэ цIыкIухэр. Бэнхэм апхуэдэу яужь итхэщ сэлэт взвод ныкьуэ, район военкоматым и лэжьакIуэхэр.

Махуэм и хуабэгъуэ дыдэщ. Музыкауэхэм я бжьамий инхэм дыгьэр апхуэдизкIэ гуащIэу кьоуэри, жэзыр тхьэмбылыфэ хьуауэ кьыпфIоцI. Музыкауэхэм япэ итщ веннокхэр зыхь пионер цIыкIухэр. Псоми япэ итыжщ щэкI фIыцIэкIэ кьэдыхьа бэракь плъыжьыр нэщхьейуэ зыхьыр.

Къум гьуэжьу джыджым хьэлъэу тогуашэ нэщхьейгьуэ макъамэр. Зи Iур гьушцла мы губгьуэ нэщIым ар апхуэдизкIэ гуузу тоуIуэри, дыгъэ жьэражьэм трижьыкIа гьуэгу напщIэ удзхэр етIуанэу елыпщI жыпIэнщ.

Я щхьэр лъахьшэу ехьэхауэ, япэ ит бэныр яхь Командирым, Шыгьушх Хьэту, старшинауэ щыта Абубэ, «Слава» орден зыхэлъ Уэмэн сымэ. Куэдрэ къахуихуаш абыхэм я ныбжьэгьухэр иужьрей гьуэгум цагьэкIуэтэну, ауэ иджы хьунт я полкэгьухэм, зауэмкIэ я дарэгьухэм мышхуэдэу хуэщыгьуэу сэлам ирахыжын хуей щыхьуар.

Апхуэдабзэу нэщхьейхэу, зы псалъэ жамыIэу, зызэрахьуэкIыурэ, мыдрей бэнхэр яхь щIалэхэм.

Хьэсэн хэхуат иужь дыдэ ит бэным щIэувахэм, дапщэрэ зызэрахьуэкIми, абы хуээжырт. Щхьэусыгьуи иIэт апхуэдэу щIищIым. Къалэтыным и пэ а бэным и щхьэм Хьэсэн хуэму трильхьат мащэм кьикIа нал закьуэр, иджы ар бэныщхьэм тебза щэкI плбыжьым тест и къуапэ фIыцIэхэмкIэ уафэм худэплъейуэ. Тест генерал фурашкIэр, матрос бескозыркэхэр бэныщхьэм зэрытес хабзэхэм хуэдэу. Хьэсэни мыдрей псори зэгурыIуэу зы псалъэ зэжрамыIами, хуэсакьырт бэныр зыщIыпIэкIэ ещIэу налыр мыхьейным...

Адрейхэми хуэдэу нэщхьейт Хьэсэн. Зэи и гум кьимыхьа гупсысэхэм аргуэру и щхьэр ирашэхырт. Мы гьуэгуанэм кьызэрытехьэрэ иджытэкьым апхуэдэ гупсысэхэм я кьытегуплIэ щигьэунэхуар, ауэ мы иджыпсту зэрыт щытыкIэр зэи хуэмыдэжу гушцIэм телэбэрт. ИгьащIэкIэ игу кьэкIынтэкьым цIыхухэм я къушцхьэлъапщхьэ мышхуэдэу зэрызэрахьэм хэхуэну, хэхуапэу щытми, имыцIыхуэ, зейр имыщIэ цIыхухэм я къушцхьэ зы щIыпIэм деж кьыщIахыжауэ нэгьуэщIыпIэ щыщIатIэжыну зэрагьэлэпхьуэм зэрыхэтым апхуэдизу и гур игьэпIейтеину, абы кьигьэуш гупсысэхэм и псэм кьарууэ иIэр апхуэдизу куууэ хэша хьуну.

ИмыцIыхуэ... Сыт щIимыцIыхур? Ахэр аракьэ кьызэрежьэри зи хьыбар зэхихыр, зи лыгьэр, хахуагьэр куйем ис псом яхуэмыIуэтэщIыжыр, зи фэеплбыр ягьэлъапIэр? «Хэт сымэ ахэр?» – абы йогупсыс Хьэсэн, щхьэ къушцхьэ зэхэкьутахэр, блэгьу гьуанэпщIанэхэр, зэманым игьэща лъэдий къушцхьэхэр силос мащэжьым кьихыжын зэрыщIадзэрэ. Сыту задэ, джабэр екIуэкIыу гугьу, пхуэмылбытэу хьэлъэ мы гьащIэм и гьуэгу нэшэкьашэхэр! Зы лъэныкъуэкIи, бгьэщIэгьуэну зыри хэлъ хуэдэкьым. ЦIыху цIыкIум псэ кьызэрыпыкIэрэ ар къальху, мэпсэу, мэлажьэ, мэшхэж, мэгуфIэ, мэфыщIэ, мэзауэ, мэлIэж. Ауэ мыбы хуэдэу игьуэ нэмысхэу, и пIэм кьрачахэу, хьэзабищэр ятелъу, зауэм и мыгьуапIэм Iутхэу, лей къалбысу, хьэкIэкхьуэкIагьэрэ хьуагьэщагьэрэкIэ хэт яукIыу, хэт зимытын папщIэ езым зиукIыжу, хэт и уIэгьэр хьэпIацIэм ишхыу, хэт танк лъэгукIэ япIытIрэ апхуэдиз фасикьыгьэ хэлъу щыщIавэжым деж псоми нэгьуэщIынэкIэ уоплэ.

Зауэм гушцIэгьу иIэкьым. Ем пэщIэту абы щыхэщIа дэтхэнэри – захуагьэм и кьурмэнщ. Хьэсэн и гум кьокIыж и анэшхуэм жиIэу зэхихыу щыта псалъэхэр: «Зауэм хэкIуадэр шэхьидщ». Сыту пIэрэт абы нанэм кьригьэкIыр? Ар дыдэр армырауэ пIэрэт – ем пэщIэтар сыт щыгьуи захуэщ жиIэу? Иджы фIэкIа егупсысатэкьым щIалэр а псом.

Хьэсэн аргуэру и нэгу кышцлохьэж зырызурэ силос машэжым кырахыурэ вэныж сэтейм щрагъэтГылыклауэ щыль кыупщхьэ кьомыр. Хэт сымэ ахэр? Мис иджы абы и дамэм телъу абыхэм якIу иужьрей дыдэ гьуэгур – зауагъэм папщIэ зи псэр зытахэм я щIыхь гьуэгур. Ар якIу Тэрч, Урыху, Шэджем, Бахьсэн, Балъкь я ныджэхэм, я аузхэм кышцалъхуа, шапIа, щышэса щIалэхэм. «Сыт хуэдэ щIалэхэт ахэр...» – и тхьэкIумэм кышцоIу «Лысый» Iуашхьэм деж кышцыщыпсалъэм батальон комиссарым и гур кызыэфIэзыгъэнауэ щыта псалъэхэр.

Мис ахэр – лыгъэр зи бащэ хэкум и бынхэр, ипщэ дыгъэм и бзий пщтырхэр зи лъынгхуэм хэхуэнауэ кьалъхуа, зи набдээр кьуршыбгъэ дамэ, зи пащIапщIэр вынд тхыцIэ саут, зибгхэр бгырыпх ныкьуэ пщалъэ, зи плIэр уардэ щIалэ пкыфIэхэр, хьэзырыбгъэ цейр я джанэ куэщIу, дыгъэр я пыIэ щыгуу кьэшэса шухэр. Арауэ пIэрэт абыхэм я натIэм итар? Арауэ пIэрэт яхуэфашэр?

Ахэр иджыри кьэс кьэтхэщ, иджыри кьэс жейхэщ, я шы кыупщхьэхэм IэплIэ хуащIауэ. Абыхэм иджыри кьапоплъэ. Иджыри хиубыдактым ахэр демобилизацэм... АтIэ ахэр иджыри шухэщ, иджыри зэгъусэщ, иджыри зы эскадроным хэтщ...

Арауэ пIэрэт абыхэм яхуэфашэр – лыгъэмрэ хахуагъэмрэ я уэрэдхэм зэрыщIыкIурэ шапIыкIа щIалэхэм, бийм тезэрыгуэу зэрыхагъэщIэным хуагъэпса, бгы кыгуэуам хуэдэу, кьэзыгъэувыIэфын дунейм темыт шуудзэ атакэм зи нэр кыыхуикI, бийм и щхьэщыгум щыбзэ сэшхуэм и фий мактым зи гур щIэхьуэпс джатэрыжэ шуейхэм?

Махуэ дапщэ? Махуищц ахэр зауэм зэрыIутар. Иремахуищ! Дэтхэнэ зы цIыхури кыыхуалъху зы махуищ гуэрым е зы махуэ закьуэм, зы сыхьэт закьуэм. Дэтхэнэми и насып гьуэгур, гува-щIэхами, нос адреи цIыхухэм папщIэ илэжын хуейуэ и натIэм итыр щигъэзащIэ вагъуэбэ сыхьэтым, – цIыхугъэр, дунейм лъапIагъэу тетыр, хэкум и щIыхуэр, и напэр зищIысыр зэи хуэмыдэжу куууэ гурэ псэклэ, и Iэпкьлэпкь пщыкIутIыmkIэ щызыхищIэ сыхьэтым. Гува-щIэхами, дэтхэнэми лъос ар цIыхугъэм, насыпым я мэлухуу щытэджын хуей, пэжыгъэм и бжаблэм щиувэн хуей чэзур. А чэзур зым дежкIэ илгъэс зыбжанэщ, зым дежкIэ махуищц, сыхьэтщ, дакыкьэ бжыгъэщ. Абы щыуагъэкIэ кызыэрыхуамылъхуар псоми яфIэкъабылу щытынми пщIэуэ щIет щхьэж а зэман кIэщIым нэхь зыхуэкъулейуэ кышцIидзыр – хэт и лыгъэр, хэти и акылыр, хэти и гъащIэ тIэкIур... Мелуан тIощIым я апхуэдэ чэзууэ, я вагъуэбэ сыхьэту зэхэлъщ дэ ди Зауэшхуэм и махуэ 1418-ри. Насыпым и бжаблэм кьэрэгъулу щиувэн хуей хьуа дакыкьэм щхьэж нэхь зыхуэкъулейуэ кышцIэkIамкIэ – зым и лыгъэмкIэ, зым и акылымкIэ, зым и гуащIэмкIэ, зым и гъащIэ нэхумкIэ пшынащ ди ТекIуэныгъэ Иным и уасэри.

Махуищц ахэр зауэм зэрыIутар. Иремахуищ!

И кьуапэ улъыяхэмкIэ уафэм худэплъей налыр мащIэу зэм зы лъэныкьуэмкIэ, зэм адреи лъэныкьуэмкIэ ещIэу зытель бэн плыжым и ужьым иту хуэмурэ здэбакьуэм, Хьэсэн иджы и фIэщыпэу кышцохьу ахэр псори пэж дыдэу ицIыхуу, псори и кьуэшу, и Iыхьлыуэ, и ныбжьэгъухэу. Псори мыхьуми, языныкьуэхэр. Мис, псалъэм папщIэ,

мо налыр зи шы жэрым и льякьуэ щлэля щлалэр. Е клэрахьуэр зыжьэ-диубыдэу зызыкьыжар. Абы и щхьэ кьупщхьэр Хьэсэн зыщлэува бэн дыдэрат зыдэлгыр. Арат абы и щыгум налыр щытрильхьари. «Тхьэм ещлэ мыгьуэ, – и гур щлогьу зи щыбагыр и кьуэцымклэ щлэчауэ шэм пхиха щхьэ кьупщхьэм, – абы иджыри кьэс кьыпэплгэрэ и анэжьыр, е и бынхэр зейншафэ ятету кьэхьуа? Е, тхьэм ещлэ, Дон Гуфэ Гут станицэм япэ льягьуныгьэр щызыгьэунэхуа щлалэр ара ар, абы бын кьызэрыщы-хуалгьунур кьыщлэнуи хунэмысу зиукьыжын хуей хьуауэ. Ей-й, мы за-уэри мыр...»

Хьэсэн и щхьэр кьелэтри, и гьусэу походым хэт щлалэхэм яхоплгэ. Псалгэншэу зэлэпахьурэ абыхэм бэнхэр яхь. Сыту плэрэ ахэр зэгупсы-сыр иджыпсту? Езым гукьэкл ищлэхэм хуэдэ я гум кьридзэу плэрэ абы-хэми? Хьэсэн зым нэхь мыхьуми еупщынут. Ауэ апхуэдэ иджыпсту ущлэупщлэну корреспондент дыдэм дежкли кьемыкьуу кьыфлэщлэ.

И нэхэр хуозэ алытес джанэ пльыжь зыщыгь щлалэ пэ псыгьуэм, Быгуэ Шафир, Дзэлыкьуэжэужэ деж псалгэмакь кьыщыкьуам «уэлэхьы, сэ ськьуэну, зы гьусэ кьысхуэхьун закьуэ нэклэухьэу щытмэ. Ди адэр хэтащ, зиунагьуэрэ, абы, ар дыдэм щаукьлауэ жалэ», – жызыларат.

Кьызэрежьэрэ мызэ-мытлэу епсэлгьыллат абы Хьэсэн. И Гуэхуэм, и лэжьыгьуэм, зыкьримыгьащлэу, щыгьуазэ зищлэу. Шафир щлалэ губ-зыгьэу, куэдэм егупсысу фэ тетт, жылэщлэ, сьткли жьиджэрт. Механизатор школ кьыухри колхозым игьээжа кьудейт. Сьткли ягу ирихьырт щлалэр походым хэт псоми. Нобэ ар нэхьхей дыдэт, хуэ-сакьыпэу иыгьыу етгуанэ бэным щлэтт, зээмызэххэ флэкла и вышлэр зыми иримиыту, «Тхьэм ещлэ, – игу кьокл Хьэсэн абы здеплгьым, – и адэм и хьэдэ кьупщхьэ абы иджыпсту ихьыр. Дауи, езыри аращ зэгупсысыр. Иэджэ мыгьуэ щыщлэ хьунщ и гум. Сьт и лажьэ а щлалэ ахьырзэманым? Сьт ар адэ щхьэщымыту кьэхьун хуей щлэхьуар? Иджы апхуэдэ гукьеуэ игьэву мы гьуэгу хьэлгэм тетын щыкьуейр?...»

Гьэщлэгьуэнщ, ахэр зыми а нэцэнэмклэ кьыхищыпкьлатэкьым, ауэ шу дивизэм хэмытами, походым кьежьа щлалэхэм я нэхьыбэм я адэхэр зауэм хэклэуэдахэт. А бжыгьэ кьудейр урикьунт Хьэсэн зэрыт ныбжьым ит щлалэгьуалэ псоми я кьэхьуклар зыхуэдэр кьыбгьурылуэн папщлэ. Ауэ Хьэсэн игу кьохьэри, ар ирехьэллэ езым я хьэблэ щлалэ цыкьлэхэм, гуклэ щлэщыкьлэ я гьунэгьу кьуажэ уэрамхэр – гупэмкли, щыбагымкли, ипщэкьли, ищхьэрэкьли. Я кьуажэми ардыдэрат – и ныбжьэгьухэм я нэхьыбэр адэншэхэт. Пэжщ, зым и адэм кьыгьээжат, ауэ улэгьэхуэ тельти, мыгувэу ллат.

А гупсысэхэм здыхэтым, иджыпсту ильагьум хуэдэу и нэгү кьыщлэуэжэ езым и адэр кьыщыкьлэужа махуэр.

Хьэсэнрэ и ныбжьэгьу цыкьлэу Лгьостэнрэ джэгуу шыгьуэгум дэтт, пщлэнтлэмклэ зэрызэхьэ лэуэляуэ гуэр кьыщылуам. Щлалэ цыкьлэуитими зэуэ кьагурылуащ ар зищысыр. А махуэхэм кьуажэ гупэ уэрамыр псоми я пльаплэт. Абыклэ кьыдыхьэжхэрт зауэм кьыкьыжхэр. Уэрамымклэ жэну япэу зричаш Лгьостэн. «Уэ, мо кьэкьуэжхэр! Ди адэхэр яхэтынклэ хьунщ!» – жилащ абы, жэклэ щлэпхьуа нэужь. Щлалэ цыкьлэхэм псоми я нэр кьыкьырт хьыбарегьащлэ защыну. Дэтхэнэри тхьэ елгьэлурт мыгувэу и адэр ильагьужыну. Ауэ хэти хуэ-дэжтэкьым Лгьостэн. И анэшхуэм зэрыригьэсам тету, пщыкьэщхьэми,

пшэдджыжми, шхауэ кышчытэджыжкИи и псэлъафэр зыт: «Ялыхь, Хьэжчэл кытхуэхьыж!».

И анэшхуэм хуэдэу, Лъостэни джэш тридзэрт, зригьэсауэ, зэмышчы хилъхьэ хьэдзитЫр гьунэгьу зэхуэхьурэ зэхуэмышьурэ нэхьыбэ Гуэхум химыщЫкИ пэтми. Абы нэмышцИкИэ, адакъэм зыгуэркИэ уеупщИрэ ар Гуамэ, узыщИэупщИар пэж мэхьу жаИэу зэхихаги, пшэдджыжь кьэс я адакъэ джэмыдэр зэрихуэрт: «Хьэжчэл кьэкИуэжыну, адакъэжь?» – жиИэурэ. АрщхьэкИэ сыт хуэдизкИэ емыльэуами, емыдэхэщИами, емышхыдами, имыгьэшхами Лъостэн щепщИымрэ джэмыдэжьым и Гуэгьуэмрэ зэтехуэртэкъым. Арми, сабийр емышу пэплъэрт и адэм. Ар абы зэи ильагьуххатэкъым – ныбэ илгу дэкИат. ИтИани, быдэу жиИэрт кьэкИуэжу хуэзамэ занщИэу кьицИыхужыну. Езы Хьэжчэл нэмышцэр кызэрыдыхьэрэ хьыбары-шыбары иИэтэкъым, зыльэгьуаи хуэзаи кыкьуэкИыртэкъым. Абырэ Хьэсэн и адэмрэ зэи зэгьусатэкъым, зэщИыгьуу кьэкИуэжын жыхуэпИэри гьэщИэгьуэн дыдэт. ХьуапсэнэИуу уэрамым кьыдэлгьэда щИалэ цЫкИуитИым а псор сыткИэ ящИэнт.

Кьуажэ гупэ уэрамым цИыху гупышхуэ кьехьырт. Пежэжьауэ жэхэр, пщИантИэхэм кьыдэкИхэр кьахьхьэурэ, гупыр кИуэ пэтми нэхьыбэ хьурт.

Хьэсэнрэ Лъостэнрэ я щыбагьым дыргу-дыргу макъ гуэррэ хьэ кьугъ макьрэ кышчызэхахри, шынауэ кьызэплъэкИахэщ. Хьэсэнхэ я хьэ гьуабжэжьрат. Кьугьыу – банэу, кьугьыу – банэурэ, хьэр псори дэкИуэмкИэ жэрт, шым хуэдэу хьэмкИэу. Ар хьэвшыр цЫкИуу Хьэсэн и адэм кьыхьри ипИат. ИужькИэ псоми тхьэ яИуэрт кьэкИуэжыр хэтми хьэм мэкИэ кьищИауэ, Хьэсэн и адэм ИэплИэ хуищИу и нэкИум ебзеяуэ. Ар Хьэсэн ильэгьуатэкъым, хьэм куэдкИэ и ужь итут и адэм деж щы-нэсар.

ПщИантИэм кьыщагьэзэжам хэт кьафэрт, хэти гуфИэщауэ гьырт, хэти кьэкИуэжам лъэкИ кьымыгьанэу пкьрыупщИыхьырт. Хьэсэн имыщИэххэу гу льытащ абыхэм фИы дыдэу ильагьу и ныбжьэгьур зэрахэмытым. Лъостэн кьилыхьуэурэ ар шыгьуэгум дыхьащ. И ныбжьэгьур жыгым кИэрыгьэщИауэ гьыуэ щытт. Хьэуэ, ар сабий гьыкИэтэкъым. Кхьужьей жыгыжьым и лъэдийм нэкИукИэ кИэрыГубауэ ильэсих иримыкьуа щИалэ цЫкИур гьырт цИыхухьу балигьхэр зээмызэ зэрыгъ хабзэм хуэдэу – зэрыхуэфашцэкИэ зиИыгьыу, нэпси зэщыджи хэмыту. Нэрыльагьут ар фыгьуэм кьызэрыхимыхри.

Жэназыр хуторым дэт школым и пщИантИэм дохьэри кьоувьИэ. Мыбдежми цИыхур Гууу щызэхэтт. Кьуэшыхкьэм щхьэкИэ кьатИа мащэм кьраха ятИэщИэр самэшхуэу зэтелът. Бэнищыр мащэм и гьунэгьуу сакьыу щИым щрагьэувэх. Нэщхьеягьуэ митингыр кьызэИуех совхоз парткомым и секретарым. Абы и ужькИэ кьопсалгьэ походым хэтхэр, совхозым и рабочэхэм я лЫкИуэхэр. Бэнищыр зэбгьурыту хуэмурэ мащэм ирагьэувэх.

Сабий жэрумэ зэкИуэцИыльым хуэдэу и Иэгу шияхэм телъу Комиссарым мащэ гьунэм кьыИуехьэ кьэдабэ фИыцИэм кьыхэдыкИа кьэп псыгьуэ кИыхь цЫкИу. Налшык кьыщцежьэу мыбы кьэкИуа псоми ящИэ ар зищИысыр.

Дзэлыкьуэкьуажэ кьыдэкИауэ походым хэтхэр Псыхуабэ хуэкИуэу щежьа уэлбанэ махуэм Кьэбэрдей-Балькьэрым и гьунапкъэм нэмысу

япэ ит машинэр кьэувылат. Мис абы шыгьуэт кьэдабэ кьэп цыкIур Хьэсэн япэ дыдэу щильэгьуар. Гьуэгубгьу псыIэр белкIэ кьатIурэ абы изу иракIутат щыгуль фыцIэ щашэр. Абы льяндэрэ дэнэ кIуами кьэпыр автобусым илгьу кьрашэкIырт.

Иджы абы и щхьэр сакьыу кьитIатэри, Командирым и Iэгу бгьуфIэм из щIы кьрихаш. А щIы Iэбжьыбырщ щэкI пльыжькIэ зэщIэIула пхьэмбейхэм я щхьэм япэ дыдэу тешэщар. Псоми хьуржын цыкIум я Iэр ирагьэлгьадэурэ щIы Iэбжьыб кьрахырты зэрагьэ-зэхуапэу бэнхэм тракIутэрт. Хьэсэни иIэбаш хьуржыным и Iу зэвым. ЩIыр гьуцэт, ауэ щIыIэтыIэт. И Iэгур зэтрихри, Хьэсэн абы еплъаш. ЩIыгуль фыцIэ кьабзэт, бэяу фыцIэ зыщIагьэжа шэхум хуэдэу, дыгьэм пэцIууэ. Хьэсэн кьыфIэщIаш ар зи бгьум деж кьыщашта сэ-хуран хадэм и кьэгьэгьэмэр щIым кьыхихыу, зы напIэIэтыгьуэкIи кьыIурыуаш щIы Iэбжьыбыр кьыздикIа хэкум и епэрымэ псор, абы и губгьуэхэмрэ мэзхэмрэ мышхуэдэ махуэхэм ящхьэщыт, фоумэ мащIэ кьызыыхих, бжьэ цыкIухэм я дамэхэмрэ жэнэтбзу бгьэгупль-хэм я уэрэд макьымрэ шабэу ягьэву хьэуа нэхутхьэхур, ауэ псынщIэу зыкьыщIэжри, и Iэгу зэIухар мащэм и щхьэм щуублэрэкIаш, и тхьэкIумэми кьыIуаш ятIэ шыкьыр цыкIухэм пхьэбгьум ирагьэщIа Iэуэлыауэ хьэлъэр.

Дакьыкьэ зыбжанэ нэхь дэмыкIыу, школ унэм и бгьум деж Iуашхьэ кIыхь цыкIум зыкьыщIэташ. Кхьашхьэдэсэ папщIэу абы щхьэ-щытт Налшык и мывэупсхэм ягьэжа сыныр, пхьэупсахуэм хэлъу мыбы нэс кьашар. Мывэ пхьэбгьу льягэм и нэкIум мрамор бгьуфIэ кIэрыIулIат «КьБАССР-м и щIалэхэмрэ хьыджэбзхэмрэ мыужы-хыжу я гум фильынщ фэ, 115-нэ Кьэбэрдей-Балькьэр шу дивизэм и зауэлI хахуэхэм, фи фэепльыр» – жиIэу дыщэ хьэрфкIэ тетхауэ.

Iуашхьэр псынщIэу щIагьэнащ пионер цыкIухэм, андрей хутор-дэсхэм, райцентрым кьыкIа лыкIуэхэм кьахьа венокхэм, удз гьэ-гьахэм. Хьэсэн зыгуэр игу кьэкIри, и нал улъияр кьыштэжаш, ихьри кхьашхьэм трильхьаш. Зыкьомри абы щхьэщытыжаш, и гьусэ псори езыр зэгупсыс дыдэм егупсысу, езым ещхьыркьабзэу, налым еплъу зэ-рызэхэтыр зыхищIэу.

Автобусым кьитIысхьэжауэ кьыщэжьэжым ар аргуэру налым хуепльэкIыжаш. Бгырыс псоми игьащIэм насып нэщэнэу ягьэлыапIэ гьущI кIапэ дыкьуакьуэр венокхэмрэ удз гьэгьахэмрэ кьахэщырт, зауэлI хахуэу щытар щыщIалгьэхэкIэ яхь кьэдабэ щхьэнтэ цыкIу хэдыкIам лыхьужьым и орденыр кьызэрытешыр игу кьыгьэкIыу.

ТхакIуэ Мэзыхъэ Борис илъэс 80 ирокъу

ЗИ ЛЪАГЪУЭ ХЭЗЫШЫЖА

Мэзыхъэ Борис Беслээн и къуэр Щхъэлыкъуэ къуажэм щыпсэу мэкъумэшыщIэ унагъуэм 1940 гъэм апрель мазэм и 7-м къыщальхуащ, Курьт еджанIэр 1958 гъэм а къуажэм къыщухащ, Школ нэужьым ар щылэжьащ я жылэм Кировым и цIэр зэрихъэу щызэхэта колхозым. ИтIанэщ ар щыщIэтIысхъар Къэбэрдей-Балъкъэр къэрал университетым – 1959-1964 гъэхэм ар щеджащ тхыдэ-филологие факультетым урысыбзэмрэ литературэмкIэ, адыгэбзэмрэ литературэмкIэ и къудамэм. А еджанIэм щIэныгъэ нэхтыщхъэ къыщIэзыха Мэзыхъэ Борис къулыкъуэ IэнатIэ зыбжанэ зэблихъуащ; ар щылэжьащ печатым и цэхухэр шахъумэу КъБАССР-м щыIа IуэхущIанIэм (1964-1967), «Ленин гъуэгъу» (иджы «Адыгэ псалъэ») газетым (1967 гъэм къыщыщIэдзауэ 1979 гъэ хъуху корреспонденту, къудамэм и унафэщIу, жэуап зыхъ секретару щытащ), 1979 гъэм ар ягъэуващ КПСС-м и обкомым печатымкIэ, телевиденэмрэ радиомкIэ и секторым и унафэщIу. ИлъэсищкIэ абы щыIауэ, «Ленин гъуэгъу» газетым и редактор нэхтыщхъэ ящIащ. Мэзыхъэр Уры-

сейм и Журналистхэм я союзым и Федеральнэ Советым, КъБР-м и ТхакIуэхэм я зэгухъэныгъэм илгэс куэд цIауэ хэтиц, Къэбэрдей-Балъкбэрым и Журналистхэм я союзым илгэс 35-м цIагъукIэ и тхъэмадэу цытащ. Борис тIэунейрэ хахащ Къэбэрдей-Балъкбэрым и Совет Нэхъыщхъэм и депутаты.

Мэзыхъэ Борис зэрылажъэм хуэдэурэ, 1986 гъэм къиухащ КПСС-м и ЦК-м деж Жылагъуэ лэжъыгъэхэмкIэ цыIэ академиер. КъБКъУ-м цыицIэса лэхъэнэм къыщыцIэдзауэ абы литературэ Iуэхум быдэу зритауэ цытащ, и новеллэ кIэщIхэр а зэманым газетхэмрэ журналхэмрэ къытехуэу хуежъащ. ЗаныцIэуи цIыхухэм я гумрэ я псэмрэ дыхъащ, и тхыгъэхэм гъэпсыкIэ дахэ зэраIэм, гупсысэ куу зэрацIэлгъым, тхакIуэр адрейхэм къыхэзыгъэщхъэхукI хэтI цхъэхуэм къыхэкIыу.

Апхуэдэу зи дамыгъэ зиIэжу адыгэ литературэм къыхыхъа Борис къищта темэм фIыуэ егупсысу, зэпкърихыу матхэ. Ар ди нобэрей гъацIэм и усакIуэу убж хъунуц. ГурыцIэ къабзэ хуиIэу, IэкIуэлгъакIуэу ар тотхыхъ къуажэсдэс мэкъумэшыщIэхэм, хэкур зыхъумэжурэ зи псэр зытахэм, зауэм хахуэу хэтахэм, цIыху къызэрыгуэкIхэм я гурыгъу-гурыцIэхэм. Мэзыхъэ Борис тхакIуэ набдзэгубдзаплгъэщ, гъацIэм нэ жанкIэ пхоплгъэ, абы сэтейм къытримыдзэ Iуэхугъуэхэм гы лгъэтэ, ахэр зэпкърыхауэ тхылгъеджэхэм я пащхъэ ирелгъэ, абыхэм я къелжъапIэхэр, я къуэпсхэм зэрызаукъуэдийр къехутэри, ди фIэщ ищIу дыкIэлгъегъэплгъэ. А псори гупсысэ къабзэкIэ псыхъащ. Аращ Борис и новеллэхэр гурыхъэ зыцIри.

И новеллэхэми, и тхыгъэ инхэми Борис цыпсалгъэбэкъым. Псалгъэр зэгъэзэхуауэ, куницIафIэу къегъэсэбэн, зытепсалгъыхъыр кIэщIрэ IупицIу, цIыхури, абы и IуэхуцIафэри, и гурыцIэри, и дуней тетыхIэри къегъэлгъагъуэ. Тхыгъэхэр адыгэбзэ къабзэкIэ, жыIэгъуэ дахэхэр куэдэу хэту тхащ, удихъэхыу укбоджэ.

АдыгэбзэкIэ ятхауэ фIэкIа умыцIэну абы зэридзэкIащ урыс, ди лгъэпкъ литературэ классикэм щыщ тхыгъэщхуэхэр. Псалгъэм папицIэ, Мэлбахъуэ Елбэрд и «Iуащхъэмахуэ кIуэ гъуэгур шынагъуэщ», Вэркъуэ Владимир и «Яхуэзыгъэгъум къыхурегъэгъу» романхэр, Толстой Лев и «Хъэжы-Мурат» повестыр, нэгъуэщIхэри.

Мэзыхъэр журналист, публицист IэкIуэлгъакIуэщ. Ар илгэс 30-кIэ газетым щылэжъащ, абы щыщу илгэс 15-м редактор нэхъыщхъэу. Абы и къалэмьтэм къыцIэкIащ очерк хъарзынэхэр, публицистикэ тхыгъэ куницIафIэхэр, къэралым щекIуэкI IуэхугъуэщIэхэм, цIыхухэм я псэукIэм, лгъэпкъ Iуэхум теухуауэ лэжъыгъэ куэд.

Художественнэ творчествэми жылагъуэ лэжъыгъэхэми ехъулIэныгъэфI щызиIэ Мэзыхъэ Борис хуэфащэ гулгъытэ игъуэту сытым дежи и къалэнхэр игъэзэщIащ. Ар Урысей Федерациэм щэнхабзэмкIэ цIыхъэ зиIэ и лэжъакIуэщ, абы къыфIащэщ «Адыгэ Республикэм цIыхъэ зиIэ и журналист», «Къэрэшей-Шэрджэс Республикэм цIыхъэ зиIэ и журналист» цIэ лгъапIэхэри. Мэзыхъэм къыхуагъэфэщэщ, СССР-м, Урысей Федерациэм я Журналистхэм я союзхэм я саугъэтхэр, ЩIыхъ, Щытхъу тхылгъэ зыбжани къратащ.

Мэзыхьэ Борис хужагахэм щыщ пычыгъуэхэр

* * *

Критикхэми, тхаклуэхэми, щлэджыклаглуэхэми Мэзыхьэ Борис нэхьыбэу кыызэрацлхур адыгэ новеллистикэм и зэхэублаклуэу зэрыщытымклэщ. Тхаклуэ куэдым кьехуулэркьым псалгэ мащлэклэ гупсысэхуэ кьэлүэтэныр. Мэзыхьэр а жанр мытыншым дэгъуэу зэрпэлъщыр пасэу налуэ кышыхуаш газетхэмрэ журналхэмрэ кытехуа и япэ новеллэхэм. Абыхэмклэщ зэман клэщлым кьриубыдэу ар тхаклуэ цларылуэ зэрыхуар. А тхэклэ лэужыгъуэмклэ Мэзыхьэ Борис лъэщыхьа кьахэлагьанкьым нобэрей ди тхаклуэхэм, ар адыгэ новеллистикэм и классикщ.

«Гьуэгупэ псалгэ», «Вагъуэзэшибл», «Пцлащхуэ хужь», «Мазэхэ жэщ», «Бжьыхьэр пцлащэ пылъэлыжыгъуэщ», «Кьуажэ пшыхьэр», нэгъуэщл тхылхэмклэ, дэгъуэу адыгэбзэм кьригъээгэжа романхэмклэ дызыгъэгуфла Мэзыхьэ Борис творческэ эфлэклхьшхуэ илэщи, ди гуапэу дохуэхуэ дигъэгуфлуэ куэдрэ тхуэпсэуну.

ХЬЭФЫЦІЭ Мухьэмэд,
*«Адыгэ псалгэ» газетым и
редактор нэхьыщхьэ,
Кьэбэрдей Адыгэ Хасэм и тхьэмадэ*

* * *

Мэзыхьэ Борис адыгэ литературэм кышыхьыхам, япэ итахэм хаша гьуэгуракьым зриклуар, атлэ езым и лъагъуэ хишыжащ. Абы и лыхьужьхэр псэклэбейщ, и лэдакьэщлэклхэр плъыфэ куэду зэщхьэщокл. И бзэр гьэхуаш, шэрыуэщ.

ТЕУНЭ Хьэчим
1979

* * *

Хуабжыу сигу ирихьащ рассказхэр. Си гуапэу селэжыащ. Уеплыжыну ныпхузогэхьыж икли уи лэжыгъэщлэхэм сыноплгэ, злэжыын гьунэжу силэ пэтли. Сыноплгэ, сыт щхьэклэ жыплэмэ, уи лэдакьэщлэклхэм сыдахьэх.

ЦЫБИН Владимир
1982

* * *

Зауэм и лэужы мыклуэдыжын кызытенар зы цыху ллакьуэ-кьым, зы ныбжькьым, зы гьащлэкьым. Езым хуэдэхэм я нэгу щлэклар гум нэсу кьигъэлъэгъуэфаш Мэзыхьэ Борис.

Ар нэ жанклэ гьащлэм клэлоплъыф, утыкуаклуэ кьещл икли кьегьэпсэлъэф занщлэу гу зылъумыгэ хьэпшып цыклуфэклхэр. И дуней еплыклар, цыхухэм зэрахуштыр кызыэрыгуклщ, кьабзэщ.

Ахэр зыхэплъагъуэ абы и лэдакьэщлэклхэр занщлэу гум дохьэ.

СОКЪУР Мусэрбий
1977

* * *

Сэ хуабжыу сигу ирохь, си гуапэуи ськьоджэ Мэзыхьэ Борис итхэм, псом хуэмыдэжу и новеллэхэм. РадиокИи жьысIауэ шытащ мыр дыдэр: новеллэ тхынкIэ Нало Зауррэ Мэзыхьэ Борисрэ япэхьун зэкIэ димыIау си шхьэкIэ сэ кьысцохьу. (Тхьэм абыхэм ящхьэпрыкIыфынухэр дьапэкIэ кьыдит).

Шэч кьытезыхьэн шыIау ди гугьэкьым новеллэ и IуэхукIэ а тхакIуитIым я цIэ-унэцIэхэр зэкIэлъыкIуэу ди литературэм зэрыхуэвам.

IУТЫЖ Борис
1989

* * *

Хэку зауэшхуэм теухуауэ апхуэдиз ятхащи, шIэщыгьуэу зыри пхужымыIэну, пхуэмытхыжыну кьыпщохьу. Ауэ гьащIэр пхуэIуэтэщIыркьым. ЦIыхугури апхуэдэщ. Арауэ кьыщIэкIынщ Мэзыхьэ Борис и новеллэхэм укьеджэну шIэщIэщыгьуэр, шIэгукьинэжыр.

КЛЕНОВСКИЙ Петр
1969

* * *

Мэзыхьэ Борис и IэдакьэщIэкIхэр шIыпIэ куэд ямыубыду, ауэ икьукIэ купщIафIауэ апхуэдэщ. Абыхэм укьыщеджэкIэ литературэ нэсым узэщIеубыдэ. Уетхьэкьу кьыгьэщI образхэм я зэхэлъыкIэм, я псэ беягьым, гурышIэ гуэрхэр кьызэщIэзыгьэст кьэхьукьащIэхэм.

И лыхьужьхэр занщIау гу зыльумытэн цIыху кьызэрыгуэкIы уегьалгагьури, хьэл-щэн хьэлэмэтыщэхэр якьуэлъу кьыщIегьэкI. ИкИи удэзыхьэхри аращ, гьащIэм зэрешхьырщ, абы кьыщымыхьуарэ цIыхум яхэмыльрэ кьызэримыгупсысырщ.

БЕЛГЪЭРОКЪУЭ Евгений
1989

* * *

Ильэс тIошIрэ пщIым шIигьуащ сэ ныбжьэгьу зэрысхуэхьурэ Мэзыхьэ Борис. А ильэсхэм сэ фIыуэ кьэсцIыхуащ ар и хьэл-щэнкIэ, дуней тетькIэкIэ, фIыуэ сыщыгьуазэщ и IэдакьэщIэкIхэми.

Мэзыхьэ Борис адреи ди тхакIуэхэм кьащхьэщокI зытетхыхь IуэхугьуэхэмкIэ, и тхыгьэм хэтхэм зэрызаужьымкIэ, абыхэм я дуней еплъыкIэмкIэ. ТхакIуэм и тхыгьэхэм хэт цIыхухэр нэхухэщ, фIы зылэжьхэщ, мурадыфIи зиIэхэщ. КIэщIу жьысIэнци, тхылъеджэр фIым кьыхуреджэ. Мэзыхьэ Борис япэкIэ плъэ тхакIуэщ. Абы ди гьащIэм хэлъ шыщIэныгьэхэу ильагьухэр утыку кьрихьэурэ «тефыщIыхьу» щыткьым. ТхакIуэр ди зэман блэкIарщ нэхьыбэу зытетхыхьыр.

Сэ мы зымкIэ сыхуэупсэнэу сыхуейт Мэзыхьэм: «Борис, цIыхухэм фIыуэ укьалбагьу уи тхыгьэкIи, уи дуней тетькIэкIи. Тхьэм уи гьащIэ гьуэгу кьыпшэщыльыр кIыхь пщищI, уи тхыгьэхэри куэд ищI».

Сэ дапщэщи пщIэ пхузэщI, пщIэ зыхуащIым ухуэдэщи.

ХЬЭХЪУПАЩIЭ Хьэжбэчыр,
Кьэбэрдэи-Балъкьэрым и цIыхубэ тхакIуэ
1990

* * *

Сэ Борис зэрыстудента лъандэрэ соцлхури, флы мыхъумэ, лей лъэпкъ дэслъэгъуакъым. Псом япэу дэ тлур гъунэгъу дызэхуэзыщлар лэжыгъэрщ. Зы пэш дыщлэсу, ди лэжыплэ стлоры зэбгъурыту, зы луэху зэдэтщлэу, ди дзыхъ зэдгъэзу илъэс зыбгъушщлэ зэдэтхэклэщ. Зэгуэр и жагъуэ шысщлаи, сыщешхыдаи кыхэхуагъэнщ, ауэ си нэхъыжыгъэм и нэмысыр абы сыт шыгъуи илыгъащ.

Сэ редакцэм сиклыжу радиокомитетым ськлуэжа иужь шэнхэбзэмклэ отделим и унафэщлу си плэклэ Борис лэжыащ. Куэд дэмыклы аргуэру драгъэклуэтейри, жэуап зыхъ секретару ягъэуващ. Абы иужьклэ редакцэм щлашри, партым и обкомым яшащ, печатымклэ секторым и унафэщлу. А лэжыгъэр хъарзынэу илъэс зыбжанэклэ ирихьэкла иужь, здикла редакцэм кыгъээжыащ газетым и редактор нэхъыщхъэу. А лэжыгъэ гугъур Мэзыхъэм илъэс 15-клэ ирихьэклащ. Абы нэхърэ нэхъыбэклэ а лэнатлэм бгъэдэта япэклэ шылауи щлэркъым.

Борис республикэм и Журналистхэм я союзым и унафэщлу, Урысейм и Журналистхэм я союзым и секретару цытащ. Къэралым и Журналистхэм я союзышхуэм Къэбэрдей-Балъкъэрым и лыклуэу хыхъэ Мэзыхъэм абы пщлэшхуэ кызырэшыщхуащым и шыхъэтщ езым и делегациэм и нэхъыщхъэу ар илъэс зыбжанэ ипэклэ Бангладеш къэрал пхыдзам зэригъэклуар, и саугъэтыр къриту лауреат цлэ лъаплэр кызырэфищар.

Илъэс 30 хъуауэ журналист къалэн мытыншыр хуэлэижыу езыхьэклэ Мэзыхъэм а лэнатлэм щилэжыащ ущлшыщхъун луэху щхъэпэ куэд. Ауэ ар республикэм кызырэщыщхуэ журналист кудейуэ къым. Борис ящыщщ къэбэрдей литературэм хэлхъэныгъэфлэ хуэзыщла ди тхаклуэ нэхъ пажэхэм. Адыгэбзэкли урысыбзэкли кыдэклауэ ди пащхъэ кърилхъащ тхыль куэд икли ахэр цлхубэм гунэс ящохъу. Мыр гъащлэм нэ жанклэ хэлпгъэф, пэжыр къэзылгъагъуф икли гум нэсу зытхыжыф тхаклуэхэм ящыщщ. Абы и новеллэхэр цлхум и псэм нос, гум хыхъэу пэжщ, гъащлэм и нэхъ уэрыплэм кыхэхъуклащ.

Насыпыр лыхъэ мыгуэщщ, ари кыузэритщ, – жагъэ. Ауэ абы зы хэбзэ нэрымылгъагъу гуэр, лэмыр хъу ухыгъэ хэлъмэ, Борис и насыпым и къежыаплэр и анэм хуила лгъагъуныгъэ мыухыжырщ. Зи анэ зыужэгъужа шыгъуэ кыщлэклынкъым, ауэ Борис хуэдэу ар егъэлеяуэ зылгъагъуфари зырызщ. Ахэр ауэ сытми жыслэ псалгъэ тегъэлаккъым, атлэ дыщызэдэлэжыа лъандэрэ абы дэслъагъу пэжщ. Анэр флыуэ плгъагъунри насыпщ.

Тхъэм пхушщигъэхъэ, Борис.

КЪЭРМОКЪУЭ Мухъэмэд,
Къэбэрдей-Балъкъэрым и цлхубэ тхаклуэ
2015

* * *

Сэр нэхърэ Борис зы хэнтхъупс шынаккълэ нэхъыжыщ. Нэгъуэщлу жыплэмэ, езыр дунейм кызырэытехъам папщлэ Тхъэм хуащлэ флыщлэ лэшрылыр гъунэгъухэм кыхурахьэкла нэужь ськъальхуащ. Ныбжыклэ куэдклэ дызэрызэщхъэщымыклым емылгытауэ, сэ абы, Мэзыхъэ Борис хъужым, пщлэрэ клухъэнрэ хузощлэ, жьантлэри изотри зыдызогъазэ, сыдохасэ, дапщэщи и сэбэп кызоклэ, лэмал илэу, и клэри сыутлшщкъым. Илъэс 35-рэ хъуащи, «Черкес хэку» газетым (япэм «Ленин нуру» шытам) гугъу сыщохъри, флыуэ соцлху, согъэныбжыгъу, и нэхъыжыгъэри солэт. Ар умылгъагъун, уэим зыхуэщлын, щлхъэ зыхуумышщлын,

умылытэн цыхукьым. Уехьэху абы и цыху хэтыклэми, и зыгьэпсыклэми, и хэльэтми, цыхугьэмрэ адыгагьэмрэ зэрилгытэми, ахэм пщлэ зэрахуищлэми.

Борис журналист ІәкІуәлъякІуәщ. Абы и кьалэмыпэм кыщІәкІащ очерк купщІафІәхэр, публицистикэ тхыгьәфІхэр, цыху псәукІәм, лъәпкь Іуәхум ятеухуа лэжыгьә куэд.

Щәнхабзэм щилэ фІыщІагьэхэм папщІә ди ныбжьэгьум кыфІащ «Урысей Федерациэм щәнхабзэмкІә щІыхь зилэ и лэжыкІуә», адыгэхэм яку дэль экономикэ, щәнхабзэ зэпыщІәныгьэхэр гьэбыдэным, лъәпкьыр зэрыбыдыжын щхьәкІә лэжыгьәшхуэ зэрыригьәкІуәкІым папщІә – Адыгей Республикэми Кьэрәшей-Шәрджэсми щІыхь зилэ я журналист цІә лъапләхэр.

Борис! Сынохьуәхьу узыншагьә быдә уиләу, гуащІә пхәлбу, гукьыдәж ущымыщІәу иджыри апхуәдиз кьәбгьәщІәну! Уи илгьәсхэр иредахә, удз гьәгьауә!

ДЭБАГЬУЭ Мухьәмәд,

Урысей Федерациэм щәнхабзэмкІә щІыхь зилэ и лэжыкІуә,

Урысейм и ТхакІуәхэм я союзым хэт,

Кьәбәрдей-Балкькьарымрә

Адыгә Республикәмрә щІыхь зилә я журналист
2000

* * *

Мэзыхьә Борис тхакІуә Іәзәщ, журналист ІәкІуәлъякІуәщ. Абы и щыхьәтщ Борис и кьалэмыпэм кыщІәкІа дэтхәнә зы повестри, новеллэ кІәщІхәри. «Вагьуәзәшибл», «Бжьыхьэр пщІащә пылгьәлгыжыгьуәщ» тхыгьәхэм емыджа адыгә куэд щыләу кыщІәкІынкьым.

Мыр сигу кьокІыж. Черкесск кьалә ІуәхукІә сыкІуәуә си ныбжьэгьурә сэрә дытепсәлгыхьырт адыгәбзәкІә кьыдәкІа тхылгьхэм, адыгә щәнхабзэм, адыгә гьуәзджэм и зыужыныгьэхэм, адыгә хабзэм. Псалгьэм кьыдәкІуәуә жыслат Борис «Вагьуәзәшибл» зыфІища и тхыгьэр дунейм кьызәрытхьар. Си ныбжьэгьум и нәхэр кьийщІыщхьукІащ: «Борис цыху набдзәгубдзаплгьәщ, кьегьәкІуәкІ куэд хәмыту и псалгьәхэр купщІафІәщ. Абы и тхылгыщІәр дауә кьысІәрыхьа хьуну?» Сә си ныбжьэгьур кьәзгьәгугьащ икІи «Вагьуәзәшиблыр» хуезгьәхьауә щытащ.

Адыгэхэм зыгуәрым щытхьупс кьрагьәжэхьину фІыуә ялгьагьуркьым. Ауә Мэзыхьә Борис фІыщІи щытхьуи зыхуәфащәщ. Ар цыху гуапәщ, адыгәлщ.

Псоми фІыуә фошІәж 1993-1994 гьэхэр. Абы щыгьуә Мэзыхьә Борис «Ленин гьуәгу» газетым и редактор нәхьыщхьәу щытащ. Кьэралри цыхури зәщІәукьубеат, псори зәрыхьзәрийрә зым жиІар адрейм зәхимыхьжу. АтІә а илгьәсхэм ехутыләуә, тщыгьупщәжыпә нәхьрә нәхьыфІщ, жысІәри «Адыгә хабзә» тхылгыр стхат. АрщхьәкІә пыІәзәфІәхьым хәтым ещхьу властыр зыгуәшхэм, абы щхьәкІә зәпекьухэм уи хабзи, уи бзыпхьи кьафІәІуәхужынт? Щай фІыщІәжы кьрадзәртәкьым.

Тхыль щІатхыр зыгуәр кьеджән, жаІәри аращ. АрщхьәкІә си Іәрытхыр си стІоным телгьт, и фәр гьуәжь хьуным нәсауә, зэманым ипхьәхьжауә. Сытми, сигу кьәкІащ: нәгьуәщІ мыхьуми, мыбы щыщ пычыгьуә гуәрхәр газетым традзамә арат. СыкІуәщ Борис и деж. ГурызгьәІуәщ Іуәхур зылутыр. Іәрытх пІащә и пащхьә ислгьхьар, и

хьэлъагъыр ишэчым ярейуэ, кьилэтащ, иужькIэ зыIэщиубыдэжри жиIащ: «Мы япэ напэкуэцIым кыщыщIэдзауэ мы и лъабжьэ напэкуэцIым нэсыхункIэ зы хьэрф дэдмыгъэхуу теддэнщ. Мыр адыгэхэр дызыхуей Iуэхущ».

ИкIи илъэс ныкъуэм щигъукIэ тхыгъэр газетым кытэхуащ. «Адыгэ хабзэ» тхылъыр иужькIэ щхьэхуэу кыдэкIащ. Ауэ абы нэхъ-рэ нэхъ сыщогуфIыкI газетым тета пычыгъуэхэр зэхуахьэсурэ тхылъым ещхь ящIауэ жинт тральхьэжауэ адыгэ унагъуэ сызэрыхьэхэм кыщаштэу сагъэлъэгъуа иужькIэ. АбыкIэ фIыщIэр зыхуэфашэр Мэзыхьэ Борисщ. Нэгъэсауэ уадыгэлщ, Борис. Тхьэм ухущигъэхьэ, Тхьэм гуапагъэ пщIауэ, пщIар цIыхум, адыгэхэм зэхашIыкIыу, уузыншэу, уи унагъуэ, уи Iыхьлы, уи благъэ, уи ныбжьэгъухэм я ехулIэныгъэ ущыгуфIыкIыу куэдрэ уигъэпсэу!

МАФИЭДЗ Сэрэбий,

тхыдэ щIэныгъэхэм я доктор, тхакIуэ
2000

* * *

ХьыщI гъэхэм я пэщIэдзэм ди литературэм кыщIэтэджауэ шытащ тхакIуэ, усакIуэ щIалэ гупышхуэ. Ди тхыдэ благъэм шыгъуазэ дэтхэнэми ещIэ а зэманыр зыхуэдар: иджы зэрыжаIэ хабзэщи, дунейр уэфI хьууэ шыщIидза лъэхъэнэт ар, хуитыныгъэм ижь мащIэ кыкъуэури, цIыхум ягу илъыр я жьэкIэ яIуатэ хьуауэ.

Литературэми шызыхэпщIэ хьуащ а жьы мащIэм и IэфIыр, абы и бзэр хуит хьууэ щIидзащ. Апхуэдэ зэманым литературэм кыщIэтэджа тхакIуэ, усакIуэ щIалэхэрщ, я ныбжь нэсри, лыпIэ иувауэ, нобэрей ди литературэм и жьантIэм шылажьэр, абы и фIыпIэр зи Iэдакъэ кыщIэкIар.

Сэ шэч кытесхьэркъым Мэзыхьэ Борис апхуэдэ тхакIуэхэм зэрашыщым. Илъэс тхущIым щигъуауэ щолажьэ ар ди литературэм, а лъэхъэнэм абы и кьалэмыпэм кыщIэкIащ ди литературэм и тхыдэм зэи шымыужьыхыжын тхыгъэ хьэлэмэт куэд – и рассказхэрауи, и новеллэхэрауи, и повестхэрауи ирехьуи. Апхуэдабзэу шэч кытесхьэркъым Мэзыхьэ Борис и Iэдакъэ кыщIэкIа тхыгъэхэр зыхэгъуэщэн зэрыщымыIэм. Зи кьалэмыр жан тхакIуэ набдзэгубдзаплъэм, зэрыхабзэщи, тхэн зериублэ лъандэрэ кьыдогъуэгурыкIуэ иужькIэ зэи IэщIыб имыщIыж темэрэ образэр. Дапщэрэ игъэбатэми, зыщымыгъэнщIу, хуэмыухьу, Мэзыхьэм и тхыгъэхэм лъабжьэрэ купщIэрэ яхуищIыр цIыху цIыкIум и дунеймрэ и гурыгъу-гурыщIэхэмрэщ. Мэзыхьэм зи образ кыгъэщI а цIыху «цIыкIум» и псэм и дахагъкIэ, и цIыхугъэкIэ, и гупсысэкIэ уимытхьэкъун плъэкIыркъым – дауи, ар зыхузэфIэкIыр цIыхум и гущIэлъапсэм кьипсэлъыкIыф, абы и гум шыщIэмрэ и фэм дэкIымрэ дэзыгъэлъагъуф тхакIуэрщ. Апхуэдэ тхакIуэщ Мэзыхьэ Борис – зэфIэкI инрэ Iэзагъэшхуэрэ кыдалъхуауэ, Тхьэр абыкIэ кы-хуэупсауэ.

КЪЭРМОКЪУЭ Хьэмид,

тхакIуэ

* * *

«Гъуэгупэ псалгъэ» – арат Борис и япэ дыдэ тхылъым зэреджэр. Тхылъым и цIэр абы ит рассказхэм ящыщ зым и псалъащхьэм кыте-кIат. Ауэ апхуэдэу щIыфIищам куэдым уригъэгупсысырт. Балигъ

хьуауэ гьащлэм щыхыхьэклэ кьыхих гьуэгурщ цлхум дуней тетьклэу илэнур зыхуэдэр бэян кьэзыщлыр. ФЫ уигу илгу гьуэгу утехьамэ, уи луэху гэмэму укьытеклыжынщ.

«Гьуэгу псалгэ» тхыль цыкгур кьыщлэклэщ тхаклуэ щлалэр литературэшхуэм хуэзышэ гьуэгум и кьежьанлуэ. Абы налуэ кьыщлэщ художественнэ прозэм и ллэужьыгьуэхэм ящыцу Мэзыхьэм нэх зэфлэкл кьыщигьэлгьуэнур. Ар рассказ клэщлырщ, новеллэ жы-хуалэжырщ.

Новеллэ жанрыр япэу нэхь лэщлагьэ зыхуэхьуар, абы и дахагьэмрэ и флагьымрэ нэхь гупщл тчызыщлар Мэзыхьэ Борисщ. Абы и тхыгьэхэрщ ди прозэм и жанрыр зэрэфлаклуэр нэхь налуэу кьызыхэщыр. Мэзыхьэм новеллэм и хабзэхэр ди литературэм кьригьэтлэсаш а тхэклэ дахэ дьдэм и шапхэ нэхьыфлэхэм тету: тхыгьэр езыр клэщлуэ, хьыбар кьэлэутэклэ зэщлэжьуауэ, узылэпишэрэ укьымыутлыпщу, зы луэхум зы луэхур жьы дэхуплэ имьлуэу пыувэу, лыхьужьхэм я гумрэ я псэмрэ щыщлар зы кьалэм лэтыгьуэклэ уигьэлбагьуфу, уи гум кьришэллэфу, мы тхыгьэ тлэклум мыпхуэдиз дауэ иригьээзгьа, жьплэу бгьэщлагьуэу луэхугьуэ куэд кьыгьэбатэу, зыкли узыпэмыпльауэ хьыбарыр иухьу.

Щхьэхуэу тепсэлбыхьыпхьэт тхаклуэм и бзэм. Борис адыгэбзэм хуеджаш, филологииэ щлэныгьэ илэщ. Ауэ абы и тхыльхэм я бзэр езым гурьлгу кьалэм кьэкларщ, и анэм, и кьуажэгьухэм я бзэрщ. Дауи, щеджэм, газетым щыщылажьэм, Тхьэм кьрита бзэм нэхьри зиузэщлэщ.

Борис и бзэр, пэж дьдэу, дахэщ, лантлэщ, псынэпс губыгьуэу щлэщыгьуэщ, ущызэклэщлэплгуэ кьабзэщ, машларэ лэфлуэ зэгьээхуэщ, жанщ, кьуэлэнпщлээн зэмыфэгьуэщ и псалгэхэр. Игьащлэклэ Щхьэлыкьуэ удэмыхьами Мэзыхьэм и тхыльхэмклэ кьэпщлэнщ абы и кьуажэгьухэр зэрыжьэнахуэр, псалгэ хуэлээзэхуэ, луэрылуэдзхэрэ гушыларейхуэ зэрыщытыр, адрей кьуажэхэм зэрахэмыгьуэщэнур. Удэхьэх тхыгьэ зьыжанэм публицистикэ плыфэ зэрэщлэбдэми. Ауэ ахэр поэзииэ щыкьлэ зилэ публицистикэщ.

Цыхугьэм и пшыналгэ лгэщ зэфлэзыщлэ поэтиер, арыншэми, пэжыжьэкьым Мэзыхьэм и новеллэхэм. Рассказ гупышхуэхэм, уеблэмэ, тхыль псохэм (псалгэм папщлэ, «Вагьуээзэшиблым») усэ сборникым хуэдэу укьоджэ, псори зы тхыгьэшхуэм и лыхьэ щхьэхуэ хуэдэхуэ, ауэ лыхьэ кьэс езым и кьыщлэдзаплэрэ и ухьплэрэ илэжу, псори зы лэпэм кьызэрыщлэклар налуэ дьдэу кьатещу, зы гупсысэ льяплэклэ, зы кьуэпсклэ зэпыщлэхуэ, псори зы гум кьышхыдыкьлэу. Прозэу тха усэу кьыпщыхьухэри кьахоклэ новеллэхэм. Апхуэдэщ «Сэ ньыжьэгьуе силэщ» новеллэм и вариант «Вагьуээзэшиблым» итар. Поэмэ дьдэм хуэдэхэщ «Бжыхьэ уафэхуэпсклэ», «Щихуитлэ», «Вагьуээзэшибл» тхыгьэхэр. Усэ псалгэклэхэр, жьлэгьуэ дахэхэр, зэгьэпщэныгьэ хьэлэмэтхэр, псалгэ шэрыуэхэр удз цынам хэщэща налкьуту прозэ напэклэуэщлэхэм кьыхопщлэщлэщлэхэр.

Гьащлэм ину зихьуэжаш Борис и япэ тхыгьэхэр дунейм кьытехьэу зэрыщлэдзэрэ. Дэри зытхьуэжаш а гьащлэм дригьусэу. Ауэ Борис кьыхиха гьуэгум тету ерыщу и вагьуэм хуэклуэщ. Дэтхэнэ зыми и хьуэпсаплэщ и вагьуэр кьыхуэлыду уэгум исыну. Тхаклуэм и насып вагьуэр литературэм и льягаплэхэрщ. Мэзыхьэ Борис нэсаш а льягаплэм. Дяпэкли Тхьэм хуцлэгьэхьэ.

Новеллэхэр

МЭЗЫХЬЭ Борис

Шэщхьагъ кьурэ

И лЫр кьыщысыжыну дакьикьэр кьызыхуэмыгьэс Зэрихьэ и гур куэбжэмкIэ щыIэ зэпытт, унэм щыщIэси пщIантIэм кьыщыдэлъэдэжи, а джыдэ мыгьуэ, моуэ зэ кьыдыхьэжу, сигу бампIэр тескьутащэрэт, жиIэу. «КIуэ, Алыхьым урицIыхумэ, жыIэ, сыт хуэзмыщIэу кьэ-нэжар: си адэм сыбгьэдэсамэ, апхуэдизу зезмыгьэлIэлIэнкIи хьунт, тхьэ. Ипхьу дыдэхэм, унэм кьихьэжа нэужь, «уэ ди адэр зэрыпльагьум хуэдэу дэ тхуэмылгьагьункIэ хьунт, дыкьильхуа пэтми», – кьыжралэ, я фIэщ дыдэу. ЩыжамыIэни щыIэкьым: хуабэу игьашхэркьэ, шабэу игьэгьуэаль-игьэтIысыркьэ, ерыскьы щIэщыгьуэ щигьашIэрэ, сэ сщIэ мыгьуэрэ, зыгуэркIэ и гуапэ сщIащэрэт, жиIэу кьыпикIухь зэпыткьэ? Языныкьуэ хьэблэ лЫжьым ещхьу, Iэщхьэ бацэрэ пщампIэ фIейуэ цIыху кьытепльакьым, Алыхьым и шыкуркIэ, махуэ кьэс щыIутель кьабзэкIэ уэрамым зэрытехьэм ещхьыркьэпсу пщэдджыжькIэ щIагьщIэль кьабзэкIэ зызэрызэфIихым и гугьу умыщIыххэ. Хьэмэрэ, вакьэ лъэдакьэ тепIытIакIэ лЫжь уэршэрым яхигьэхьэрэ, и спорт гьуэншэдж лъэгужьэр махьшэ сьджу пIийуэ? Узыхуейр арамэ, игу кьыхьамэ, нобэ щымыIэж шырыкьу льяпщэ кIыхь щабэм джелэфей уэдьр кьыптыжу хуэфIельхьэри, щищIалэгьуэм и нэр кьызыхуикIа туфльэмкIэ зыкьырегьэхьжмэ.

ЦIыхур кьыпхуэгьапцIэми, Алыхьыр льягапIэм иту кьопльэри псори ельагьу, кьыпхуэгьэпцIэнукьым. Зэрихьэ и тхьэмадэр езыри и псэм кьыдохьэ: и псалгьэр шабэщ, IэфIщ, пщIэ-нэмыс хуумыщIынкIэ Iэмал имыIэу езыми хабзэ кьыкIэлъызэрехьэ, Зэрихьи фэрыщIагь лъэпкь хэмылбу бгьэдэтщ а нысэ IэнатIэм.

Бахьсэнукьуэ Мадин умылгьагьун, умылгытэн цIыхукьым. И гьащIэ псом халат хужь щыгьэрэ сэм я нэхь жаныр IэщIэлъу сьмаджэщым щIэтащи, и Iэзагь зэкIам ящыгьупщэркьым и Iэпэшабагьри и псалгэ гуапэри. ЛэжьапIэм кьыпэрыкIыу етIысылIэжа Мадин щхьэгьусэ фIэкIуэдамрэ унагьуэ ихьа ипхьу закьуэмрэ гумашIагьуэ яхуиIар нысэ нэхьыщIэ цIыкIум ирет. Зэрихьи ар зыхимыщIэу хьун?! АрщхьэкIэ лЫжьым и псалгэ гуэрхэр псэкIэ кьимыщтэу, зыхуигьэгьусэу, илгу щикIуэтыжи зэзэмызэ кьохьу, нобэ хуэдэу.

Ныриуэ-кьриуэу, унэ-хадэ жиIэу ар Iэуэлъауэху, Мадин тIэкIу кIыхьыIуэ кьыIэщIэхьуа и шэджагьуэ зыгьэпсэхур иухщ, зитхьэщIщ, зилгьэщIри гьэмахуэ пщэфIапIэм кьыпыт лэгьунлей цIыкIум кьэкIуащ. И Iэ хужь шабитIыр теукьуэдияуэ стIолым телъу, нысэм хуепльэкIащ:

– Шей тIэкIу кьысхуэпщIын, дахэ цIыкIу! Жейм сыкьигьэмэжэлIащ.

– Си хьэзырыпсщ, тхьэ.

Зэрихьэ дэдэр щыжейкIэ кьыщытэджныным пэплъэу сытым щыгьуи и шейр хьэзырт. Мадин зэрыфIэфIым хуэдэу крушкIэшхуэкIэ кьыхуихьащ, лэкьум, кхьуей убзыта щыгьуу, фошыгьури щхьэхуэу кьыхутригьэуващ.

– Дэнлэ-тлэ уэ уи шейр? – и макъым къыхэщ гуапагъэм хуэдиэ дьдэ лэфлагъ зыщлэль нагъуэ плагитыр кьилэтащ абы. – Илэт, илэт, шейбжьэ къэщли къэтлысыт.

Шейм гукъыдэж хуимылашэми, Зэрихъэ, «хъэуэ» хужымылэу, лэнэ клагэм крушклэм епщэу кыпытысыхъаш.

– Ы-хы, армыраи хабзэр. Уи закъуэ пшхыр лэфлкъым. Ерыскъым я нэхъ лэфлыр зэдэпшхыращ. Уи гуащэ тхъэмышкклэм щлэщыгъуэ ипщэфламэ, «зыгуэр гъусэ щлыи къэклуэж», жилэу нэпсалъэу щытащ. Псом хуэдэкъым шейм и луэхур – фадэм ещху, шейми ефэгъу уилэн хуейщ, армырамэ ар псылэфл къудейщ. Японхэми китайхэми шейфэм хабзэ дахэ иращлэклыу къоклуэкл. Адыгэм шей папщлэу махъсымэр дилагъэнщ, ди хабзэм щыщ куэд епхащ. Шей лэфл дьдэ схузэхэпщлащ, нысащлэ, Алыхъым гъащлэ лэфл кыуит...

– Шейщи шейщ... – кьригъэжъат Зэрихъэ, арщхъэклэ Мадин идакъым:

– Хъэуэ, тласэ, сэ псэклэ зыхызощлэ мыбы и лэфлагъыр. Пщлэрэ сыт хуэдэ ерыскъыри зыгъэлэфлыр? Пщафлэм и псэращ. Ягурэ я псэрэ халхъэу япщэфлараш лэфл хъур, армыхъумэ тхъу, шатэ куэдэ зыхалхъаракъым. Шейри апхуэдабзэщ: цлыхуитлым шейудзри фошыгъури зэхуэдэу халхъауи сощлри, нэхъ мэ дахэ зилэнури, нэхъ лэфл хъунури псэр зратаращ. Мы шейр апхуэдиэу гурыхъ зыщлар уэращ, алыхъыр насып мыухыжкклэ зыхуэупсэн.

Зэрихъэ зыхищлащ и нэгур дьхъэрэну кызырэзыщлэнэр. Мадин абы гу лытащ:

– Абы уримыуклытэ, дахэ цлыклу, ар ущлэуклытэнкъым, ущлэгуфлэнщ. Апхуэдэу узыгъэса уи адэ-анэр Алыхъым пхуигъэпсэу.

– Упсэу, дадэ, спщэфлар ущыгъуу зэрыпшхым сэ сыт хуэдэу сригуфлэрэ, нэхъыбэж нэхъ лэфлу кыхуэсщтарэт си дадэ фом, жьылэу сохъуапсэ, тхъэ...

Апхуэдэурэ зэдэуршэурэ шейбжьэ зырызыр ираффри, щхъэж и луэху и ужь ихъэжащ. Дыгъэр етлысэхати, Зэрихъэ хадэмклэ ихъаш, тлэклу пщлэну. Мадин нэгуджэр зылуильхъэри, тхыль гуэрхэр зыбгъэдигъэклуэтащ – абыи ищлэн и мащлэкъым: лэжъаплэм щылуутым зэхуихъэсауэ тхыль куэд илэщ тхыдэм нэхъ теухуауэ.

Махуэр клуэху Зэрихъэ нэхъ теужурэ, Астемыр и къэклуэжыгъуэм тесабырэжыпащ. Тхъэмадэм шей дефа, абы и псалъэхэм ичрам къезыгъэхъыжа нысащлэр иджы зэгупсысыр нэгъуэщлт: зыхуигъэгусэн, къэгубжьын хуэдиэу сыт кыжрилат абы? Иджы йогупсысыжри, тхъэмадэм игу щлебгъэн кыхуэгъуэтыжырккъым – езым нэхъ нысэфл жылэ псом дэмысами, ллыжыр арэзы хуэмыщлынми емыклу илькъым. «Сипхъу, си бын», жилэу къеджэ пэтми, Зэрихъэ, дауи щрети, хамэ бынщ, хамэ унагъуэ щалхъуащ, шагъэсащ. Хадэм кыщиклыжами, Мадин кызырэхурджэуар и жагъуэ хъуауэ хужылэнкъым. «Тлэклу зыгъэпсэху, дахэ цлыклу, махуэ псом улъэрытетщ, телевизор еплъым, музыкэ едалуэм уащыщкъым. Лэжыгъэр зыгъа щылэкъым. Зыгъэпсэху». Дадэм елъагъу нысэм бостей быхъушхуэ зэрызэрихъэр.

Пщыхъэщхъэшхэр зэфлэклри, зэрихабзэу, Мадин щыжей пэшым клуэжащ, телевизорыр пигъанэу хъыбарыщлэхэм еплъыну. Зэщхъэгъусэхэр лэгъунэмклэ еклуэклыжащ. Зэрихъэ и гугъат нобэ зыхэта гурыгъугурыщлэхэр хуилуатэу ллыр имыгъэплейтеину, арщхъэклэ хуэшэчакъым.

– Пщэдэй дэнэклэ бгъэзэн уи гугъэ? – жьыжъэу кыщыщлидзащ абы.

– Шэджагъуэ хьуху сыжеинт си гуапэу. НэгъуэщI хьуэпсапIэ симыIэ, уэлэхьи. СщIэркьым кьысщыщIар – жей срикьужыркьым. Сыт щIыжыпIэр?

– Бэзэрым дыкIуэн жысIэри арат, тхьэ, Iуэху блэкI гуэр уимыIэмэ.

– Уэи, дыкIуэнмэ, ар проблемэ сытми? СлIо кьэтгэхуну уигу кьихьар?

А упщIэрат Зэрихьэ зыпэплъэххэри.

– Щхьэнтэ.

– Iэу! Сыт апхуэдизу щхьэнтэкIэ ущIэерыщыр? Бэзэр дыкIуэху кьыбощэху... ДиIэр уфIэмащIэ?

– Тхьэ ди куэдыкIеймэ, дадэ игу ирихь кьахэкIыркьым армыхьумэ. Сыт хуэдэ щIэзмыдзамэ, кьурэщ, жи. Тхьэ, кьазыщ щхьэнти, бабыщыци, джэдыци, мо иджы кьежьам хуэди щIэздзати, нэху кьекIыу, «щхьэнтэ тыншт?», жысIэу сеупщIыху, «уэлэхьи, сэ щхьэнтэ тыншт симыIэж, тIасэ, кьурэ защIэщ», жеIэм. Ноби згьашхэщ, пIэ хуэсщIыжри «зыгьэпсэху, дадэ, уи щхьэнтэр дыгъэ езгъэуащ, кьэзгъэбырыбаш», жесIати, аргуэрыжыу кьысхупригъэхам.

– Уи щхьэ ирумыгьажэ, жьы хьуащ... Жьы щыхьукIэ, сабийм хуэдэу кьииныныр Iуэхум хэль хьунщ. Ди анэр зэримыIэжрэ и цыр уащ.

– Хьэуэ, тхьэ, Астемыр, и щхьэнтэшхуэ хьфIэздзэжар игу кьеуэу ара сфIошI. ИтIкIэ кьыпхуэштэтэкьым, тхьэ, ар.

– Уэи, арами дыщэм хуэдэу пыкIамэ-тIэ. Сэ си Iуэхуш ар дгъэу-тыжмэ. Дэ махуэ кьэс дядэм щхьэнтэщIэ кьыхуэтгэхуфынкьым, уи дыщым кьрашахэм ящыщ зы щIэдз, нэхь игу ирихьынуми пщIэркьым.

АбыкIэ зэгурыIуэхэри, а Iуэхум афIэкIа кьытрамыгъээзэжу, унагъуэр, зэрахабзэу, гьуэлъыжыгъуэм нэсыху, пщIантIэм щащIа уэршэрыпIэ унэ цIыкIум деж щызэхэтIысхьэри щызэхэсахэщ, кьуажэ хьыбар тепсэлъыхьу, Мадин и гушыIэн кьикIати, и хьыбархэм иринэжэгужэу. Ауэрэ мазэр кьыщыдэкIуэтейм, Мадин зиIэтыжаш. Зэман гуэр дэкIыу, Зэрихьэ, тхыпхьэщIыпхьэкIэ гьэщIэрэщIа щхьэнтэшхуэм IэплIэ иришэкIауэ, тхьэмадэм «нэхульэфI укьикI» жриIэу и пIэр зэригъээзэхуэну щыщIыхьэм, лIыжыыр пIэкум ист, и щхьэр ляхьшэу щIэгъуауэ. Нысэр щилъагьум, и гум кьыщIипIытIыкIым ещхьу, ар пыгуфIыкIащ, итIанэ щхьэнтэм кьеплъри:

– Уа, си нысэ дыщэ цIыкIу, мыпхуэдизрэ щхьэ си щхьэнтэр пхьуэжрэ? – жиIэу кьеупщIащ.

Зэрихьэ, зыри кьыгурымыIуэу, абы и нэгу иплъащ, пыгуфIыкI хуэдэ зищIри, жиIащ:

– Тхьэ, си щхьэнтэр кьурэщ, жыбоIэри щхьэнтэ хэплъэ пхузощIри арамэ, дадэ.

Мадин:

– Хьэуэ, тIасэ, уэлэхьи, щхьэнтэу кьысщIэбдзыр жьым ихьын хуэдэу псынщIэмэ, щабэмэ, щхьэнтэм сыт и лажьэ, пIэщхьагьыр гьурмэ? ЩIэхыж, тIасэ, мыр икьусыкьужкIэ щхьэнтэ щабэщ.

Зэрихьэ кьыщIэкIыжри, и лIым деж кIуащ, щхьэнтэр и бгьафэм зэрыщIэкьузауэ:

– Дадэ гьурш жыхуиIэр щхьэнтэракьым, Астемыр, гьуэлъыпIэраш. ПщIэдей дыгъаши, езыр зыхуейм хуэдэ гьуэлъыпIэ щабэ кьыхуэдгъэщэху.

... И пIэщхьагьыр кьурэу кьыщIыфIэщIымкIэ лIыжыым еупщIыну кьуэмэ нысэми ягу кьэкIакьым.

Бжыхьэ уафэхуэпскI

Паркым ар кIуэрейщ. МакIуэ, жьауапIэм щIотIысхьэри, и башыр и жьэпкыпэм щIэггэкъуауэ, блэкIхэм нэкIэ яклэлъокIуатэ. Зэми, хогупсысыхьри, и нэ гьуабжитIыр зы щIыпIэм тедияуэ шысщ, иныкъуэми, игу иль псори кьипсэлъыным хущIэкъуу, адыгэ пшынэу, мэубзэрабзэ. Уэршэрэгъу щимыгъуэтым, и щхьэ щыхуэпсэлъэжри мащIэкъым.

Абы и ныбжь хэкIуэтащ, ауэ, зэ еплъыгъуэкIэ, ильэс бжыгъуэ ептынур зыхуэдизыр пщIэркъым. ЕкIуу щIэща пашIэ гьумыщIитIми и щхьэц кьэкIыжагъащIэми зэманым сэху трикIащ. Ауэ кьыщикIухькIэ и щхьэр лъагэу Iэтащ, ильэс зыбжанэ щIауэ кьрихьэкI нэгъуджэр кьыIурыхуным тешыныхь пфIэщIу, и башри дахэу япэкIэ едзри, мыпIащIэу клэлъобакуэ.

КъыздикIухьым сабий цIыкIу хуээмэ, и щхьэфэм Iэ дельэ, и жып куум кьрехри кIэнфет IэщIельхьэ, балигъым хуэбзэлэщI.

Ар, хэти хуэмыдэу, зи ныбжь хэкIуэтахэм нэхь яхуогумашIэ, ауэ урысыбзэ зэримыщIэм щIрищхьэжэр и гурыщIэр зэражримыIэфым кьыхэкIыу арагъэнщ. Адыгэ кьыхуээмэ, сабийм хуэдэу дуней гуфIэгъуэр иIэщ.

Апхуэдэу махуэкIэрэ ар паркым исщ. Пенсием щысхэм сэлам гуапэ кьрахуу, кьегуакIуэхэр «парк дадэкIэ» кьеджэу.

Иджы дыдэ ар бзэхри, тхьэмахуэ хуэдизкIэ зыми ильэгъуакъым. Абы щхьэкIэ паркыр нэщI мыхьуами, лIыжь щхьэпэлъагэм кьесахэм, нысащIэу зэщIэхуэпыкIа жыг хадэм зыгуэр кьахуэту кьафIэщIырт. ЛIыжьым кьыщигъээжам, нэхь жьыфэ кьытеуат. И нэгуми, япэм хуэдэу, нэщхьыфIагъэр кьыщыжыртэкъым, хэгупсысыхьрей хьуат. Зыкъом щIауэ зэмыфэж тутынри кьиублэжат.

– Арац-тIэ, бгым япэ дэкIыр япэ йохыж, – хуэпсэлъэжырт ар и щхьэ. – Ажалым IулъхьэкIэ гурыIуа щыIэкъым. Сэри сщIэлъщ ар. Мынобэмэ – пщIэдей, мазэ, ильэс дэкIым... Ей, Хьэмид, Хьэмид, усIэщIэкIащ. Уэри... Напэ хужькIэ тхьэм дызэхуихыж, си ныбжьэгъуфI. ГьащIэ, гьащIэ, фом хуэдэу уIэфIи... УэркIэ зызыгъэнщIа цIыху щыIауэ пIэрэ? Хьэуэ, щыIагъэнкъым. ЦIыхум я гуфIэгъуэр умыллагъуу, сабий цIыкIухэр уи лъэгуажьэм щумыгъэджэгуу, щIы фIыцIэжьым ущIэлъыныр... – икIи лIыжьыр кууэу щатэрт.

Тхьэмахуэ енкIэ и ныбжьэгъум и лIэныгъэмрэ абы кьызэщIигъэуша гупсысэ нэщхьейхэмрэ яIыгъащ дадэр, жэщкIэ ямыгъэжейуэ. Абы нэхьапэмэ кьыгурыIуэрт зэрымыахьтыншэр, гува-щIэхами дунейр кьызэрибгынэнур, ауэ мы нэщхьеягъуэм нэхьри кьыгъэхьщIат.

КъемыузIами, дадэр жэщкIэрэ щэлурт, сабий цIыкIум хуэдэу, кьуэми нысэми гукъанэ яхуищIырт. Абыхэм кьаужэгъуауэ кьызыфIигъэщIырт. АтIэми, щIайпсэлъэн щхьэусыгъуэ игъуэтыртэкъым – зыхуей псори кьыхуащIэ: шхын хэплъыхьакIэ ягъашхэ, игу кьихьэху кьуажэм лъагъунлъагъу яшэж, къемычэнджэшахэу зы Iуэху ялэжьыркъым: гуэныхь сыт щхьэкIэ кьыхьын, я псалъэ дахэ мыхьумэ, я гуауэ зэхихьыркъым.

ЛIыжьым и кьуэмрэ и нысэмрэ гу лъамытэу кьанэртэкъым абы, бжыхьэ махуэу, куэдрэ зызэрызэрехьуэкIым, мыхьэнэншэ тIэкIум

щхьэкIэ губгьэн кьазэрыхуищIым. АтIэми, зи щIалэгьуэхэм дежкIэ гурыIуэгьуейт дадэм и гурыгьур.

Ауэ Iэмалыншагьэм и кьарур зыхэзыщIам и гум зишхыхьыжырт, абы нэхьри льыжьым и кьарур щIихырт, гьуэгу тету зи гудзэхэр зэхэщэца шэрхьыу, уфэрэнкIыным игьэшынэрт.

Дауэ мыхьуами, гьащIэм текIуа щыIэкьым, сыт хуэдэ гуауэри пщхьэщех, гуфIэгьуэр, нэщхьыфIагьэр кьыпIэщIельхьэ, гьунэжуи гугьэ уегьэщI. МафIэм кьыпэраыхыжа шэ кьэкьуалгьэр зэретIысэхыжым хуэдэу, куэд дэмыкIыу дадэри зэрыщыта хьужащ...

... Уэлбанэ кIыхьым и ужькIэ гьатхэ дыгьэр щIыфэм зыпхидзу хуабэщ. Дунейр уэмщи, парк дьдэми жьы щыбгьуэтыркьым. Псыутхым ищхьэрабгьукIэ жьауапIэм щIэс льыжьым и хьурыфэ пыIэ хьурейр щхьэрехри, щхьэ упсам пщIэнтIэпс кьекIуар ирельэщIэкI, и джанэбгьэр ину зэлуех, пыIэр щIиупскIэури абы нэпкьымкIэ еунэтI, нэхь акьужь щыIэнщ, жыхуиIэу.

Жыг IэплIакIуэ льябжьанэ быдэхэмкIэ щIы бгьафэм зыщIэзыкьузам и льябжьэм сабий игьэдэжэгуу щIэс фызыжьым ар кьызэрилгьагьуу, мэтэдж икIи Iэдэбу йоплгьых.

Льыжьыр погуфIыкI, нэхь гьунэгьу зыхуещIри, гуапэу йоупщI:

– Уадыгэ, тIасэ? – Фызыжьым «ы-ы» щыжиIэм, – жьыщхьэ махуэ ухьуи, – жиIэрэ абы бгьэдохьэ, сабийм Iэ делгьэри, тетIысхьэпIэ кIапэм потIысхьэ. ТIэкIурэ зэхуцIэплгьэху щысхэщ.

Бзылхугьэр адреи адыгэ фызыжь куэдым бжыфIагькIи, дахагькIи, щыгьынкIи кьазэрыхэщ щыIэтэкьым: гуэлмэдын упIышкIуауэ, и напэр лэдэхыфэт, щхьэфIэпхыкI фIыщIэм щхьэц тхьуа кIагуэр кьыщIош, и льяпэм теуэрэ жьыпIэну, бостей гьуабжэ кIыхьыр ипкь гьурым щIакIуэу теубгьуащ.

– Мы цыкIур уи кьуэрылгьху хьунщ, тхьэм кьыгьэхьу, сабий дьгьэщ. – ТIэкIурэ щыму щыса иужькIэ: – Мыбы удэс, дахэ? – еупщIащ.

– AIэ, мыдэ Брамтэм хьэщIапIэ сыкьэкIуащ, си пхьум деж. – Фызыжьыр псэлгьэгуейщ.

Ауэрэ дунейм узэрилыгьуэм, хьэку гьэплгьам хуэдэу, асфальтыр нэклум кьызэреуэм, тыкуэнхэм щызекIуэ уасэхэм тепсэлгьыхьа иужькIэ, зыщыщ кьуажэхэмкIэ зэщIоупщIэхэри нэхь гьунэгьууи зэроцIыху.

– Фи кьуажэ куэдрэ сынэкIуэреямэ, уэлэхьи. Домбейхэ пщIыхуркьэ, Домбейхэ Хьэжыкьарэ мыгьуэм и кьуэ МамытIэ?

– BI-ы, тпэлэщIэкьым. Азалыхь, цIыху хьарзынэхэм, я псалгьэ гуауэ зэхэзыха щымыIэ... Иджы дьдэ хьэгьуэлIыгьуэшхуэ яIаи, на-а, и кьуэрылгьхум физ кьрагьэшащ. Алыхь, нэрыбгэ цыкIури цIыху дыщэмэ, кьызыхэкIар тпэмыжыжэу щопсэу, IэщIагьэри щIэныгьэри иIэмэ, жэм тIыса имыгьэтэджыну, Iэслгьэс цыкIуш жумыIэмэ.

Хьыбарым здедаIуэм, льыжьым зыгуэр игу кьэкIыж щIыкIэу пыгуфIыкIащ.

– Ей, уэлэхьи, «уей-уей» жригьэIамэ МамытIэ и зэманьгьуэм, – дадэм «жедгьэIамэ», жиIэну кьыригьэжыат, ауэ, щхьэщытхьу кьысхужилэнщ жыхуиIэу, трилгьэфэжащ икIи ар щIихьумэжын папщIэ бзаджагьэ хуекIуэ кьыфIэщIыжу, гушыIэ щIыкIэу йоупщI: – Уэ мыбыкIэ хьэщIапIэ ущыIэмэ, хэзыныр дауэ хьурэ, кьыпхуэзэшкьэ?..

– А зи гугьу пщIы мыгьуэр илгьэс тIошIрэ пщыкIублым ситу зауэм кIуэри кьыгьэээжакьым, – щэттащ ар.

– Бын дапщэ уиIэт, дахэ?

– ХьыджэбзитI, щIалэу шытамэ, дуней насыпыр сысейти. Кьуэ зиIэхэм сехьуапсэу си хьэдрыхэ кIуэгьуэ хьуаш. Си кхьаблэ кьыщIэувэн сиIатэмэ, сымылIэжын сфIэщIынти.

– Ей, зауэ джаур, куэд дигьэпыхьаш абы, си кьуитIми кьагьэ-зэжакьым, хамэ щIыпIэ шыкIуэдащ, я кхьашхьэ здэщыIэр дымышIэу... – зэуэ кьытеуа гупсысэр зыщхьэщихуу и набдээр дригьэуейри, ар аргуэру щIэупщIаш: – УщIалэт, сыту удэмыкIуэжарэ, зыр Iа щхьэ-кIэ адреим зилIэжыркьым. ЩIэгьэкьуэн пхуэхьунт.

ЕхьэкIыншэу кьыхуигьэуа упщIэм кьигьэскIа фызыжьым и напщIэхэр дригьэлъеящ, итIанэ бостейр и куафэм тришашIэри лIыжьым дежкIэ зыкьригьээзэклащ:

– Хьыджэбз цIыкIухэр дауэ хэхэсу ешпэжьэнт?.. Гугьу сехь-ми, лъэпкьым яхэсшыфакьым... Иджы сипхьухэр унагьуэ хьуаш, гьуэрыгьуэурэ сыщохьэщIэ, куэдри зыщыхуэIэжьэркьым, шыкьу-анэ фIыуэ зыIьагьу щыIэ? – Фызыжьыр, щхьэл мывэм хуэдэу телэжьыкIа и дзэхэр кьыщIигьэщу, погуфIыкI.

– Сэри си кьуэ нэхьыщIэм сыбгьэдэсщ... гуэныхь щхьэ кьэсхьын, нысащIэ цIыкIури дыщэм хуэдэм, ауэ сыт... щIалэм щIалэ и Iуэхуш, жи...

Фызыжьым и щхьэр ищIурэ абы кьодаIуэ.

– Си щхьэгьусэр дунейм зэрехыжрэ щхьэзакьуэ дьдэ сыхьуаш. Уи ныбжь итым хуэдэ пхуэхьун кьэгьуэтыгьуейщ, уи ныбжь итым хуэдэ, дахэ, цIыхур жьы щыхьукIэ псэлъэгьу хуэныкьуэщ.

– Ан-а-а, уэ сыту зыгуэр кьыумышэжарэ? – дакьыкьэ ипэкIэ лIыжьым кьыхуидза хьуэрыр фызыжьым и псалъэм гушыIэрэ ауанрэ щIэлъу кьыхуеутIышщыж.

– Кьытхуэбгьуэтыркьэ зыгуэр... Iэпэ щабэу, бзэ IэфIу... Уэ... уэ бужэгьуакьэ, уи щхьэзакьуэ-уи льякьуитIу упсэуныр? – Псалъэм пщIэ щIатрэ, дадэм зэрыльэкIкIэ зытрегьуэ.

– Сэ сыт, на-а? Сэ жьы сыхьуаш. Уэ узыхуейр узезыхьэн, кьыпкIэлъыплъын гуэрщ.

– Iэу, уэлэхьы, уэ пхуэмьдэ жьы жыхуаIэр? ЩIалэм я нэхь дакьэр уи дамэм тесу бгым дэпхыни! Гугьуехьым узэщигуауэ аркьу-дейщ, – лIыжьым и макьыр нэхь жыгьыру кьохьу, жьэгу куум яжьэм щIэхьумауэ дэль дэпыр ущIэпщэм кьызэрызэщIэнэжым хуэдэу, нэщIашэ куум игьэпщкIуа и нитIыр кьызэщIолыдэ.

– Уи щIалэгур ильым уэ... – фызыжьым и Iупэ щхьуантIэхэр зэ-тож, ауэ лIыжьым и нэгум ткIиифэ кьытоуэ, и натIафэр пшынакуу зэхуельэфэсри, щэху дьдэ мэхьу.

– Сэр нэхьрэ нэхьыфIу уэр дьдэм уоцIэ жьыщхьэр зищIысыр. УщыщIалэм, ущыджэлам укьыщотэджыж. Уи жьыщхьэрщ псалъэ дахэ, гу щабэгь, уигу дахэ пхуэзыщIын цIыху ущыхуэныкьуэри...

– Ар пэжщ, – мэшатэ фызыжьыр. А тIум адэкIи куэд кьапсэ-лъыну кьыщIэкIынт, ауэ алъандэрэ хьарзынэу джэгуа сабийм гьына-нэу щыщIидзэм, фызыжьыр кьэтэджыжащ. ЩIалэ цIыкIур и IэплIэм иригьэтIысхьэжри, лIыжьым гуапэу кьеплъащ.

– Пщэдей кьыдэкI, дыщысынщ, дыуэршэрынщ... – йольэIу мы-дрейр.

– Азалыхь, сымьщIэ, пщэдджыжь ськIуэжын сфIэщIат...

– Дэнэ уздэпIашIэр, Iэгьу? Ухунэсынщ...

– Пльагункьэ... – жиIэри, зиIэжьэжакьым фызыжьым. ЛIыжьри абы нэкIэ кIэлъыкIуэтащ. Дадэм и нитIымкIэ сабийр зыIыгьуу кIуэж

фызыжыым уеплгамэ, ар зи щлалэгьуэ цыхубзт, и клуэклэ кьудейм уи гущлэр кьызэщлэлэтэу.

Лыжыри куэдрэ щысыжактым. Фызыжыыр кьуэгъаналэ щыхьум, ежьэжаш. Ар иджы клуэжырт нэхь лээ псынщлэклэ, и щхьэр льягэу лэтарэ и гур зэтежу, и гур кьильэтын хуэдизу кьигуфлыкыу. Жыгыжь льябжьэм кьыщлэжа чы цыкгур уэгум, хуабэм зэрыхуелэм хуэдэу, дадэм и гущлэм кьыщытэджа макьамэм, кьарууншэ дыдэми, зи лэтырт, зишэщырти, макьклэ сыжылэ, жыхуилэу, кьеныкьуэкьурт. Абы кьыфлэщырт, блэкла илэсипщлэхэм я хьэлгэр и пллэм дэхужу езыри илэс тлощлым кьиувэжауэ. «Сыт мыпхуэдизу сызыхуэгуфлэр? Кьысщыщлауэ сызыхуэллэщлэр сщларэт... Слложь, си жьыщхьэ хьэщыкь сыхьуауэ ара? – зэупщыжырт ар. – Ейехь, ухэти уэ хьырцыжь и уджым».

Етлуанэ махуэм нэхь жьыуэ лыжыыр паркым кьызэрихьар езыми игъэщлэгьуэжактым – ар ежьэрт фызыжыыр кьэсынм. «Щлалэжь цыкгур хуэдэу щхьэ сыплэщлэрэ?» – зыхуэшхыдэжырт ар. Ауэ фызыжыыр кьыщысар шэджагьуэ нэсауэщ.

– Сызыпэбгьэпллаи, унэн, слло, апхуэдизу узыгьэгувар? Ы-ы?

– Тхэ сщлаи щымылэ, унагьуэм тлэкгу сыщылэбащ, – абы лыжь зэщыхуэпыклар зэпиллтыхьащ икли, «уи флэщи лыжь пэдроклэм, еплтыт мыбы зызэрызэщихуэпыклар», – и щхьэ хужи лэурэ пыгуфлыклар. Мыдрейми кьыхьа лэфлыклар сабийм лэщилыхьащ. Уэршэру, зи гугьу ямыщли зи гугьу ящли щымылащэу зыкьомрэ щыса иужьклэ, псалъэм кьыдэклэу хуэдэу, альандэрэ кьапсэлъам зыкли емыхауэ, дадэм и гупсысэхэр кьызыпхигьэлуклар:

– Итлани, жьы ухьуауэ жола, дэнэ кьикла жьы... Уэ пхуэдэ зы си унэ щлэсатэми, – уэлэхьы...

– Алэ, на-а, нэхь щлалэщ узыхуейр, узэрихьэфын хуэдэу, сэ си щхьэ зеслэфэжыф кьудейщ, – а гуэхум егупсыса хуэдэт нанэри.

– Сэ сылэрызехьэщ, лэу, куэд сыхуей сэ – тас-кьубгьан кьысхуигьэуvmэ, дахэ кьызжи лэмэ аращ. Ей, узижагьуэр ужьыщхьэ закьуэ, псалъэгьу уимылэмэ, гупсысэм уеукл. Дэвай, дегьауи, дызэгурыгьагуэ.

– Сыщыщлалэм сьдэмыкгуэжауэ, иджы цыхум сыт жалэн, на-а?

– Унэидзыхьэу усхьынщ...

– Унэидзыхьэу сыпхьмэ плыгьункьэ...

Ахэр зэдэгушылэрт. Зытэпсэлыхьыр кьазэремыхьулэнур ящлэж пэтми, ехьэкл-кьехьэкл хамылхьэу, зэрызэдэпсэунур зэми гушылэу, иныкьуэми я флэщыпэ зытрагьауэу зэхуагуатэрт.

– Мыдэ пщэдджыжыым дыкьыщылгэтрэ жэмыр кьызэдэтшу, сэ жэмыжымырэ мал зытгущымырэ лэхуэм нэзгьэсыху, уэ шэр щлэпхуу...

– Шатэпсым уефэрэ тхьуэпллэ ухьужауэ упэщашэу пщлэнтлэм удэсу...

– Лэмал имылэу бжьэ зэзгьэпэщыжынщ... фор сытым хуэдэу хушхьуэу жалэрэ?

Махуэ зыщыпллклэ ахэр зэхуэзащ, икли, апхуэдизклэ зэсати, я щэху зэщамыбзыщыжыу гукьеуэу ялэр зэхуагуатэрт, пщыхьэщхьэклэрэ зэхуэзэшхэрт.

* * *

... Дунейр мащлэу кьопсэпсауэри, асфальтыр уэгу хьуащ. Аузым кьыдиху акьужь щлылэтылэр дадэм и кьупщхьэ узхэм кьопхьуэ. Пар-

кым цыху шлагуэ иском. Пенсионер закьуэтлакьуэ газет йопльри гьушанлэм шлэсц.

Мышанлэу дэкуей дадэр и цыхугьэхэм кьагьэувылаш.

– Уэ сыту хуабжьу зыкьытщыбдзей хьуа? КИэ зэв гуэрхэм удамы-хьэхуэ пIэрэ? – жаIэу кьыдогушыIэ.

– Льяркьэ абы жаIэр! – Адэкиэ кьыфИимыгьэкIуу лыжьым и щхьэр ещри йожьэж, игу кьызэрильэтыр и ныбжьым иримыгьэкIуу, абы ириукIытэнрэ ирипэгэнрэ имыщIэу. Куэдрэ ар паркым ирикIукIаш, ауэ фызыжьыр кьакIуэртэкьым. МыувыIэу кьрип-хьых уэшх цырхьри и шыфэм зыпхридзауэ, нэщхьейуэ абы унэм иунэтIыжаш. Ауэ щхьэхьу блэжа автобусым абы щилъэгьуа фIэшIаш зэса фызыжьым и нэкиур. Абы кьыщыхьуаш ари езым дежкIэ кьэплъа, кьыхуэгуфIа.

«Сэлам кьудей кьызимыхьжу кIуэжаш, – егупсысырт лыжьыр, Iугьуэ кьызыкIэшцицыкI автобусым кIэлъыплъурэ. – Ар хабзэ? Хьуакьым ар... Си Iэр кьиубыдыжами сыт хьунт?»

Машинэ кIий макьым лыжьым и гупсысэхэр зэпиудаш. Ар гьуэгум ику дыдэм итт. Щхьэрыхьу еуэкIыгьуэм кьыкьуэжа машинэ псынщIэр кIыргьри, льябакьуитIкIэ нэх пэмыжыжьэу кIэщIу кьыщыувыIат.

– СлIожь, усымаджэ, тхьэмадэ, хуабжьу уфагьуэ? – Дадэм и Iэблэр гьуэгурыкIуэ гуэрым иубыдаш, дохутыр кьраджену щыжаIэм – идакьым.

– НасыпыфIэ ухьу, тIасэ, си узым дохутырым и Iээгьуэ иткьым.

ЩыIэ хьыхьар лыжьым хуэшэчакьым. Пщыхьэшхьэм плыбьр-жьэр кьэхьури, ар пIэм хэгьуэлъхьаш. Зэм щыIэм исырт, зэми пщIэнтIэпсыр ирикьуэкIырт, Iуэшхьурт, дунейм зэрехьжрэ куэд шIа и ныбжьэгьухэм еуэршэрылIэрт, зыгуэрым хуэшхьыдэрт.

«Сэлам кьудей кьызэпхьыжакьым, ар адыгагьэ, и? Уэркьэ сызэушIырт?..»

Зытепсэлъыхьыр кьыгурымыIуэу, и дамэр дригьэуейурэ шIалэщIэм и адэм и натIэм кьекIуа пщIэнтIэпсыр ирильэщIэкIырт. Апхуэдэу тхьэмахуэ енкIэ дадэр хэлъаш. НэхьыфI зэрыхьужу, башыр кьишцтэри ар паркым кIуаш. Хэт ищIэрэ, хуэзэнкIэ хьунщ иджыри...

Iугьэмрэ жеймрэ адэ шIэинщ.

Гукьанэ

Дыгьэ жьэражьэм тупIэн пшэ Iэмбатэ уэгу псом ильтэкьым, мафIэм илыгьуа губгьуэу уфIышIа уафэм ар гьуджэ хьуреишхуэу кьытолыдыкI. Дунейр уэмщ. Сэхуран льягэхэм жьыбгьэр бжьалуэм кьагьэсыркьым. Губгьуэ псор щымщ, зэхэпхьыр бжьэхэм я ву макьым и закьуэш.

ЖьауапIэм шIэлъ Темыркьан и Iэпкьлэпкь узыр хуэсакьыпэу кьилэташ, «уэлбанэ хьуныфэш», жиIэу гупсысэурэ кIагуэжьыр кьишцтэжри, пщыIэмкIэ иунэтIыжаш, псы крушкIэ ирифыху фIэкIа зимыIэжьэу, псыIэрышэмкIэ игьээжэри зигьэщIыIэтылаш. ИужькIэ кьуажэм узышэж гьуэгужьым ириплъаш. Ар нэщIт.

Псэлъэгьу зымыгьуэт, зэшым иубыда лыр бжьэ матэхэм яхь-хьаш, фо зэраштым, бжьэпщ яхэсмэ еплыну. Ауэ ари зэштегьэупIэ

хьунутэкьым. Ар хуейт и ИтЫр дэзыхьэхын лэжыгыэ е псалъэгьу. Сыт ищлэн? Хьэсэлэхэр пиупщлри зэтрильхьэжащ, бжьэ матэхэм и нэлэ тригьэт зэпытщ. И пащлэшхуитЫр здрильэщлэклым ар йогупсыс нобэ жеймэ, ныжэбэ зэремызэгьыжыным. И кьуэрыльху цыклури кьызэрымыклуэм иризэгуоп, сыт хьуа шхур зэриухрэ?

Фочыжьыр и пллэм иридзэри, Темыркьан гьуэгубгьур илыгыу иригьэзыхаш. Тхьэрыкьуэфхэри хуабэм игьэцлывам ещхьт. Кьэгьэшыплэм еуэклауэ, абы кьыфлэщлэщ гьуэгужь сабэр зыгуэрым кьыгьэхьей. Иэдакьэжьауэ ищлрэ плэмэ – шыдыгу гуэр кьох. «Мышэу плэрэ? Хьэмэ кьильхуар, дыгьуасэ кьэклуэн хуеящ, шыдыжьыр имыгьуэтыжу кьэмынамэ...» – егупсысурэ бжьахьуэр гьунэгьу кьэхьу шыдыгум пежьащ.

– Укьэса, лышхуэ? Афэрым, афэрым. – Унагьуэм и узыншагьэм, кьуажэ хьыбар щлэупщлэурэ Темыркьан шыдыр щлитлыкьлэщ, ильахьэри хьуэклуэну иутгыпщаш, иужькьлэ шхупс крушкьлэ зэхичлэри, гуапэу кьуэрыльхум еплэу, пщылэ джабэм зыкьлэригьэщлэщ. Мэкьумэр гумащлэу кьыщлхьэрт, жьыбгьэ зэрыщымылэм иригушхуа аргьуейм и ву макьым тхьэкьумэр игьэкьылырт. Темыркьан и гур мамырыжат унагьуэм и узыншагьэ зэрызэхихьу, ныжэбэ ильэгьуа пщлхьхьэплэр зыхуихьыну ищлэртэкьыми.

– Пщлэдей ди кьуажэм праздыкьшхуэщ, – жилэщ кьуэрыльхум, – зауэм хэтахэм орден иратынущ, дамэтэль цлу телуу лы гуэр хьэщлэу кьэкьуащ.

– И-и-ы? – щлэупщлэщ Темыркьан зэрихабзэу, щлалэ цыкьлум жилам емьдэлуащэу, ауэ и зэш теун щхьэкьлэ пкьрыупщлхьху. Тлэкьу-тлэкьуурэ ар дихьэхаш кьуэрыльхум кьылуатэм. Темыркьан кьызэрыгурылуамкьлэ, пионер цыкьлухэм хьэщлэ гуэр кьрагьэблэгьащ, абы военкоматым и лыкьлуи щыгьууш, зыгуэрхэми орден е медаль иратыжынууш.

– Хьэмид сьмэ фынакьлэу кьыжралэщ, – щлалэ цыкьлум имыщлэххэу, Темыркьан и гущлэм кьыщытэджа гупсысэхэм хьуаскьлэ яхидзаш.

– Дьлэдей зыри нэкьлуакьэ?

– Хьэуэ.

«Сэ сызэрыщымылэр ящлэмэ, сыт щхьэкьлэ нэкьлуэн», – зытригьэужаш Темыркьан, ауэ щылэ-щылэу кьызэрыдэхьей гупсысэхэр зыщхьэщихун щхьэкьлэ, псалъэмакьыр нэгьуэщлэ луэхугьуэ гуэрым триухуащ.

Ауэ Темыркьан, сыт имыщлами, жимылами, и гупсысэр пщлэдей кьуажэм щекьлуэкьыну луэхум хуэкьлуэжырт. Абы нэхьапэми зэхихьырт пионерхэм зауэм гуащлэу шызэуахэр кьыхатхькьыу, ахэр я деж ирагьэблагьэу зэрыщытыр. Арщхьэкьлэ абы щыгьуэ Темыркьан, «абыхэм кьалгыхьуэр лыгьэ зезыхьахэрщ, сэ батэкьутэшхуэ згьэшахьым», жилэу егупсыса мыхьумэ, кьыфлэлуэхуакьым. Ауэ зауэм хэкьлуэдахэм сын щыхуагьэувым кьызэремыджар и жагьуэ хьуат.

«Лло, я мэш сутэнт, уэри кьакьлэу кьызжалэмэ?» А гупсысэр куэдрэ абы игу ильащ, зыщигьэгьуупщлэжауи щытат. Иджы щлалэ цыкьлум и псалъэхэм... Хьэуэ, Темыркьан и закьуэтэкьым. Абы зэхихат езым хуэдэ куэдым ар я жагьуэ зэрыхьуар. Абыхэм жалэри нэгьуэщлэ: «А-а, а псом егупсыса ар кьызэзыгьэпэщлэхэр? Зы ямыщлами, нобэ кьулыкьуу зылыгьым батэр ягьэшауэ ягьэлу».

... Жэщ псом Темыркъан жейм езэгъакъым. Пщлхьэплэ куэд ильэгъуащ. Щлэрыщлэу зауэр и нэгү щлэкъыжащ.

Зэрихабзэу, ар къуалэбзүхэм къадэтэджащ. Лэгъунылэмплэ зэфлндзэри, сэхураным хыхъа шыдыр кърихулэжащ, къуэрыльхур къызэрытэджу, ар пщылэм къытринэри, езыр къуажэм клуэжыну ежьэжащ.

– Ныжэбэ хьэсэпэхумэр уи жэщгъуэлъынщ, – жрилащ абы зыри къыгурымылуэу къыкълъыплъ щлалэ цыкълум.

Губгъуэмрэ къуажэмрэ яку апхуэдэ щлэшхуэ дэлъу зэи Темыркъан къыщыхуакъым. Шыдыжбыр иггэплэщлэ щхьэкълэ, гъуэгум зикъл хэщлэртэкъым. Машинэ зэблэжым къалэт сабэм и тэмакъыр икудауэ ар унэм къыхуелэрт, езым къраггэджауэ къыщлэкълрэ нэмысыжмэ емыкълу къызэрихьынум шэч къытримыхьэу. Ар езыми и флэщ хьушэртэкъым, ауэ нэгъуэщлэу егупсысыну хуейтэкъым. Сыт щлэрамыджэнур? Илъэсиплклэ зауэм лутакъэ. Атлэми, ар клубымкълэ блэкълыжащ, зыгуэрым гу къыслъитэнкъэ жыхуилэу, ауэ зэхуэсхэм ар къамылгагъу хуэдэт, абыхэм ящыщ зым ар къыггэувылакъым, – щхьэж и луэху яужь итт. Куэбжэпэм щыт парторгыр щилъагъум, и гур нэхъ псынщлэу къеуэ хьуауэ, Темыркъан шыдыр тлэкълу къыжьэди-кьуэри:

– Сэламыр уэхъалейкум, Хьэсэн! – жилащ.

– Уалейкум сэлам, дауэ щыт бжьэр?

– Хьарзынэщ, фо ящл, – Темыркъан шыдыр къыггэувылащ, ауэ Хьэсэн абы къыщыфлимыггэкълым, и гум зиублэрэклауэ, вожэр иутлэшщыжащ.

Нэщхьыцэу, псалъэну гукъыдэж лъэпкъ имылэу ар пщлэнтлэм дыхъэжащ. Абы игу луэхугъуитл щызэныкьуэкъурт: «сыкълуэн хьэмэрэ сымыкълуэн? Къызэмыджауэ дауэ сыкълуэн? Нтлэ лло, ефэ-ешхэкъым, собранэщ», – зытриггэужырт абы, арщхьэкълэ абыкълэ игу щыщлэр нэхъ мащли хьуртэкъым.

Мылащлэурэ абы зиупсащ (махуэкум уеджэу мэремым къэкълуащэрэт), зитхьэщлащ, гъуэтэрымэ мащлэ къызыкълэрих джанэгъуэншэдэж зэпытыр щитлаггэри, пхьэ пхьуантэ флыцлэжыым бггэдыхьащ. Щеггэуэжа щлэкълэу, Темыркъан зэ пхьуантащхьэр триплэжат, ауэ ерыщагъ гуэр къыпкърыхьауэ, и щхьэр ищлри, тхылъымплэпсым клуэцълыль зыгуэрхэр къыдыхащ. Ар зауэм къыздриха орденымрэ медалхэмрэт. Медалхэр флыцлафэ хьуати, шухьэ щэкъл клэпэкълэ иггэцлуащ, егуггупэу зыхильхьэри, адыгэ пылэ хьуреир иутхыпщлэу унэм къыщлэкълэщ.

Клубым гъунэгъу хуэхьуху ар нэхъ плейтей, укълытэ хьурт. «Сыкълуэнщи сыщлхьэнщ... ауэ хэт уэ укъезыджар жалэнкъэ?» – апхуэдэ гупсысэм, абы и акъылыр къапхьэным иубыда хуэдэ, ялыгът. Здежбам гъунэгъу щыхуэхьупэм дзыхьмыщлэу Темыркъан къэувылащ, ихьуреяггкълэ зиплъыхьри, зыри щимылъагъум, и бггэм хилъхьахэр хихыжри и жып ирилъхьэжащ. Екълукъым абы зрибггэщлэггэуэну. Хуейм ещлэ щхьэж хуаггэфэщар, хуэмейм и нэм щлэплукълэ илъаггунукъым. «Сыт мыбы сыщлэкълуэри, емылъэлу щлхьэхуу? Си жьыщхьэ ара си щхьэ пщлэуэ хуэсщлэжыр? Хьэуэ, Темыркъан, уи луэху щылэкъым а зэхуэсым. Зыхуаггэфэщэр ираджащ. Мис, пщлэнтлэр нэщлщ, щладзаггэнщ...»

Клэщлэу гъуэгум трилуэнтлэжлри, Темыркъан тыкуэнымкълэ иггэзащ, тутын къищэхуу унэм иггэзэжын и мураду. Ар нэщхьейт, лажьэншэу

зи жагъуэ ящIа сабийуэ, и гур кыгъыкIырт, и Iур гъущIати, Iупсыр хурикъужыртэкъым. «Аууей, хэт иджы дэ кытхуеижыр? Тхьэ соIуэ, зи кур кърашхыкIа дафэу дыхыфIадзэжакIэ...» – и щхьэ хужийэжурэ Темыркъан тыкуэным нэсащ, ауэ ар гъэбыдати, тыкуэным кышыт едзэкъапIэмкIэ екIуэкIыжаш.

ЕдзэкъапIэр нэщIт. Буфетчицэ хьыджэбзыр тхыль еджэу пIанэпэм дэст, шхын къэзылгыхьуэ бадзэхэр къабзэу яльэщIа стIолхэм теуфэрэзыхьырт. Я нэхэр къицIыщхьукIыу тегъэувапIэм тет аркъэ абджхэр щилъагъум, игъащIэм абы димыхьэхами, Темыркъан нобэ ефэн игу къыхьащ. Абы и Iур апхуэдизкIэ фадэм хуэджэрти, зауэм щыIугу щIыIэм щигъэдийм спирт Iубыгъуэ зэрыщIэхьуэпсу щытар игу къэкIыжри пыгуфIыкIащ.

– Пивэ уиIэ, хьыджэбз хужь?

– Хьэуэ тхьэ.

– НтIэ, хужь тIэкIу къызэт, дахэ.

– Парторгым «собранэр зэфIэкIыху зыми иумыт», жиIэри си тхьэкIумэр къиуэнтIащ, дадэ. Мамэ и псэ, Iейуэ къызэшхыдэnum.

Темыркъан и пащIэкIэ щIэгуфIыкIащ:

– Зи мамэр зыхуэпсэун, махуэ къэс апхуэдэ гукъыдэж сщIыркъым сэ. Чэф сыхьуху сефэн уфIэщIрэ, стэкан ныкьуэ сефэм аращ. Къащтэ, къащтэ.

Хьыджэбзыр щыму лыжыым къеплъщ, къехьэльэкIыпэурэ тхылыр лъэныкъуэкIэ иригъэтIыльэкIри, фадэ къритащ.

– Зыгуэр уедзэкъэну?

– Ахьей. Сыфадафэжь гуэр уи гугъэ-тIэ, си Iэщхьэм сепэмрэ сежьэжу?

Фадэм щIэплъу ар куэдрэ щысащ. Iэджи игу къэкIыжаш, гупсысэ зыкьоми и щхьэм щызэблэкIащ. ИныкъуэкIи абы стэканыр иIэтырт, ауэ и закъуэ ефэу емысам, и щхьэм щыгукIытэжу, и Iупэм хуихьа фадэр стIолым тригъэувэжырт. БжитI зэхуакум зыгуэр къыщиувэм, гуфIауэ, абы и щхьэр къиIэтащ.

– Гуп махуэ апщий!

– Уэ тхьэр уи щIасэ ухьуи! КъакIуэ. Зы бжьэ къыдэтыжыт, хьыджэбз хужь.

КъыщIыхьар Темыркъан къеплъащ, икIуэтыж хуэдэуи зищIащ, арщхьэкIэ зыгуэр игу къэкIыжа щIыкIэу пыгуфIыкIри къэтIысащ. Ар Темыркъан и ныбжьт, нэхь щIалэу плъагъуми. Куэд щIауэ имыупса жьакIэ фIыщIэм зы тхьугъи хидзатэкъым, и нэкIум зы лэдэхи иплъагъуэртэкъым. Ауан щIэлъу пыгуфIыкI и нащхьуэхэр игъэщIкIуурэ, абы и пэшхуэр иIуэтащ, пащIэр ирилъэщIэкIри, Темыркъан и узыншагъэмкIэ къеупщIащ.

Ауэрэ зы бжьэ ирафащ. ЕтIуанэр кърагъэщтащ. Темыркъан чэф хьууэ хуежьбат, адрейм зыхимыщIа пэтми. Хьэутий бжьэр иригъахьуэурэ Темыркъан и нэм къыщIэплъащ.

– ИгъащIэм зогъэпартизаныжь, батэр щагъэш зэхыхьэм укIуакъыми, Темыркъан?

– Ы-ы, ськIуакъым, – игу щыщIэр зыхуиIуэтэн зэригъуэтам иригуфIэу щIигъужащ: – Къызэджахэкъым, сыт жысIэу ськIуэнт...

– Iэу! – игъэщIэгъафэ зытригъэуащ Хьэутий. – Уэ къомыджэу дауэ щIадза, зиунагъуэрэ?

Хьэутий и псалъэм щIэлъ ауаныр къызыгурымыIуа Темыркъан и фIэщ дьдэу жиIащ:

– Уэлэхыи, кыызэмыджа-тIэ.

ТIури тэлайкIэ щым хьуащ. Щхьэж и гупсысэм итхьэ-кьуауэ стэканыр зэраудэкIри ялэтащ. Хьэутий тутын пигьанэри, кьакIэщIэдэлухьIам ещхьу, хуэм дыдэу кьригьэжыащ:

– Аращ, Темыркьан, ыр жьы хьуарэ емыкьужмэ, яутIыпщыж, фIэбгьэжкIэ и лыр пхуэшхынукуьыми. Сыт абы зыщIебгьэлIэлIэ-жынур? Губгьуэм иутIыпщхьи, езыр-езыру лIэнщ е дыгьужьым яш-хынщ. Абы ещхьщ цIыхури.

– Сыт а жыпIэхэм кьибгьэкIыр?

– Уэлэхыи, фIыуэ кьыбгурыIуам сэ жысIэр. Уигу кьэгьэкIыжыт колхоз щызэгухьэм бжесIар. Сэращ, Темыркьан, захуэу кьыщIидзар. Мис уэ зыбгьэпартизаныжыу ущытащ...

– Сэ зэрысфIэфIым хуэдэу сыпсэуащ, – Хьэутий псалгьэма-кьыр зыхуигьакIуэр кьыгурыIуауэ, и щхьэр кьиIэтащ Темыркьан. – СыщIебгьэгьуэжын уи гугьэмэ, уэлэхыи, Iейуэ ущоуэмэ. Ауэ уэ...

– СлIо сэ? СоцIэ жыпIэнур? ИгьащIэм сыхьушэ хэмыхьэщ, аракьэ?

– Хьэуэ, узыыхьэну хьушэри уощIэ...

– Абы и гугьу умыщI. Ар зэфIэкIащ, сыщыуамэ, тезыр схьащ. БлэкIам ущIытепсэлгыыхьыжын щыIэкьым.

– БлэкIарщ уэ зи гугьу пщIыр, Iэу. Сэ зызгьэпартизанауэ, уэ зыбгьэпэлицыащ. А тIур зы уи гугьэу ара? Ар Iуэхум узэрепльщ, Iуэхум узэрыбгьэдыхьэщ.

Темыркьан и пащхьэм ит стэканыр лъэныкьуэкIэ иригьэкIуэтэ-кIащ, альэндэрэ зэрыдефам хущIегьуэжауэ. Абы, Хьэутий Iумпэм имыщIа щхьэкIэ, а псалгьэмакьыр хуидэнутэкьым. И жагьуэ ищIын и гугьэми, Темыркьан и псалгьэхэр Хьэутий зэхимыхам ещхьт. Лъэгуа-жьэм иджыри кьэс мамыру фIэлгьа ущIэ пыIэр стIоным кьытриль-хьэри, Хьэутий IупщIэ ищIащ:

– Хьунщ, хьунщ, зумыгьэщыдж иджы, Темыркьан. ЛыжытIыр зы бжэе ефати зэфIэнэжащ, жиIэнщ мо хьыджэбз цIыкIум. ИIэ, дегьафэ.

– Уэлэхыи, афIэкIа Iуб зыIузмыльхьэну.

– Зыбгьэгьусауэ ара? Хьунщ. Арами содэ. Апхуэдэу щыхьуакIэ, иджы сыноупщIынуу, – жиIащ Iумпэм зэрищIыр кьызыгурыIуа Хьэутий кьэгубжыауэ. – Мис уэ, зэрыжаIэщи, си кьару, узыншагьэ нэхьыфIщ, жумыIэу властым и Iуэху кьекIуэкIым ухэтащ. Уи жьыщ-хьэ сыт уилэ, сыт кьыпхуищIа а уи нэ-уи псэу узыхуэлэжьам? И? Сом пщыкIутху кьыуиту уигьэтIысыжауэ аракьэ? Абы щхьэкIэ илгьэ тIощIрэ пщыкIутхукIэ зыбукIыж хьунт-тIэ? И?

– Сызыхуей псори кьызитащ.

Хьэутий дыхьэшхаш.

– СытхьэгьэпщIщ, кьыуитауэ, Темыркьан, уи щхьэр кьогьэпщIэж абыкIэ. Ауэ хэт уэрэ сэрэ фейдэ зыщIар? Уэ зауэ нэужь кьомым пшхын умыгьуэту выкIэ, жэмкIэ увэу губгьуэм уитащ, сэ шахтэм сыщIэтащ, ауэ сэ сшхыныр сыт, жысIэу зы сыхьэти сыгузэвакьым. Тутнакьыр шхын щхьэкIэ ягьалIаркьым, ар кьэралым епI. ЩIэх-щIэхури доху-тыр ирагьэпль, уз кьымыщтэн щхьэкIэ. Абы щыгьуэми, тIуми тлгьэкI длэжыауэ аращ, уэ нэхь гугьу уехьагьэнкIи хьунщ. Ар зы. Иджы тIури жьы дыхьуащ. Жьы ущыхьукIэ, зыбгьэпсэхун, уи щхьэр бгьэтыншын хуейщ. Мыбдейми хэт зи Iуэху кьыкIар? Уэ сом пщыкIутху кьыуат, сэри мазэ кьэс апхуэдиз кьызат... Уэ иджыри колхозым ухуобжыа-хьуэ, сэ си льякьуитIыр щIэукуьуэдиикIауэ пщIантIэм сьдэсщ. Еп-

лгыж иджы уэ уи тепльэм, жьы кхьахэ ухьуащ, игьуэ унэмысу, сэ, уэ-лэхьы, уэ пхуэдэ си кIэпкь дэгуауэ мэзым щIэзмыхым.

Темыркъан зэрифIэщкIэ IэгукIэ стIолым теуащ.

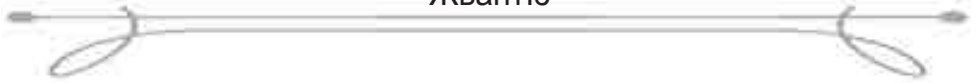
– ЗэтепIэ уи жьэр дахэкIэ! Уэ... – адэкIэ жиIэн имыгьуэтыжу, ар кьызэфIэуващ, и Iупэхэр кIэзызу, губжьыр кьызыщIих и нитIым льыр кьытелгэдауэ. – Уэ... уэ ббгэдэсу фадэбжьэ зыIэтарщ лажьэ зиIэр. Уэ, зи льэпкьми, зи кьупщхьэми ещIыжауэ щытам... СIю, тутнакьэщым уисамэ, пхуагьэгьуа уи гугьэ? Ущоуэ, Хьэутий, ящыгьупщэжакьым уэ зэхэпщIыхьауэ щытахэр. Уэрамым ущрикIуэкIэ, уи щIыб кьызэрыбгьазэу, цIыхум я Iэпэр кьыпхуаший. А-а, уэ сопсалгьэу щхьэ мыбдеж сыщыт? Уи псалгэ дахэ седаIуэу сыббгэдэс нэхьрэ а кьызэджахэкьым жьыIэу зызыхуэзгьэгусэхэм сахыхьэрэ зыщызгэдыхьэшхьпэм нэхьыфIщ. Сыт мыгьуэм ущыщ уэ? – Буфетчицэм ахьшэр IэщIигуэри, и щхьэмрэ льякьуэхэмрэ хузэмыгьэдэIуэжу Темыркъан уэрамым кьытехьэжащ.

Дунейр кьызэщIилгьхьат. БештокIэ кьыдэклауэ пшэ гуэрэныфI кьуажэм кьыщхьэщыхьэрт. Жьыбгьэ щабэр, псыIэрышэр мывэ-кIэщхьым хэжым ещхьу, щиху щхьэпэлгьагэхэм еIущацэрт. Хьэуар нэхь щIыIэтыIэ, псыIэ кьэхьуат. Зэрычэфри, зыгуэрхэм кьальагьун-кIэ зэрыхьунури, нэхьыщхьэращи, емыкIу кьызэращIынури ищIэжу, ауэ фадэм зэпкьрилгьэсыкIа и Iэпкьльэпкьыр хузэщIэмыубыдэжу, Темыркъан клуб гупэм кьит жыг хадэ цIыкIум хыхьащ. Удз гьэгьа Iэрамэхэм зи льябжьэр щIагьэнауэ льягуажьэмыщхьэу льягапIэм тет сэлэтыр Темыркъан гукьанэ хэлгьу кьеплгь кьыфIэщIащ. Зи нэ-гум игьащIэкIэ нэщхьеагьуэ ижыхьа сэлэт-фэеплгьым и нитIыр «сыт апхуэдизу ущIефар? Ар сэлэт хабзэ?» жаIэу кьеупщI хуэдэт.

Ешауэ Темыркъан жьыгым зыкIэригьэщIащ икIи фэеплгь джабэм тетха хьэрфхэр зэблэж щыхьум, нэ лэныкьуэр щIиукьуанцIэурэ ерагькIэ хьэрфхэр зэпигьэуэурэ кьеджэу щIидзащ. Абы зи цIэ тетхэр Темыркъан фIыуэ ицIыхурт, нэхьыбэр езым щIыгьуу зауэм кIуауи щытат. Ауэ кьэзыгьээжар нэхь мащIэщ хэкIуэдам нэхьрэ. «Сэ сынэхь насыпыфIэу кьыщIэкIащ, – йогупсыс ар, – си бынхэм я щхьэфэ Iэ дэслэжащ, си анэжьым и кхьаблэ сыщIэтащ... Хэт ищIэрэ, фэ фхэту кьыщIэкIынщ сэ кьызаутIыпщыну шэр зи IэпкьльэпкькIэ зыубыда. Фытщыгьупщакьым, кьуэшхэ, мис, фи цIэхэр дыщэпскIэ ятхыжащ. Мо иджыпсту екIуэкI зэлущIэми фи гугьу щащI, сэ кьызэ-мыджам. Фэри псэууэ кьэвгьээжатэм, кьывэмыджэнкIи хьунт. Ягу фыкьэкIыжынтэкьым... Хьэуэ, цIыхур хьэпшыпкьым, пщыгьупщэ-ну, – Темыркъан и щхьэр кьийэту сэлэтым щыхудэплгьейм, абы и нитIым дыхьэшх мащIэ, ауан кьыщIэпс фIэщIри, щIегьуэжауэ: – СоцIэ уи гугьэр, жьы хьури сабий хьэлым ихьэжащ, жьыIэу аракьэ? Сэ мылгьу сыхуейкьым, гулгытэ тIэкIущ...» – егупсысащ лыжьыр.

Клуб пщIантIэм кьыдэIукI псалгэмакь нэжэгужэм ар зыIыгь гупсысэхэм кьыхашыжащ. ЗэлущIэр дакьикьэ зыбжанэкIэ зэпагьэуати, цIыхухэр тутынафэ кьыщIэкIауэ арат. Закьримыгьэлгьагьун и гурацэу, Темыркъан бжыхьыбгьукIэ ежьэжат, ауэ гу кьылгьатэри, зыгуэр кьыкIэльыджащ. Ар кьэувыIащ. Зыхэт гупым кьахэкIри, абы кьыбгьэдыхьащ парткомым и секретарыр.

– Дэнэ нобэ ущыкIуэдэр? Фи дей тIэуней машинэр згьэкIуащ.

– БгэкІуа? – гуфІашэри игу кызыэфІэнащ Темыркъан.

– Мыр слІо, уефа хуэдэ? Дэнэ хьэзыр ущыхуар уимыхабзэх-хэу? НакІуэ си кабинетымкІэ. ХьэщІэ кьэкІуар хуабжью кыпщІо-упщІэ.

– Хэт и хьэщІэ? – чэфыр теужу щІэызда Темыркъан хуэму, ауэ лъэ быдэкІэ ежыащ.

– И унэцІэр сщыгъупщэжащ, военкомым щІыгъуу кьэкІуа полковникырщ. – И лэжъапІэмкІэ щІишэри, абы Темыркъан зри-гьэтхьэщІащ, зызэпригьэлъэщІыхьыжри клубымкІэ иришэкІащ.

ЦІыхухэр гуп-гупу бжэІупэм Іутт, уэршэру, дыхьэшхыу. Нэ-хьыжъ гупым зи ныбжъ хэмыкІуэтэпа полковникыр кьаувыхьауэ зыгуэрхэм нэжэгужэу тепсэлъыхьхэрт. Темыркъан щилъагъум хьэщІэм и Іэр зэриІэтауэ и псалъэр пичащ икІи зы лъэбакъуэ япэкІэ кьичри, гуфІэу и ІэплІэр зэІуихащ. Темыркъан зыІэзыбжьэкІэ и плэм ижыхьащ, ауэ зэуэ зричри, а дакьикъэм абы и ІэплІэм кьихутащ, асыхьэтуи зэплъу иувыкІыжахэщ. Сэлам кьрихыну полковником и ІитІыр аргуэру кьишиящ, ауэ Темыркъан и Іэ ижыыр кьыдэмыбзы-жым хуэдэу жыпым илт. «Сэлам ех, сэлам ех, и Іэр кьэшияуэ куэдрэ щыбгьэтыну?» – кьеІущэщІащ абы цІыхухэр. ЕмыкІу зэрыІэщІэцІэр кьыгурыІуэжауэ, зэгупсыси щымыІэу, абы и Іэр кьрипхуэтащ икІи ишиящ. Кьэхьуар кьыгурымыІуэу полковникыр абы и Іэгум кьип-лъащ: лэжыгъэм лэрыгъу ищІа Іэгушхуэм лъым хэлъу Краснэ звезда орденыр илт. Зыхихыу и жып ирилъхьэжа орденыр икьузурэ и Іэр иуІауэ арат. Кьэхьуар и акъылым щынэсым, полковником орденыр абы и бгъэм кьыхильхьэжри, Іэгу лъы защІэр итІкІэ кьикъузащ.

ЗэІущІэм щІадзэжа иужькІэ, полковником Темыркъан и Іэблэр кьиубыдри, хьэщІэхэм я тІысыплэу сценэм итым дришеящ, кьуа-жэдэсхэр кьыкІэлъыплъу, икІи жъантІэм дигьэтІысхьащ, ІэплІэ кьришэкІыурэ. ЦІыхур куэд хуей? Темыркъан дуней гуфІэгъуэр иІэт, нобэрей махуэм ищІа гукъанэри щыгъупщэжам хуэдэт. Кьызэхуэса-хэм хьуэхьукІэ захуэзыгъэза полковником жиІэрт:

– Лахэм я пащхьэ дэ дыщыщІыхуэлыщ, зэикІ тхуэпшыныжы-нукъым а щІыхуэр. Ауэ псэухэри зыщыдвмыгъэгъупщэ. Мис, Те-мыркъан дэрэ нобэ дызэхуэзэжащ. Фэ фщІэрэ абы зауэм лыгъэу щызэрихьар? Зы орденкъым абы Хэкум кьыхуигъэфэщар, махуэ кьэс зыхимылъхьэ пэтми... Зи гьащІэр зытахэм я щІыхьрэ фэеплърэ иремыкІуэдыж, псэухэми пщІэрэ щІыхьрэ! – ІэгуаукІэ ар тІысыплэм ягьэкІуэтэжащ.

ЩІалэгъуалэм ягьэлъэгъуа концертым и ужькІэ цІыхухэр клу-бым кьызэрыщІэхыжащ. Уэшх мащІэ кьепсэпауэрт...

Артисткэ ЖьакIэмыху КIунэ илгэс 80 ирокъу

АДЫГЭ ЛЬЭПКЪ ТЕАТРЫМ И ГУАЦЭ

Льэпкъ Iуэху зыгэкIуатэ, абы зезыгэуэщI, зэчий зыбгэдэль, фIыщIэрэ щIыхрэ кээзылэжь цIыхухэм я гугъу щыпщIкIэ, плгэмькIыу уопейтей, зыгуэркIэ хуэфашэ псалгэхэр кээзмыгъуэт-мэ, и ехуулIэныггэхэм щыщ гуэр гулгытэншэу кээзгьанэмэ жыпIэу. АтIэми, а цIыхум утепсэлгыхьыну тынщ, хужыпIэнур куэдщи, хузэфIэкIар гьунэншэщи. Апхуэдэхэм ящыщ зыщ Кьэбэрдей кьэрал драмэ театрым и гуащэ зыхужыпIэкIэ ущымыуэну ди артисткэ гьуэ-ээджэ, цIыху дахэ, анэ, нанэ Iушабэ ЖьакIэмыху КIунэ.

ЖьакIэмыхур Шытхьэлэ кьуажэм 1940 гьэм малыжыкыным и 21-м кьыщальхуащ. Хьэжбарэрэ Жэмгьуразхэ япху Сэлихьэтрэ я бын ебланэт КIунэ. Хьэжысмел, Хужьпагуэ, Жанпагуэ сымэ Кэнжэ кьыщальхуащ, унагьуэр Шытхьэлэ Iэпхьуа иужькIэ Розэ, Жансурэт, Хьэпагуэ, КIунэ сымэ дунейм кьытехьащ...

Зыхалъхуа зэманыр сыт хуэдэу мыхьэлъэми, дахагъэрэ гьащIэм хуиIэ лъагъуныгъэмкIэ Тхьэр зыхуэупса сабийти, дунейр тIэу пкIэгъуэ хуэхъуртэкъым абы. Дэтхэнэ зы хьыджэбз цIыкIуми ещхьу, гуащэ хьэпшып джэгурт, уэрэд жыIэныр зыхилъхьэ щыIэтэкъыми, Iэмал зэригъуэту, и благъэхэм я пащхьэм зыкъыщигъэлыагъуэрт. КIунэ, нэ пIащэ хъужауэ, лъагъугъуафIэт, Iущыцэти, зыгуэрым зыпищIыжыну фIэфIт: хуэмышхуэ бостей кIыхьышхуэ зыцитIагъэрти, хьэблэм дэ-сыр игъэдыхьэшхырт, ягъэщIагъуэу дахэу джэгурт, къафэрт, уэрэд жиIэрт. «ФыкъапIыи, фыкъэдаIуэ, – жаIэрт, – мы цIыкIум артист ин кыыхэкIынкIэ!»

И гъуэгум къыщыщIидзэр

– Си адэ-анэм я дежщ си творческэ гъуэгунэм къыщыщIидзэр, – къыддогуашэ и гукъэкIыжхэмкIэ КIунэ. – Абыхэм а хуэупсапIэр къыс-хамылъхьамэ, сэ артист сызэрымышхунум шэч хэлътэкъым.

Илъэситху фIэкIа сыхыхъуу дунейм ехыжа си адэр сщIэжыркъым, ауэ абы макъ дахэ дыдэ иIэу, лIы гуп зэхуэса иужькIэ, уэрэд яжриIэфу, яфIэфIу едаIуэу зэрыщытам сыщыгъуазэщ. Си анэраци, ар щып-сэуа зэманым апхуэдэ Iэмал игъуэтамэ, искусствэм мыйейуэ зыгуэр хэзыщIыхьыфын цIыху кыыхэкIынут. Сыту жыпIэмэ, сурэт фIы дыдэу ищIырт, музыкэм мыйейуэ хищIыкIырт, сытым дежи ди унагъуэм иль пшынэм къыдэкIуэу, иужькIэ мандолини аккордеони еуэу зригъэсат. Си анэр дахэ дыдэу зэрыщытам къынэмышщIауэ, щIэныгъэм зэрыпэлъ-щын акъыл жан зиIэ цIыхут, ауэ зэман хьэлъэмрэ бын куэдымрэ и щхьэ кърагъэIэтакъым. ХузэфIэкIрати, быниблым IэщIагъэрэ щIэныгъэрэ ягъуэтынымкIэ и къару еблэжакъым. Мыхэр щIыжысIэраци, талант яIэт, абыхэм шахэлъкIэ, сэри си деж зыгуэр къэкIуащ, нэгъуэщI искусствэ лIэужьыгъуэу – артистыгъэу!

ГукъэкIыж IэфIхэр

– Унагъуэ ихьауэ Малкэ дэс си шыхъу нэхъыжыым и деж сагъэкIуащ илъэсих фIэкIа сыхыхъуу, и гуащэм и ныбжьыр хэкIуэтати, Iэпыдзлъэпыдз хъунщ, жаIэри. Школым и пэщIэдзэ классхэри аращ къыщызухар, – жеIэ ЖьакIэмышхум. – Мис абы сыщыщIэм къэз-гъэлыагъуэу щIэздзащ схэль гуэрхэр. Си шыхъур фельдшер-акушеру къуажэм щылажъэу арати, зэрыщIэкIыу и щыгъынхэр щыстIагъэрт, и туфлъэ лъэдакъэхэр къызэлъэхъшэкIмэ, нартыху жэпкъ ислъхьэрт, зылыстIагъэрти Арсен (псэужкъым, и ахърэтыр нэху Тхьэм ищI) тез-гъэун щIэздзэрт (*мэдыхъэшх – И. З.*) Я хадэр зэриухуу бгы къыщыт-ти, абы дэсшейрт си шыхъум и къуэ цIыкIури, уэрэд жесIэу, къуажэм дыкыыхэпIэу дьтест.

МыдэкIэ зыгуэр къызгурыIуэ щыхъуам щыгъуэ усэм сыдихьэхырт, мыйейуэ макъ сиIэуи къыщIэкIат. Театр училищэм сыщыщIэтIысхьам уэрэд жыIэнымкIэ дезыгъаджэм къызжиIауэ щытащ макъ хьарзынэ сызэриIэр. Ауэ къэзгъэсэбпакъым, макъым уемылэжмэ зиужьыну-къым, арати, сфIэкIуэдащ а эффIэкIыр.

Нэм фIэбэр Iэбэм еух

И пхьур дзэ дохутыр хьуным щIэхьуэпс и анэм йодауэри, и тхыльхэр медучилищэм щIельхьэ КIунэ. Зы экзамени итыну хунэсауэ, къалэм хьыбарегъашIэ щелъагьу, къафэмрэ уэрэдымкIэ ансамблым хагъэхьэн кьызэрыхыхыр иту. Зыми яжримыIэу макIуэ, уэрэд жрагъэлэурэ нэхъ макъ дахэ зиIэхэр кьыхыху арати, къащтахэм КIунэ яхохуэ. «Мис а дакькьэхэра кьыщIэкIынщ си лъым зыкьыщызигъэщIар», – жеIэ КIунэ.

– Зи деж сыкьыщыувыIэ си дэльху нэхьыжь Хьэжысмел «зэхэщIыхьар» сыгузэвапэурэ хузоуатэ. СыкьызэрыгурыIуэнуи шэч кьытесхьэртэкьым, сыту жыпIэмэ, лъэпкьым щхьэкIэ зигъэлIэжынут абы, и ахьрэтыр нэху Тхьэм ищI. Адыгэм я шэнхабзэм, я псэукIэм, я щIэныгъэм ехьэлIа ехьулIэныгъэ щыIэххэмэ, и щхьэкIэ кьеуэлIа фIыгъуэ гуэру фIэкIа кьилытэртэкьым абы. Хьэжысмел бзэщIэныгъэлIу щытащ, ар яхэтащ япэ адыгэ-урыс псалъалъэ зыгъэхьэзырахэм, лъэпкь Iуэрыуатэр зэхуэзыхьэсыжа ди щIэныгъэлIхэм.

– Ди анэм и жагъуэ хьуну кьыщIэкIынщ, дохутыру уемыджэмэ, – щыжиIэм, уи щIалэгъуэмэ, сытми утегушхуэркъэ – а псорри схузэдэхьыну си гугъуэ Хьэжысмел къэзгъэгугъащ. АрщхьэкIэ кIэлъыкIуэ экзаменым сыкIуэжакьым. Къафэмрэ уэрэдымкIэ ансамблым сызэрыщылажьэрэ мазэ хьуат. Пщыхьэщхьэу си дэльхум деж сыщIыхьэжауэ, ди благъэ артист цIэрыIуэ Токьуйи Хьусен Хьэжысмел и хьэщIэу срихьэлIэжаш. КьысщIэупщIащ, артист IэщIагъэм сыдихьэхмэ, Ростов кьыщызэIуаха училищэм цIыхуипщI хьуэу ягъакIуэ гупым сыхьыхэ хьунуи кьыжриIащ. «Медучилищэти, хорти жиIэу, зэ зымкIэ, зэ адреимкIэ зедз. Хуейуэ щытмэ, уэлэхьы, сэ сыпэрымыуэну», – жиIащ Хьэжысмел. Ар зэхэсхауэ сыкьыпхуэгъэувыIэжынт! Ростов ягъакIуэхэр кьыщыхыхыр адыгэ театрырати, абдеж кьыщызодаIуэ. Пушкиным, Островскэм, Крыловым я тхыгъэ гуэрхэм сыкьызэреджар фIы дыдэу сощIэж. КьэпщытакIуэ гупым «ухьунуи» кьызжаIащ. Апхуэдэу театрым и гьуэгу бгьуфIэм сыкьытехутауэ жыпIэ хьунуи.

Артисткэм и зэфIэкIыр

ИлъэсиплIкIэ зыщIэса училищэм и егъэджакIуэхэм къащIат КIунэ и зэфIэкIри, студентхэм я диплом лэжьыгъуэ къащта спектаклым, Горький Максим и «Последние» пьесэм кьытращIыкIам, Колмейцевэ Софье и ролыр щигъээщIэну кьыхуагъэфэщат. ФIы дыдэу кьехьулIат ар ЖьакIэмыхьум. Арати, и диплом

КIунэрэ Дон Iус Ростов абы кьыщыдеджа Лычко Валентинэрэ. 1962

лэжыгыгэр «тхуклэ» етри, училищэр ехуллэныгэклэ кьеух.

Адыгэ хьыджэбзыр апхуэдизклэ флыуэ кьалыгэгуат, и зэфлэкри кьалытати, Ростов дэт театрым кьэнэну чэнджэщ кьратат, нэгьуэщлэ кьалэхэми кьиклыурэ удэзыхьэх псалгэ лэфлхэр кьыжралэрт. Псалгэм папщлэ, еджэныр зэриуху ар ирагьэблэгьауэ шытащ ГДР-у шытам шылэ урыс театрхэм ящыщ зым, Ереван кьалэм дэт, Станиславскэм и цлэр зезыхьэ урыс драмэ театрым. Училищэр шытху пылгу кьэзыуха актрисэ щлалэр езым и деж шигьэлэжэну хуейт Кьэбэрдей-Балькьэр Урыс кьэрал драмтеатрым и унафэщлэ Яралов Александри. Ауэ Жьаклэмыхум Кьэбэрдей театрыр кьыхихащ, и гьащлэ псор абы тыхь хуищлэщ.

Япэ шытхухэр

Токьуй Хьусенрэ Жьаклэмыху Кьунэрэ шоджэгу Арро Владимир и пьесэм кьытращыкьлэ «Фешлыт мы кьэкьуам» спектаклым. 1982

нэ Мухьэrbий, Сибэч Быхуэ, Тыхьужь Алий сымэ, нэгьуэщлэхэми я нэлэ кьыстрагьэтащ, кьыздэлэпыкьуащ зэралгьэклэ. «Зэныбжыгьуищ» жыхуилэ спектаклырат япэ дыдэу сыщыджэгуар. Абы Дыщэкьлэ Кьунэрэ Тыхьужь Алийрэ хэгти, утыку кьызэрихьэххэу лэгуауэклэ ирагьэблагьэрт. Сощлэж, я дэ ди Тхьэ, сэри зэгуэр апхуэдэу цлыхухэм пщлэ кьысхуащлэу сыхьуну плэрэ, жыслэу абы сыщлэхьуэпсу зэрыщытар. Кьыкьлэлыкьлэуэ Бэлэ и ролырт кьызатар. Абы шыгьуэ си дэлгьу Хьэжысмел сьмаджэщым щлэлгьти, кьыщлэклэри еплгьат. Спектакль нэужьым нытхыхьащ, артистхэр псори ицлыхурти. Дауэ кьыпшыхьуа, жыхуэслэу сыщеплгьым: «Сыукьлэгуэ си щхьэр есхьэхакьым», – кьызжилащ. Шытху кьызыжьэдэшыгьуей си дэлгьхум, адэ папщлэу ткьлийуэ кьытщхьэщытым, ар кьызжилэныр си дежклэ мащлэтэкьым.

Лэжээн зэрыщлэидзэу ехуллэныгьэр занщлэу кьыхуэжьлэуауэ жыплэ хьунуш Кьунэ.

– Кьыщызгьэээжам театрым и лэуэхур флы дыдэт, артистхэри зи ахьырзэманьгьуэт, сыт хуэдэ пьесэми пэлгьэщынуш, жыплэу, – игу кьегьэкьыж Жьаклэмыхум. – Сызыпэмыплгьа гуапагьэклэ кьыслэуащ сэ театрым и лэжьакьлэуэхэр. Абы и зы щхьэусыгьуэр сэ нэхьрэ нэхь щлалэ зэрахэмытыр арагьэнт. Илгьэс 23-рэт сызэрыхьур абы шыгьуэ. Дыщэкьлэ Кьунэ, Балькьэр Калисэ, Со-

Зэщхьэггусэхэр

Зэрытщлэщи, артистыфл ди мащлэктым, атлэ УФ-м щлыхь зилэ и артистхэу Жьаклэмыху Кунэрэ Мысостышхуэ Пщызэбийрэ (Пщызэбий нобэ кытхэмытыжми, зэщхьэггусэхэм зэггусэу тлэклу я гуггу сымщлын слэклэнукуым) плэмькыу щхьэ гу зылгы-уагъатэу плэрэт? Абы и жэуапыр сэр-сэру кыщыслыхуэжккэ сыкызытеувылэр мыращ. Щылэщ лэщлаггэр флуэ зылгаггухэмрэ я лэщлаггэмкэ флуэ закъезыггэлаггухэмрэ. Ахэр зэрызэщхьэщыккыр япэхэр лэщлаггэм хуэлажэмэ, адрейхэм лэщлаггэр зытраггэлэжэну яужь зэритырщ.

Пщызэбийрэ Кунэрэ зэггусэу я гуггу пщлэну гуггуц иккитынщ. Гуггуц, абыхэм ящыц дэтхэнэ зыри артист ггуэзэджэщи, языхэмзи ггуэзджэм хуищла хэлхьэныггэр инщ, куущи. Тынщ, щлэныггэ, зэчишхуэ зэрабггэдэлтым деж щеггэжэуэ роль куэд дыдэ зэраггээщлэм пщлэккыжу, зэтэхуэ куэд я ггашлэм хэлщыи.

Театрыр флуэ зылгаггухэм ящлэ Кунэрэ Пщызэбийрэ кьаггэщла образхэр зыхуэдэр, ахэр зыхэт спектаклхэр ди театрым и дыщэ ггэтлэлыггэ зэрыхуэр. Нэггуэщлэ зыми и гуггу умыщлын плэккыркыым: Жьаклэмыхумрэ Мысостышхуэмрэ я макъ ггуээд-жэмрэ я адыггэзэ кьабзэмрэ. Сыту псэггэтынш а тлэм я псэлэккэр: зэхэщлэккыгуэу, дэтхэнэ макъми и лэфкыр зыхуаггашлэу, уи анэдэлхубзэм ураггэхуэпсэжу. Нобэр кьыздэсым радиом едалуэхэм ягу кьаггэккыж Кунэрэ Пщызэбийрэ ираггэккыжкыу щыта нэтынхэр. Кытыну хьыбарыр зэрафлэггэщлэггуным нэхэрэ мынэхэ мащлэу ахэр пэплгэрт псэр зыггэтынш, адыггэзэр щызу кыппккырызыггэхьэ макъ-хэм. Тхьэм и шыкурккэ, иджыри Кунэ долажэ радиом, а луэхушлэлэм нэхьбэ дыдэ щезыггэтхуэ зи макъ архивым хэлгыр Мысостышхуэ Пщызэбий, Кунэ, Хьыдзэдж Борис сымэщ.

Къэзанокгуэ Жэбаггы и цлэр зезыхьэ еджаплэм, эстетикэ ггэсэн-ныггэм хухэхауэ Налшык дэтым, и илгэс лэжыггэр кыщипщытэж зэлущлэм срихьэллат сэзэ. Кунэ абы щриггэджэ артист ныбжыщлэхэм ггэхуауэ дэтхэнэ псалгэри кьазэрыжбэдэккым гу лыдмытэу кьэна-кыым. «Жьаклэмыхум и школккэ» уеджэ хьунуц апхуэдэ ггэсэккэм. Иккити сабийхэм кыщынэмыщлауэ, ггуэзджэмкэ институтым и театр студием щлэххэм я дежккити щхьэпэ хьунут Кунэ и дерсхэр. Уеблэмэ ар радио, телевиденэ журналистхэм ядэбггэлажэ хьунут, абыхэм я псэлэккэр шапхэу щытын зэрыхуейр кьэпллытэмэ.

Куэд дыдэ яхужыплэ хьунуц Мысостышхуэ Пщызэбийрэ Жьаклэмыху Кунэрэ. Ауэ псом нэхэрэ нэхьыщхьэращи, ахэр зыте-лэжыар, Кунэ ноби зытелажьэр цлыхуггэр, напэр, нэмысыр, мамыры-ггэр, цлыхухэм я зэхушытыккэфкхэр, лгэпккхэм я зэныбжэггуггэр ггэбыдэнращ. Куэд хузэфккэлащ Пщызэбий, ар зыхунэмыса псори Кунэ кьэхуэлэну ди гуапэщ, адыгэ лгэпккыр иджыри абы куэдккэ щогугг.

Лэжыггэм кьыпэккыуа пщлэ

Кунэ зэрылэжыккыуэщхуэм куэд тепсэлгыхьащ, ар зыщлыху дэтхэ-нэми ар ещлэ. Лэжыггэм зэрызритыфым, Тхьэм кьрита макъ, теплгэ

дахэ зэриIэм, абы зэчий ин зэрыбгьэдэлъым къагъэщIа КIунэщ ар. И лэжьыгъэкIэ зыгуэрэм щытхъу хуэфашэмэ, КIунэ абыхэм я пашэщ.

И лэжьэкIэм къыхуихъа пщIауэ КIунэ Налшык къалэ Советми (1968-1970) республикэм и Совет Нэхъыщхьэми (1985-1990) я депутаты хахауэ шытащ. Абы ирихьэкI лэжьыгъэшхуэм папщIэ профсоюзхэм я обкомым, ВЛКСМ-м и обкомым, ди республикэм ЩэнхабзэмкIэ и министерствэм, Къэбэрдей лъэпкъ театрым, Президентым я ЩIыхь тхылъхэр къыхуагъэфэщаш. Апхуэдэу абы къратащ ДАХ-м, Урысей цIыхубэ артиадэм я саугъэтхэр. ЖьакIэмышху КIунэ УФ-ми КъБР-ми я щIыхь зиIэ, ди республикэм и цIыхубэ артисткэщ, Къэбэрдей-Балъкъэрым и Къэрал саугъэтым и лауреатщ, Волков Фёдор и саугъэтри къыхуагъэфэщаш.

Лъэпкъ театрым роли 120-м щигъу шызыгъээщIам дежкIэ куэдкъым сыт хуэдэ фIыщIэри, сыт хуэдэ щытхъури. АтIэми ар зэрыпагэр, зэрыгушхуэр, и напщIэм телъыр а щIыхьыцIэхэмрэ дамыгъэхэракъым. И гум щызу абы игъафIэр театрым и утыкум къыщигъэщIа образхэрщ. Апхуэдэхэщ Медея (Ж. Ануй и «Медея» спектаклым, режиссёрыр Кулиев Б.), Лауренсие (Лопе де Вега и «Лауренсия», режиссёрыр Кулиев Б.), Тыргъэтауэ (IутIыж Б. и «Тыргъэтауэ», Фырэ Р. и гъэувыгъуитIми, Теувэж С. шигъэувами), Эпикастэ (IутIыж Б. и «Эдип», режиссёрыр Теувэж С.), Снижко Нилэ (Салынский А. и «Ажалым къыдэфэ хьыджэбз» («Барабанщица»), режиссёрыр Ерчэн Л.), Ефросиньэ (Толстой А. и «Паштыхьымрэ паштыхь гуащэмрэ», режиссёрыр Фырэ Р.), Отрадинэ-Кручининэ (Островский А. и «Хейуэ мысэ ящIахэр», режиссёрыр Теувэж С.), Алмэстхъан (IутIыж Б. и «Гуащэмьдэ хьэблэ», режиссёрыр Джэху Р.), Мими (Альдо Н. и «Гулытэншэ хьуахэр», режиссёрыр Фырэ Р.), Матильдэ (Касони А. и «ХьэжъэIужьэ», режиссёрыр Фырэ Р.), Кэт (Миллер А. и «Ахэр псори си къуэщ», режиссёрыр Дэбагъуэ Р.) сымэ я ролхэр, нэгъуэщI куэди. Иджыблагъэ ар Къэзэрхъану щыджэгъуащ Аброкъуэ Аслъэн и пьесэм къытращIыкIа «Хужьрэ фIыщIэрэ» спектаклым.

Псалъэ гуапэ лей хьуркъым

ЖьакIэмышху КIунэ и лэжьыгъэм, и гуащIэм теухуауэ Iэджэ жаIаш, шэч хэмылгу, дяпэкIи жаIэнущ. Ди тхыгъэр ныкъуэ хъунт, абыхэм ящыщ зыбжанэ къэдмыхьамэ.

Нало Заур, КъБР-м и цIыхубэ тхакIуэ: – Мы Къэбэрдеижьым махуэ къэс шыкур хуэщIын хуейщ, ЖьакIэмышху КIунэ къызэрыдитам щхьэкIэ.

Абы хуэдэ актрисэ диIауэ сщIэркъым, ауэ дяпэкIэ диIэну сыщогугъ. Нэсри къэсыжауэ артистышхуэщ КIунэ. Акъыл иIэщ, щIэныгъэ бгъэдэлъщ, псэ дахэ хэлъщ. Сэ сощIэж «Барабанщица» жыхуиIэ пьесэм къытращIыкIа «Ажалым къыдэфэ хьыджэбз» спектаклым КIунэ зэрыщыджэгъуар. Апхуэдэу джэгъуфа КIунэ фIэкIа слъэгъуакъым сэ. Нэсри къыгъээжауэ художникышхуэу дигъэлъэгъуащ Нилэ Снижко и образыр.

Москва апхуэдэ актрисэ ягъуэтамэ, IэплIэкIэ кърахьэкIынт.

Къэжэр Борис, Жьаклэмыху КIунэ, Токъуй Хъусен, Балъкызы Валерэ сымэ
Иутыж Борис и «Тыргэтауэ» спектаклым щоджэу. 1976

Иутыж Борис, КъБР-м и цIыхубэ тхакIуэ, драматург: – Актёрым анэдэлъхубзэр гъэхуауэ, ириджэгуу, удихъэхуу, текстым и «щIыфэр зыхищIэу, кыыхэгъэщхъэхукIыпхъэмрэ «щIэбзэу» къэнэн хуейхэмрэ зэхигъэкIыфу, ди бзэм и хабзэм театр адыгэ гупсысэкIэр тегъэпсыхбауэ текстым и архитектуроникэр иухуэфу щытын хуейщ. Ар къохъулIэн щхъэкIэ, псом япэрауэ, бзэр пщIэ къудей мыхъуу, зыхэщIэу, абы ухапIыкIауэ, псалъэхэм я мыхъэнэ пажэхэм нэмыщI, текстым щагъуэт мыхъэнэ гуэдзэхэри къэпхъуэтэфу, псалъэжъхэм, псалъэ шэрыуэхэм къарыкIымрэ я къэхъукIэмрэ хъарзынэу ущыгъуазэу, сценэм щыжыпIэ псалъэхэм интонацэ и лъэныкъуэкIэ ахэр тыншу хэбухуэнэфу ущытын хуейщ.

КIунэ хуэдэу ар къызэхъулIэ щыIэкъым, артисткэм абыкIэ шапхъэ трах хъунуц адыгэ сценэм иIэн хуей щэнхабзэ лъагэм хуцIэкъухэм.

2008

Къэжэр Борис, КъБР-м и цIыхубэ артист: – ЖьакIэмыху КIунэ зэчииншуэ зыбгъэдэлъ артистщ. Сыт щыгъуи театрым гурэ псэкIэ хуолажъэ. ПсалъэкIэ къыпхуэмыIуэтэн хуэдиз гуащIэ хэлъщ КIунэ. Сыт и лъэныкъуэкIи ар цIыху дахэщ, цIыху пэжщ, нэгъэсауэ артистыфIым и шапхъэщ. ЖьакIэмыху КIунэ хуэдэ цIыху щэджащэ лъэпкъым уиIэныр насыпщ. Ар лъэпкъ гупсысэмрэ адыгэбзэмрэ я хъумакуэщ.

2015

Ширдий Маринэ, КъБР-м цIыхъ зилэ и журналист: – Артист IэщIагъэр IэщIагъэшхуэщ. Псом хуэмыдэу телъыджэщ ди адыгэ артистхэм я зэфIэкIыр. Ди театрым зэман зэхуэмыдэхэм щыджэгуа гуп-

хэм яхэташ, иджыри яхэтш дуней псом цлэрылуэ щыхуа, «вагъуэ» кызыхашыкIа актёрхэм я зэфIэкIым хуэдэ зиIэ.

ЩыIэщ цIыхум кыигупсыса дунеймрэ (абы кыиуатэр пэж дыдэу, таурыхуыу, ауану, гушыIэу щытми) гьащIэ «пэжымрэ» зэдэзыхыфхэр, театрыр я гьащIэми, я гьащIэр театр ямыгъэхуыныр зыхузэфIэкIхэр. ЖьакIэмыхуэ КIунэ абыхэм ящыщ зыщ.

КIунэ цIыхум фIыуэ кыщIалгагъун теплгэрэ зэфIэкIрэ иIэу Тхьэм кыигъэщI закъуэтIакъуэхэм ящыщ. Абы и насып кыихъащ кызыхуигъэщIар IэщIагъэ хуэхуону, лъэкъ щэнхабзэм, театрым и тхьдэм кыыхэнэну.

Лыкбужь Нелли, тхакIуэ: – МащIэ-куэдми, ильэсипщIым щIигъужащ ЖьакIэмыхуэ КIунэ теухуа «Ди КIунэ» («Куна неповторимая») тхыль-журналыр кызырэыдэдгъэкIрэ. КIунэ абы щыхужаIа псалгэ дахэхэм сыт дыщIызгъужыфын нобэ? Ди гупсысэр кIащхъэ хуэхуа апхуэдиз щытхур зыхужаIа артистым, хьэмэ, зэман дэкIыу, ди еплъыкIэм зыгуэркIэ зихуэжа, жыIэу сызоупщIыж. Зихуэжащ. Зихуэжам и мызакъуэу, гупсысэм зедгъэубгъуащэрэт, нэхъ куууэ ар «етIгIыхащэрэт», дыкыщхъэщыплгъафарэт жыдоIэ.

КIунэ и гуащIэм лъэныкыуэ зыбжанэкIэ аргуэру зэ сыхэплгъэжынут.

Япэу. Ди лIэщIыгъуэм къэунэхуа щIэныгъэлI нэхъ лъэщ дыдэхэм ящыщ кыалгытэ «Международная академия каббалы» къэхутэныгъэм и тхьэмадэ Лайтман Михаэль. А щIэныгъэлIым и къэхутэныгъэхэм япкъ иткIэ дунейм убгъэдыхьэмэ, ар зэтэзыIыгъэфыну щыIэжыр зэрыIыгъыныгъэмрэ лъагъуныгъэмрэщ. ЖьакIэмыхуэ КIунэ цIыху куэд фIыльагъуныгъэкIэ зэщIешэ, нэгъуэщIу жыпIэмэ, гурыщIэ къабзэкIэ цIыхухэр зэпэгъунэгъу ещIри, ар цIыхухэм ятрегуэшэж.

ЕтIуанэу. Иджырей зэманым гъуазджэм теухуауэ кьагъэсэбэп хъуащ «синусоидное колебание в творчестве» терминыр. КIунэ ехьэлIауэ кьатщтэмэ, абы и творчествэм дэкIуеипIэ-къехуэхыжыпIэ зыIэщIэлгъэгуа кытхэт? КIунэ кыимыгъэIурыщIэфын роль щыIэу хэт жиIэфын?

Ещанэу. Аргуэру зы терминкIэ ди гупсысэр кызэщIэткыуэнщи, «творческий абсолют» жыхуиIэ пщальэм тету дыкьеплгъынщ КIунэ и творчествэм. Шэч хэмылгу, псоми фIы дыдэу долгагъу, пщIэ худошI, дропагэ. И зэчийм и лъагагъэр зыхыдошIэ, и теплгэм, и макъым кыигъэщI образхэми дахуэрэзыщ. А псоми дэ дынагъэсауэ кыысцохуэ зы гупсысэм: сыту мыджэгуми, дауэ мыджэгуми аракъым дэркIэ нэхьыщхэр, атIэ ар ди адыгэ сценэм нэхьыбэрэ итынраш!

Епланэу. Театрым и лыкIуэ пажэ, хьэгъуэлIыгъуэ хьэандрэфий-кIи, ефэ-ешхэ тегъэукIи зи щIыхьыр езымыудыхыжа КIунэ пщIэ лей щIэпхъэщ адыгэ лъэкъым деж. ЩIалэгъуалэм «интернет щIэблэкIэ» щеджэкIэ, зэманым дыдекIур пэжмэ, КIунэ кыыхузэIухын хуейуэ кызыолгытэ Интернет утыку. Къуэпс зыдз къуэпсыншэ хьуркъым жыхуаIэращи, щIэблэр щIэпIыкIын хуейщ КIунэ и талантым. ЕджапIэу республикэм итыр, ар щIэныгъэ щызрагъэгъуэту щрет, ар сабий сад ирехъуи, КIунэ и сайтым екIуэлIэжу щытын хуейуэ кызыолгытэ.

Етхуанэу. Ди КIунэ тхьэм утхуигъэузыншэ. Утщымыгъупщэ къудейкъым, узэрыдиIэм зеиншафэ кыттригъауэркъым, куэдрэ утхуэпсэну дыхуейщ.

Гутыж Ася, «Адыгэ унэ» тыкуэным и гуащэ: – Жьаклэмыху Клуэ усэ кьеджэу япэ дыдэ шызэхэсхам, абы и макъым налгэу сицэм зрагуэшауэ зэрыщытар сощлэж. Клуэ адыгэбзэр пшынэбзэм хуэдэу игъэбзэрабзэрт, гухэль уэрэдым хуэдэу игъэлурт. Абы хуэдэу анэдэлхубзэр къабзэу зезыхъэф срихъэлпакъым. Псалгэхэр гъэщлэгъуэныщэу егъэщлэращлэ, а псалгэхэм къарыкI мыхъэнэр уи нэгум пльыфэ земыфэгъухэмкIэ къыщлэгъэлыдэ. Аракъэ гъуазджэм и IэфIыпIэ жыхуалэжыр?!

Адыгэм къытщлэхуэу щлэблэм Жьаклэмыху Клуэ уэчыл яхуэщIын, абы и дерсхэм щлэгъэджыкIын хуейт. РадиокIэ, телевизоркIэ махуэ къэс щлалэгъуалэм абы и Iэзагъэр зэхахыу шытамэ, адыгэ лъэпкъым куэду къытхуэщхъэпэнут, сабиинсэм дахагъэ куэд къыщигъэщхъэлгэнут, къыщигъэтIэпIынут.

Жьаклэмыху Клуэ и IуэхущIафэ инхэр мыкIуэдыжын Тхъэм ищI. И джэукIэм си щхъэкIэ дэрэжэгъуэ ин къызет, ар зэрысцIыхум хуабжыу сропагэ.

Гум кьеуэмрэ нэр кызыыхуикIымырэ

ХуэпсапIэ зимыIэрэ мурад гуэр зымыгъэтыгъуэрэ шыцлэкъым, сабий ныбжьым къыщыщлэдзауэ гъащлэ зылгэгуа цIыхум деж шыщлэкIыжу. ИджыпстукIэ кьехъулIэну зыхуеймкIэ сыщеупщIкIэ, Клуэ жэуап кызыет:

– Си унагъуэм и гугъу пщIымэ, сыхуейщ си бынхэмрэ абыхэм къальхужахэмрэ я гукъеуэ сымылгагъуну. ТIэкIу сахуэузыншэмэ, я гуфIэгъуэ сыхэплэмэ, лэжыгъэкIэ, IуэхукIэ зыхуей зэрыхуэзэхэр слбагъумэ, ахэраш си дежкIэ насыпыр. НэгъуэщI зыгуэри гъащIэм сыщыхуэныкъуэу сщлэркъым, Тхъэм и шыкуркIэ.

Театрым и лъэныкъуэкIэ жыпIэмэ, абыи кьехъулIэну зыхуейр мащлэкъым. Псалгэм папщIэ, зыгъэдыхъэшх, и зэш тезыгъэу фIэклэ ди театреплхэр зыхуей зэрыщымыIэр си жагъуэ мэхуэ. Спектакль лъэщым япэ гъэлгэгъуэгъуитI-щым цIыхухэр къокIуэри, адэкIэ пэш нэщIц. Дэри ди къуаншагъэ хэлъщ ахуэдэу ахэр зэрыдгъэсам, сыту жыпIэмэ, театрым зэпымыуэ игъэувын хуейщ классикэ тхыгъэхэм къытращIыкIа спектаклхэр, узыгъэгупсысэ лэжыгъэ купщIафIэхэр. «Адыгэ спектаклхэраш ди цIыхухэр дэзыхъэхыр», – жытIэурэ абы

Мережкэ Виктор и тхыгъэм къытращIыкIа «ЩакIуэ пэшым щауэздэ цIыхубзэ Iэнэ» спектаклым Жьаклэмыху Клуэ Балъкъыз Валерэрэ щоджэгу. 1989

50

СэмэгумIэ кьыщыцIэдзауэ (щысхэр): Тыхъужь Алий, ЖьакIэмыхуэ КIунэ, КIуэкIуэ Елизаветэ; (щытхэр) Теувэж СулыIан, Мысостышхуэ Пщызэбий, Токъуй Хъусен сымэ. 1982

тIэкIу зыдедгъэшэхаш. ПьесэфIхэр ерыщу кьэтщтэн, утыку кьитхьэн хуеящ. Театрым сыкьыщыкIуагъащIэм зэрадзэкIахэми еплъыфу щытащ ди цIыхухэр. Ауэ абы щыгъуэ нэгъуэщI эмант, иджыпсту псори телевиденэм, интернетым, нэгъуэщIхэм дахьэхаш, ди жагъуэ зэрыхъунци.

Апхуэдэуи сыхуейщ иджы лэжьэн щIэзыдзагъащIэхэм адыгэбзэр фIыгуэ ящIэну. Лъэпкъым кьыхэкIа дэтхэнэ зыми ищIэн хуейуэ и хьэкъщ ар, ауэ а пщэрылгыр тIэуней щобагъуэ анэдэлъхубзэм ири-лажъэ IуэхуцIапIэ нэхъыщхьэхэм ящыщ зым кьулыкъу хуэзыщIэхэм я деж. Гъэхуауэ, кьаIурыщэщу, IущIу Iун хуейщ абы я адыгэбзэр, фэри фызэрыщыгъуазэщи, театр пэшым и кIэ дьдэм деж щысхэми зэхыхн, кьагурыIуэн хуейщ артистым сценэм щыжиIэр, уеблэмэ кьыщиIушэщыр.

Зыгъэхъэзырар **ИСТЭПАН** Залинэщ.

КУЛЬТУРЭМ И ГЪУДЖЭ

– Иджыпсту дэнэки щызэхыбох «Адыгэбзэр тфоклуэд, тлэцлоху, лъэпкыыр дыхоклуэдэж!» – жагэу. Лъэпкыбзэр хумэным хуэлажэ гуэхуцлалэхэм ящыц зыц театрыр. Сэ сызэрэплъмкIэ, театрыр цыху клуапIэ, нэгузегъэужьыпIэ кудей мыхуу, кыкIуэхэм ягу щыпсэху, я псэр зыгъэкъабзэ, лъэпкъ псэкупсэмрэ гупсысэмрэ зезыгъэужь щыпIэу щытыпхъэц. Сэ сыхуейт щIэблэр гъэсэным, егъэджэным хуэлажэ гуэхуцлалэхэм я унафэщIхэм, лэжыкIуэхэм зыкытхуагъазэу: «НыбжыщIэхэр зыщIэтпIыкIын пьесэхэр тхуэвгъэу, ди еджапIэхэм, гъэсапIэхэм фынытхуэжIуэ, ди сабийхэм фыкъедгъэцIыхунут, адыгэбзэр зэрылур, зэрыдахэр, зэрыкъабзэр зэхедгъэхынут», – кыджалэну. Дыкыалыхуэуэр, кытщIэупщIэрэ, ди творчествэр езым я фейдэ хэлъу кыагъэсэбэпыну хуей? – Абы щыгъуэ дэри школым щаджыпхъэ пьесэхэмрэ таурыхъэмкIэ спектаклхэр догъэу, утыку кыдохъэ. Апхуэдэу зэдэлэпкыужын хуейщ еджапIэ-гъэсапIэхэмрэ театрымрэ. Сабий гъэсапIэхэм щегъэжыауэ ди хабзэр, ди культурэр яхэдмылхъэмэ, иужькIэ кIасэлэу хъунуц, театрым зыхущыIэн игъуэтыжынукуым.

Театрым кыпкырыкI псэкупсэ кыарур зыхуэбгъэдэн кыгъуэтыгъуейщ. Ар кызыхэкIыр, сэ сызэрэплъмкIэ, гуэаджэм и унэтIыныгъэ куэд абдеж зэрыщызэпыщIарщ. Литературэмрэ макъамэмрэ я хыгъуэфIыгъуэхэр утыку кыщрахъэкIэ, абы дэщIыгъуу сурэтхэр, декорациехэр, фашэхэр щагъэлыагъуэкIэ, блэклими кыкIуэнуми ущыхагъэплъэфкIэ, а псоми артистымрэ режиссёрымрэ я Iэзагъэрэ я псэрэ щыхалхъэкIэ – телъыджэ кыагъэщIыф. А телъыджэм пэгъунэгъу хъуа цыхум мыхъумыщIагъэ илэжынукуым, сыт щыгъуи дахагъэм хуэпабгъэу щытынуц, фIы гуэр кызыэригъэщIыным хуцIэкъунуц.

Цыхухэр театрым дихъэхын щхъэкIэ иджы сыт щIэн хуейр жыпIэмэ, сценэ гъэпсыкIэмрэ художникхэм я лэжыгъэмрэ куэд дыдэ елытащ. Спектаклым еплъыну кыкIуам (ар сабийми балигъми) и псэр зэуэ кыэптхъэкъун щхъэкIэ, утыкур гъэщIэгъуэну гъэщIэрэщIауэ, кыагъэлыэгъуэну гуэхугъуэм и «хыбар» кыуигъащIэу щытын хуейщ. Пьесэ нэхъ кызыэрыгуэки дыдэри телъыджэ зыщI Iэмалхэм ящыщц сценэм кыщагъэсэбэп нэхур. Жагэ, артист нэсыр утыку нэщIым кыихъэми, хурикъун талант иIэмэ, еплъхэр кыдихъэхыфыну. Пэжу кыщIэкIынщ, зэ хузэфIэкIынщ ар абы, ауэ етIуанэу еплъын цыху кыыхуэхуэшэсыжынкыым, нэгъуэщI Iэмалхэр кымыгъэсэбэпмэ.

Зэрыгурыгуэгъуэщи, театрыр зытегъэпсыхбар драматургиерщ. Ди жагъуэ зэрыхунщи, IутIыж Борис иужькIэ «драматургкIэ» узэджэн диIэкыым. Пьесэ зытххэр щыIэщ, хъарзынэу кызыэхъулIи кыахокI, ауэ драматург ухъун щхъэкIэ куэд дыдэ ухуейщ. Зы гуэхугъуэм зэрипх цыху зыщыплI зыгуэрхэр эжрагъуэу щызэхэт тхыгъэракыым пьесэ хыужыр. Ар хълэмэт, цыхухэр дэзыхъэх, зыгъасэ, зыгъэлущ хъун щхъэкIэ, хэт лыхъужьхэм иджырей гъащIэм щекIуэкI гуэхухэм, абы кыдэунэху лъэпощхъэпохэмрэ гузэвэгъуэхэмрэ я хэкIыпIэхэр кыалыхуэу икIи кыагъуэту щытын хуейщ. КыщынэмыщIауэ, персонажым иIэн хуейщ езым и псэлъэкIэ, и хъл-щэн, ролыр щыбгъэзащIэкIэ

кьэбгьэлъэгьуэн хьэлэмэтагь гуэри пкьрылтын хуейщ. Мис апхуэдэ Гуэхугьуэхэр кьагурымыгуашцэу зы темэ гуэр кьаштэ, абы псалъэ кьызэрыгуэкIхэмкIэ топсэлъыхьри егьэляеуэ зэшыгьуэ мэхьу. Нобэ-кIэ пьесэу кьытхуахьыр машIэ дьдэщ, а тIэкIури дигу щримыхькIэ, я жагьуэ мэхьури нэгьуэщIи ятхыжыркьым, ятхари ирагьэфIэкIуэну хэ-тыжкьым.

Лъэпкь драматургием зыщIимыужьым езы театрым и ягьэ хэлъынкIэ зэрыхьунур кьэлъытапхьэщ. Сыту жыпIэмэ, драматур-гым дэлэжьэныр и пщэрылгу театрым зы IэнатIэ иIэщ «литературнэ IыхьэкIэ» еджэу, пьесэу театрым ягьэувари, ягьэувынури щызекIуэу. Театрым кьахь пьесэщIэхэр здрахьэлIэн хуейр мис а литчасткIэ эд-джэжырщ. Режиссёрыр щхьипщIкIэ артистым нэхьрэ нэхь лъагэу щы-тын хуейщ жьыдоIэ: и щIэныгьэм и кууагькIи, и дуней еплъыкIэкIи, и жыжьаплъагькIи, игьэув пьесэм хилъагьуэмкIи, а хилъагьуэр кьызэригьэлагьуэмкIи, ар цIыхум я деж зэрынихьэсынумкIи. АтIэ мис а литчастым щылажьэр режиссёрым и щхьэжкIэ кьыщытын хуей-уэ кьызолъытэ сэ. Театрым кьыщтэ хьунумрэ мыхьунумрэ а литчастым щызэхэгьэкIын хуейщ, артистхэмрэ режиссёрхэмрэ ди деж кьэмысу. БгьэдыхьэкIэ пыухькIа кьахуигьуэту, щабэу, ящысхьу авторхэм еп-сэлъэн хуейщ литчастым и лэжьакIуэр, зы лъагьуэ-зы гьуэгу гуэр три-шэрэ, тхакIуэм кьыгуэтэну зыхуея гупсысэр «иуэщIыжауэ» кьыхьы-жын зэрыхуейр кьыгуригьэлуэфу. Мис апхуэдэ лэжьыгьэ Iэмал имыIэу щекIуэкIын хуейщ театрым. ТхакIуэм, псом хуэмыдэу драматургием зезыпщытам, игу ибуд хьунукьым, Гуэхум тезыгьэгушхуэ, и лэжьы-гьэр нэхьыфI зэрищIыным хуэзыгьэпс псалъэхэмкIэ ар кьыдэпхьэ-хын, и пщIэнтIэпс кьыхьэкIам гугьуехьыпщIэ гуэри лъыбгьэсын хуейщ. Драматургием епха щIэныгьэ уи еджапIэхэм щыщумытыфкIэ е ар щызригьэгуэтын щIыпIэ шумьгьэкIуэфкIэ, кьытхуэнэжыр аращи, дэ езым дгьэсэжын хуейщ лъэпкь театрым хуэтхэну драматургхэр. УрысыбзэкIэ пьесэ зытхай зытхыни Урысейм щыбгьуэтынущ, ауэ уи лъэпкь театрыр бгьэпсэунумэ, лъэпкьым и гьащIэм, и нобэрей псэу-кIэм, адыгэ цIыхум и гурыгьу-гурыщIэхэм теухуа пьесэхэр адыгэбзэ-кIэ тхауэ уиIэн хуейщ.

А лъэпкь драматургиекIэ дызэдджэжыр езыр щыIэнукьым, тхакIуэм и IэдакьэщIэкIыр театрым цагьэуэву, цагьэлъагьуэу щымытмэ. Ар лъэныкьыуитIкIэ зэпыщIа Гуэхугьуэ пэжщ. «Шекспир и пьесэхэри, Гольдони и пьесэхэри, нэгьуэщI классикхэм я IэдакьэщIэкIхэри гьэ-увын хуейщ!» – жызыIэхэм арэзы садохьу сэ – абыхэм ди артистхэр зэрыпэлъэщыр бгьэлъэгьуэн хуейщ Iэмал имыIэу, апхуэдэ щIыкIэкIи езы артистым и зэфIэкIыр зыхуэдэр егьэунэхуж. Ауэ сыт хуэдизу ды-хуэмеями, мыадыгэ драматургхэм я IэдакьэщIэкIхэр ди театреплъхэм яфIэфIкьым, цIыху кьришалIэркьым. ИщхьэкIэ зэрыщыжысIащи, ар ди театрым IэщIэкIа щыуагьэу кьыщIэкIынущ, и зэманым классикэм дедгьэхьэыхьфа хьунукьым.

Режиссёр лэжьыгьэм теухуауэ жыпIэмэ, и щIэныгьэкIи, и гупсысэкIэкIи зэтегьэпсыхьауэ, зыдэлажьэ-зыхуэлажьэ лъэпкьым и псэкупсэр зыхищIэу, театр утыкум кьыпхьэну екIумрэ емыкIумрэ кьыгурылуэу, цIыхум я гупсысэр зыхуишэнур ищIэу щытыпхьэщ а IэнатIэр зи пщэрылгыр.

УщымыгуфЫкЫнклэ лэмал илэкьым ди театрыр тепльафлэ зэрыхуам. Ауэ и щыбыр дахэрэ и клуэцЫр нэщлү кьанэмэ, иращлэклэ лэжыгыэхэм сыти и мыхьэнэ? Сыщогугь зы ильэсым нэхьрэ адреим зэхьуэкЫныгыэфлхэр кьытхудэклүэурэ зыдужьыну.

Мыри жьыслэурэ сыкьяужэгьуами, кьыхэзмыгыэщын сльэкЫнукьым. Зи гугьу сщЫр артистхэм я улахуэрщ. Ар апхуэдизклэ цЫклүщи, уи щхьэ пщлэ хууигьэщлЫжыркьым, нэгьуэщлЫм кьыпхуищлЫн дэнэ кьэна. Си щхьэ кьызоцтэри, щлЫхьыщлэ тлэклү сызэрилэм кьысхуихьри, артист пажэу яльытэхэм сазэрыхэттри, ильэс бжыгьэу сызэрылэжьари, нэгьуэщл кьинэмыщлү си улахуэм сом кьыщлЫзыгыу лүэхугьэу щылэу хьуар зэхэплхьэжа нэужьи сэ кьыслэрыхьэм жьыжьэ унихьэсынукьым. Зи щлалэгьуэу, зи псэугьэуэ, бын яплү, ирагьаджэу абы щылажьэ адреихэр-щэ? Дауэ ахэр зэрыпсэунур? Абыхэми а зы гьащлэриц ялэр, я лэжьэгыэу махуэри кьрахьэллэ, ауэ кьахэхьуэр бжыиз хьуркьым. Ар шаримыкьуклэ, нэгьуэщл лэжыгыи кьалгыхьуэн, лэнатлэ зэхуэмьдэхэр ирахьэкЫн хуей мэхьу. Артист улахуэм узэрыримыгьэпсэуфыр цлЫхухэм яльагыу, кьагуролүэ, кьащыгурылүэклэ, артистым кьыхуащл пщлэри йохуэх. Ар куэду икли клЫхьу зэпыщлэщ.

Театрым щлалэгьуалэ хьарзынэ щылэщ, зэчиифлэхэри яхэтщ, гьэлажьэ кьудей, мыщхьэхьу, емызэшу гугьу зрагьэжынущ. Абыхэм ящыщхэр хэти кьуажэ кьокл, хэти фэтэр хьэху щлэсщ, унагьуэ, бын зытлүщ ялэу. Ар дауэ хьун, апхуэдэу лэмалыншэ-хэклЫплэншэу цлЫхур бгьэлэжьэну?! Кьызыгурымылүэм жиленущ: «Атлэ щхьэ щылажьэрэ апхуэдиз флэклэ кьыщыхьэмыхьуэ театрым?» Абы и жэуапыр мыращ: «Льэпкь театрыр куэд щлауэ льэлэжынти и сабэри жьым ихьыжынт, абы щылажьэхэр театрым езышаллэр улахуэ кьудейрауэ щытамэ».

Мы нобэ ди нэгьу щлэкл мыхьумыщлэагыэ кьомыр кьэхьунтэкьым, куьлгурэм хуащл пщлэри нэхь льягэу щытамэ. Я щхьэр здахьын ямыгьуэту лэжьаплэншэу кьыдэнахэр мис апхуэдэурэ тфлэклүэд, игьащлэклэ зыхуэмей гьуэгум трашэ, мэунэхьу. Хэт ар зи ягьэр? Сэ си ягьэщ, уэ уи ягьэщ, зэрыльэпкьыу ди зэхуэдэ кьуаншагьэщ. Хэт нэхьыбэу, хэти нэхь мащлэу, ауэ псори дыкьуаншэщ абыклэ. Мис абыхэм согупсыс, абыхэм сагьэгузавэ, сагьэплейтей. Сытемыпсалгыхьуи схуэ-шэчыркьым, жьылэми кьикл зэрыщымылэри солбагыу.

Адыгэбзэр хьумэным ди льэпкь театрыр зэрыхуэлажьэм хуэдэу, лэжьэн, щылэн, псэун хуейуэ кьызолгытэ «луащхьэмахуэ» журналым-рэ «Адыгэ псалгэ» газетымрэ. А тлүр ди унэ кьыхьэу щыщымыта зэман щылауэ сщлэжыркьым. лүтлЫж Борис «луащхьэмахуэм» хуищлэм нэхьрэ нэхь мащлэклэ сыщыгугьыркьым иджы а журналым и редактор нэхьыщхьэ Мыкьуэжь Анатола. «Адыгэ псалгэр», «луащхьэмахуэр», «Нурыр» кьыдэмыклэмэ, цлЫхухэм кьамыщэхумэ, емыджэмэ, адыгэ театрым дымыкьлүэмэ, ди телевиденэмрэ радиомрэ адыгэбзэклэ мыпсалгэмэ, ди щлэблэм анэдэлхьубзэр едмыгьэджмэ, дауэ ди льэпкьыр зэрытхьумэнур?! Япэм школхэм драгьэблагьэу щытащ, дыздэклүэхэми яфлэфлү, дэри ди гуапэу. Мыхьэнэшхуэ илэт апхуэдэ зэлуцлэхэм. Сэ кьызгуролүэ: иджыпсту зэманьы гугьущ, цлЫхум я щхьэр щлахауэ я бын зэраплЫнрэ зыхаплЫкЫнрэ кьалэжь. Абы кьыщыдэхуэ зэзэмы-зэм комедие купщлэншэ цЫклүхэм йопль, мэдыхьэшхри зэбгроклЫж.

Сагъыз лэфыншэм ещху, апхуэдэ теплэгъуэ зэштегъэхэмкIэ ди театреплхэм я гупсысэкIэри, я дуней еплыкIэри яуфIейри, Гуэху еплыкIэ хэлэтыкIа къэзылуатэ спектаклхэми яхуэгъэкъэбзэжыркъым. Араци, дызытес къудамэр пыдушцIыжми ярейщ.

Сэ куэд щIауэ сыхуейт актерхэм папщIэ зыгъэпсэхупIэ пэш театрым къыщызэрагъэпэщыну, репетицэм е спектаклым асыхьэтым хэмьт актерхэм зыщагъэпсэхуу, цызэпсалгъэу, шей шынакъ щрафу, газет, журнал тIэкIу къыщеджэ хъууэ, шэнт щабэ зытIушрэ зы Iэнэ цIыкIурэ щIэту. Театрым сызэрыщылажъэрэ илгъэс щэ ныкъуэм нэблэгъащи, иджы ерагъпсэрагъкIэ «къыдэтхыфауэ» арац апхуэдэ пэш.

Театрым и лэжыгъэр тэмэму екIуэкIынымкIэ мыхьэнэшхуэ зиIэхэм ящыщц администратор IэнатIэр. Псалгэм папщIэ, урысей артист цIэрылуэхэр, абыхэм я дежи унэмысу арыххэу цирк Налшык къыщыкIуэкIэ, телевизорми, уэрамым къыщыфIадзэ «ныпхэми», макъкIэ ягъэлуу къалэм дэт машинэхэми – псоми зыжъэу хъыбар къыдагъащIэ икIи дыкыхураджэ дыкIуэу а концертным е циркым деплгъыну. Рекламэм и къэгъэсэбэныкIэр ищIэн хуейщ адыгэ театрым и администраторми. Ауэ абыхэм къащохуэ театр щIыхьэпIэмрэ цIыху зэхуэсыпIэ зыбжанэмрэ афишэ зыщыплI къыщыфIадзэмэ, абыкIэ Гуэхур зэфIэкIыу. ТелевизорымкIэ къагъэлгъэуэным ахъшэ тIэкIу иратын хуейщи, ари, къазэрэмэщIэкIым къыхэкIыу, якъузын хуей мэхуэ. Мы Гуэхум фIыкIэ зихъуэжу хуежъащ Пащты Иринэ театрым и унафэщIу къызэрагъакIуэрэ. Псалгэм папщIэ, «Пащтыхьымрэ пащтыхь гуащэмрэ» спектаклым аншлаг иIэу дыджэгуащ, абы хуэфэщэн рекламэ хуащIати.

«Тыргэтауэ», «Къанщобийрэ Гуащэгъагъэрэ», «Уафэгъуагъуэ макъ», «Кхъужыейбэ» спектаклхэр, Шортэным, Акъсырэм, IутIыжым я пьесэлар театр утыкум имыкIыу итын хуейт, жьы хъуа артистхэр къыдэкIуэтейхэмкIэ зэрахуэкIыу. Апхуэдэ хабзэ шэщIа уимыIэу, хэпхъуэ-хэлгъадэу, нобэ зы пьесэ къапщтэрэ, зэ-тIэу фIэкIа умыгъэлыгъуэу къуэплгъэжэу, аргуэру нэгъуэщIым зупщытрэ ари бгъэтIылыжы хъунукъым. Зыбжанэрэ фIэкIа умыгъэлыгъуэанумэ, сыт абы мылгъуи, узыншагъи, къаруи, зэфIэкIи щIытебгъэкIуэдэнур?

Мыри щIызгъужынут. Спектаклыр щыбгъэувкIэ, абы щыджэгу артистми и лэжыгъэмкIэ гупсэхугъуэ игъуэту, зи пащхэ къыхьэ театреплгъыи и гумрэ и псэмрэ ар лгъэIэсу щытын хуейщ. Театреплгъыр къызэрыпхущытыр, нобэ ебгъэлгъэгуар къызэрыщыхъуар къызэрыпщIэну IэмалыфIхэм ящыщэ сэ къызолгъытэ «чэнджэщ тхылгъкIэ» еджэу япэм къэдгъэсэбэпу щытар. Абы иратхэ хъунуц ягу ирихъари, егъэфIэкIуэн хуейуэ къащыхъухэри, нэгъуэщI я гупсысэхэри. Дэ абы ди жагъуэ хъун зыри хэлгъынукъым, дыщыгуфIыкIын мыхъумэ.

Дэтхэнэ лгъэпкъми и зыужыныгъэр псом япэу къызэралгъытэр абы и культурэр зыхуэдэрщ. Театрыр культурэм и гъуджэщ. Ауэ цыхъукIэ, абы гулгъытэ хэха хуэщIын зэрыхуейр шэч зыхэмылгъыжщ.

ЖЪАКIЭМЫХЪУ КIунэ,

*УФ-ми КъБР-ми цIыхьэ зилэ я артисткэ,
Къэбэрдей-Балъкъэрым и цIыхубэ артисткэ*

ФЫРЭ-КЪАНЫКЪУЭ Анфисэ МЭУЭТХЭР

Тхыдэ роман

Джэтэр гьуэгү¹

Нартыдзэм зэрызалэтыним зы-
хуагэхьэзырри, хьэщлэри бысымри
я плэ изэгъэжауэ, Алэдамэ кьэрэгьул
чэщанэм дэкIуеящ. Нэрыбгеищ пльы-
ру тетщ, зыр ищхьэрэкIэ, етIуанэр
тенджыз лъэныкьуэмкIэ, ещанэр
ищчэкIэ гьэзауэ. Я нэщхьыр зэхэлъу
цIыхухьум кьыхуеплъэкIри, псалгэ
лей кьыхамыгьэкIыу, щхьэж и лъэ-
ныкьуэм и нэр иритыжаш, щIалэми,
абыхэм зэран яхуэмышьуу, зиуцэхури
лъэныкьуэ зригьэзащ.

Уафэ кьабзэр мазэ изым кьегьэ-
нэху, вагьуэ бжыгьэншэхэр ипхьащи,
КIэбгьулъ мэзым и жыг щхьэкIэхэр зэрыхьейр уолъагьу. ЦIыхухэр
зэгъэжами, мэзыр даушыншэ?! Аддэ жыжьэу, псыщIэ лъэныкьуэмкIэ
хьэндьркьуакьуэхэр кьыщоджэ, гьунэгьу дыдэу щыт дэжьейм²
кьытетIысхьа жьындум и джэ макъ кьолу.

Жьындур джэмэ – лъэныгьэщ, жаIэ нартхэм. Дауи, пэж хьунщ ар,
кьапэщылъыр зауэшхуэщ... ЩIыIэ-щIыIэу, уи щIыфэм зыгуэр ирижэу,
уегьэшына жьындум и джэкIэм.

– Псатхьэ, гуцIэгьу кьытхуэщI! – щэху дыдэу мэхьуцацэ нэрыб-
гейхэм ящыщ зы.

ГьащIэр IэфIщ. Мыхьэнэ иIэкьым ухэтми. Пщыри, цIыху
кьызэрыгуэкIри, зауэлIри, мес, нэрыбгейхэри щошынэ ажалым. Мып-
хуэдиз дахагэ зыхэлъ гьащIэр убгынэми кьыпфIэмыIуэхуу, ажал
щIыIэм дауэ-тIэ узэрыщIэхьуэпсынур. Я нэхъ лIыхьужьри, кьызэремы-
лынур ищIэми, ар кьыфIэмыIуэхуу зауэм зэрыкIуэр пэжкьым. ЦIыхум
фIэлэфIщ и псэр, гьащIэр, щошынэ зыри зыхимыщIыкI хьэдрыхэм.

Ауэ щыIэщ Iуэхугьуэ, ажалым нэхьрэ нэхъ шынагьуэжу. Пса-
лгэм папщIэ, зыкIи удэмыIэпыкьуфу, уIэмалыншэу, фIыуэ пльагьу
гуэр ажалым зэрыпIэщIихьыр, кьызэмылыну узым ишх цIыхум и нэм
уцIэплъэныр (ар кьыпщыгугьыу, уэ зыри хуумыщIэфу), анэм и быныр
игьеижыныр. Е, мис, нобэ хуэдэу, тхьэхэм тыгьэу кьыуата уи щIыналгьэр
хамэм птрихьу, утыку укьинэныр. Мис ахэращ кьару кьыпхэзылгьхьэр,
ажалым и нэгум хуиту узизыгьаплгьэр, уи гур утIыпщазуэ, щхьэмыгьазэу
кIыфIыгьэм ухэзыгьэбакьуэр. Дэтхэнэ зыми иIэщ зыгьэдзыхэ гуэр. Ауэ
а узыгьэдзыхэр мардэ гуэрым икIа нэужь лIыгьэ кьыпхелгьхьэж.

* КIэухьыр. ПэщIэдзэр япэ, етIуанэ кьыдэкIыгьуэхэм итщ.

¹ Джэтэр гьуэгү – бжыр зэрэдз жыжьагь.

² Дэжьей – дэ цIыкIу, мэзыдэ. /Фундук (лесной орех).

Апхуэдэщ мы быдапIэм дэтхэр. Мэуэтхэм захьумэжым и закьуэ-кьым, аIэ адреЙ нарт лъэпкьхэм бийр яльэмыIэсын папщIэ мэзауэ. Алэдами аращ... Удыжьым деж кьыщина и анэм и закьуэжьым ар иджы псэун щIыхуейр. Абы и гьащIэм кьыхыхьащ иджыри зы бзылхугьэ, кьыхукьуэклIащ етIуанэ дыгьэ, мы дунейм Iейуэ тетым щихьумэну гукьыдэж кьезыт, кьару кьыхэзылхьэ, и гур хэзыгьахьуэ.

А псори и щхьэм иригьээзэгьэну, гупсысэнуну кьуэгьэнапIэ кьилыхьуэу щIалэр чэщанэм кьыдэкIуеящи, махуэ псом кьриубыдэу Алэдамэ и тхьэкIумэм зэхихамрэ и щхьэр зытеухуауэ щыта лей кьомымерэ кьрелхьэсыкIыж тенджызымкIэ кьыхь хьэуа щIыIэтыIэм. Псыудзымерэ¹ шыгьумрэ я мэ хьэлхьэр мащIэу зыпиху жьы щIыIэм Алэдамэ зыкьрешэкI, зауэлI джажэпхьэбгьум² и пкьым кьыщызэщIэуша мафIэм иримыгьэлыпщIыпэу, кьигьэщIыIэтыIэу. Абы кьыдэкIуэуи, мэгуфIэ Алэдамэ, апхуэдиз зэманкIэ и бгьэм илху кьрихьэкIа хьэлхьэр кIэрыхужащи, дамэ кьытекIэжащи.

– Кьэуш, щIалэ! Дождьэ, – зыгуэр кьеджащ Алэдамэ щэхуу.

ЩIалэм и напIэр кьызэтрихмэ, блыным кIэрыгьэщIауэ, щIакIуэ Iувыр тепIауэ щысщ езыр. ЗэрыIурихами гу лъытакьым, зимыщIэжуи жеящ.

– IэфI дьдэу ужеящ, неуэ иджы, куэдщ ар, – кьыщыдыхьэшхаш абы, я шхужьыр щIаупскIэу, чэщанэм кьехыж нэрыбгейхэм ящыщ зы.

– Мыхэр жэщ псом зэфIэту пльыращ, сэ быдзафэм хуэдэу сыжеящ. СаIуэтэжынщ иджы, кьысщIэнакIэу, – и щхьэ ехьурджэуэжурэ, зыкьилэтащ щIалэм.

ЩIалэр лгагапIэм ехыжащ, псом япэ Удынэ щIэупщIэн мурад иIэу. Бжэр Iуихмэ, пщащэр утыкум итщ, дэщIыр зыщитIэгьауэ, и джабэхэр лэрыпскIэ зэрегьэубыдыжри. Жан кьикIукI-никIукIыу щIэтщ, кьытехьауэ и ныбжьэгьум ешхьдэу.

– Мыр зауэ зэрыхэмытыфынур кьысхугурыгьаIуэркьым! – Алэдамэ зыкьыхуигьэзащ щхьэц фIыщIэм. – И бзэгур хуэгьэкIэрахьуэркьым, ерагьыу зэфIэтуращ, мащIэу кьэбэдзэуэжащи, шым зэрышэсынумрэ Iэщэр зэриIыгыну щIыкIэмрэ кьыгурыIуэ си гугьэкьым. Ажал гьуэщэ мэлыхьуэ!

Удынэ и ныбжьэгьур зэрыкIийм хуэдэгунэф нэхьей, ерыщу зызэщIекьузэ, и напIэр кьимыIэтыххэу.

– КьэгьэдаIуэ мыр, пхузэфIэкIынымэ. Сыкьэчэнуш, абы фIэкIмэ, – жиIэри, Жан щIэжащ пэшым.

Удынэ нэщхьей-нэщхьейуэ щIалэм кьыхуеплхьэкIри, ещIэкьуауэми, нэхь псынщIэжу Iэбащ и IэрылхьэхэмкIэ. Пщащэм кьыщыхьурт мы быдапIэм и нэхьыщхьэу щыщыткIэ, нэжыгьушIыдзэм япэ иту зауэм имышэмэ, емыкIу кьытехуэну, зыри хузэфIэмыкIыжу кьалгытэу, зи ныбжь хэкIуэта, ныкьуэдыкьуэ хьуа нэрыбгеижьхэм кьахуэнэжа гьащIэ мащIэр шрахьэкI жылэм дадзэжыну. Дэнэ щищIэнт абы и псэр зыкIэрыпщIа цIыхухьым и гум кьыхуиль псори, кьызэрыщыгугьри, кьызэрыхуэныкьуэри!

– Зэ, увылэ, – щэху дьдэу жиIащ Алэдамэ.

Удынэ зэхэIээхэпхьуэ³ хьуа нэхьей, пIащIэу зехуапэ, псынщIэ-псынщIэу хьэзыр хьууэ, щIалэм Iумыплхьэу зэрежьэным хуэпабгьэу.

¹ Псыудз (псылъэудз) – удз лъэпкьыгьуэ. /Хвош.

² Джажэпхьэбгьу – кьарукIи сыт и лъэныкьуэкли гьэпсауэ щыт.

³ ЗэхэIээхэпхьуэ – истерие (нервнэ уз лъэпкьыщ, егьэлеяуэ дыхьэшх, гьы ещI цIыхур).

Зэхэкьутауэ, зэхэчэтхьауэ, махэу кьилъагьуну хуейкьым. Зыхуэмеих-хэу пихыжыпар – цыхум яфлэгуэныхь зэрыхьурщ. Кьищынэмыщлауэ, Жан кьыжригэжащ Удынэ пцанэу щлалэр кьызэрытепльари, а здэщы-тым деж шыкьлэуэцрыщэтмэ нэхь кьещтэ, укьытащи.

– Дызэхуэмызэж хьумэ, Алэдамэ... Фыщлэ пхузоцл дьгыуэпшыыхь кьысхуэпщлэм папщлэ! – и наплэр зэрехьэхауэ, и нэкьлүщхьэр дыхьэрэ-ну кьызэщлэпльауэ, жегэ Удыни, еплэщлэкьыу щлэкьыплэмкгэ егьазэ.

– Увыгэ, жыслакьэ! – Алэдамэ и макьым зрегьэлэт, мапхьуэри, нэ-рыбгейм и лэпщитыр еубыд. – Кьызэдалуэ... Кьызэдалуэ, зэ. Сыгьэп-салгэ.

Щлалэм Удынэ зрешалгэ шабэу, я натлэхэр зэжьэхэкьлүэтэху. Пша-щэм и гур кьольэт, лүэхум апхуэдэу зыкьызэридзэкьыну и гугьэхха-кьыми. Алэдамэ и макьым шабэ зрегьэщлэжри, мэлүщашэ:

– Соцлэ... Псори кьызгурогуэ. Сызэхэпхрэ, псори кьызгурогуэ. Ауэ сынольгуэ: мы си бгьэм кьыщыпхуэуша гурыщлэм хьэтыр гуэр илэххэмэ, унэмыкьлүэ, – пшащэм и лэ иубыдар Алэдамэ и гум хуехь.

Удынэ кьэхьу псори и флэщ мыхьу хуэдэ, нэпс кьызытеува и нащхьуитыр елэтри, щлалэм и нэгум йопльэ.

– Кьыщызэщлэушар, жыпла? – щэху дыдэу щлоупщлэ, тепыгэжу.

– Зызгьэгувами, кьызгурьгуащ ар. Сэ уэ лэджи бжеслэжын хуейщ, иджыпсту зэман димыгэми. Ауэ, зэгьашлэ – кьэпльэжащ си нэр. Кьызгурьгуащ иджы си нэгум уи тепльэр щыщлэмыкьыр, уи цлэр си щхьэм иуфэразэу щлитыр. Апхуэдиз зэман дэклауэ, мо псыхьуэжьым си льэр кьыщысхьэсыжам кьыщыщлэдзауэ гьуазэ усхуэхьуащ. Уи нэхум сыкьыкьлэлъыкьлүэурэ, си псэ гьуэщам кьицлэхужащ гьащлэм и лэфыр. Сынольгуэ, стумыхыж кьыслыхьэжа гугьэр – унэмыкьлүэ. Кьэзгьээжыну псалгэбыдэузот, Удынэ. Ауэ сыщлэпсэун, сыкьызыхуекьлүэлэжын си щыбагь кьыдэнэн хуейщ. Сызэхэпхрэ, унэмыкьлүэ! – Алэдамэ апхуэдизкгэ быдэу зэщлэуубыдат пшащэри, Удынэ щелүщашэкгэ, и лүпэр бзылхьугьэм и тхьэкьлүмэм лгэлэсурэ и щыфэр игьэтхытхырт.

Нэрыбгейр, пэжщ, щлэхьуэпсырт абы, ауэ зэгукьлүа щлалэм и гу щыгэп кьызэригьэвыжыну щыкьлэр кьыхуэщлэртэкьыми, мис мып-хуэдэу, цыхухьу лэпллэм ижэбзыхьу нэху кьытещхьэну игугьэхха-кьым. лэджэрэ и нэгу кьыщлэигьэхьэрт абы и гурылхьэм Алэдамэ кьы-пэджэжауэ, ауэ апхуэдэу лэфьу ищлакьым гурыгуатэ псалгэхэр.

Удыни Алэдами я лэпкьльэпкьыр зэщлэзыкьзуэ дэщлэ щыгэжьхэр зыщадзу, лэфьым хуэлгэ лэпкьльэпкьхэр хуабагьэмкгэ зэдэгуэшэну хьэ-зырт...

– Сэ кьэзгьээжынщ, уэ гуащэм щыгьгуу мыбы кьыщынэ. Кьэхьу-ну псори зыми ищлэркьым, быдаплэм кьэбгьэрыкьлүэламэ, бзылхьугьэ-хэмрэ цыкьлүхэмрэ гьэпщкьлун хуейщ. Ауэ, сыкьэгьэгугьэ зауэм и лы-гьейм уныхэмыхьэну! Псалгэ кьызэт уныткьлэлъымыкьлүэну! – хегьэ-зыхь Алэдамэ нэрыбгейр.

– Кьлүэ. Уогувэ, – иджыпсту лүрымэхькьынукукьэ жыплэу, щэхуу, ша-бэу жэуап итащ Удынэ.

– Фыкьлэ, – щыкьлэ икьлүэтурэ, щлэкьыжащ Алэдамэ.

Удынэ и щхьэр ищлэщ, мащлэу пыгуфьыкьлэри.

Тхьэ ельэлүрэ, гьуэгу махуэкгэ нартыдзэр иригьажьэу, нэху-

мышым чэщанэм и щхьэм зы нэрыбгей кытеуващ, гугьэмрэ гуфлэгьуэмрэ кызыщлалэтауэ, и нащхьуйтлыр кыгуфлыклыу зауэллхэм кьаклэлыплу.

* * *

Аскьалэ и лэшэлышэм мэуэтыдзэм уэрищу зыщиукьуэдийри, зэрыжапэм хуэдэу, лъэныкьуиплклэ ебгьэрыкьуащ зэрыпхьуакьуэхэм. Ищхьэрэклэ – щэрмэтхэмрэ мэуэтхэм я лыхьэ щанэмрэ, щэрмэтыпщ лъостэн я дзэешэу; ипщэклэ – арыкьейхэмрэ мэуэтхэмрэ, Тотрэш я гьуазэу; тенджызымклэ – щындхэр; кьуэкьыплэмклэ – тэрэуэтхэмрэ Щэуей кьиша агьырейхэмрэ мэуэтыдзэм и лыхьэ щанэр щлыгьурэ, Адэмей я уэртету кьаухьуреихьащ кьалашхьэр. Нэжыгьушщыдзэр мэзым кьыщлэнауэ хьэзыру кьыщытт, тенджызымклэ лугьуэ фьыцлэм зыщилэтмэ, ар я палгьэу зрачыну.

Дауи, дэрдэнейхэм ящлэрт мэуэтхэм, гува-щлэхами, я кьалашхьэм кьызэрыкьлэлыгьэзэжынури, хуэхьэзыру кьыщлэкьлэщ. Лъагаплэм кьытрагьэува мывэгьэлыгьатэхэр хьэуазэ мафлэ топклэ кьауэзэдым-кьаутиппщым, кьауэзэдым-кьаутиппщурэ, нартыдзэм мафлэсыр кьыхалхьащ. Лугьуэ щхьуэ-фьыцлэфэр нартыдзэм луву щлехури, нэр щлэсыкьлэ, етхьэлэ, здэкьуэр ялыгьужыркьым. Ауэ щыхьум, зи хэщлэплэр фьыуэ зыщлэхуж мэуэтхэр нартыдзэм япэ йоувэри, нэрыуфьыцьу кьуэцлракьутыкьлэ. Быдаплэм и щхьэм кьытеува шабзауэхэм шабзэшэ бжыгьэншэхэр нартхэм кьыхаутиппщхьэри, лугьуэ лувым хэт нартыдзэм и пэлущлэр кьызэфлэагьэщэтэщ. Иужь итхэм кьэхьуар кьагурылуащи, я шэпэлудзхэр лэтауэ зрач. Мывэ кьалэм и кьуэкьыплэ блыныр псощи, абы ущхьэпрыпщын хуейкьэ! Кьапсэ лэпллэхэмрэ пкьлэлей кьыхьышхуэхэмрэ зэпалыгьыу лъэсыдзэр кьуэцлрокьлэ. Абы хэту, мывэ кьалэм и гьушщыбжэ абрагьуэхэр ялэт, зэрыгьэкьлэийуэ дэрдэней лъэсыдзэр кьыдолгьэтри, кьэбгьэрыкьуа, лугьуэм хэгьуэщыхьа нартыдзэм кьыпожьэ.

Нартхэм я лугьуэр щэагьэпсынщлэщ абыхэм – бийр езыр-езыру быдаплэм кьыдэкьлэщи, зытебукьлэнуи, кьалэм удыхьэнуи нэхь тынш хьунуш. Аращи, джатэрыбзэр яублэ.

– Алыджхэм зэуэкьлэ ямыщлэжура? Щхьэ кьызэрыдэха быдаплэм, нэщанэуаплэ защлэу? – игьэщлэгьуащ Щэуей.

– Кьызэраухьуреихьар кьагурылуамэ, лыгьэм зрагьэхь хьунш, – и пашлэкьлэ щлэгуфлыкьлэ тэрэуэтыпщ Кьарэшу.

– Фьзэригугьэм хуэдэкьым дэрдэнейхэр. Зыгуэр ягу илгьщ абыхэм, – хэгупсысыхьауэ, и нэщхьым кьыщлэплэ Адэмей.

– Зиусхьэн, алыджхэр зауэллэ лъэпкьщ. Абыхэм я псэр пытыху икьлэуэтынукуьым, я щхьэр зыхалхьэн лугьухуи, нэрыуфьыцлэщхьэрыуэу, кьрахьэжьэнукуьым. Адэмей жи лэр пэжщ, бзаджагьэ гуэр ягу илгьщ мьбыхэм. Ауэ сытми кьыдэкьлэкуьым лъэсыдзэр быдаплэм, – щэху дыдэу жи лэщ Тыуар ижырабгьукьлэ кьыщыт Алэдамэ.

– Сыт тцлэнуэр? – ткьлэийуэ еупщлэщ Тыуар и гьусэхэм.

– Зымащлэкьлэ дыпэплээнщ адэкьлэ ящлэнуш, – пщым и сэмэгурабгьумклэ кьыщылуащ Адэмей и макь гьуагьуэр.

– Алыджхэр нэхьыфьу оуцлэху... Уэри ара жьылэр, щлалэ? – Щэуей Алэдамэ зыкьыхуегьазэ.

– ЗытІэжьэнщ, – жэуап щыпкэ итыжащ щІалэм.

Зэ ІуплэгъуэкІэ дэрдэнейхэр ажал гьущэ льыхъуэу кьызэрехъэ-
жъями, алыджыкъуэхэм кьагурымыІуэу аратэкъым мэуэт шууейхэр
хьэщхьэрыІуэдзэу кьахэлъэдэнкІэ зэрыхъунур. ЯцІыхужырт абыхэм
нартыжъхэр. Мэуэтхэм зыкъызэкъуаха нэужь езыхэми зыкьаІэтыну
ежьэу арагъэнут.

Зэшхуэзэсу¹ тэлайкІэ зэхэуауэ, зауэ губгъуэм дэрдэнейхэр нэхъ
мащІэ зэрыщыхъуар нэрылгагъу кьэхъуащ. Ауэ щыхъум, Еней и шу-
удзэр кьыдиутІыпщыкІащ быдапІэм. Толъкъун хьэлъэу кьызэрыхъ
шууейхэм япежъа нартыдзэм зыщыуэкъуэдийм, зэрызэгурыІуам хуэ-
дэу, мэуэтхэр гъуом епщащ. ШэщІауэ, зэкІэлъхьэпыту щэ кьэІуа гъуо
макъыр зи тхэкІумэм ицырхъа уэритІыр ищхьэрэрэ ипщэкІэрэ кьы-
щызэрехъэжъащ, дыхьэпІитІыр яубыдыну. Шуудзэхэр зэхэлъэдэжауэ
зэроупщІатэ, уэритІыр, кІуэрыкІуэм тету мывэ кьалэм и гъуцІ бжыхъ-
хэр хахри, быдапІэм дохьэ...

Дыхьэмэ – быдапІэр нэщІщ.

Кьалэкум деж щызэрихьэлэжа дзэпщитІыр – Тотрэшрэ Льостэн-
рэ – зоплгыж, зыри кьагурымыІуэу. Дэнэ щыІэ дэрдэнейщымырэ абы и
дзэмрэ? КьызэплъэкІмэ – Бэсыдж² мэз Іувым кьызэрыщІэхэуэ, гуэрэн
вындыржычы кьызэрехъ бийдзэр. Дэрдэнейхэр уэрдыхъум ираубыдэн
я гугъами, езы нартыжъхэр нэсри, кьапхъэным иувауэ кьыщІокІ!

Тыуар зэригугъауэ кьахуэухъуреихъакъым Аскьалэ, атІэ бийдзэр
щІыбырыуэу и ужь кьыуващ. Абдежым дзитІыр зэхэлъадэри, зэхэуэ
гуащІэр яублащ. Еней дежкІэ гъэунэхупІэт а зауэр. Кьыхуэхьэрэ – и
адэ хуэфэщэн лы хахуэу и цІэр Іунщ, кьыхуэмыхьэрэ... «Кьыхуэмыхъ»
кьыхэкІ хъунукъым, а псалъэр зыщыгъэгъупщащ пщым. Сыт зэран кьы-
хуэхьур? Дэрдэнейхэр нэхъыбэщ, я шэпэлудзэхэр лъагэщ, яшхэр жэрщ, я
дэщІхэр быдэщ, я джатэхэр жанщ, ябжхэр папцІэщ, езыхэр Арэс хуэфэ-
щэн щІэблэ лъэрызехъэхэщ.

Ауэ абыхэм ящІэртэкъым уей-уей жезыгъэІэ нартыжъхэм гу
зэракІуэцІылыбыр, зэрыубыдамэ, кьару гуащІэ зэрызэрыгъэхьур, я
нэм лы кьытельэдамэ, яхуээфІэмыкІын зэрыщымыІэр. Нартыжъхэм
ирагъэгъээжынут бийм кьыутІыпщца шабзэшэм, кІуэцІрахынут дэрдэ-
ней дэщІ быдэхэр, зэгуагъэщэщынут мэІу тельыджэхэр...

Зы нартым, зыуи кьыщымыхъуу, дэрдэнейщ зэрыхигъащІэм
гу щылытэм, Еней, япэщІыкІэ, кьызэкІуэкІащ, кьытехъащ. Пщы-
хьэщхьэхуегъээзэкІуу тенджыз лъэныкьуэмкІэ Іугъуэ фІыцІэшхуэм
зыщыщІэтым, я кхъухьыжъхэм мафІэ зэрырадзамрэ кхъхьэпІэмкІэ
иджыри зы уэр кьызэрэбгъэрыкІуамрэ кьыгурыІуэри, и лъэр щІэхуащ.

Махуэ псом увыІэгъуэ имыІэу зэхэуахэм я кьарур кІуэщІат, тІэкІу
замыгъэпсэхумэ хакъухьыпэнут, зыгуэр щІэн хуейти, Еней унафэ
ищІащ икІуэтыну. Дэрдэнейхэр щикІуэтым, нартхэри зэтеувыІащ.

Нарт уэриплІымрэ нэжыгъуцІыдзэмрэ зэхыхьэжауэ зы дзэш-
хуэу ищхьэрэкІэ щызэхэтщ, дэрдэнейхэр псым икІыжри, Бэсыдж
щІыхьэжауэ ипщэкІэ кьыщытщ.

– «ДызэгурыгъаІуэ», – жиІэнурэ, кьежъэнущ мыгувэу, – лыщхьэ
гупым я гъуазэу нартыдзэм япэ ит Тыуар кьэпсэлящ, бауэбапщэу.

¹ Зэшхуэзэсу – зэрытемыгъакІуэу.

² Бэсыдж – Азов тенджызым хэхуж псыми, а псыр шежэх щыпІэми зэреджэщ. /Бейсуг.

Тхэмахуэ ипэкІэ кхуэпІашэм зэхикьутэу кыІэщІахыжа пшы уардэм, зэхэуэр хуабжыу кьехэлэкІами, куэщэккыщэ ищІами¹, зиІыгыт, умыгыэщІэгъуэн плъэмыкІыу. Хэт ищІэрэ абы дэрдэней дапщэ хигъэщІами! И фашэр зэрыщыту лыы защІэщ, уІэгъэ мащІэкъым езыми и щІыфэм телъыр. Бегэмал, узыншатэми...

– Дауи, дыгурыІуэнукъым! – зауэм зэрыпашэжынуми, бийм ІэпапІэ кызырэхамынэнуми шэч кытримыхъэу, жиІащ Тотрэш.

Куэд дэмыкІыу, Тыуар зэрыхуигъэфэщам хуэдэу, лъагэу Іэта дэрдэней ныпыр зыІэщІэлъ зауэлІыр гупым япэ иту кьежъащ Еней, и блыгущІэтхэр щІыгыу. Тыуари, и дзэзешэхэмрэ зауэ губгыуэм зауэлІ телъыджэу зыкыщызыгыэлъэгъуа пщыгыусэмрэ щІыгыуу, пежъащ абы.

– Хъарзынэу дызэхэуащ, мэуэтыщ, тхъэхэр кыдэхуапсэу! – япэ зыкьригъэщэщ алыджыкыуэм.

Мэуэтхэр.

Пагэу зызыІыгыт, зи нэгум шынэ къримых щІалэщІэ хабзэншэр кызырэщар игу ирихакъым Тыуар.

– И фыгыуэ дьдэм уикІуэтыжати, кызыгурыІуэщакъым, Ахей и кыуэ, – пэджэжащ абы мэуэтыпщыр.

– Псалъемакъым кІыхьлІыхь зедмыгыэщІу, дызэгурыгыаІуэ, Тыуар, – игурэ и щхъэрэ зэтелъщ щІалэщІэм.

– Сэ уэ сыбгурыІуэным ущІэхуэпсу си хэку укыихакъым. Псыхуэр бубыдыну, бзаджэ уигу иІыу укьэкІуащи, ар зэзгыээзэгын хуейуэ уогъэув иджы! Сыт хуэдэпщ ар зыдэнур?! – жи Тыуар.

¹ Куэщэккыщэ ищІами – и Іэпкълэкпкыр зэрыщыту кьезауэ хуаumi.

– Нобэ лышшуэ дгэжащ, уэри сэри лы хахуэ куэд тфлэклуэдащ. Зауэ щыхьуклэ, аращ хабзэр. Куэдщ, дрикьунщ хьэдэу зэтетлхьам...

– Дахэу уопсалгэ, ауэ узыхуейр лэрылхьэ умыщлауэ уежьэжы-нукьым уэ, ар быдэу соцлэ, – мэуэтыпщым кьызэпеуд алыджыкьуэр.

– Зэ догуэт! Мо уи гьусэр хьэтыпщым и хьумакулэракьэ?! – нобэ-рей махуэм илгэгьуа псом нэхьрэ нэхьыбэу Еней иггэщлэгьуащ Алэда-мэ зэрыхуээжа щлэклэ. – Щхьэ мыбы укьыщыхута?

Алэдамэ, и нэхьым кьыщлэплэу, щыму йоплэ абы. Уэрышыкьуэр зыгес хуарэм и флалгэ льякьуэхэмклэ щлэкр кьреуд, мэпырхь, и щхьэр щлеупсклэ, зричыну щлэкьуу. Абыи флэмащлэ хуэдэт бийдзэм тралхьа бэлыхьыр. Алэдамэ и шыр кьыжьэдекьуэри, зэплэзэрыту зыхуегьазэ дэрдэнеипщым:

– Уи адэ кьыщлэна пщыгьуэр пхуэфашкьым, Еней! Кыхьлхьхь хьункьым уи тетыгьуэри!

Еней кьыгурылуэжыркьым псалэмакьым щымыщ кьызэрыхилхь-хьар зэрыемьклур, мы дуней флэгуэуэр кьыкларьщэщми, мыфэмыщы-фэ кьызэрытеуэр. Еней игьуэта жэуапыр «зэреплэсклуар» кьапщлэу, и нэгур кьызэхэуащ, Алэдамэ иклагэ кьрихын мурадкли кьыпидзыжащ:

– Хьэтыпщым ипхуэ гьэфлар кьушимытым, нарт хьэлэу, укьыте-хьэщ, зыбгэгьусэри, укьежьэжащ. Ар лыгьэ?!

Алэдамэ ерагьуу зызэтрилгьэу арат. Кьытричу, дэрдэнеипщым шабзэшэр и натлэм хиггэтлхьхьэным зымащлэ тлэклут илэжыр. Хуэм-хуэмурэ пэпщэн щлэзыдзэ, и хьэдзэгьейм¹ телэба щлалэм Щэуей гу льи-тэри, щэху дыдэу кьызэпсалэжлэщ:

– Укьышимытхь, щлалэ! Зызэтеубыдэ зэ!

– Уэ пхуэдэкьым нартхэм тепсалхьхьыр! Зыгьэклэщли, узыхуейр жылэ, Еней! – и макьым зриггэлэтащ Тыуар.

Дэрдэнеипщым и щлэхьыр зэрыхаутэр и щхьэм нэсщ, щыму тэлай-рэ нартхэм кьахэплэри, жилащ:

– Пэжщ, мэуэтыпщ. Дэ уи псыхуэр кьэдзэуну дыкьэклуащ. Кьухьэплэмклэ зыщызылэта лугьуэр и щыхьэтщ си хьызэр зэрызэтеб-гьэсхьам. Ауэ щыхьуклэ, дызэрыкьуэжын кхьухь диэжкьыми, кьыт-хуэнэр зыщ – зауэм пыдощэж. Сэ сытеклуэрэ – лузэв и луфэр хуит кьывоштри, фыкьыкьлэлыгьуазэжым. Лэпкьыу дыкьыщытлэсклэ, дыбгэгьуэн хуейщи, уи нэрыбгейхэр ди кьуентхьщ.

– Дэ дытеклуэмэ-щэ?! – и пащлэ флэщлэм щлогуфлэклэ Тыуар, апхуэдэ кьэхьумэ, я дэрдэнеилхэр жейм хэту нэрыбгейхэм зэрыфлагьэжыжыным шэч кьытримышьэу.

– Фэ фытеклуэмэ, фытеклуащ. Ауэ, зэгьащлэ – зы дэрдэней зауэллэ и псэр луту зынитынукьыми, зы кьэмынэу дызэтевуклэн хуейуэ аращ, – тклий кьохьуж Еней.

– Уи гур ибэтыклаи! Дунеижьым зэи фытемытхьхам хуэдэу, фыб-зэхьжауэ бжы, хьэмысэклэ, – ину жилащ Тотрэш, дэрдэнейм нартыдзэр щиггэдыхьэшхыу.

И бийр кьызэрыщлэнаклэм, лыфэ кьызэрыримыплэтым Еней лэл флэщлэу кьызэщлэгьэнами, бзаджэу пыгуфлэкла мыхьумэ, закьриггэщлэжым.

¹ Хьэдзэгьей – пасэрей джатэ лэужыгьуэ.

– Нартхэр дыхьэщхьэрылуэкьым, а уэ зэрыхуэбгьэфащэм хуэдэу. Цыхугьэрэ гуцлэгьурэ зэрытхэлым и щыхьэту, мыпхуэдэу дызэгурыгьауэ... КъыхэщыпыкIа зацIэу лIы щэ ныкьуэ къыбогьэу, сэ абыхэм нартитху япэщIызогьэувэри, зи къару къыхьым ейщ псы Iуфэр. ДытекIуэрэ – мэз ди куэдщ, мазищ пIальэ фызот, кхьухь фощIри, фи хэкум фогьээж. ФытекIуэрэ – махуэ фхухьу мы щIынальэри нэрыбгейхэри. Ди лIыгьэ къимыхьынуур ди насып къремыхь! – хэкьузауэ жиIащ Тыуар.

НэжьгьуцIыдзэм и пашэм арэзыуэ и щхьэр ищIащ, къытхуэпщI ди унафэщ, жыхуиIэу.

– Ерэхьу! – кIэщIу арэзы техьуащ абы Еней.

– Зывгэхьэзыр! – и шыр къриIуэнтIэкIри, къежьэжащ Тыуар.

– Зиусхьэн, нэрыбгейхэр дауэ иут дэрдэнеипщым?! – къыгурыIуэртэкьым Адэмей.

– Илъэситху мэхьу нэжьгьуцIыдзэр къызэрытхэсри, иджыри къэс къыпхуэмыщIыхуауэ ара, Адэмей?! Ахэр зыхуэпэжыр дэращ, ялIхэр зэтраукIэнурэ нагьээжынууц, щIым и гьунэм дыщыIэми. Хэт хэувэнур дзэгьащтэм? – наргыдзэм хэплъащ мэуэтыпщыр.

ГукIэ зэрыщIэм хуэдэу, арыххэу дзэм къыхэкIуэтащ Щэуей, Тотрэш, Адэмей, Алэдамэ, Жан сымэ.

– Уи фIэщ, цIыхубз? – нэмыплъ хуищIу, хуеплэкIащ абы Щэуей.

– Уэ укьээзылхуам укьимылхуатэмэ, нартхэ зы лIыхьужь хуэчэму дыпсэунут. Уащхьуэ, абы нэхьрэ сымынэхь тIасхьэу! – щыдыхьэшхащ абы Жан.

Щэуей и нэ къилыдыкIыр пщашэм триубыдащ.

– АтIэ, псэууэ мы зэхэуэм укьыхэкIмэ, унэгьуащэ усхуэхьунуц! – и фIэщ дыдэт лIыхьужьым.

Жан абы зыри пидзыжакьым, и щхьэр ищIа мыхьумэ.

– Сэ быдэу си фIэщ мэхьу сыкъызэрывмыгьэщIэхьунур. Дэтхэнэри лъэпкъым хуэфэщэн быну фильэрызехьэщ. Тхьэхэм я нэфI къыфщыхуэ! Псалъэр лейщ, псори фощIэ, зэхэфхащ. Сыфщогугь! – гугьэ нэху хэлъу, кIэщIу захуигьэзащ абыхэм Тыуар.

Зауэ тхьэрыIуэр зэфIэкIщ, дзэгьащтэм хэтхэм фащэ плъыжкIэ зыкьахуапэщ¹, я дэщIхэмрэ афэ джанэхэмрэ зыщакьузэжри, наргыдзэм и пэ къиуващ. Еней и зауэлI щэ ныкьуэ къыхэщыпыкIар абыхэм къапэщIигьэуващ, езыр жыжьэу къэуварэ, я гур хэхьуэу къакIэлъыплъу. Е улIэн, е улIын жыхуиIэращи, гьащIэ гьуэгуи и зэхэкIыпIэм наIуэ къищIынут псори.

– Дыгьэр йотIысэхьж, кIыфI къыттехьуэмэ, ди Iуэхур къызэIищIэнущ. ПсынщIэ-псынщIэу зэфIэдвгьэуд мы хьэIуцыдз гупыр, – и плIэр зэригьакIуэу, и пщэгурыгьыр зэригьэлъэлъурэ жиIащ Тотрэш.

– Щэуейрэ сэрэ дынэхь Iэчлъэчщи, нэхь лIышхуэхэр дыдейщ, – къапэщыт гупым яхэплъэурэ жиIащ дзэпщым.

– Мо шууейр, армырми, псом нэхьрэ нэхь абрагьуэщ, сыт а зыр шым щIэшэсар? – пыдыхьэшхькIащ Тотрэш.

– Ар сэ къысхуэвгьанэ! – и щхьэц кIыхьыри ишыхьри, таж пыIэм щIигьэпщкIуащ Жан, бзаджэу къыщIэплъу.

¹ Фащэ плъыжкIэ зыкьахуапэщ – зауэм хыхьэн и пэ къихуэу дзэгьащтэм хэтхэм фащэ плъыжкIэ зыкьахуапэу щытащ.

– Уи гугъэ? – игъэщІэгъуащ ар Щэуей.

– А домбейр уи пащхьэ кыщцезмыгъэцэтэхмэ, сумышэ! – игурэ и щхьэрэ зэтелъу, пщашэр абы хуоплэкІ.

Зыри зэхэзымыхыжу, щыму ипэкІэ плъэр Алэдамэ и закъуэт. Дэрдэнейхэм я бзаджагъэр зыщІэж щІалэм куэд зэхуигъэхурт, куэдым и щхьэр хуэжэрт. Абы кыфІэІуэхутэкъым, лъэпкъ псом зэхахыу, Еней кызыэрыщІэнэкІар, альандэрэ и гум щихъума щэхур, кыгуильэфу, утыку кызыэрырихьар. А псори зырикІщ... БлэкІа Іуэхущ. Еней и адэ и куэщ, абы хьэрэмагъкІэ и гур шызщ. Хэлъщ а залымри бзаджэри.

Алэдамэ и Іэ сэмэгум ІэщІэлъ мэІу хьурейр и джабэм кІэрэкъузэ, джатэ Іэпщэр быдэу икъузащи, Іэ ижъым и пІэкІэ хьэдзэгъей кыпыкІа хуэдэ, и дзэпкъитІыр лыы зэрыхуэджэр пкъыкІэ зыхищІэу кыщцохъу. Абы зэхуегъэхъу бийдзэм зэрыхэлъэдэну щІыкІэр, япэу зызытришэщІэнур, кыкІэлъыкІуэу хигъэщІымур... Хуегъэфашэ, зэ-пэбж, зэпешэч.

ЩІалэм и нэгум кыщІоувэ набгъэ хъуа и анэ тхьэмыщкІэр, Ахей ІэщІэукІа, зи нэгум кыхуэмыщІэж и адэм йогупсыс, зи щІыфэм гъуащІэ кыытемынауэ дэрдэнейхэм зэхаушэба пщашэмкІэ и щхьэр мажэ... Губжыр нэхъри кызыэщІохъае, Алэдамэ и Іэпщэм гуащІаер кыщІалъхъуэ, хьэщхьэрыІуэ гущІэгъуншэр кызыэщІигъэушэу. Уэрышыкыуэ зыри зэхихыжыркъым, и бгъуитІымкІэ кыщыт лыхъужьхэмрэ нэрыбгей ябгэмрэ гу ялытэххэркъым. Уэблэмэ абы и нэр зытедияр къапэува лыщэ ныкыуэракъым. Абыхэм я щІыбагъ кыдэтэыжу, дэрдэнейпщ бзаджэ-наджэрч нэщанэуапІэу и нэр зытригъапсэр.

Асыхьэту зэрехъэжъэ нартхэри, къагъэува бийдзэм яхолъадэ, зытрагъапсэр къраупщІэтэхыу, зыкІуэщІыпыджэр хагъащІэу, ІэпщэкІэ зэлэр щІым хагуэу. Тотрэш и бжыпэм дэрдэней зауэлІыр пылбу лъагэу еІэтри, бийдзэм яхедзэ, модрейхэри щтауэ, йокІуэт. Адэмей и Іэ зырызым ІэщІэлъ джатэ хьэлъшхуэхэр кыпэщІэувэм трекъутэ. Щэуейрэ Жанрэ, зым адрейр ихъумэу, я щІыбыр зэхуэгъэзауэ, къебгъэрыкІуэр ирах, зытегушхуэр бгъунжырыкІуэу ирагъэщэтэкІ. Алэдамэщи, псэ зыІутым зызыщцагъэпщкІу мафІэсу, кІуэщІрекъутыкІ, хьэдэ гурышэ-хэр кызыэринэкІыу, и нэ къеІа дэрдэнейпщым и псэм зэрелэнур кы-хуэмыгъэсу. Ауэрэ утыкум цІыхуих къонэ: нартхэмрэ альандэрэ зимы-гъэхьейуэ къахэплъэу щыта дэрдэней шууеймрэ.

– Сысейщ ар, жысІатэкъэ?! – бауэбапщэрэ, и накІэм кыльэІэса сапэм къригъэутІыпщца лыыр ирилъэщІэкІыу, и гъусэхэм къахэувы-кІащ Жан.

– Зэ егупсысыж! – хуеплэкІащ абы Адэмей.

– СыкъыхигъащІэмэ, силъ фщІэжынщ, – жиІэщ Жани, утыкум кыиувэри, шууейм Іэ хуищІащ, «къежъэ», жыхуиІэу.

ЗауэлІыр зытес шы къарэ лъэбыщэр зи лъэпкъыр кыпхуэмыщІэну абрагъуэт. Езым хуэфэщэж псэуцхьэм елъэдэкъауэри, зыкъричаш дэрдэнейм. Пэжыр пэжщ, Жан зэрыпсынщІэрыгъазэм кыхэкІыу, зыльымыгъэІэсу, бзаджагъэ гуэркІэ кыпемыкІуэкІмэ, Іэпщэ защІэкІэ узытемыкІуэн лыщ ар. КІуэрыкІуэм тету пелуаным кыигъэлъэ-та бжыр зытрымыгъахуэу, Жан зыщІидзщ, цыжьбанэу зигъэджэ-рэзри, кызыэфІэувэжаш. Шууейм кыигъэзэжщ, и бгырыпх бгъуэш-

хуэм дэлуа щлопщыр кьиутЫпщри, щлиупцЫкЫу нэрыбгейм кы-
щегуэм, Жан лъэныкьуэкIэ зидзри, зытригъэхуакьым. Нэрыбгейр
шууейм кIэлгыщIэпхъуэщ, напIэзыпIэм лъэщIыхъэри, дэрдэней
шууейм иджыпсту зыкъригъээзэкIыжынукукъэ жыпIэу, шым и щхъэр
сэмэгурабгъумкIэ щрихъэкIым ирихъэлIэу, Жан лъэщ, шыпхэм ИтIкIэ
теувэри, и лъэдийхэр шууейм и пщэм деж цызэригъэлъэдэжащ. Нарт-
хэм быдэу ящIэрт лЫ абрагъуэр нэрыбгейм зэрыIэщIэмыкIынури,
ягурэ я щхъэрэ зэтелъу, кыкIэлгыплъырт утыкум кыщыхъу телъы-
джэм. Дэрдэнейхэр, я жьэпхъэбгъур хуэшым иубыдауэ, я дээр зетекъу-
зауэ, зэхэтт, я зауэлI нэхъ хахуэ дьдэр нартхэм нэхъ цIыкIу дьдэу яхэт
бзылхугъэм зэрилъэхъам кыгъэуIэбжъауэ.

ГъуцI дэкъацым¹ драгъэубыдам хуэдэу, домбейм и пщэр щуи-
быдыкIат нэрыбгейми, и лъакъуэр зэхуишэху, дэрдэнейм и нэлур нэхъ
Iеижу узым зэщIишэрт. Пелуаным и пщэр Жан зэм быдэу икьузырт,
иджыпсту фIицIыкIынукукъэ жыпIэу, зэми мащIэу кьиутЫпщыжырт,
дэджэгу нэхъей. Шууейр зэм щлопщымкIэ кызоуэкI, нэрыбгейм
и щIыфэмрэ и нэкIумрэ зэприхулыкIрэ, лъы зэхуиухасахэр лъагъуэ
псыгъуэу кытридзэу, зэми и пщэр къригъэутIыпщыжын и гугъэу,
Жан и лъакъуэм къоныкьуэкъу.

– Пелуаныр уи пащхъэ кыщезгъэщэтэхыну жысIатэкъэ,
цIыхухъу?! – шыпхэм ИтIкIэ зэрытетым хуэдэу, Щэуей дежкIэ
плъэри, джащ Жан.

Щэуей и пащIэм щIэгуфIыкIри, и щхъэр ищIащ. Абы хэту, Жан и
жыр лъакъуитIыр зэрифIэщкIэ икьузщ, лъэныкьуэкIэ еIэри, дэрдэней
пелуаным и пщэгурьгъыр зэрищIыкIащ. И кьалэныр игъээщIауэ, нэ-
рыбгейр шым кьельэжри, зэмыплъэкIыххэу нартхэмкIэ иунэтIыжащ,
дэрдэнейри лъэныкьуабэ хъури, шы лъэбыцэм кьещэтэхаш.

Нартхэм я гукъыдэжым зыкьиIэтауэ мэгушхуэ, мэгуо. Я щIыр
яхъумэжащ! Тыуар и гур псэхужауэ мэгуфIэ: и дзэгъаштэхэм уIэгъэ
хьэльэхэр ятелъми, тхури псэуш, и дээр нэхъ кIащхъэ хъуами,
щIыналъэр кьазэужащ. Алэдамэ и закъуэщ хыилагъэм пэплъэр, щIыIэ-
щIыIэу зи щIыфэм зыгуэр ирижэурэ, гузавэр.

– Афэрым! Афэрым! Дызэкъуэтмэ – дылъэщцI! – жи Къарэшу, и
гур хэхъуэу зиплыхъу.

– Тыуар! – кьоджэ Еней. – Фызхэмрэ сабийхэмрэ нэрыбгей
быдапIэратэкъэ щыбгъэпщкIуар? МафIэм ису жалэ ар.

Мис! Мис Алэдамэ зыщышынар, зыпэплъэр, альэндэрэ псэхугъуэ
къримыту зыгъэпIейтеяр. Еней щысхынукукьым цIыкIуи, жбы хъуаи,
сымаджи. Абы кыгъуэтынуш цIыхум и тIасхъапIэр, лъакъуашхъэкIэ
абы теувэнурэ узым уи псэр хихыху трикьузэу, абы иригуфIэу кыпщ-
хьэщытынуш.

– И адэ и кьуэщ... ЖысIатэкъэ! – и гур ехуэхри, и щхъэ хужиIэж
хуэдэ, Iуцэщаш Алэдамэ, Еней КIэбгъуль мэзым лЫукI гуп
зэриутIыпщар кыгурыIуэри.

– Зы уэр къащти, псынщIэу фIыкIуэ нэрыбгей быдапIэм. Псын-
щIэу! – кыхъуеплъэкIащ Тыуар пщыгъусэм.

Алэдамэ зричащ, мэуэт гупрэ нэрыбгей зыбжанэрэ и ужь иту.
ЩIалэм и гум щыщIэ хьээрышхым и бгъэр кызэгуитхъыным хуэ-

¹ Дэкъащ – IэдэуантIэ (тиски).

дэу кьеныкьуэкьурт. Губжьри, бампIэри, шынэри, имьIуэта льягьуныгэри зэхээрыхьыжауэ, ибэмпIыхьырт абы и гум. ЗыхуэпIащIэр ямыгьуэтыжмэ-щэ?! БыдапIэр яжьэ хьужауэ, щагьэщкIуауэ хьуар мафIэм илыгьуэжауэ ирихьэлIэжмэ-щэ?! Ар яхуэщIэнууц Еней и хьэщхьэвылгэхэм! Апхуэмыдэ гущIэгьуншагьэ куэд ялэжьащ алыджхэм. Ерыщ екIуэмэ, ахэр зыми кьыхуэгьуэвыIэнукуьым.

– Ди адэжьхэм я псэр ди гьусэщ! Феуэ биидзэм! Феуэ! Зы алыдж и псэр Iуту дэвмыгьэкI мы псыхьуэм! ЗэтевукIэ зэрыщыткIэ! – и джатэр льягэу иIэтщ, и шым ельэдэкьауэри, псом япэ зричащ мэуэтыпщым.

Нартыдзэ кьызэщIэплгьар, яль ящIэжу, Тыуар и ужьым иуващ...

УкьызэмыщхьэкIуэ!

Удынэ и пэш щхьэгьубжэ закьуэр ищхьэрэкIэ гьээат. Арат ар сытым дежи щIэщIыIэтыIэр, нэху тэмэму кьыщIыщIэмыпсэр. ТIэкIу щылыну, зигьэпсэхуну гуащэм унафэ кьыхуищIри щIэкIыжащи, Алэдамэ кьыжриIа псалгэхэм Удынэ егупсысу щылыщ, мыжеифу, псэхугьуэ кьрамыту. Езыри кьыхуэгумащIэщ... Ар кьызэреIуцэща! Зыгуэрым иригубжьарэ и губжьыр темькIыжыныр кьыхуэкIуам хуэдэу, сытым дежи и нэщхьыр зэхэлт щIалэ ткIийми, пщащэм зэи и гугьэнтэкуьым Алэдамэ апхуэдэу бзэлэфIу, Iуцабэу... Еплэ ар кьызэрыщIэкIам! Теубыдэгьуэ хурикьуркуьым, пщIантIэм щыдэмысыр нэхьыбэщи, мащIэрэщ зэрызэхуэээр. АтIэ, сыткIэ ицIыхунт щIалэр Удынэ! Иджы... Псори дяпэкIэщ. Удынэ тегушхуэрэ ахэр зы хьуми, щхьэгуащэм деж нагьэсыжмэ, тIуми гьащIэ яIэкьым. ФIыуэ ильэгьуам и гьащIэм тешыныхьэрэ нэрыбгейм и щIасэр зыпигьэкIуэтми, и щхьэр щIыфIахын Iуэхугьуэ илэжьащи, дауэ мыхьуами, ягьэпсэунукуьым. Хэт хуиIуэтэн и щэхур? И щэху нэхьыщхьэр, шынагьуэр... Апхуэдизу зыгьэнэщхьей, гугьIэну гукьыдэж кьезымыт хьэлгьэр.

А псори зэхуигьэхьуу, адэкIэ зэрыхьуным егупсысу тэлайрэ щылыащ пщащэр. Нартыдзэр Аскьалэ нэсакьэ иджы щыжиIэм, Удынэ и тхьэкIумэм кьыцырхьащ шы лгьэ макь... БыдапIэм зыри дэкIынукуьым, плыртетым химьщIыкIыу. Нартхэм ящыщ гуэрхэм кьагьэээжауэ пIэрэ? Сыт щхьэкIэ? Пщащэм зыкьыIэтри, щхьэгьубжэмкIэ кIуэтащ. Пльэмэ, шууей гуп кьэблэгьауэ кьызэрохь. Мэуэткуьым ахэр, нарткуьым, атIэ биидзэм щыщыщ – дэрдэнейщ!

– Мо кьакIуэхэм фIы ягу кьытхуилькуьым. ДаукIынууц, – жиIэри, Удынэ кьыщIэжащ и пэшым.

Чэщанэм дэжейри, быдапIэм зи щхьэр кьезыхьэлIа мэуэт бзылгьухгьэхэмрэ сабийхэмрэ кьыхигьэскIыкIыу, гьуом епщащ Удынэ. Зи тхьэмбылым щIыIэ кьыхьауэ, армырми гугьу дыдэ ехьу бауэ пщащэм гьуор хуэшэщIынт, псчэр кьыщыхьэм, жьы кьыпиубыдурэ кьыригьэкIа тIэкIумкIи жылэдэсхэм кьагуригьэIуащ шынагьуэ гуэр кьызэрыблагьэр. Бзылгьухгьэхэм я щIэблэм я Iэпэхэр быдэу яIыгьыу бгьэныщхьэ унэхэм кьыщIэжри, уэрамым кьытеуващ, чэщанэмкIэ кьаплгьэу. Нэрыбгей ныбжьыщIэхэр щагьасэ унэшхуэм щIэсу хьуари кьызэрыщIэхаш. Абы хэтуи, НэтIасэ чэщанэм дэжеящ, кьэхьуар кьыгурымыIуэу.

– ПсынщІәу, гуащэ, зыгъэпщкІун хуейщ! Дэрдэней гуп кьокІуэ. Дапэлъэщынукъым, куэдыІуэ мэхъу. Апхуэдиз сабий быдапІэм дэмытатэмэ, утегушхуэу, уапэщІәувэ хьунут, ауэ лажьэ зимыІэ кьомым я щхьэр схухэлъхьэнукъым. Ди кІэн кьикІмэ – даукІынщ, псэууэ дакыІәрыхьэмэ...

– Сегупсысыххэну сыхуейкъым абыхэм псэууэ даІәрыхьауэ! – и нэщхьэр зэхиукІәри, и щхьэр игъэкІәрэхьуащ гуащэм. – Жылэм узэрыдэкІ хьун гьуэгү щэху щыІэ?

– ЩыІәщ. Ди хьыджэбз цІыкІухэр щыдгъасэ унэр зытетщІыхьа Іуащхьэм и лъабжьэр бгъуэнцІагъщ. А бгъуэнцІагъым ущІәкІ мэхъу, хыгъэхьунэ лъэныкьуэмкІә укьыщикІыжу, – чэщанэмкІә кьаплъәу щыт нэрыбгей-гъасакІуэхэм ІәпэтэрмэшкІә зыгуэр яригъәлгъәуащ Удынэ.

Арыххәуи, гъасакІуэхэм уэрамышщхьэм кьытеувахэр ираджәри, зэрыщыту бгъуэнцІагъым ирашэхын щІадзаш.

– Нежьэ, гуащэ, допІащІә, – зыхуигъэзащ Удынэ, чэщанэм и дзакІэм теувауэ, кьэблэгъа бийдзэмкІә плъэ гуащэм.

– Удынэ! – абы хэту кьэджащ цІыхухьу гуэр.

Бзылхугъэхэр чэщанэм кьеплыхьмэ, шууей щытщ, дэрдэней гупым япэ кьыщри, и закьуэ кьәувауэ кьоджэ, алыдж фашәкІә хуэпаш, кьахуэцІыхуркъым.

– Удынэ, кьызэдаІуэ! БыдапІэм дәкІыпІә щэху иІэмэ, псынщІәу фыдәкІ. Си ужь итхэр кьэсмэ, гущІәгъуншәу фызетрагъәсхьәнущ, – жи.

– Хэт мыр? – и набдзэ хьурейхэр иІәтри, гуащәр кьыхуеплъәкІащ Удынэ.

Нэрыбгейм кьыхуэцІыхуркъым цІыхухьур, хузэхәцІыхукІыркъым и нәгур. Ауэ и макьыр кьыщІәжащ... Аращ Удынэ хьәпсым щисам кьыдәІәпыкьуар. Пәжщ, аращ, шәч хәмылгъу.

– Хэт ухьуну? – щІоупщІә пщашәр.

– ФепІәщІәкІ! – нэхьыбэ жиІәным хунәмысу, шууейм и бгъәгур лгәгәу иригъәІәтрә уанәм кьытриІәтыкІыу, и гущхьэм шабзәпәр кьыкІуэцІрыкІащ.

Кьәхьуар кьызыгурымыІуәща НәтІасэ щтәри, икІуәтащ.

Мәзым кьызәрыщІәха дэрдэней гупыр зәрызехьәрт:

– ЖысІатәкьэ хьэ кІуэцІым кьикІам мәуәтхэр ягу зәрыпымыкІыр, абыхэм зәрадәщІыр, – кьыхәкІиикІащ зыр.

Шым кьещәтәха щІаләм и таж пыІәр щхьәрыхуа нәужьщ Удынэ ар кьыщцІыхуар. Мәуәтейм и гьукІә Іәзә Джатокьуэр дэрдэней тІасхьәщІәхыу альәндәрә кьахәтауэ арат. Бий лъәпкьым щыщми, нэрыбгейм кьыхуищІа гухәлгыр куу хьунти аращ, и щхьэ щымысхьыжу, ар абы кьыщІыдәІәпыкьуар. Зы лъэныкьуәкІи, Джатокьуэ мыхьуатэмэ, Удынэ Ахей хуәмыукІынри хәлт. Пщыжьыр дэрдэнейхэм гьуазәу яхәтыжамэ, зауәри нәгьуәщІут зәрекІуәкІыгур. НәгьуәщІ лъэныкьуәкІә – тІасхьәщІәхыр тІасхьәщІәхщ! Удынэ, и гум щыщІәр и нәгум кьыщц, хуеплыхьащ кьызыхәкІа дэрдэнейхәми нартхәми зәхуәдәу епцІыжа гьукІәм и щхьэр алыдж «нәхушвагьуэм» зәрикьутәм.

– Удынэ, кІуэ псынщІәу! Уэ мы щІыпІәхэр нэхьыфІу уоцІыху. Сә мәуәтхэм яхуәсщІәжыфынур аращи – зы шабзәрә шабзәшә хьуржынрә кьызәти, мохәр зымащІәкІә нэхь кІащхьэ сщІынщ. – Удынэ и нитІыр

Джатокуэ и хьэдэм тедиящи, НэтIасэ абы и IэблитIыр быдэу иубыдауэ зэредзэ.

– ЖумыIэххэт, гуащэ! Сэ уи закьуэ укьыдэзнэнукьым быдапIэм. Нех! – зыкьешIэжри, и нэщхьыр зэхеукIэ нэрыбгейм. – Сэ сыхьумакуэщ. Си кьалэн нэхьыщхьэ дьдэр схуэмыгьэзащIэмэ, сытым срипэрмэн?

– Пэжщ, ухьумакуэщ. Мохэр нэхьапэщ сэр нэхьрэ. Унафэ быдэ пхузощI, нэрыбгей, цIыхухэр дэш быдапIэм. Уи щхьэр хэлхьы, льэпкьыр хьумэ. КIуэ! – идэркьым гуащэм.

Удынэ абы и нэм щIэплгэри, кьыгурыIуащ – гуащэр жиIам текIынутэкуьым. Нэрыбгейм абы псынщIэу шабзэрэ выфэ хьуржынрэ хуигьэтIылгэри, кьэувыжащ.

– Уогувэ! Уи гур умыгьэныкуэу, Удынэ. Мыр плгьагьурэ?! – и дыщэ бгырыпхым кIэрыщIа сампIэм кьамэ кIэщIыр кьрех гуащэм. – Псэууэ заIэрызгэхьэнкьым!

Абы хэту, дыхьэпIэбжэ лгьагэ Iувыр хыхын я гугьэу, дэрдэнейхэм пкьо гьумышхуэр IэплIэкIэ зэпIыгьыу кьеуэу щIадзащ. Пкьом зы «быргу» жиIэху, быдапIэ псор дэхьей хуэдэ, джэрпэджежу пщIантIэмкIэ кьыщыIурт, уи псэр хихьу. Удынэ, яужь дьдэу и гуащэм Iупльэжри, зричаш. Гуащэми шабзэр кьызэфIидзэри, дэрдэней зауэлIхэм я пщэм, Iэблэм, куэм тригьапсэу кьытеуващ чэщанэм.

– Си лгьэпкьым щхьэкIэ! Си щIыналгьэм папщIэ! Силь сщIэжу! – жиIэурэ, тебжэ нэхьей, кьиузэдыжырт шабзэр...

БыдапIэм цIыхуу дэсар бгьуэнщIагьым ирашэхри, зэщIыгьуу абрэмывэр ирагьэжэкIыжащ.

– ФькьызэтемыувыIэу фьныкIуэщIрыкI! – еджащ Удынэ гупым япэ иту кIуэ гьэсакIуэхэм.

БгьуэнщIагьым и кIуэщIыр IэкIэ кьращIыкIа фIэкIа умьщIэну, нэщIышхуэт, удэплгьеймэ, адэкIэ-мыдэкIэ иIэ гьуанэщIанэхэмкIэ дьгьэ бзийхэр кьиплгырт, хьэуа кьабзэр зэрыщызекIуэри а гьуанэхэр арагьэнут. БгьуэнщIагьым псынэпс кьабзэ щIожри, нэшэкьашэу

Мэуэт зауэлIхэм я шыфэлIыфэр.

прижээрэ, зыщыпэкэ кэшолъэдэж. Къыздикри здэкуэжри хэт ищлэрэ?! Бгъуэнцагъыщхэм илъэс мин бжыгэ хуауэ кьеткух шыгъупсым, къамэм хуэдэу, мывэ папцлэхэр клэрыригъэщаци, иджыпсту къещэтэхынукъэ жыплэу уагъэшынэ. Абы и закъуэ. Шыгъупсыр зытеткуэж щыплэхэми мывэ сьджу зыкъалэтащ, благуэм и жьэр зэтришауэ и дзэ жанхэр къыгъапльэм хуэдэу.

– Фыхуэсакъ! – яклэльдэжэ Удынэ япэ итхэм.

Гъэцлэгъуэныракъэ, щыбымкэ къыщыхуэ псори хуиту зэхыбох. «Быргу-быргу» макъым и джэрпэдджэжыр бгъуэнцагъымкэ къыщолу, уеблэмэ. Гуащхэ лъапэм деж щыщидзэу лъагуэр гуэ мэхуж, цыкхэр хуиту куэцрыкми, балигхэр зыфлэгъуауэ щолк.

– Тэкку зыхуэвгъэшэч, дьэккэ блынхэр нэх лъагэ хужынуэр, хуиту диклынуц, – яхуогузавэ Удынэ мэуэт бзылхугъэхэм.

– Щхэ зыдгъэщкгуэрэ, Удынэ? Быдапэм гэцэ дэльмэ, дапэцлэвгъэуэ дэрдэней бзаджащлэхэм. Дэ куэд дохуэ, дэтхэнэ зыми гэцэ гуэри тхуогъэлкгуэ. Дывгъэгъэзэжи, дывгъэзауэ! – къызэтоувылэри, ерыщу иужь зыкъренэ зи щхэцыгъуэ кыхышхуэр тгуэ еухуэнэха, балигъыпэ иува кудей мэуэт пщэцэ лантлэм.

Гупым апхуэдэ пщэцэ зыбжанэ къыхоувыкри, щхэцыгъуэм къыбгъуоуэ.

– Сэ быдэу сощлэ мы быдапэм къеклуэллэ хэщхэрыгуэ гупым дээрпэмылгъэщынуэр. Фызутыпщынукъым, фезгъэуклыфынукъым! Сэ тхэ гуа силэщи, зы цыхум фи щхэцыпэ хэмыхуу фисшынуц мы щыплэм. Нартхэр къеклуэллэжмэ, къэдгъээжынц, – идэркъым нэрыбгейм.

– Датекуэну уи гугъэ? – и напэм ятлэр ецлэлэклэрэ и щхэцыр зэхэтхуауэ къопсалгэ зы щлалэ цыкку.

– Шэч къытумышхэ, нарт цауэ! Фынежьэ! – пщэцэхэр япэ иригъэщри, ежьэжащ Удынэ.

* * *

Кыфл хуауэ, Клэбгуль быдапэм нэсащ мэуэтхэр, Алэдамэ псом япэ иту. Зрихэллэжари гужьеигъуэт. Дыххэллэм деж дэрдэней зауэлл зыбжанэм я хэдэр щызэтелъщ, дэтхэнэми е и натлэм, е и пщэм, е и блэгущлэм шабзэшэр кыххэпийкыу. Ауэ щыххуклэ, быдапэм къыдэнахэр къапэщлэуващ. Дыххэллэбжэр куэцтрахарэ, зэпкърыщэщауэ, яхуэгъэсыр ягъэсарэ яжьэм гугуэ псыгъуэр пихуу, быдапэм жыуейр щызепщэрэ, псэ зыгууэ зы цыху дэмыту... Дэнэ щылэ псори? Алэдамэ шынапэурэ яжьэр зэбгретхуэ, хоплэ. Хьэдэ сахуэ хэлькъыми, зымащлэккэ и псэр мэпсэхуж. Я псэр гууэ мы дунейщлэм щлэтмэ къагуэтыжынц. Мэуэтхэмрэ нэрыбгейхэмрэ хьэллэр къызэхажыхь, унэхэр нэщлэ. Ауэ щыххуклэ, е езыхэм загъэпщкгуащ, е зыщыллэ яхуащ дэрдэнейхэм. Дэнэ здэкуэр? Къыщыккуэм зыри ялгъэуакъым...

– Дэнэ куагъэн цыхубзхэр? – ауэ блэж нэрыбгейм и гэллэм йопхуэри, къызэтрегъуэуылэ Алэдамэ.

– Сцлэрккъым! Сцлэрккъым бжеслэнуэр, Алэдамэ, – и итгыр и шхужымы ирегъуэуэри, зэщлоувылыккэ нэрыбгейр. – Мыращ жыслэу, зыми си щхэр хуэкуэркъым.

– ЗекІуапІэ щэху фиІэ? ЩІы щІагъкІэ щІэкІыпІэ гуэр? – гугъэ хэлъу щІоупщІэ Алэдамэ.

– ЗекІуапІэ сцІэркъым, ауэ мо унэшхуэр бгъуэнщІагъым тетщІыхъауэ щытащ. СызэрыщыгъуазэмкІэ, ихъэпІэр ягъэбыдат, – и Іэр еший бзылхугъэм.

Алэдамэ абы зыри пимыдзыжу, зречри, Іуащхъэм дожей, мафІэ пыгъэнакІэ унэм и кІыхъагъыр кызэхежыхъ, мэлыхъуэ. ЩІыхубз макъ гуэр къеджэ хуэдэщ, хъэмэрэ кыщыхъурэ?! ДэнэкІэ кыздилукІыр макъыр? МэІуащэ зыгуэр, щІалэм и цІэр жиІэу.. Пэжри нэпцІри зэхэзэрыхъыжауэ, щІалэм гузэвэгъуэр телъщ, и гум зешыхъыж. И бампІэр зыгуэрым тримыкьутэмэ, и бгъэр кызэ-гуитхъыну кыщохъури, блыным ІэшТІымкІэ йоуэ. ІэшІэкІащ аргуэру. ІэшІэкІащ и псэм щыщ хъуа бзылхугъэр. Сыту гъашІэ гущІэгъуншэм халхъуа! Дауэ ар и гум зэрытригъэхуэнур? Абы и закъуэ?! БыдапІэм зауэлІ гуп кыданэн хуеящ шежъэм. Иджы еплъ! Я делагъэкІэ физи быни Мэуэтейм имысыжу, зэрыщыткІэ ягъэкІуа-дащ. Щхъэ зыми и щхъэ хуэмыкІуарэ хъумакиуэ гуп къагъэнэну?! Я къарур зэрыщыткІэ псыхъуэм хуаунэтІри, я щІыбагъыр гъэбыдэн зэ-рыхуейр яІэшІэхупат.

– Удынэ... Дэнэ ущыІэ? Уи псэр пытмэ, зыгуэркІэ зыкъэзгъащІэ, – тхъэ елгъэІу хуэдэ, мэІуащэ Алэдамэ.

ЩІыгунэм йожэх, пырхъуэм ирожэ, кърожэж. Аргуэру егъээж. Блын пцІанэ... Блын пцІанэ... Блын пцІанэ... Алэдамэ гузэвэгъуэ кыльлэІэсащи, зыхуэгъэІурыщІэжыркъым. Абдеж щІалэм и нэм кыфІонэ пырхъуэм и кІэ дыдэм деж блыным и пІэкІэ абрэмывэ зэры-щылъыр. Ар щІопхъуэри, и тхъэкІумэр мывэ щІыІэм Іуельхъэ. Макъ гуэрхэр зэхих хуэдэщ. Хъэмэрэ кыщыхъурэ?! МафІэр къуапэм хуехъ. Иришэмэ, абрэмывэм адэкІэ зыгуэр щыІэщ. Алэдамэ, Іэпэлъапэсыс хъуауэ, бэуэн шынэу, йоплъ мафІэм. Иреш! Иреш мафІэр! Ауэ щыхъукІэ, аращ бгъуэнщІагъым и ихъэпІэр... ЩІалэм мафІэр лъэны-къуэ ирегъэз, къарууэ иІэр ирехъэлІэри, абрэмывэм йоІэ. ІуигъэкІуэт-мэ – бгъуэнщІагъ телъыджэм Іуоплъэ, аддэ, псынэм деж нэрыбгей щхъэщылъыр щылъу.

Пщакъэм иришэжъа гупыр игъэпщкІуу, гуащэм дэІэпыкьуну кы-щигъээжым, къару мащІэ тІэкІу хуримыкьужу, темэхыкІауэ арат.

– Удынэ! – джэурэ бгъэдолгъадэ абы щІалэр. – Удынэ, къапльэт! Сызэхэхрэ? Мис, къэзгъээжащ. Псалгъэ уэстати. Иджы уэ къап-лъэ, си дахэ... – бзылхугъэ темэхыкІам и щхъэр Алэдамэ и куэщІым ирелхъэри, йодэхашІэ, пцІэнтІэпс щІыІэр кызытрикІута и натІэм ба хуеи, и напэ хужьым Іэ делгъэ.

БгъуэнщІагъым кыщІихыжа пщакъэр и ІэплІэм илгъу, Алэда-мэ пцІантІэм кыщыдыхъэм, псори кызэхуэсащ. Удынэ и пэным яхъыжа нэужь, Алэдамэ ар хуиту зэпилгъыхъащ. Нэрылгъагуу дыр-къуэ телъкъым, уІэгъи иІэкъым. Арамэ, абрэмывэр хуІумыхыжурэ, бгъуэнщІагъым ириша Іугъуэм куэдрэ ирибауэри, игъэмэхуауэ аращ. Арагъэнут пщакъэр псынэм щІехар, зыкыгъэщІыІэтыІэмэ нэхьыфІ къэхъужын и гугъэу.

Алэдамэ и нэ фІыцІитІыр пщакъэм тедияуэ щхъэщысу, пэным кыщІыхъащ зы нэрыбгей. Бзылхугъэм и плгъэкІэмкІэ Алэдамэ кыгурыІуащ шынагуэ гуэр кызэрахутар.

– Нак!уэт! – нэгъуэщ! жимы!эу, нэрыбгейр щ!эк!ыжаш.

Алэдамэ абы и ужьым иту пырхъуэм кытехьэмэ, гуащэр щ!ым щылыщ, щ!ак!уэ ф!ыц!эм телъу. Абы и гушхьэм кыхоп!иик! зи !эпщэр налкътналмэск!э гъэц!эрэщ!а къамэ к!эщ!ыр. И щхьэщыгъуэ бари-нэр и щхьэнтэ щабэу щылыщ зи лъэпкъым пэжу бгъэдэта, гуащэ нэсу к!уэдыжа бзыльхугъэ хахуэр!

– Чэщанэм и щхьэм телъу къэдгъуэтыжаш... – щэху дыдэу же!э нэрыбгейм. – Дыхьэп!эм деж щылыа дэрдэнейхэр зыук!ари гуащэр арагъэнущ, шабзэ бгъурылыт.

Псоми я фэр пк!ауэ, щыму щхьэщытщ гуащэ хьэдэм. Жа!энури ящ!энури ямыш!эу.

– Мыпхуэдэу, лыы защ!эу пщым илыагъумэ, нэхъри гукътэ щы-хъунщ. Хьэдэр вгъэпск!... Нэху щырэ, нартхэр кьек!уэл!эжмэ, зэры-лъэпкъыу щ!эт!хьэнщ гуащэр, – жи!ащ Алэдамэ.

Мэуэтхэм я гуащэ лыап!эм и хьэдэр нэрыбгейхэм зыхуей хуагъэ-зэху, ц!ыхухъухэм лъэныкъуэ зрагъэзащ, Алэдами Удынэ деж игъэзэ-жаш. Бжэр !уихмэ, Удынэ п!экум исщ, и щхьэр !ит!к!э ф!иубыдык!ауэ, и нэпсит!ыр кьезэхьу, зэщ!эк!эзызэу. Ар Алэдамэ кы!уоплгъэ, нэхъри и гур кыызэф!озэрыхъри, щэхуу гурымын щ!едзэ. Алэдамэ щ!эмьупщ!эми, кыгуры!уат ар щ!эгъыр. Щ!алэр абы бгъурот!ысхьэ, блыным щ!ыбк!э зык!эрегъаш!эри, нэрыбгейр зэщ!еубыдэ.

– Жи!ат абы и псэр !уту бийм за!эримыгъэхъэну... – зэщыджэу же!э Удынэ.

– И псалъэр и!ыгъыжаш! – жи щ!алэм.

– Ди гусэу нэк!уамэ, кьелынут, ауэ кыызэдэ!уакъым. Нысхуэк!уакъым... Зы кьалэн закъуэ си пщэм дэлъу арати, сыпэлъэ-щакъым! Сэращ ар зи ягъэр!

– Уэ сыт уи ягъэ?! – идэркъым Алэдамэ.

– Псалъэ стауэ щытащ зэи нэпс щ!эзмыгъэк!ыну. Ауэ зысхуэшы!эркъым. Мы си щхьэр къэчэнущ иджыпсту.

– Ц!ыхур гыфмэ – гу зэрык!уэц!ылыбм и нэщэнэщ, – пщашэм и щхьэпльым щабэу йодэхаш!э Алэдамэ. – Дэнэ к!уа быдап!эм дэсахэр?

– Згъэпщк!уащ... – же!эри, нэхъ уэрыжу и нэпсыр кьожэх.

– Ар ф!ыкъэ-т!э, бгъэпщк!уамэ, псори узыншэмэ! – мэгуф!э Алэ-дамэ.

Игу-и псэр зык!эрыпщ!а нэрыбгей тхьэ!ухудым и щхьэц пльы-жыыр Алэдамэ и бгъэм тепхъауэ щылыщ, бзыльхугъэхэмрэ ц!ык!ухэмрэ зыхуей хуэгъэзащ, пщэдджыжь нэхъ ф!эмьык!ыу нартыдзэм кьигъэзэ-жын хуейщ. Пэжщ, хэщ!ыныгъэ я!эщ. Зауэ щыхьук!э, аращ-т!э, сыт пщ!эн?! Алэдамэ Удынэ и гыы макъым щ!эдэ!уурэ, гупсысэ куухэм к!уэц!рыщэтащи, щхьэгъубжэмк!э кьыдэплъ вагъуэхэм и нэр топлъы-зэ, лъэпкъыр адэк!э зэрыхъунум йогупсыс.

– Пщ!эрэ... Сэ щэхушхуэ скъуэлъщ. Ар мыгувэу дунейм кытехьэ-нущ, ик!и быдэу сощ!э, абы иужьк!э сэ сагъэпсэунукъым. Ахэр псори зырик!щ. Сыарэзыщ. Сэ кызэныкъуэкъур гухэль кьабзэ зыхуэсщ!а уэ гу пщызмышуауэ сызэрык!уэдыжынуырщ, – нэпсым зэк!эригъэпщ!а нэбжьыц к!ыхьэр кьелэтри, щ!алэм и нэгум хуиту йоплгъэ Удынэ.

– Сызт умышцами, сэ зэй сйгу пщыкынкыым! Жумылэ зыри. Цыху кьэс зыгуэр и щыбагы дэлыщ, – гьунэгы дьдэ кыыхуэхыуа пщашэм и жьэпкы псыгыэм лэ делгэ щлалэм.

– Уэрэ сэрэ нэгыуэщл гьашцлэ дыщызэрйхьэллатэмэ... Сэ, сымынэрыбгейуэ, кызыэрыгуэкл пщашэу сыкьалыхуауэ, сыщхьэхуиту...

– Сэ уэ иджыпсту узэрыщытым хуэдэ дьдэуц сызэрыпхуэныкыуэр! Зи лур игыущыкыла, вэржэрым иуцла, кымым игыуэщыкыа цыхум псынэпс щылэ лубыгыуэ лураклам хуэдэу, гьашцлэр щлэщыгыуэ сщыхужаш, уэ укьэсцыхури. Зэгьашцлэ... Цыху цыкылу дэнэ кьэна, ажалыр си пащхьэ кыиува пщлондэ, уестынкыым.

Нэрыбгейр апхуэдызу кьэзыгыгумэщцла гупсысэхэр, дэнэклэ щыхэтами имыщлэжу, бзэхыжаш, а псалгэхэр зэрызэхихыу.

– Пщэдей зэхэкыныщ псори... Тлэкы жей. Кыарууншэ дьдэу хыуаш, – щэху дьдэу желэ щлалэм.

Лугы ехьа нэрыбгейри жей куум кыуэцлрощэт, и псэр зыкылэрыпщцла цыхухыум и лущашэ макыым щлэдэлуурэ.

Зэрызехьэ макыым кыгыгэушаш ар. Наргхэр кьекыуэллэжат. Хэщыныгыгэшхуэ ялэми, текыуэныгыгэр я лэрылгхьэу, дэрдэнейдээр, кьанэ щымылэу, зэтрауцлэри, я щыналгэр зэрыпхуакыуэхэм кыылэщлэхыжаш. Гьэрыплэ ихуэми арэзыуэ зыкьэзытахэр хуит ящлаш, алыдж хабзэм тету, наргхэм луашхьэу зэтралгхьа дэрдэней хьэдэхэр ягьэсыжыну. Ар зэфлэклмэ, мафлэр зыльэмылэса алыдж кхьухьхэр иратыжынуурэ, я хэкум ирагыгэзэжынууц. И щхьэр зауэм хильхьэн и пэ кыихуэу зи джатэр дэрдэнейпщым тезыкыута Тыуар мэуэтыпщым и ужыкылэ кьэрал унафэ ищыны хуитыр дзэпщыращи, аращ Адэмей дэрдэнейхэм яхуигыуэвар.

Удынэрэ Алэдамэрэ зэкылэлыхьэужы быдаплэм кызыэрыдэхри, наргыдзэм япешьящ.

Дзэм япэ иту кьакыуэ шыгум иубгыуа щлакыуэ фыщлэм телгы кьашэжырт Тыуар и хьэдэр. Абы и ужыым иту кьакыуэрт нарг лыкхужь хахуэхэмрэ дзэзешэхэмрэ. Льэпкыым щыналгэр кыизеужаами, зауэм и клэр хьэдагыгькэ – щлалгхьэжын хуейри куэдт. Наргыдзэм кыпешья гупым я нэгум щиплгэм, Адэмей кыгыурылуаш луэхур зэрымышцлагыуэр.

– Еблэгэж, Адэмей! – жилащ зи фэр пыкыла нэрыбгейм.

– Упсэуж, Удынэ! Дэнэ щылэ си шыпхыу-гуашцэр? – и нэ удзыфэхэм кырыгыгэжыкыаш дзэпщым, дэп ужыкыжар зыпылгьэл быдаплэр зэпплгыкыуэрэ.

Удынэ и наплэр едзыхауэ, зы псалгы кыыхудэмышейуэ щытт.

– Щхьэ кыитпемыжэрэ Нэтласэ? Дэнэ кыуа бзылгхугьэхэмрэ цыкылуэхэмрэ? – и гум зыгуэр щылэ-щылэу кьэклауэ щлоупщлэ Адэмей.

– Адэмей... – и макгыр йохуэх Удынэ.

– Укыызэмышцхьэклэуэ! – и нэщхьыр зэхиуцлэри, и нитгыр нэрыбгейм триубыдащ дзэпщым. – Уи пщэ кыдалгхьа бзылгхугьэхэр пхуэмышыумауэ жумылэ!

– Ахэр псори Удынэ игьэпщкыуаш, Адэмей. Сэкьатыншэщ. Ауэ... Ди жагыуэ зэрыкыунщи, гуашцэр дилэжкыым, – Удынэ кызыэрыхудэмышейм гу лыитэри, псалгэр кыищтащ Алэдамэ.

Адэмей и Іупэр зэтрикьузэри, и щхьэр здихьынур кьыхуэмыщІэу, кьэпІейтеящ. Зи анэкьилъху закьуэр зыфІэкІуэда цІыхухьур гумащІэу кьыщІэкІащ, дунеижьыр и дамитІым телъу хуэІыгыфыну кьыщыхьужу щытами.

– Пщыри гуащэри зы махуэм щІэплъхьэжыну тыншкьым. Ахэр мы гьащІэм щызэрыгьуэтащи, хьэдрыхи щызэкІэрыхункьым, – Щэуей щыжиІэм, нартыжьхэм я щхьэр кьыфІэхуащ.

А махуэ дьдэм зэрыльэпкьыу зэщІыгьуу щІалъхьэжащ лъэпкь уардэм хуэфэщэн быну кьыщІэкІа зэщхьэгьуситІыр. Тыуар и Іэщэ-фащэр, НэтІасэ и хьэшшып лъапІэхэр ящІыгьуу зы мащэм иралъхьэри, Іуащхьэшхуэ тратхьуэжащ.

ЕтІуанэ махуэм плыртетыр утыку ирашащ, гуащэм и кІуэдыкІамрэ цІыхухэр щигьэпщкІуамрэ кьрагьэІуэтэну. ЖимыІэми мыхьуу, жиІэми, ар и кІуэдыжыпІэ зэрыхьунум хуэхьэзыру, и иужьрей дыггэ кьыкьуэкІыгьуэм гу щимыхуэж нэхьей, уафэбгьум и нэр теплъызауэ утыкум итт Удынэ. Алэдамэ кьыгурыІуэртэкьым щІыналъэм апхуэдиз хуэзыщІа бзылхугьэр жэуаптыпІэм щІрашэлари, кьрагьэІуэтэну зи яужь итри. Ауэ хабзэр хабзэщ, Іуэхум и пэжыпІэр кьамытІэщІауэ хасэр зэхэкІыжынутэкьыми, и нэхь шынагьуэ дьдэм хуэхьэзыру лъэныкьуэкІэ кьэуващ щІалэр.

Удынэ, и Іэщэ-фащэ нэхьыфІ дьдэхэмкІэ зэщІэузэдэрэ, пщэд-джыжы акьужьым зэрихьэ и щхьэщыплъыр дыггэпсым пэлыду, щытт уардэу, и гупэр хасащхьэм хуэггэзауэ, и щІыбагьым псэм и щІасэр кьызэрыдэтыр щІыфэкІэ зыхищІэрэ и гур абы дэпсэхуу. Абы и закьуэ – я гьуазэм лей кьытехьэнкІэ шынагьуэ щыІэмэ, бещтоужьу кьыкьуэуну хьэзырыххэу зэхэтщ шэпэлудз хьуреишхуэхэмрэ бжыкІ псыгьуэ кІыхьхэмкІэ зэщІэузэда нэжьгьущІыдзэр. КІэбгьуль быдапІэм дэт цІыху мин бжыггэхэм лъэныкьуитІу загьуэшауэ зэпэ-щытми, бадзэ зэрыблэлыэтыр зэхэпхьыу щэхуш.

– Удынэ, ди цІыхухэр дэнэ щыбггэпщкІуар? – плыртетым щэху гуэрхэр кьызэрылкъуэкІам кьыхэкІыу, дзыхьщІыгьуэджэу кьеплъащ абы Адэмей.

Дзэпщым кьыгурыІуэртэкьым мэуэтхэм зыхамыщІыкІ зекІуапІэ щэхухэр нэрыбгейхэм щІалэм и щхьэусыгьуэр. Пэжщ, блэкІа илгэситхум кьриубыдэу мэуэтхэмрэ нэжьгьущІыдзэмрэ зэсэжамы, щыхупІэ задэ я зэхуаку дэлым хуэдэу, зым адреір кьыгурыІуэркьым.

– Умыгузавэ, Адэмей, цІыхубзхэри фи щІэблэри узыншэщ, зыхуей ягьуэт. Ахэр здэщыІэр бжесІэнщ, ауэ абы и пэ кьихуэу зызу-мысыжыну сыхуейт... – и щхьэр кьиІэтри, дзэпщым и нэгум иплъащ Удынэ.

– ЖыІэ!

– Мы щІыпІэм дыщыщетІысэхам щыгьуэ бгьуэнщІагьышхуэ кьэтхутауэ щытащ, ауэ абы и хьыбар мэуэтхэм кьедмыгьащІэу, ихьэпІэр зэхуэтщІыжри, ди хьыджэбз цІыкІухэр зыщІэсыну унэшхуэ тетщІыхьыжащ Іуащхьэм. ЗэхуэтщІыжыпа я гугьащ псоми. Ауэ сэ сыщызекІуащ а бгьуэнщІагьымкІэ иджыри кьэс, – и псалгэр зэпиггэуащ Удынэ.

Ар укІытэрэ шынэрэ кьыпхуэмыщІэу, и нэгум уз гуэр кьыщырт.

– ЖумыІэ уэри тІасхьэщІэхыу укьытхэтауэ, Удынэ! – хэти хэт, ауэ Удынэ апхуэдэ икІагьэ зэи хуимыгьэфэщами, нэрыбгейм жиІам арат кьикІыр.

– Сэ зэи си лъэпкь и Іей зесхуакьым, ауэ, абы нэхьрэ нэхь тІасхьэкьым сщІари, – Удынэ иригубжьакьым Адэмей кьызэрещам, ауэ щыхьукІэ, шынагьуэ дыдэщ зытепсэлгыхьыр.

– Сыт-тІэ абы нэхьрэ нэхь Іейуэ щыІэр? – кьыгурыІуэркьым Адэмей.

– Хы дэкІыпІэм кьыщхьэщытщ цІыхум и лъэ здынэмыса Іуашхьэ задэхэр. Абы цІыхухэр дэмыкІыфурэ куэд зэриукІам щхьэкІэ, а щІыпІэм псори кьыпокІуэкІ. Ауэ зыми ищІэркьым, а сьидж папцІэхэм ущхьэпрыкІмэ, цІыхунэ зытемыплъа гьэхьунэ¹ пшэрхэр зэрыщыІэр. Мис а гьэхьунэмкІэ кьыщыхокІыж бгьуэнщІагьым и зекІуапІэри. Аращ ди цІыхухэр щызгьэпщкІуар, – ину жеІэ Удынэ, псоми зэхахын хуэдэу.

Алэдамэ гу щимыхуэжу йопль пщашэ хахуэм, иропагэ апхуэдэ цІыхубз Іуц зэрыхуэзам, и нэгу кьыщІегьэхьэ псэгьу зэхуэхьуауэ.

– Ар сыт а жыпІэр? Ар сыт телъыджэ? – кьызэщІэхьеящ хасэр.

– Ауэ фи фызхэмрэ бынхэмрэ я закьуэкьым абы щызгьэпщкІуар! – нэхь иныжу кьэпсэлъащ нэрыбгейр. – Мы щІыналъэм дызэрыщепсыхрэ сыт хуэдиз щІалэ цІыкІу нэрыбгейхэм кьамылъхуами, зэрыщыту абы щызгьэпщкІуащ...

Абдеж нартхэм я закьуэ мыхьуу, Удынэ и щІыбагь кьыдэт нэрыбгейхэри кьызэщІэстащ. Ягу щІыІэхэр пыкІэзызыкІащи, а Іуэхугьуэм иригуфІэнрэ иригубжьынрэ езы дыдэхэм кьагурымыІуэжу, зоплъыж, ягьэщІагьуэу золушашэ.

– Сыт а жыпІэр, цІыхубз? Дауэ? Фи щІалэ цІыкІухэр фукІыж фи хабзэтэкьэ? – шэнтым зыкьытриІэтыкІащ Адэмей пелуаным.

– Ди хабзэт, ауэ схуэукІакьым, – и щІыб кьыдэт бзылхугьэ кьэпІейтеяхэм захуигьазэри, пыгуфІыкІыу, щэхуу жиІащ Удынэ. – СхуэукІакьым зы щІали! Абыхэм щІэузын гу си бгьэм илбыххэн хуэмеяи, схуэукІакьым. ЩІалэ цІыкІухэр щыхупІэм ихьурэ иридзыхыну физгьальхуэм и кьалэнт, ауэ а кьалэныр сэ си пщэ дэслъэхьэжу жысІэри, щІалэ кьальхуху, сукІыну дэсхыу фІэкІа ямыщІэу, бгьуэнщІагьымкІэ щІэсхьурэ, гьэхьунэм схьырт. ГьэсакІуэми, дэгызэми, пщафІэми, нэрыбгей гуп, сымаджэ хьэлъэ хьуауэ нэрыбгейжхэм я жылэм дэзгьэтІысхьэжа хуэдэу згьэІури, си гукьыдэжыр кьыздэзыІыгьыну фэ зэсплъхэр тІэкІу-тІэкІуурэ згьэІэпхьуащ щІалэхэм я деж.

Алэдамэ и закьуэ хуэдэт быдапІэ псом а Іуэхугьуэм имыгьэгүзэвауэ, имыгьэгүжьеяуэ дэтыр. Абы и нитІыр кьыгуфІыкІыу Удынэ зэппІлбыхьырт, гущІэгьу хэлъу, гу кІуэцІылыу кьызэрыщІэкІам щхьэкІэ. Уеблэмэ, абы щхьэкІэ нэхь гуащІэжу илбэгьуауэ кьыщыхьурт. Удынэ кьыхуеплъэкІащ псэм и щІасэм. Зы плъэгьуэм уи псэр щыхихи кьару кьыщыпхилъхьы щыІэщ. Алэдамэ и нэгум кьыщ нэхум кьару кьыхилъхьауэ кьыщыхьури, Удынэ пищэжаш:

– Ахэр зыкІэ быдэ цІыкІуу, кьарууфІэу, Іуцу кьохьури! – пщашэр и ныбжьэгьум бгьэдэкІуэтащ, пыгуфІыкІыу.

¹ Гьэхьунэ – хьупІэ.

А псалгэхэм Жан зэхэзехуэн ящІати, и щхьэр игьэкІэрахьуэрэ, щІыбкІэ икІуэтырт, и ныбжьэгьур зыбгьэдимыгьэхьэу.

– Ар фІыкьым! Аратэкьым дэ дызыхуагьэсар. Дэ цІыхухьу кьытхэтын хуейкьым. Ар фІыкьым, – зы шынагуэ гуэр ильэгьуам хуэдэу икІуэтурэ, и нэщхьыр зэхэлгьу кьепльащ абы Жан.

Адэмей жиІэнури ищІэнури имыщІэу, псори фІызэхэзэрыхьыжауэ Удынэ жиІэм щІодэІукІ.

– ПщІэрэ, Жан, хьыджэбз цІыкІу кьэплгьхуа уи гугьэжу, нэгьабэрей быдзафэхэм щэхуу уахэплгьэ щхьэкІэ, яхэткьым абыхэм уэ кьыпкІэрыхуар. ПщІэрэ, сыт щхьэкІэми?! Хьыджэбзкьым кьэплгьхуари... ЩІалэт ар.

Нэрыбгейхэр.

Жан а псори зэхихьу хуэмейуэ, и щхьэр егьэкІэрахьуэ.

– Щыгьэт, Удынэ! Гьэбэяу уи жьэр! КьыфІумыгьэкІ! – мэІушащэ Жан, бжыкьур быдэу икьузауэ.

– А цІыкІур сыту кьарууфІэ уи гугьэ, иджыри цІынэми. ІэпІащэ-льэпІащэ хьужауэ, мыщэ шырым хуэдэу жыджэру...

– Щыгьэт, зо! ЗэтепІэ уи жьэр! – и макьым зригьэІэтри, и нэм щыблэр кьыщІихьу, и ныбжьэгьум кьыжьэхэлгьащ Жан.

– Апхуэдэхэр куэдщ, Адэмей. МинитІым щІегьу Адэ¹ кьыщыхьу дзэ мыхэр, – и щэху нэхь хьэлгьэ дыдэр кьитІэщІащи, и гур зэгьэжауэ, сыт кьращІэми арэзыуэ, дзэпщым зыхуегьазэ Удынэ.

– Уи щхьэгуащэм кьыпхуищІа унафэм уебэкьуэн хуей щхьэ хьуа? – набдзэгубдзаплгьэу пшащэр тэлайкІэ зэпилгьыхьри, щІэупщІащ Адэмей.

– Дауэ кьыпщыхьурэ апхуэдизым кьамыгьэщІар уи гум хьэлгьэу телгьу упсэуну?! Сэ сыпсэуфынутэкьым... Аращ щІэзмыукІари.

¹ Адэ – мыбдеж: Краснодар щІыналгьэм и Темрыкьуэ куйем хыхьэ Голубицкая жыхуиІэ станицэм ижькІэрэ зэреджэу щыгар.

КъищынэмышцІауэ, ильэс минкІэ нэрыбгейхэм яукІыжа я къуэхэр ямыукІыжу, я адэхэм иратыжу цытатэмэ, ахэр лъэпкъым илэжатэмэ, нэхъыбэж дыхъунут, дыгъуасэ къыдэбгъэрыкІуэу Исрафыр къытхэ-зыльхэ лъэпкъри къыттегушхуэнутэкъым. Псоми ящІэ нэрыбгейхэм къызэрымыкІуэу бын узыншэ къызэралъхур. Нэрыбгейкыуэ защІауэ зы дзэ диІатэмэ, тхыдэм тІэщІиха щІыналгъэр къэдзэужынти! – пагэу жиІащ Удынэ.

– ЖыпІэмкІэ сыарэзыщ, Удынэ. Губзыгъагъэщ. Ауэ сэ къээгупсыса хабзэкъым уэ къызэпыбудари, уи унафи сщІынукъым. Мэуэтхэм зыкІи уекъуэншэкІакъым уэ, – жи Адэмей.

– Уи нэмыс нэхъ лгъагэ ухъу, Адэмей, ауэ Удынэ мыхъуатэмэ, дыгъуасэрэй зэхэуэр апхуэдэу тыншу къепхьэлІэн уи гугъэрэт? – Алэдамэ, зыхуэмышыІауэ, къыщхьэщыжащ фІыуэ ильагъу цІыхубзым.

– Псалгъэ уиІэмэ, утыкум кыхьы жыІэ, Уэрышыкыуэ! – кыхуеплгъэкІащ абы дзэпщыр, и напщІэ лгъэныкыуэр хишри.

Арыххэу, Алэдамэ утыкум кыхьэри, къэрэгъул бжыхъу Удынэ и пащхьэ къиуващ.

– Еней мыхъу, Ахей унафэр ІэщІэлгыжатэмэ, нэгъуэщІ зыгуэрут зауэр зэриухынкІэ хъунур. Пэжщ, нартыжъ хахуэхэр уи гъусащ, абыхэм я фІыщІэ куэд хэлъц узэрытекІуам, ауэ Удынэ Ахей имыукІатэмэ, зауэ ІэнатІэм хьэжпэжъ хэхъухэа лы гъуээджем къыуищІэр пльагъунт. Хьэпсым къарууншэ ихъухэа бзылхугъэм ІэщІаукІащ дунейжбыр зыгъэгызу щыта пщыжбыр. Абы хьэтыр гуэр иІэн хуейкыэ? Абы и унафэ уэ щІыж, жыпІауэ, щхьэгуащэм хуумызэжу, укыщыжыну хуэфашэкъэ Удынэ?! – зэпІэзэрыту жиІащ Алэдамэ.

– Абы хьэтыр имыІауэ жысІэркъым, Алэдамэ. Дэтхэнэ зыри мы щІыналгъэм зэрыщІэзэуэр слгъэгъуащ сэ, лъэпкъым и шпэІудзу уэри укызэрызбгъурытар сщыгъупщакъым, – ифІ зыкърешэж Адэмей, Алэдамэ зэи дзыхъ хуищІу щымытаи, иужьрей Іуэхугъуэхэм зыкъригъэдзэкІыжауэ.

– Пльыртетым ищІар щІэщхъуу къэфлгытэми, сэ Удынэ и хэлгъэтыр къызгуроІуэ. БдызоІыгъ, цІыхубз! – зыкыиІэтщ, и Іэ ижбыр и бгъэм трилхьэри, нэрыбгейм щхьэщэ хуищІащ Щэуей.

– Мыбдеж къекІуэлІахэр делэ фыхъужауэ ара? Фи пльыртетым и щэхур щхьэгуащэм деж нэсыжмэ, мафІэсу къызэрыфхэлгъэдэнур фщІэрэ? – зыкыиІэтащ Къарэшу. – Зы унафэ закъуэт нэрыбгейхэм къыхуащІари, ари нэсу ягъээщІэфакъым. Мэуэтхэри физэдрагъэхьынущ, Адэмей. ЩІыгум тетай темытай жалэу, лъапсэрыхыр къыфхалъхьэнущ! Фыпсэуну фыхуеймэ, Удынэ щІалэ цІыкІуу игъэпщкІуар фукІи, езыр щхьэгуащэм деж евгъэшэж. Абы ирещІ и гъэсэным и унафэр.

Къарэшу жиІэм арэзы техъуащ дзээшэ зыбжанэ. Удынэ и напІэр едзыхауэ Алэдамэ и щІыбагъ къыдэтт, сыт хуэдэ унафэ къыхуамышцІми, абыкІэ арэзыуэ.

– Пэжщ Къарэшу жиІэр, Адэмей, – зыкыиІэтащ Тотрэш. – Щхьэгуащэр, Іэмал имыІауэ, къежъэнущ. Къежъэми, фІы щІэфхынукъым.

– Сыт сщІэн хуейр, нартыжхьэ? Сывочэнджэщ... – жиІащ Адэмей, хасэм хэтхэм захуигъазэу.

– Хуит сыкьэпщІмэ, сэ згьэІлэхуэнщ нэрыбгейр цхьэгуашэм деж, фэ гьусэ кьыхуэфщІынуф фи Іуэхужщ. Ауэ, Іэжьэкьур ивмыч, мэуэт-хэ, Адэ шагьэпщІуа щІалэ цЫкІухэр фукІыну фемыпІэшІкІ. Зыми ищІэркьым цхьэгуашэмрэ Удынэрэ зэрызэІпыкІыну щЫкІэр. Дауэ мыхьуами, нэрыбгейхэмрэ мэуэтхэмрэ я зэхуаку кьыдэкІа щІэблэш ахэр. ЗэкІэ фымыгужьей. Фи физхэмрэ бынхэмрэ кьешшэлІэжи, фытІысыж. АдэкІэ депльынщ, – хэкьузауэ жиІащ Тотрэш.

АбыкІэ арэзыуэ хасэр зэхэкІыжащ, Удыни, бзаджащІэ гуэр нэхьей, и пашым щІаубыдэри, хьумакууэ нэрыбгейтІ щІыхьэпІэм деж ягьэу-выжащ.

ЕтІуанэ махуэм ежьэжыну зызыгьэхьэзыра нартыжхэр ягьэхьэщІэжырт мэуэтхэм. Лэгьупым фІэдза шыуан фЫцІэшхуэм мэлыл пшэрыр ивыкІырт, лы гьэгьуа гьэжьэрымэм узыІэпишэу, быдапІэм дэсхэм я гурыІупсыр кьыгьажэу хьэуам кьрихьэкІырт, льэпкьылІ Іуцхэр уэршэру Іэнэ кІыхьышхуэм пэрыст. Шхэнуи хьэщІэм яхэплгьэнуи гукьыдэж зимыІэр Алэдамэ и закьуэтэкьым. Я пщымрэ гуашэмрэ зы махуэм зэрыщІалъхьэжам, хасэм кьыщап-сэлъар кьахухьэжауэ, куэдым я кІуэцІыр кьижьыкІырт. Апхуэдэт гуитІщхьитІ хьуа нэрыбгейхэр.

КьызэрыгуэкІ цЫхубзыр щІохьуэпс и щхьэр лъагэу езыгьэля-гьужын, льэпкь кьупщхьэу кьыщІэувэн кьуэм. Нэрыбгейхэри апхуэдэу псэуфыну пІэрэт, кьуэ кьыщІагьахьуэу щытамэ?! Абы хигьэ-гупсысыхьырт бзылхугьэ ябгэхэр. Сыт жамыІэми, дауэ замьщІми, хуабагьэ, цЫхугьэ, ІэфІыгьэ гуэр ябгьэдэлъу кьыщІэкІынт абы-хэми. Дауэ мыхьуами, сыт хуэдэ гьэсэнэгьэ хамыльхьами, цЫхуш ахэри!

Нэрыбгейхэм кьалъхухэм зэ Іуагьэплъатэмэ, я бгьафэ зэ за-кьуэ иракьузылІатэмэ, зыхащІэнут, кьагурыІуэнут ар. Я мыщэ шыр цЫкІухэм зэи зэраІумыпльауи, ахэр зыщІыпІэ зэрыщыхэтым, зэры-щыпсэум и хьыбар кьудейм нэрыбгейхэм я щхьэр зэтрихуауэ закьы-хуэужыжыртэкьым. Хэт и гугьэнт хьэщхьэрыІуэдзэм хэт цЫхубз ябгэхэр бын Іуэху щхьэкІэ зэхэхуэн хьуарэ, я фэм имызэгьэжу кьэ-нэну?! Арат абыхэм я тІасхьапІэр, кьызэрыщІэкІымкІэ.

– Шэми шхуми уисрэ? – пльыр чэщанэм имычэзууэ дэкІуея Жан и гупсысэхэм кьыхишыжащ Щэуей.

– Сыт зи гугьу пщІыр? – нартым кьыхуепльэкІри, и щхьэр иридзэкІыжащ нэрыбгейм.

– ГуитІщхьитІ ухьуаш, жызоІэ. УзыщІапІыкІар нэгьуэщІици, уи ныбжьэгьум ищІар хуэбгьэгьуфыркьым, ауэ уи кьуэр зэрыпсэур анэ-гум хьыащи, пльагьуну ущІохьуэпс. Уи щхьэр умыгьэкІэрахьуэ, нэ-рыльагьуш ар. СыкьыпхуэгьэпщІэнукьым, – жи нартым.

– КьызгурыІуэркьым узытепсэльыхьыр, – Жан и нэр егьэпщІу.

– Ерэхьу! Сэ нэрыбгейм сыкьилъхуу, си адэм сыкьызэрыритыжар псоми ящІэ, ауэ а нэрыбгейр хэтми зыми ищІэркьым. Уэ уошІэ, пэж-кьэ?! – пщашэм и пащхэ кьыуващ Щэуей, и нэгум хуиту иплъэу.

– Хузогьэфашэ, – и губжьыр хуэмыгьэпщІуу, и нэ фЫцІитІыр нартым триубыдащ Жан.

– Уи ныбжьэгьур сэкьатыншэу кьыхэпшыфынуш мы Іуэхум.

Удынэ илэжыа шыуагъэм хуэдэ дыдэ ІэщІэкІащ си анэми, ар кыбегъэшІэжрэ, абы тепкыузэмэ укыикІащ. Хэт ищІэрэ, гъащІэщІэ кыфхуэунэхунри хэлъщ нэрыбгейхэм.

– Къатинэ зэи зиумысынукъым. Сэ, кызыэрыгуэкІ къэрэгъулым, жысІэра хьэмэрэ щхьэгуащэм жиІэра нэрыбгейхэм я фІэщ хьунур? Си жьэр зэтезмых щІыкІэ си щхьэр фІихынущ, – идэркъым пщащэм.

– Пэжщ, хэкІыпІэу тІуц шыІэр: е уиукІынщ, е къэбгъэдэІуэнщ. Абы хуэдэ гуащэ гуэрщ нэрыбгейхэм я кыуэхэр яукІыжыну кыхэзыль-хьари, си анэм хуэкъутэжынуц а хабзэжыр. Нэрыбгейхэм я гуащэм и кыуэр псэууэ кыигъэнауэ къащІэмэ, хуагъэгъунукъым, ар напэтехыш-хуэщ. Арац зытепкыузэнур. Гъэшынэ.

Щэуей Іуц-бзаджэу кыщІэкІащи, Жан абы ирогуфІэ.

– Уэ зы щІалэ пхуэзгъуэтамэ, мы дунейм теттэкъым зэрэзгъуэ-кІын! Уэ хуэдэлІхэм яхуэфащэщ бэгъуэну, – и нитІыр кылыдыкІащ Жан.

– Къыпхуихуэнщ апхуэдэ гурыфІыгъуэ, ауэ Удынэ щхьэгуащэм деж езышэлІэжынухэм уахэту Іуащхьэмахуэ лъапэ укІуэжынщи, Къатинэ уепсэлъэнщ япэщІыкІэ. Хэт ищІэрэ, итІанэ нэрыбгейхэр кызыэрыгуэкІ бзылхугъэхэм хуэдэу лы дэкІуэну хуит фыкъащІынри хэлъщ, – жи Щэуей, Жан и щхьэц пыпхыкІа гупэмкІэ кыдэдзам и кІапэм епэщэщурэ.

– Къатинэ и зэманыгъуэм абы хуэдэ нэрыбгей лъэщ хэтакъым нэжыгъушІыдзэм. Абы кыыхэкІыу, гъэсакІуэ нэхьыщхьэ ящІри, къащІэуэ щІэблэр езым хуэдэу игъэсэн хуейуэ къалэн щащІат. Сы-мылхуэсу дунейм сыкыбтехьати, фызгъальхуэм щыхупІэм сышидзы-ну яужь итащ, а махуэм къальхуа щІалэ цыкІухэм я гъусэу. Ауэ Къатинэ сыкылэщІихауэ щытащ ажалым, сэ спІынуц мыр, згъэсэнущ, жиІэри. ИужькІэ кызыгурыІуэжауэ арац а лъэхъэнэм Къатинэ кыефыкІар... Зыгуэр къеныкыуэкъуу кыызэгуйудым хуэдэу, бампІэм ихьырт, зиш-хыхыжырт. Жэщ гуэрэм, псори зэгъэжауэ, Къатинэ санэхур кырихьэ-жэщ, чэф хьуху ефэри, и пэшыр цырыц ищІыжат. СыкІуэщ, тезгъэ-ужщ, згъэгъуэлъыжри, пэшыр зэльыІусыхыжат, щхьэгуащэм кыщІэмэ, тезыр кытрилхьэнути. А жэщым, зимыщІэжу, Іуэщхьуащ Къатинэ: «Уэ нэхърэ нэхьыжыу кыуэ сиІэщ сэ, цыкІуэ! Си Щэуей и адэм есты-жауэ епІ». Тэлай дэкІауэ, тІуащІэм дэс нарт лыхьужыкым и хыбар щызэхэсхым, щІыІэ-щІыІэу сигу къэкІащ, мырмырауэ пІэрэ, жысІэри. Услъэгъуа нэужь шэч кыитесхьэжакъым, уи анэм узэрэщхьымкІэ, – жи нэрыбгейм, и нэр хэплъызэу, и гупсысэхэр зэкІэлыгъакІуэу.

– Щхьэгуащэр уи ІэмыщІэ илгъу бжы-тІэ, дахэ! КъыбгурыІуащ уэ псори, пэжкыэ?

– КызыгурыІуащ!

– Сыт хуэдэу бын губзыгъэ диІэну уэрэ сэрэ, – и дзэ хужьхэр къап-лъэу, ину дыхьэшхаш Щэуей, пщащэм дэгъушыІэри.

ВьщхьэфІэч

Нартыдзэм япэ иту кІуэрт Тотрэш, Щэуей, Алэдамэ, Удынэ, Жан сымэ, нэрыбгей зыбжанэ ящІыгъуу. КІэбгъуль быдапІэм кыщекІуэкІа псалъэмакъым псори иІыгъ хуэдэт, иджыри кымыутІыпщауэ, зэхаха

псори я щхьэ яхуимыгъээзэгъауэ. Шы лъэ макъ мыхъумэ, псалъэмакъ къэлуххэртэкъым. Щхьэж и гупсысэм хэгъуэшчыхыжауэ, щымт. Удынэ и щхьэр лъагэу Iэтауэ, и пкъыр захуэу иыгъыу, уардэу шым тесми, и напIэр едзыхаш, нэщхьейщ. Алэдами абы щIэх-щIэхыурэ хуоплъэкI, и гум лъыр къыпыжми, и нэщхьыр зэхэлъщ, зэпIэээрытщ. «Уи кIуэдыр си кIуэдщ! ДызэкIэрыхункъым», – жиIэу, и гугъэ хихыжам хуэдэщ Алэдамэ. Ауэ абы къыгуроIуэ Удынэ мэуэтхэм я деж къыщыбнэу, зэрылгэпкъыу нэщанэуапIэ щIы зэрымышунур. А тIум ямышIэр зыт – Щэуейрэ Жанрэ хэкIыпIэ яхуэхъункIэ хъунур къызэрагъуэарт.

Щхьэж и жылъж къэблэгъа нэужь, нартыдзэм пыхуурэ, Iуащхэмахуэ лъапэкIэ зыунэтIа гуп цIыкIум я закъуэу къыщынэм, нэхъ хуабжыу заукъуэдиящ.

– Мы щIыпIэхэмкIэ зэи укъэкIуакъэ, Алэдамэ, – щIоупщIэ Тотрэш, гупыр Псыжъ къыкIыу загъэпсэхуну епсыха нэужь.

– Си вакъуэ адэм зекIуэ сыкъришажъуэ щытащ, ауэ Псыжъ зэи сыкъыкIатэкъым, – Iэгъуэблагъэр зэпиплъыхъу жеIэ Алэдамэ. – Дэнэ дыкъэса?

Тотрэш зыри жимыIэу зыкъеIэтри, мэзыкум ит IуащхэмкIэ псынщIэу еунэтI, «накIуэ» жыхуиIэу, и щхьэр Алэдамэ къыхуещIри. Нарг щIалитIыр Iуащхэм и щыгум къыщыхута нэужь, Тотрэш и Iэр еший:

– МодэкIэ плъэт... Зэи умылгэгъуами, яIуэтэжу зэхэпха хъунщ мо Iуащхэм и хыбар.

Аддэ жыжъэу, губгъуэ щхъуантIэхэмрэ уафэ къащхъуэмрэ щызэхыхъэж щIэплгъыпIэмкIэ, и IитIыр уафэ лъащIэм щIигъэкъуауэ, кърымгъэщэтэхыу иыгъ хуэдэ, пагэу щыхэлэтыкIат Насып Iуащхэр. Ар иджыри жыжъэ дыдэ щыIэми, и щыгум телъ щIымыл Iувыжхэр дыггэм палыдырти, махуэ шэджагъуэм уэгум къитIысхъа вагъуэу плъагъурт.

– Iуащхэмахуэ! – и нэгум псэхугъуэ гуэр къищу, щэхуу жиIащ Алэдамэ, и нэ фIыцIитIыр щIэплгъыпIэм тедияуэ.

Нартыжхэм зэрыжаIэмкIэ, а Iуащхэрэат Псатхэ и хэщIапIэр. «Щэдджыжъ къэс Iуащхэ щыгум къытоувэ Тхьэшхуэри, зеплъыхъ. Хэт сыт хуэныкъуэми, щIэхъуэпсми, хуэчэмми ельагъу абы. Псатхэ нэхъ гъунэгъу зыхуащIу лъаIуэхэри куэдэ йокIуалIэ Насып Iуащхэ и лъапэм. Бын зимыIэу щIэлъэлур зэхех, гъуэщауэ гүзэвэгъуэ зытелгъыр ельагъу, узым къыгъэдзыхэм и щэлIу макъыр лъоIэс, апхуэдэу, дэтхэнэ зыми насып трегуашэри, мэбзэхыж. Узэрыхуа щытыкIэм елгытащ уи насыпыр зыхэплъагъуэри. Насыпым пыухыкIауэ зы теплъэ иIэкъым, зы цIэ зэрихьэркъым, зы плыфэкъым къыщIэувэри. КъыбгурыIуэрэ, си щIалэ?!» – къищIэжащ Алэдамэ и вакъуэ адэм зыхуигъэIущу щытар.

Иджыпстуц Алэдамэ къыщыгурыIуар а псалъэхэм я мыхъэнэр. ЩIалэм бидэу ищIэрт Насып Iуащхэм гъунэгъу хуэхъумэ, Псатхэ зэрелъэлунур.

– Мы дызытетыр Къамэ жыхуаIэ Iуащхэращ. МодэкIэ уплъэмэ, иджыри Iуащхэ зыбжанэ щытщ. IуэрыIуатэм зэрыжиIэмкIэ, щIы лъабжэм щыжей благуэр къэушауэ дунейм къытехъэну хуейуэ ныкъуакъуэу къеIэрт. КъеIэхукIи, мыпхуэдэ зы Iуащхэм зыкъыIэтырт, благуэм и къарур хуримыкъуу, щIыр къызэгуимытхыфу. Ауэрэ На-

сын Гуашхэ деж кышыщІэкІащ сытми. Абы шыгыуэ жаІэ Псатхэ хьэршым кьехыу Насып Гуашхэ кышытетІысхьар, цІыхухэр а благыуэжыым щихьумэн папщІэ. Мор Мэшыкьуэ жыхуаІэращ, – и щхьэр ещІ Тотрэш.

– Нэрыбгейхэр шызэпеуэ Гуашхьэр... – пещэ Алэдамэ.

– НтІэ. Гьатхэ кьэс Мэшыкьуэ деж шызэхуос нэрыбгейхэри, зэпоуэ, хэт нэхь жэрми, лъэщми, псынщІэми. НакІуэ, хуэмурэ дехыжынщ. Щэуеи, щакІуэ кьикІыжауэ, гьумэтІымэу пшэрыхьыр зэІих хьунщ, – мэдыхэшх Тотрэш.

– Дахащэщ! – и нэр Насып Гуашхэ кьытрихыжыфыртэкьым Алэдамэ.

Алэдамэ и нэр зэтрипІэщ, и бгьэм изу жьы зыжьэдишэри, хуэмурэ кьыжьэдигьэкІыжащ. Тотрэш кьыгурыІуэрт псори, щІалэщІэм зыри жимыІэми. Мы зекІуэр Алэдами Удыни яужь дьдэ яхуэхункІэ шынагыуэт, уеблэмэ, Кьамэ емыхыж щІыкІэ, нэщанэуапІэ ящІынкІэ шынагыуэт. Щхьэгуащэр бэлэрыгьыркьым зэи, куэд щІауэ кьеплакІуэ хьунщ гупым нэрыбгейхэр. Арами, нартыжыыр щыгугьырт Іуэхур нэгыуэщІ зыгуэру зэхэкІыну, зэи кьэмыхьуа телъыджэ кьэхьуу, Кьатинэ и гьэсэным гущІэгьу кьыхуищІыну. Хуэфашцэт а бзылхухгьэ цІыкІум псэуну, цІыхубзым и насыпыр зыхилъагыуэ дьдэм хэтхьыкІыу дунейм тетыну, апхуэдизу зыщІэхьуэпс хуитыныгьэр кьратыну.

– Умыдзыхэ, щІалэ! ЗэхэкІынщ псори. НакІуэ, – жиІэри, Тотрэш кьежьэжащ.

Удынэ Алэдамэ хуэмызэмэ нэхь кьиштэрт. Ар укІытэрт. УкІытэрт апхуэдэ щэхушхуэ кьызэрылбыкьуэкІам, и нэрыбгей тхьэрыІуэм зэрэбэкьуам, абы кьыхэкІыуи дзыхь хуэпщІ мыхьуну цІыхум кьазэрыщыкьым щхьэкІэ. Пэжщ, дэтхэнэ зы цІыхуми щэху гуэр и щІыбагы дэлъщ, ар и тІасхьапІэу кьыщыщІэкІи шыІэщ. Ауэ щыхьукІэ, гьащІэ гьусэ щыбгыуэтам деж уи щэхуу хьуар хуэпІуэтэн хуейщ, ар иужькІэ кьыкьуэщыжу, мис, Удынэ кьызэрыщыщІам хуэдэу, укІытэгьуэ уимыхуэн папщІэ. Ауэ Удынэ и Іуэхур нэхь куут, кьызэрыгуэкІтэкьым. Лъэпкь псом и пащхэ иувэри, зыщииумысыжат абы, иджы и щыуагьэм хуэфашцэ жэуап ихьыну щхьэгуащэм деж макІуэ. Кьыгуролуэ абы псори, а Іуэхум щыпэрыувэми кьыгурыІуэрт ар зэгурэ кьызэратІэщІынур, зэ мыхьуми зэ и щэхур иІуэтэжын хуей зэрыхьунур. Ауэ абы шыгыуэ Удынэ и гугьакьым псом нэхьрэ нэхь зыщыукІытэн и гьащІэм кьыхыхьэну. Хэт ищІэнт абы и гьащІэм Алэдамэ кьыхыхьэу кьигьэнэхуну?!

Пщашцэхэр лъэныкьуэкІэ щысщ. Хэт и сэр ель, хэти, мэзым щІэж псым зыщигьэпскІащи, и щхьэцыр игьэгьушу дыгьэм зрегьэу. Удынэ нэхь жыжьэ ІукІуэтауэ и закьуэ щысщ, жыгым кІэрыгьэщІауэ, и щхьэр ехьэкІауэ мэгупсысэри. Жанрэ Щэуейрэ мафІэ ящІауэ нышыр ягьажьэ.

– Апхуэдизу уи щхьэ щІыщІэпхьэн блэжыакьым уэ, – Удынэ зыкІэрыгьэщІа жыгым Алэдамэ кьекІуэкІри, пщашцэм кьыпэтІысащ.

– Сэ сщІам нэхьрэ нэхь Іей щыІэкьым, – нэщхьейуэ пыгуфІыкІащ пщашцэр.

– Апхуэдэу кьысщыхьуркьым сэ. Быдзафэ минитІ букІамэ нэхьыфІт?

– Иджыри зэ ськьалъхужрэ, апхуэдэ ІэнатІэ сыІууватэми, арат сцІэнуур, – нэрыбгейм и нашхъуэхэр щІыІафэми, хуабагъэ кышщІихырт.

Арат абы Алэдамэ гухэль щІыхуищІари – зэ ІуплэгъуэкІэ гушщІыІэу кышщыхъуми, пщашэм и гум гуапагъэрэ кыыхуэмыІуатэ лъагъуныгъэрэ кызыэрикъуэлькыІым щхъэкІэ. Арат дэгу-нэф хъуа щІалэр зыщІэзышэр, «къэуш» жиІэурэ къеныкъуэкъур, дунеишхуэр зи инагъыр и дамитІым кыттральхъами, ар езыгъэшэчын гуащІэрэ гукъы-дэжрэ кыхэзылхъэр.

– Сэ сощІэ гъащІэ мытынш кызыэрыбгъэщІар. Иджы си ягъэкІэ, лажъэ уимыІэу, мыргуэрым ухэдджерэзащ...

– Апхуэмыдэ куэд ялэгъуащ нартхэм, – Алэдамэ кызыэпиудащ нэрыбгейр.

– Иджыри бгъээж хъунуш, Алэдамэ. Гуащэнагъуэ къешэлІэж, Мэуэтейм нэхъ дахэ дыдэу ис пщашэр кыбдэкІуэнущ, унагъуэ ухъужынщ. Сэ укыскІэлыкІуэу, уи щхъэр хыумылхъэ. Гъээж, – пщашэр Алэдамэ и нэгум имыплгъэфу и напІэр ирихъэхъауэ, зымыщІэжу, зэпэщэщ удзыр кърефыщІыкІ.

– Сэ сцІэр сощІэж, бзылхугъэ, уэ унафэ кысхуумыщІми, – къэлыбаш Алэдамэ.

– Уэ пщІэркъым нэрыбгейхэр зэрыгушцІэгъуншэр. Зыри кыбдэмыдэІуэххэу, губгъуэжыым драукІыхыфынуш. Сэ сыІуэхутэкъым, си ягъэкІэ уи анэм и закъуэ дыдэу къэнэнуш. Щхъэ абы уемыгупсысрэ? – япэрей плыртет ябгэм ещхыжыххэтэкъым Удынэ.

Ар иджыпсту Іэсэт, шабэт, махэт, нэрыбгей фащэ щыгъми, бзылхугъэ гумащІэт. Дэтхэнэ зы нэрыбгейми лъагъуныгъэр кыпкырыхъа нэужь апхуэдэу зыкызыэридзэкІуэ пІэрэ?!

– Щыгъэт. Сызыхуеймрэ сыздэкІуэмрэ кызгурыІуэжу ськыбжыащ. СщІэркъым дызэрыхъунур, ауэ зэгъащІэ – уи кІуэдър си кІуэдщ, уэрэ сэрэ зырызу дыпсэуфынукъым. Щхъэгуащэм сыт кыпфІимыщми, а бгъэпщкІуа къомыр щыхушцІэм щызымыдза уи ІитІыр си нэм хуэсхы сыпсэунт, – жи Алэдамэ, шабэ зыкыбжыжри.

Удынэ, зэхихыр и фІэщ мыхъужу, и напІэр къеІэтри, Алэдамэ и нэгум йоплэ. Псалхэр лейщ. Псори нэхэм къаІуатэ.

«Зэ сІэщІэкІащ зы бзылхугъэ, иджы си Іуэхуш узутІыпщмэ», – игукІэ жиІэрт Алэдамэ. Япэрейр ІэщІэкІами, ар уз хуэхъуу куэдрэ зыкыхуэмыщІэжу къэгъуэгурыкІуами, а Іуэхугъуэр мыхъуатэмэ, Удынэ къищІыхунутэкъым. Ауэ щыхъукІэ, зыр къигъуэтын щхъэкІэт адрейр щІыфІэкІуэдари, а псори псыхэкІуадэ мыхъун папщІэ сытри хуэщІэнут. ГъашцІэм Іуш ищІа цІыхухъум икІуэт иІэтэкъым. Ар пщашэм и Іэм шабэу теІэбаш, Удынэ псэ хилхъэж хуэдэ. Удыни псори кыгурыІуащи, пыгуфІыкІуэрэ и щхъэр мащІэу егъэхъей, къеуэлІа насыпышхуэр и фІэщ мыхъужу.

Хъэрэ-Кхъуэрэ Іуащхъэм ущхъэдэхрэ Бахъсэнэжь укыкІмэ зызыукъуэдид щІыналгъэм ихъа нэужь, адэкІэ-мыдэкІэ кыкыбуэ-хуа нэрыбгейхэм къаухъуреихъри, гупыр быдапІэм нашэсащ. КызыэрыщІэкІымкІэ, щхъэгуащэм куэд щІауэ ищІэрт «хамэ» гуп къазэрыхуэблэгъар. Чэщанэ лъагэхэм тет нэрыбгей зэщІэуэдэхэр, хэти кышщІэнакІэу, хэти гушщІыкІ и нэгум къишц, хэти нэхъэкІэ пьджэу,

кыыхуеплгыхырт Удынэ. Дауи, Къатинэ кылыгагъэИэсыжагъэххэт пщашэм и шыуагъэр.

Мы щыпIэхэм япэ дыдэу кыщыхута Алэдамэ кыгырыуащэртэкъым нэрыбгей щыналгэм дэнэ нэскIэ зишэщIми, ауэ Хьэрэ-Кхьуэрэ кыщыдэкIым гу лытат нэм кыплгыхыыр жылэ-жылэу зэпрыхулыкIарэ кьегъэбыдэкIауэ зэрызэхэсым. Плыр чэщанэхэр лбагапIэхэм шыхэIэтыкIауэ, тIасхьэщIэххэр щабэрыкIуэ щэхурыгъазэ хьужауэ кьуакIэбгыкIэм иту. ИпщэкIэ уплэмэ, Iуащхьэмахауэ деж кыщыщIидзэу кьуэкIыпIэмкIэ екIуэкIыу кьурш тхыцIэм зыщечуэдий, нарт хэкум мывэ кьалэу кыщхьэщыуварэ кьихьумэ нэхьей. Дыжбын уэсыр зытепщIыкI кьуршыщхьэр кыхуоплгых и куэщIым ис лъэпкыжыым, и бын тIэкIур шызэхэзекIуэ щыналгэм. Благуэр щы лбабжьем кыщыщIэпща щыпIэм кыщыунэхуа, дыкьуакьуэу жьэдэупсыкIа Iуащхьэжыым илгэс мин бжыгъэ хьуауэ телъ щымылым хуэдэу щыIэщ хьэщIэхэм кьапежыа щхьэгуащэм игури и теплэри.

НэжыгушIыдзэм хэт физшум и Iэщэ-фашэр.

Вындыржычу фыцIэ щхьэц кIэщIыр тIууэ зэгуэхауэ Къатинэ и дамашхьэм тоуэ, и нэ фыцIэ пIащитIыр хьэщIэхэм кьатриубыдауэ зэеплгыхь, и Iупэ дыкьуакьуэхэр и нэщэнэщ бзылхугъэр ябгэм я нэхь ябгэжу Псатхьэм кьызэригъэщIам. Кьурш щыIэр зэрыблаггэм кыхэкIыу, нэрыбгей лбахэр щыIэтыIэщ, жьапщэщ, дыггэм укыигъэуаабэркымы, щхьэгуащэм и лъэнкIапIэм мыщэфэ бацэр ешэкIаш,

гъуэншэдж фЫщІэм фэ еГуанэу исщ, кІэрыщІа Іэщэр щІхъумэу и дамэ лъэныкъуэм тепхъуа щІакІуэ фЫщІэ Іувым къыщІоплъ дэщІ дыжыныфэ екІур, и Іэ ижбыр хуиту и пкъым гуэлъщ. НыбжыкІэ ар Алэдамэ и анэм хуэдэнми, цІыхубзыр жанщ, зэкІужщ, и Іэпкълъэпкъыр жырым хуэдэщ. Абы и набдзэ псыгъуэ къурашэхэр зэхуишауэ, нэщхъкІэ къоплъ Удынэ, и пэ псыгъуэ кІыхъыр еІэтри, хъэуар къызэприхулыкІы ину къопсалъэ:

– Къеблэгъэж, си хъыджэбз! Уи къулыкъур хъарзынэу епхъакІауэ жаІэри.

Щхъэгуашэм и псалъэхэм щІэлъ щІагъыбзэр псоми къагурыІуащ. ИхъурягъкІэ игъэзджызджу, иджыпсту къуакІэбгыкІэр зэщІичу зыгуэр къэуэным хуэдэу, Къатинэ гуащІэ къыпкърокІ, шыхэр къыгъэпІейтеяуэ зэщІэпырхъэу, щІыр фІалъэхэмкІэ кърауду. Удынэ, и гум шыни гузави икІуэдыкІа хуэдэ, и нэщхъыр зэхэлъу щхъэгуашэм и нэгум хуиту иплъэ мыхъумэ, зы псалъэ къыфІигъэкІакъым. Абы ищІар ещІэжри, нэхъ шынагъуэ дьдэм хуэхъэзыру екІуэлІэжаш.

– Узыхуейр къызэщІэ... Зыми зыри хищІыкІакъым а сэ щІам. Си закъуэщ къуаншэри, абыкІэ жэуап зыхъын хуейри сэ зырщ, – щэху дьдэу, гъэхуауэ жиІаш Удынэ.

– Адрейхэм сыт ещІыным и сэ си Іуэхужщ. КъызжеІэт, Удынэ, илъэс мин хъуауэ дызытет хабзэм щхъэ уебэкъуэн хуей хъуа? Куэд щІа апхуэдэу щхъэзыфІэфІ узэрыхъурэ? Нэхъыщхъэ дьдэу пхуэщІа унафэм щхъэ пщІэ хуумыщІарэ? – Къатинэ и губжыр зыхищІа хуэдэ, зытес шы къарэ лъэдий псыгъуэм и щхъэ кІыхъыр зэрехъэ, мэныкъуакъуэ.

– СхуэукІакъым. Си гум къысхуидакъым, – зегъэкІэщІ Удынэ.

– Нэрыбгейм гу кІуэцІылькъым. Уи гум имыдауэ щыжыпІэкІэ, пхуэфашэкъым уэ нэрыбгей щІыхъыр. Апхуэдэхэм иращІэр зыщ, узэрыщыгъуазэщи, – Къатинэ и Іэ ижыым ІэщІэлъ бжыкІ папцІэмкІэ щІым тоуэ, къриуду.

– Къысхуэбгъэфашэр си тезырщ, ауэ си гъусэхэр утІыпщыж, – жи пщашэм.

Алэдамэ и шым елъэдэкъауэри, пщІантІэкум ирагъэува Удынэ бгъурыуващ. Къатинэ ар нэкІэ илыгъуэным хуэдэу къыхуеплъэкІри, и напщІэ лъэныкъуэр хишаш.

– Лю, Удынэ, укІыти шыни умыщІэжыххэу, уи щІасэлІыр къыздэпшауэ ара? Ущысхъыркъэ? – хъыджэбзым щІэнакІэу пыдыхъэшхыкІащ щхъэгуашэр.

– Зи щІыхъыр ин щхъэгуашэ, куэдщ ар. Унафэ зыІэщІэлъыр уэращи, къытхуэпщІыр ди зэхуэдэщ. Ауэ япэщІыкІэ сыгъэпсалъэ, – зэпІэзэрыту жиІаш Алэдамэ, Къатинэ и нэгум хуиту иплъэу.

– Уэ слбагъур е ухахуэщ, е уделэщ. ЖыІэ, ямыгъэпсалъэу яукІыркъым.

– Узэрыщыгъуазэщи, иджыблагъэ дэрдэнеипщыр Мэуэтейм къытеуэри, зауэшхуэ дыхэтащ. Ар я щыпэкъым алыдж лъэпкъхэм. Илъэс куэд щІауэ къыдоныкъуэкъу тенджыз Іуфэр яубыдыну, ди щІыналъэр тІэщІахыну хуейуэ. Алыджыкъуэхэм я хъуэпсапІэр къехъулІэрэ, Мэуэтейр яубыдмэ, абдеж къыщызэтемыувыІэу мыбыкІи къэІэбэнууш. Зы лъэныкъуэкІэ алыджхэр, адреймкІэ чынтхэр, нэгъуэщІ щІыпІэкІэ гъуэтхэр къыщыдэныкъуэкъумэ, Нарт хэкур дачэтхъэнурэ, дыкІуэдыжынууш.

Дызэкъуэувэмэ, зы дыхъумэ, зыри кыиттегушхуэфынукуьым, – жи щІалэм.

– Сыт сэ сыбгъэщІэну узыхуейр, Уэрышыкъуэ? – Къатинэ зыхимыщІыкІ кыщыхъуртэкъым хэкуми, и пащхъэ кыитыр хэтми ищІэрт, дауи.

– Илгъэ миным щІигъужауэ фи закъуэу нэрыбгейхэр фопсэу, нарт-хэми а фи хабзэм пщІэ хуащІ. Ауэ дызэгухъэну и чэзу къэсауэ кыс-щоху.

– Илгъэ минкІэ лІыншэу дыпсэуами, нобэм дыкъэзышэсар а ди хабзэ ткІийхэращ. Ди анэжхэм пщІэ хуащІу яхъума бзыпхъэр сэ уи жыІэкІэ зы махуэм щІэстІэжынуэм, сыт и мыхъэнэ къээзгъэщІа гъащІэм, цІыхухъу?! – и макъым зригъэІэтащ Къатинэ, и щІыбагъ кы-дэт нэжыгъущІыдзэм зэхригъэху.

– Биижъ умыгъэблагъи, уи адэ и благъэжъ умыбгынэ, жиІащ па-сэрейм, кыдэбгъэрыкІуэхэр зэи благъэ тхуэхъунукъыми, нартхэр дызэфІэкІуэдми, зыри сэдэп кыитхуэхъужынукуьым. Мынобэми, пщэ-дей кыкъуэкІынщ нэрыбгей ябгэхэм кыфтекІуэн гуэр, – пидзыжащ абы Алэдамэ.

– Зыкыызэкъубохри, щІалэ! Хуэсакъ! УэркІэ шына сыхъунукъым, – погуфІыкІ Къатинэ.

– Уэри, уи щІыбагъ кыдэт дэтхэнэ зыми ещІэ ар зэрыпэжыр. ПсалъэкІэ фымыІуатэми, фи гум илгъц, – щхъэгуащэр егъэлеяуэ зэры-пагэм къригубжъат Алэдамэ.

– Нэрыбгейхэр кыызэрыгуэкІ бзылхугъэу дытІысыжмэ, нэжыгъущІыдзэр зэрыкІуэдыжынуэм уегупсыса хъунщ, апхуэдизу уыгыубзыгъэкІэ, – губжыкІэ кыпэджэжащ абы щхъэгуащэри.

– Сегупсысащ. Ауэ щыІэщ нартхэми нэрыбгейхэми нэхърэ нэхъ лъэщыж... Тпуми я фІыр къэзыщта гуэрхэр. Нэрыбгей щыльху-хэр, – кІыхълІыхъ зэрыгъэхъуа зэдауэм и гупсысэ нэхъыщхъэр, зыхуэмышыІэжу, утыку кърильхъащ Алэдамэ.

– ЩыІэкъым апхуэдэ! ПцІыщ! Нэрыбгейхэмрэ нартхэмрэ я зэ-хуаку хъыджэбз мыхъумэ, щІалэ зэи кыдэхъуакъым, – идэркъым Къатинэ.

– ЩыІэщ, зи щІыхъыр ин. ЩыІэщ! – и макъ гъуагъуэм зригъэІэ-тащ Щэуей, кыфІэмыІуэхущэ хуэдэ, лъэныкъуэкІэ еплъэкІы.

Къатинэ и къуэр кыицІыхуами, игу къэпІейтеяр игъэувыІэжын и гугъэу зишыІэми, кыІурыпкІыжыным хуэдэу и гур и къурмакъейм кыщІэгъуэлхъауэ кыщыхъуащ, Щэуей и нэгум щиплгъэм. Щхъэгуа-щэр апхуэдизкІэ кыызэщІэнащи, и пэ псыгъуэ кІыхъыр къэпщІэнтІауэ, ткІуэпс цІыкІухэр тесщ, и Іум гъуэз кърихум хуэдэу къэплгъащи, и жьэр зэрызэтрихыу псалъэхэр зэхэзэрыхъыжауэ кыІурыщэтыну кыщцохъу, зэми и жьэпхъэбгъур къемыдэІуэжу гужьейгъуэм зэхуешэ.

– ЩыІэмэ, мыбдеж къэгъэуэв апхуэдэ зы щІалэ, – лІыгъэм зригъэ-хъу щыжиІэм, и макъыр ехуэхаш Къатинэ.

Щхъэгуащэм и Іур апхуэдизкІэ игъущІыкІлащи, псы Іубыгъуэ Іумыхуэмэ, и тэмакъыр къэчэну кыщцохъу, и нэм пшагъуэ кыитрихъа-щи, и нэбжыц фІыцІэ кІыхъэр щІэх-щІэхыурэ зэтрегъауэ.

– Си гуащэ, ди гьусэхэр нарт лыхъужь хахуэхэщ, гьуэгуанэ кыхь кьызэпытчаш, – щхьэщэ ищIри, жиIащ Жан, щхьэгуащэр зэрыхуа щытыкIэм кьишын зэрыхуейм гу льитэри.

Къатини, и бзэгур кьрачам хуэдэу, зы псалгэ кьыдримышеижыфу, и Iэр унэбжэмкIэ ищIащ, хьэщIэхэр иригьэблагьэу, и гьусэхэми нэкIэ яригьэлгьэуащ Iэнэр кьытрагьэуэвэну.

Дэтхэнэми зэригьэзахуэрт жиIэнумрэ зэрыжиIэнумрэ. Къатинэ псалгэмакьым зэрыпищэжынуур кьыхуэщIэртэкьым, унафэ гуэр имыщIуи хьунутэкьым. Щхьэгьэрыту кьащхьэщыт нэрыбгейр мыхьумэ, тхьэкIумэ лей кьахэттэкьым пэшым щIэсхэм. Къатинэ и щхьэр мащIэу щиппIым, нэрыбгейм зигьэбзэхаш.

– КьызэрызгурыIуамкIэ, нэжьгьушIыдзэр зэрыщыту унагьуэ ихьэу, лхьуэрэ-пIэуэ бгьэтIысыжыну кьыхыболхьэ? – жи гуащэм, Алэдамэ зыхуигьазэу.

– Сэ кьызгуроIуэ нэрыбгейхэм игьащIэ лъандэрэ кьадекIуэкI хабзэр зы махуэм зэрыпхуэмыгьэкIуэдыжынури, ар псоми зэуэ кьызэрамыщтэнури. Ауэ хэкIыпIэу диIэр аращ. ЩIэблэ лъэщ, узыншэ, быдэ, кьарууфIэ дыхуеймэ, нэрыбгейхэм кьалху щIалэхэр ямыукIыжу, хьыджэбз цIыкIухэр зэрывгьасэм хуэдэу, ахэри пIын хуейщ, – жэуап щыпкэ итащ Алэдамэ.

– Ди хьыджэбз цIыкIухэр зэрытпIым и щэхум и фIыгьэщ нобэм дыкьызэрысар, щIалэ. Уэ жыпIэм кьикIыр – а щэхухэмкIэ нартхэм сэдэгуэшэн хуейуэ аращ.

– Нэрыбгейхэр дыкьызыхэкIыжа нартхэр дэрыншэу псэуащ, гуащэ. Адэки псэунщ. Мис, Щэуейрэ Тотрэшрэ зауэм зэрызыкьыцагьэлгьэуар цIыху цIыкIум ягьэщIагьуэу, а тIум ялгьэкIыр псалгэкIэ яхуэмыIуатэу, уэрэдыжхэр траусыхьыжу кьекIуэлIэжаш. Апхуэдэ защIэу дзэшхуэ диIэмэ, зэи зыри кьыттегушхуэнукуьым, кьыдэбгьэрыкIуэри, шэмэджым ирихам хуэдэу, хэдгьэщIэнущ, – псалгэмакьым кьыхэIэбаш Удынэ бгьурыту щыт Жан.

– Щэху лъэпкэ зэрызедмыхьэм хуэдэу, нартхэм я лыгьэр здынэсыр уэри уощIэ, гуащэ. Нэрыбгейхэмрэ нартхэмрэ я зэхуаку кьыдэкIа щIалэхэр сыт хуэдэу лы тельыджэ хьунут! – и нэ фIыщитIыр и анэм триубыдауэ щысщIэ Щэуей.

– Алъандэрэ дызытета псэукIэр зы махуэкIэ схуэгьэ-кIуэдыжынукуьым! Ар нэрыбгейхэм кьагурыIуэнукуьым. Фэ бзаджагьэкIэ фыкьызбгьэдыхьаш, пэжщ, икIи сыкьэвгьэгумэщIащ. Сэ сыкьыфхуэгьэдалуэми, адрейхэр пэкIэ псы ефэу зэхэткьым, си тетыгьуэр слэпатхьыну пIэщIэеиж Iэджи дэтщIэ мы быдапIэм. СыффIэхьэщхьэрыIуэми, сэ нэхьэрэ нэхь Iеижи кьытхэтщIэ. Укьы-зэмыплэ, Жан, кьызгурыIуащ уи гум илгыр. УзыпIар сэраш, сэ узмыщIыхумэ, зыми укьицIыхуркьым. Пэжщ, тIасхьапIэ сиIэщIэ сэри, ар кьэптIэщIыфаш. Ауэ щыхьукIэ, щхьэгуащэ кьулыкьур схуэфашэкьым. Сэ жысIэр фщIэ, сэ сщIэр фымыщIэ жызыIам хуэдэ сыхьуащ... – зыгуэрым зэхихынкIэ шынэу, щэхуу жиIащ гуащэ набдзэгубдзаплгьэм.

– Дауэ мыхьуами, унафэ гуэр умыщIу хьунукуьым, гуащэ. Ауэ, зэгьащIэ, Удынэ игьэпщIуа щIалэ цIыкIухэм Iэпэ хуэфхьынукуьым. Лъэпкэ зауэ кьисха пщIондэ, зы цIыкIум Iэпэ хуэфхьынукуьым, – ткIийуэ жиIащ алъандэрэ псалгэмакьым щыму щIэдэIуа Тотрэш.

Гуащэр абы хуеплгэкІш, пыгуфІыкІри, и щхьэр игьэкІэрэхуащ. Удынэ псалгэмакбьым хэмыІэбэххэу щытт, и нэщхьыр зэхэлбу, жаІэр зэпишэчу.

– Тотрэш Ябгэ, си Іэнэщ узыпэрысыр. Зы щхьэгуащэ кыпхуимы-дэн сыбгэдэну яужь уиту укьекІуэлІами, хьэщІаггэ уэсхаш. Иумыгьэлей. Удынэ мы Іуэхум зыгуэру хэсшми, тезыркІэ сыпкІми, нэрыбгей щыльху минитІым гущІэгьу яхуэсщІу нэжыгущІыдзэм кысхуадэнкбьым. Фэри сэри дызэдраггэхьынщ, – жи Кьатинэ.

– Хьунщ ар, гуащэ. Ди Іуэху зыІутыр кыбгурыІуащ, зыгуэрым жэуап зэрихьын хуейр наІуэщи, сэ кыстекьутэ уи бампІэр, – хэкьузауэ жиІащ Удынэ.

– ЗэрыжысІащи, Удынэ тепльхьэр ди зэхуэдэщ, – зыкьиІэтащ Алэдамэ.

– Сэ жьэ сиІэкбьым Удынэ згьэкьуэншэну. Ауэ щыхьукІэ, зы хэкІыпІэщ щыІэри, уи насып тхьэм тригьакІуэ, Удынэ! НыщІэкІ, – Іэнэ льякьуищым ІэштІымкІэ теуэщ зэкьригьэщэщуи, Кьатинэ кыщыльэтащ.

Нартхэр напІэзыпІэм кызэфІэуващ, щхьэгуащэм и щхьэм кьищхьэрыуар кьагурымыІуэу.

– НыщІэкІ, жысІакьэ! – щІыбымкІэ щыІэхэм зэхахын хуэдэу, ину кьэкІиящ Кьатинэ, Удынэ зыхуигьазэу.

Зи льяпкбьым «епщІыжа» нэрыбгейр япэ иту пщІантІэм кыдэлгэдащ Кьатинэ, и дамэм едзэкІа щІакІуэр зытридзри.

– Уи гум нэхь Іэпихыр уи Іэщэщ, хэдэ! – жиІэри, щхьэгуащэм и джатэр Іэ ижымыкІэ игьэджэгуу, сэмэгумкІэ мэІу хьурейр и джабэм ирикьузылІэу кьиуващ утыку.

Іэщэншэу кьрашэжьа Удынэ зэхэзехуэн хьуауэ Алэдамэ щыхуеплгэкІым, щІалэм и джатэр кьыхуидзащ.

– КьедаІуэ си унафэм, Удынэ. ФыкьэдаІуэ псори. Удынэ льяпкбьым хуилэжьар кьэплгьэтэмэ, напэтэхуу кІуэдыжыну хуэфашэкьым. КьытлгэІэсыжащ дэрдэнеипщыр зэрыбукІар. Иджы сэ укыстекІуэмэ – хуитыныгьэр кьэбзэуауэ бжы, сыптекІуэмэ – уи тезырыр упшынащи, уи хьэдрыхэ дахэ ухьу! Мы утыкум псэууэ икІынур зырщ, ауэ зэвгьащІэ, нэрыбгейхэ: ди лІыхьужь хьэщІэхэм яль вгьажэу нартхэр бий фымыщІ, хьэщІэукІ дзыр кьызэрыффІащын напэтэх фымыщІэ, – жиІэри, иувыкІащ Кьатинэ.

Удынэ итІанэщ кьыщыгурыІуар... ДжатэрыуэкІэ Удынэ нэхь Іээ нэжыгущІыдзэм зэрахэмытыр ищІэжу, Кьатинэ и щхьэ хилгьхэну гурыль ищІауэ арат, хэкІыпІэу ильагьур а зырати. ЗэрыжиІауи, Удынэ текІуэмэ, пщащэр щхьэхуитщ. ЗэрытекІуэнури нэрыльагьуш. Удынэ щІалэщ, нэхь псынщІэщ, нэхь льяэщ.

И щІасэм и кьарум щыщи кьыпкьрыхьам хуэдэу, Удынэ и Іэпкьльэпкьым зрегуашэ Алэдамэ кьыІэщІилгьхэ и джатэм кьыпкьрыкІ гуащІэм. Пщащэр кьызэщІонэ, ирогубжыж Кьатинэ и щхьэр хилгьхэну езыхулІа гьащІэм, и Іэпщэм и мызакьуэу, и щхьэцыпэ нэгьунэ мафІэ бзий кьыпихым хуэдэу кьызэщІоплгэ. Езым и гьащІэм и закьуэкьым Удынэ зыщІэбэныр. Абы и щІыбагь кьыдэтщ цІыкІу-цІыкІу защІэу минитІ.

– Ерэхъу! УкыстекІуэмэ – си ужьыр махуэ пхухъу, сэ сытекІуэрэ – Мэуэтейм согъэзэж, ди Іуэху зэхэмылбу, фыныткІэлымыгъуазэу, – псоми зэхыху жеІэ Удынэ.

– Мы утыкум псэууэ уикІмэ, Мэуэтейм тыгъэ хуэсцІа нэрыбгейхэр фызэрыхуейуэ фыпсэу.

Лъымэ къызыщІихъа хэщхэрыІуэм хуэдэу, зэрыІэтащ быдапІэм нэрыбгейуэ дэтыр, лІэщІыгъуэм зэ къэхъу зэхэуэ телъыджэ я нэгү зэрыщІэкІыным къызыщІыгъэпІейтеяуэ зэрыгъэкІийуэ.

Алэдамэ шэч кытрихъэртэкъым Удынэ зэрытекІуэным, ауэ къызыщІэІэта нэрыбгейхэм гупыр псэууэ быдапІэм дамыгъэкІыжынри хэлът. Зы телъыджэ гуэр къэхъурэ щыхунІэм щхъэщимышмэ, ахъырнэфэсэм¹ Іутт Удынэ. Сыгу хуамыгъэгурэт абы нэрыбгейщыльху минитІ зэригъэщІуар! Уафэгъуагъуэу зэрызехъэ нэрыбгейхэр зэуэ щым щыхужым, джатэхэр зэтэзышэщІа цІыхубзитІым къэхуар къагурымыІуэу кызыщІэкІащ...

БыдапІэм и бжэ зэІухам кыдыхъэрт кыбу фыщІэу есу зы бзылхугъэ. Абы и кІэ кІыхъышхуэр щІым хилъафэурэ къакІуэрт, щІыкІафІэу зекІуэ Іэкълъэкъ лантІэм нэр тедиеу. ПщІантІэм дэтхэр бэІутІэІуншэу кыплъыхъу, бзаджэу пыгуфІыкІыурэ, и нэ щІыхуитІым зэрыщыту игъэдиям хуэдэу, щІым трилъафэ и кІэм и щхъыщхъ макъыр зэхэпхуэ утыкум кыхъэри, цІыхубзитІым я зэхуакум иуващ ар.

Мэуэт псэуалъэ.

Мэуэт кхъуэщынхэр.

– Емынэм къелар джэдылІэм ехъ жыхуаІэракъэ! – Удынэ хуеплъэкІри, бзаджэу пыгуфІыкІащ цІыхубзыр.

Дауи, псоми къащІыхуат Маисэ удыр. А зырат нэрыбгейхэр зыпикІуэтыр. Абы къыпкърыкІ щыІэ уаем иригъэкІуэтырт псори. Зыщышынэри псалъэкІэ къахуэмыІуатэу, зыгуэр я тхыщІэм ирижэрэ щхъэкумкІэ щыхэкІыжу, я щыфэр тхытхырт нэрыбгейхэм, Маисэ щалъагъукІэ е и хъыбар щалуэтэжкІэ.

– Апхуэдиз илъэскІэ укъемыплъэкІауэ, щхъэ къэбгъэзэжа жыпІэу ара, гуащэ, укызоплъри?! Ехъэх уи джатэр, нобэ зыми илъ шагъэ-жэнукъым мы быдапІэм, – жиІэри, и нитІыр кылыдыкІыу, Къатинэ дежкІэ зигъэзащ удым.

¹ Ахъырнэфэсэ – псэ зэпылхъэпІэ.

Щхьэгуащэм и джатэр сампIэм иригьэлъэдэжри, Маисэ гьунэгъу зыкьыхуищIащ. Удыжьыр Удынэ щыхуеплъэкIым, плъыртетми джатэр ирихьэхаш.

– Дэтхэнэри хуейщ зыгуэркIэ цIыхум игу кьинэну, и цIэр тхыдэм кьыхинэну. ДызыхэпсэукI зэманыр апхуэдэщи, кьарукIэ мыхьумэ, нэгъуэщI щIыкIэкIэ кьыпхуэзэунукьым а щIыхьыр. Удынэ и тхыдэр иусыжагьэххэщ, зэи зы нэрыбгей зытемыгушхуа Iуэхугъуэ илэжри. Уэри, щхьэгуащэ, мы Iуэхугъуэм уи щхьэр хьумылъхьэми, цIэрыIуэ узыщIын унафэкIэ ухэкIыфынущ. Уи псэр пыту. – Кьатинэ и пащхьэм иувэри, гуащэм и нэ фIыцIэшхуитIым щIэплъащ Маисэ.

– Ди лъэпкьым и лъабжьэр зыгьэтIыгьа нэрыбгей хахуэхэм сепцIыжын хуейуэ кьокI а уэ жыпIэм, – ину жеIэ щхьэгуащэм.

– УкьызытехьукIыжа нэрыбгейхэр илъэс минкIэ япэ ищү епцIыжащ я щIэблэм, ди цIыхубзыгьэр ттрахри. Абы уегупсысакьэ зэи? Мыбдеж дэт нэжгьгушцIыдзэри, кьримыхьэлIахэри, дэтхэнэ зыри щIохьуэпс кьыпкьрыкIа быным и нэгум зэ иплъэну, и бгьафэ зэ щIикьузэу и быдзышэ Iуигьэхуэну. Дэтхэнэми и гум щэхуу щегьафIэ зэгукIуа цIыхухьум хуищIа гухэлъыр. ЦIыхухэр апхуэдэу дыкьыгьэщIащи, щхьэзакьуэу дыпсэуфыркьым. Дэ щхьэзакьуэу дымыпсэумэ, дыкIуэдыжыну ди фIэщ ящIащи, цIыхуфэ зэрыттемытжым гу лъыттэжыркьым. Лъыттэми, идогьэнэх. Ди хабзэм кьезэгьыркьым апхуэдэ гупсысэ мыфэмьщхэри, ди щхьэ кьэдгьэпцIэжу дыкьэсащ нобэм. Аращ сэ жысIэмэ, кьысхуэвмыдэу сыщIызыхэфхуар, Iумпэм сыщIэфцIар. Уи закьуэкьым, гуащэ, щыуар, зи кьуэр и адэм езытжар. Уи япэжкIи щылащ апхуэдэ куэд, уи яужькIэ, гу лъумытэу, я кьуэхэр ятыжащ нэрыбгей зыбжанэми. Ауэ, дызэригугьам хуэдэу, нэжгьгушцIыдзэр дикIуэдыкIакьым абы, кьеухакьым мо уафэ кьашцхуэр, кьэхьуакьым фи кьуэхэр хьэщхьэрыIуэу. Мес, кьэхьуащ нарт лыхьужы, тхьэбын пэлытэу, я лыгьэр ягьафIэу, хьыбарыжьхэр хузэхалъхьэжу. Апхуэдэу кьыбархэм нарт анэхэм я бынхэр щIагьэдэIу, щIапIыкI. Апхуэдиз дапщэ фукIыжар, кьытцIэхьуэфыну?! – и нэм уафэхьуэпскIыр кьыщIихыу яхэплъащ удыр нэжгьгушцIыдзэм.

– Куэдщ жыпIар, Маисэ, – псоми ялъагьуу и щIыхьыр кьызэрещэ-тэхам иридзэлэшхэу кьызыжьэдикьузыкIащ Кьатинэ.

– Куэдкьым-тIэ, щхьэгуащэ! Куэдкьым. Пэжым и чэзур кьэсащи, укьыздэIуэнущ. Дэтхэнэ зыри фызыщIэгупсысыж, сыт фи лIыукI гьащIэм мыхьэнэуэ хэлъыр? Сыт фи ужькIэ мы щIыгум кьытенэнур? Апхуэдизу фи щхьэр лъагэу фэзыгьэлъагьуж фипхьухэра? Зы нэрыбгей дэткьым мыбдеж бын дапщэ кьильхуами, хьыджэбз дапщэ абы хэтами ищIэу. Фи зы бын и нэгү зэ фиплъакьым. Сыт абы и мыхьэнэр? Гужгьэжыкьым хихыу, зэгүэр Iэщэм епхьуа бзылхугьэхэм я губжьыр нобэм кьэтхьэсащ. Пэжщ, цIыхубз телъыджэхэр кьэвгьэщIащ. Иджы а телъыджэр хьэщхьэрыIуэ мыхьуж щIыкIэ, цIыху гьащIэмкIэ кьэвгьэзэж.

– СампIэм кьитха джатэхэр псыф дымьщIу дауэ итлхьэжын?! КIэух гуэр иIэн хуейщ мы Iуэхуми, екIуэтэкI, удыжь, – кьоль щхьэгуащэр.

– Уи джатэр сампIэм иплхьэжакIэщ. Плъыжьыгьэ гуэркIэ уи Iэщэр ипIэн хуейуэ кьыпхэхьыжьауэ араме, шагьыр текIи, пыкI, –

щІэнэкІаш Маисэ гуащэм. – Мо Іуащхьэмахуэ и кьуапитІыр зэблэкІуэтыкІа пщІондэ, щІэблэщІэ кьэунэхуам иль бгьэжэну-кьым, Кьатинэ. А щІэблэр дунейм кьызэрытехьар зи фІыщІэми и насып текІуауэ, щхьэхуиту дэкІыжынууц мы быдапІэм. Ар тхьэхэм кьытхуащІа тыгьэщ. Уафэр кьызэрытхуэупса гуфІэгьуэшхуэщ. Наргыжхэр льэхьэнэщІэм зэрыхэбэкьуам, гьащІэщІэм и льябжьэр зэрагьэтІыльгам и нэщэнэщи, махуэ тхухьу! Кьытхуагьэгьункьым тхьэхэм, мафІэс гуащІэхэмрэ узыфэ шынагьуэхэмрэ кьытхальхьэнщ. ДыкьэзыгьэщІахэм яфІэмыфІ кьэхьугьэкьым ари, щхьэж и унэ бжэн льякьуэу фызэбгрыкІыж. Нобэ щыщІэдзауэ фи зы бын щыхупІэм щывдзыжынукуьым. Зым и кІуэдыжыгьуэм адреир кьоунэху. КьэунэхуакІэщ льяпкьыщІэр!

... ПщІантІэм дэтхэр мыпсэлъэжыфу, мыбэуэжыфу, зэмып-лъяжыфу кьызэхэнат. АдэкІэ зэрыхьунури зэгупсысынури кьахуэмыщІэу, я пІэм ижыхьауэ, ундэрэщхьауэ зэхэтт ахэр. Дэтхэнэ зыми и гум кьипсэлъыкІат Маисэ, егупсысыну зыщышынэр утыку кьрихьати, я жьэкІэ зыкьаумысыжам хуэдэу, укІытэжауэ я напІэр кьахуэлэтыртэкьым.

Алэдамэ Удынэ и Іэр иубыдщ, утыкум кьришри, гуп цІыкІур быдапІэм кьызэрыдэхащ, Маиси, дэтай-дэмытай жаІэу, зигьэбзэхь-жащ.

Дуней кьутэжыгьуэм ирихьэлІэу кьызэщІэуша гурыщІэ кьабзэр зи бгьэм щыгьэгьа нэрыбгей тхьэлухудым и фІыгьэкІэ апхуэдэу кьэунэхуащ зыхьэ льяпкьыщІэр, зэи зы цІыхум имыльэгьуауэ лыхьужь кьарууфІэхэр, акьылыфІэхэр, пелуан зэкІужхэр, льяпкьыр фІы и фІыжкІэ зыщыгугь зауэлІ телъыджэхэр.

... Бгым кьыщыщІэжу тенджызым хэлъэдэж псы ежэхым зыщагьэщІыІэтыІауэ, мэзым щІэтт Алэдамэрэ Удынэрэ. Уи цІыху ущыхуэзам деж удэщымынуи гупсэхугьуэщ. Зэрызэрыгьуэтам иригуфІэу, псалъэр лейуэ, гьащІэр яфІэлэфІу, яфІэдахэу, я нэгум гупсэхугьуэмрэ гуфІэгьуэмрэ кьилыдыкІыу, хуэм дыдэу кьаущыхьырт гьащІэ Іэлыр зыгьэлэсэфахэм.

Эпilog

Нарт хэкум кьещэкІуэн щІэзыдза алыдж льяпкьыжхэр чэзу-чэзукІэ Іузэврэ Ахьнрэ я псыхьуэм дэса пасэрейхэм кьатэуэу, мыдрейхэми бийр зытрамыгьакІуэу зыкьомрэ екІуэкІащ. Зи чэзу теуэгьуэм биидзэм кьыкІэрыхуахэр Іузэв Іуфэм деж кьыщынэрэ, багьуэм, кьыкІэлъыкІуэ зэхэуэм кьелахэр абыхэм кьахэтІысхьэжурэ, ди льяхьэнэм и пэкІэ VII лІэщІыгьуэм ирихьэлІэу алыджхэр щыбэгьуащ адыгэ щІыналъэм. Апхуэдэуц кьызэрыунэхуар Боспор кьэралыгьуэр.

Ди льяхьэнэм и пэкІэ 480 гьэм ирихьэлІэу Темэнрэ Пантикапейрэ куэдьуэ щызэрыгьэхьа алыдж кьалэхэр зэгухьэри, мэуэтхэмрэ щындхэмрэ я щІыналъэр яубыдащ, льяпкьыр тенджыз ФІыщІэмкІэ кьрагьэкІуэтэхьу. Іузэв и Іуфэр зэрыщыту зыІэрыхьа зэрыпхьуакІуэхэм Щындейр дамэгьу ящІами, Боспор кьэралыгьуэр зэрыщыІа ильгэс щэ бжыгьэхэм кьриубыдэу мэуэтхэр кьагьэдэІуэфакьым, икІи зэман жыжьэм кьыщэжэж гужыгьэжыр я зэхуаку дэмыкІыу, зэрытемыгьакІуэу кьэгьуэгурыкІуащ. Ди льяхьэнэм и 370-400 гьэхэращ Боспор кьэралыгьуэм и лъэр щыщІэкІар, Византиер кьытекІуа нэужь.

МЫКЪУЭЖЬ Анатола

Хэкум, мамырыгъэм, цыгъуэжъэм теухуа усэхэр

* * *

Хуейщ дьгъэр бзийкIэ гуэшэну,
Щым гуапэу къедэхэщIэну.
Зауэм и Iугъуэм щIиуфэм —
Дьгъэм и лажьэр сыт?

Хуейщ бзухэр уэгум итыну,
Хуиту уэрэд кърашыну.
Шэм и фий макъым игъащтэм —
Бзухэм я лажьэр сыт?

Удз дахэр хуейщ къэгъэгъэну,
Еплъ псоми ягу хигъэхъуэну.
Ем къыщIэхутэм и лъэгум —
Гъэгъам и лажьэр сыт?

Хуейщ сабий цыкхэр джэгуну,
Ццым гуфлэу кыщажыхьыну.
Балигхэр зэгурымылуэм,
Сабийм я лажьэр сыт?

* * *

Дунеишхуэ, умылэуэлауэ.
Дунеишхуэ, сынолъэлу, зыуцэху.
Топ зыщлыпи зэрыщамыгъауэр
Хьэкъ кысщыщли, мы си гур гъэпсэху.

Дунеишхуэ, умыдауцыншэ,
Ущыбзэншэм, псэншэ ухьу кысфлощл:
Сабий макълэ дыхьэшх уэ щлумычэу,
Бзу уэрэдхэр уемызэшу шэщл.

Гъэщхьыщхь пщлащэр, псыхэри гъэушэ,
Лэуэлауэ, гъахьэ, щлэ уи луэху:
Гъащлэр щлым зэрыщеклуэклыр клэншэу
Зыхэзгъащли, мы си гур гъэпсэху.

* * *

Гъатхэ хадэр, зэрахабзэу,
Бынуагъуэм ягъэкъабзэ.
Ящла мафлэм кыыхеху лугъуэ –
Уафэ къащхьуэри мэгуфлэ.

И нэгү кыищу нэщхьыфлагъэ,
Анэр бынхэм яхуопщафлэ.
Хьэку уэнжакъым къреху лугъуэ –
Уафэ къащхьуэри мэгуфлэ.

Ццимыгъанэм зауэ лугъуэм,
Хуиту щлылэм кылулпльэфмэ,
Уафэр хуейкъым нэгъуэщл флыгъуэ.
Уафэ къащхьуэр ирегуфлэ!

МАКЪХЭР

Къыщолур щыльэм
Макъ зэмышху Иэджэ,
Я бжыгъэр дапцэ хъуми
Хэт ищIэн?
Я уэрэд дахэр
Къуалэбзум пщэдджыжькIэ
Мы си псэм гуапэу
СфIэфIщ къедэхэщIэн.

И дауш макъым
Седауэу щIэмычэу
Пщыхэщхэ хъуам
Псы Iуфэм сыIутын,
Iэгуауэ иным
Унэр зэтричу
СфIэфIщ хэгуэлIыгъуэ хъуамэ
Сыхэтын.

Къыщолур щыльэм
Макъ зэмышху Иэджэ,
Я бжыгъэр дапцэ хъуми
Хэт ищIэн?
Мэгъуагъуэ уафэр —
Къыгуоху къырым дзакIэ, —
Апхуэдэ макъри
Трырет мы щIым.

Сабий къалъхунум
ПсэкIэ щыгуфIыкIыу,
ЦIыхубзхэр насыпыфIэу
ИрещIэу.
Ауэ иреху щIыр
Гуауэм къыдэмыскIэу —
Мы щыльэм
Шэ фий макъ къыщремыIу.

* * *

Сыхьэт закъуи и ИтІыр мыпсэхуу,
Эы чырбышым трильхьэу адрейр,
Унэ дэгъуэ ухуакІуэм еухуэ.
Еплъ мыбдеж уэ узэрыщылейм.

И натІэпэм щІэнтІэпсыр щильэщІу,
ФІыгъуэу щыІэр кьеуэла нэхьей,
ЗэщІекъуэж гъавэщІэр мэкъумэшыщІэм.
Еплъ мыбдеж уэ узэрыщылейм.

ЗэгуэкІуахэм зызэщамыгъэнщІу,
ЗэрыщыІэр ямышІэжу жей,
Мазэ щІагъым Іэплэ щызэхуащІыр.
Еплъ мыбдеж уэ узэрыщылейм.

И бын цІыкІум псэкІэ щыгуфІыкІыу,
Гущэ къуапэр анэм егъэхьей,
Жэщ мамырыр абы щІодэлукІыр.
Еплъ мыбдеж уэ узэрыщылейм.

Семышыжу сэри жэци махуи
Къызыхуисшыр уэрэд гъащІэ дахэрщ.
Къыуах нэлат, щымыІэ уэ къыпхуей,
Си сатырхэми пщыхуащ я ней,
Зауэ!
1987

* * *

Хэт къыпфІэзыщар
Тхьэрыкъуэ пщэхум
ЦІэуэ Мамырыгъэм
И тхьэрыкъуэ?
СщІыркъым шэч,
Щытащ ар фІым хущІэкъуу,
ЩІыр насыпыфІэну
ЗыфІэфІ цІыхуу.

Ит уафэгум,
Хуиту кьэплъэтыху,
Зигу хэщIам
ГуфIэгъуэ кьыхуэплъыхуэу.
Дыгъэр бзийкIэ
Гуапэу кьодэхащIэу,
Уэ лэщIыгъуэ минхэр
КьыурегъащIэ.

Тетщ дунейм иджыри
Цыху еIуящIэ,
Зи фоч гьуазэр
Тезыгъапсэ
ГъащIэм...
СлъэкIыху,
Мамырыгъэм и тхьэрыкъуэр
Ем ущысхьумэну си тхьэрыIуэщ.
1987

* * *

БлэкIа зауаеи щыгъуэ
Си адэшхуэм,
ХуищIащ и Хэкум
И псэр щхьэузыхь.
Абы и лыгъэр,
Ноби сригушхуэу,
Дамыгъэу схэльым хуэдэу
КьызокIухь.

Си адэр зэрыщIыкIурэ
Итщи губгъуэм,
Цымысхь зы махуэ закъуи
И пщIэнтIэпс.
Абы лэжыгъэрщ
И дуней гуфIэгъуэр,
Абы и гъащIэр сэркIэ
Щапхьэ нэсщ.

Сахуэмыфащэу хьун
Си япэ итхэм?
Сэ срикIуэнц
Абыхэм я лъэужь.
СхулъэкI си Хэкум
Хуээмылэжьу щытмэ,
Сыт схужилэн
Къыхьуэнуми си ужь?
1985

* * *

Ди зэманьыр зэрыакъылыфIэ,
Ди зэманьыр зэрыакъыл жан.
И Iушагъыр цIыхум уафэ бгъуфIэм
УафэхьуэпскIыу лъокIыр ирижэн.

Къэхьуэпсэнү блэкIахэр лIэщIыгъуэу
СыткIи хьуащи ар зэпIэзэрыт,
ПхуимыщIэну хэлъадэу делагъэ —
И цIи, и щхьи имыгъэпуд.

ГубзыгъагъкIэ мы дуней къэхьукъащIэр
КъыгъэIурыщIэну цIыхум лъокI.
ЦIым телъыджэу щилэжьбар фIэмащIэу,
БлэплъыкIыну мазэм и гум къокI.

ФIыгъуэхэкIхэр зи Iэужь Iуэхушхуэ
ЦIыху акъылым щыдэслъагъум дей,
ЖызоIэ, ди зэманым сригушхуэу:
Зэрыбалигъыр сыту фIыт дунейр.

Ди зэманьыр зэрыакъылыншэ,
Ди зэманьыр зэрыакъыл пхэнж.
Къегупсыс IэщэщIэхэр щIэмычэу —
Нэкуи напIи имыIэж афIэкI.

Уэгу адрьщIым ихьэу-къеухыжу,
ЦIыр икьутэжыну цIыхур хэтц.

Зи акъылым зытлэкIукIэ итыжу
Фоч езыгъэпщэжыр и анэм хэт?

Зэрымыхъур мафIэкIэ удалъэ
ЕщIэр фIыуэ сабий цIыкIурэ пэт.
ЕтщIэкIыжмэ мафIэс ди щIыналъэм,
ЗыгъэункIыфIыжынур къакIуэу хэт?

И Iуцагъыр цIыхум ем хуиунэтIу,
ГушыIэншэу, сэ щыслъагъум дей,
ЖызоIэ, ди зэманым сриукIытгэу:
Арат щытам сабийуэ мы дунейр.
1990

* * *

Гур дэгуфIэу уи гуфIэгъуэм,
ДэткIуу ар уи гузэвэгъуэм —
Сыпсэуным нэхъ насып сэ,
Си Хэку лъапIэ,
Сыхуэмей.

Си анэ дыщэр сэ къызэжъэу,
СыщыкIуэжкIэ ар къыспежъэу —
Сыпсэуным нэхъ гуфIэгъуэ
ЩIыльэм сэ
Сыщыхуэмей.

Умыкъутэт гугъэр уэри,
КъызжумыIэт дахэм зыри,
Сэ сопсэури сигу птхэкъуауэ —
НэгъуэщI фIыгъуэ
Сыхуэмей.
1980

* * *

Егъэлеяуэ мы щIыльэм
ФIыуэ цIыхуитI щыслъэгъуащ,

А тлуми
Сахуэмыныкъуэу,
А тлуми
Сахуэмысакъыу
Сыщыпсэуа къэмыхъуа.

Сэ гуауэм сигу щыхигъэщлым,
Сыздэклуэр
Ахэм я дежщ.
Си щхьэр иралъхьэм
Я куэщлым,
Я лэр къыздалъэм —
Сохъуж...

Зыр
Си анэ дыщэ гумашлэрщ,
Фыгуэ слъагъу пщашэрщ
Адрейр,
Тлуми яхуэсщлэр
Сфлэмащлэщ:
Зым къызитащ сэ си гъашлэр,
Хуитщ къыпищэну
Адрейм...

СОГЪЭЩЛАГЪУЭ

ПщэдджыжькӀэ,
Тхуэплъ хъужауэ, дыгъэр
КъыкхуэкӀыу слъагъумэ —
Согъэщлагъуэ.
Бзум, имыкӀыжу
Я щлэщыгъуэр,
Уэрэд кърашри —
Согъэщлагъуэ.

СыплъэхукӀэ слъагъуми,
Я уардагъэр
Къуршхэм, мычэму
Согъэщлагъуэ.
Удзыпэ пэбжу

ЖэцкIэ вагьуэ
Зыуфэбгьур уафэр —
СогьэщIагьуэ.

Сэ сабиипсэм
И кьабзагьэр
Пхуэмылуэтэну
СогьэщIагьуэ.
Цыху цыпхызышхэм
Уэгум льягьуэ
Яхэль хахуагьэр
СогьэщIагьуэ.

Бгьэдэльщи
МыкIуэщIыж дахагьэ,
Мы дунеишхуэр
СогьэщIагьуэ.
А псори
Цыху зымыгьэщIагьуэ
Цыым зэрытетыр —
СогьэщIагьуэ.

* * *

Цылыщ уэс кьесагьащIэр зэщIэлыдэу,
Нэм кьипльыхьыр ихьуреягькIэ хужьщ.
Уи фIэщ хьункьым дунеишхуэм тету
Зи гур фIыщIэ... ихьуреягькIэ хужьщ.

* * *

Алыхь льяпIэ, мэхьу си фIэщ шэчыншэу, —
Цыыр дахагьэщI кьызыхуэбгьэщIар.
УзэплэкIыу укьеплэкIыжыхукIэ
Еплэ Иблис мыбы цызэищIам!

* * *

Дунеижьу фIыр зыхудипльапIэр
Мэклэрахьуэ пхэнжу — кьэплээнэфц.

Шхьэщыхуат куэд шлауэ ар щыхупIэм,
Эи псэр нэхухэм хуамыщIам гулъэф.

* * *

ЗэхуэтщIамэ
Балигъхэм гукъанэ,
Тщыгъупщэжкъым
Ээман кIыхькIэ ар.
Къытхуэхъуам жагъуэгъу
Дыхуэмыупсэ,
ЭэIыхьэну тфIэфIщ
И Iуэхуу хъуар.

Дигу зэхуилъыр
Ди нэгу къидмыгъэщу,
Къохъу фэрыщIу
Дыщызэбгъэдэт.
Зым адреир
ИригъэпкIэну мащэ
Мурад щэхукIэ псэхэр
Шхьэ къытхэт?

Сэ дапщэщи
Сигу зригъэбгъэжу
Псэ къабзагъэ
Сабийм дызольагъу:
ПщIам и гуапэ,
Къоплъыр ар гуфIэжу,
ПщIам и жагъуэ,
Къыщэудри магъ.

* * *

Мы дуней хьэхужьым щызэрахъэу лей
СлъагъухункIэ, ди тхьэ, си гум къыполъадэ:
Сэ щысхуэмышэчхэр пIалъэкIэ дунейм
Дауэ зэрыпшэчыр уэ игъащIэ лъандэм?!

* * *

Цыху кьэсыхуклэ кьэралыгьуэщ,
И бэракъ щлэтыжу.
И унафи, и луэхуцлафи
Игьэтэрэзыжу.

Си гьунапкьэм сэрщ и пльырыр, —
Зэтезмышльхьэ наплэр.
Гуращэфккэ укьысхуэклуэм,
Узихьэщлэ льяплэщ.

Сыкьэпщлыныр сэ джэгуплэ —
Пхуэзмыдэн луэхугьуэщ.
Уи лумэтым сынихьэнуи
Укьэзмыгьэгугьэ.

Пщлэ кьысхуэщлмэ, уи гульытэм
Сыныпэджэжынуц.
Мамыр луэхуклэ сыныплыхьэу
Сыныбдеклуэклынуц.

Укьыстеуэм, шэч хэмылбу,
Сэ зысхьумэжынуц.
Зысхьумэжым кьыщымынэу,
Сыныптеуэжынуц.

* * *

Кьэхьугьэм лейуэ
Зыри кьыгьэщлактым.
Илэжщ и хабзи,
Хьунум, тевгьэтыж.
Хым фьцимышэ —
Фхуигьэгьуцкынктым,
Бгыр бгыуэ, мэзыр мэзу
Цывгьэтыж.

Бэшэщ кьэхьугьэр,
Ауэ хуэмышьыжу

Лей кIэлъызетхьэр
 Хъум къыщиудын,
 Луцагъ-хылагъкIи
 Дыпэмылъэщыжу,
 IэубыдыпIэншэу,
 Къыдидзынщ удын:

КъэкIыгъи цIыхуи
 Дыхригъэсхъэжу,
 МафIэ жьэражъэ
 ЦIым къыщIикIыкIынщ.
 Е псыдзэ IэлкIэ
 Мы дунейкъутэжыр
 КъыдищIэкIынуи
 Абы хульэкIынщ.

Къэхъугъэм къытхуидэнкъым
 Дыпэуву.
 ТпхыкIыну хъэкъыу
 Хъуакъэ и чэзу:
 Къуршыжъхэр зэи
 ПхуэмыщIыну тафэ,
 Къуршыбгъэр зэи
 ПхуэмыщIыну бзу.

* * *

Мы дунейр циухуэм
 Дэ къыдэущIакъым,
 Дунеишхуэр Тхъэшхуэм
 И IэдакъэщIэкIщ.
 Хабзэ гуэрым тету
 Уафэр зэIуищакъэ,
 Хабзэ гуэрым тету
 ЦIыр йокIэрэхъуэкI.

Хабзэ гуэрым тетущ
 ПсэщIэ кызыэрыхъур.
 Хабзэ гуэрым тетуи
 ЦIыхур цIым токIыж.

Хабзэншагъэу пльагъухэм
Нэр къыщхьэребгъапхъуэу,
Йейм ебэки дахагъэм
ЗыхыумыгъэкIыж.

Щы къабыл дунейр уэ
А зэрыщыт дыдэу,
Зыпшыхьыж зэпыткIэ
Уиэкъым фейдэ.
Уи насып къихьащи
Щым ущыпсэуну,
Тхьэм и тыгъэ лъапIэу
Хуейщ ар къэплъытэн.

Нэпсеягъэм, фыгъуэм
Ухуашэнуц мыгъуэм.
Иблис и IэщIагъэм
Зыдумыгъэхьэх.
НэхульэфI укъекIамэ,
Бжы уи кIэн къикIауэ,
Къэунэхуа махуэщIэм
Уи бжэр хузэлух.

Псэу ущыгуфIыкIы
Уафэм, щIыльэ щхьуантIэм,
Дыгъэм, мазэм, къуршхэм,
Жыгхэм, къуалэбзум.
Блэльэтынуц гъащIэр
НапIэдэхьейгъуэу,
Къиувэнуц уи пIэм
АдкIэ зи чэзур.

Щышхуэр зи Iэужьым
ХуумыщIыж гукъанэ,
Тыншу упсэунум
Хьэкъ зыщыщI мы зыр:
ЕбгъэфIэкIуэфыну
Зыри къыумыгъанэ,
ПхузэфIэмыкIыным —
Техъуэ арэзы!

* * *

Ээманьр хьункьым
ХэткИи щЫгтельхьэпIэ,
Хуимыг ар кьуаншэу
Кьилытэну зым.
Кьохьу дегупсысу:
Длэжьифынт Iуэху льяпIэ,
Ээман тхурикьуу
Дьтетагэмэ щIым.

Кьилыэтри хьыжьэу
ЩЫльээм и IэмыщIэм,
Уэгу хьэршым щыпхишакьэ
Щыхум гьуэгу.
Эи Хэкум зи псэр
Шэпэлудэ хуэзыщIу
Кьинахэри мымащIэ
Тхьдэм игу.

Дьпсэумэ
Ээман льяпIэм дыдемыкIуу,
Кьуаншагьэр щыгльагьупхьэр
Ди щхьэм дейщ:
Iуэху жьгьейхэр арц
Ээман зыхуримыкьур,
Зепхьэным лЫгьэ
Эы дакьикьэщ хуейр.
1981

* * *

Ивмыубыдэ гьуцI хьарым,
Ивмыубыдэ бзу цЫкIур.
Ар есакьым апхуэдэу —
Хуэшэчынукьым и гум.

Ар есащ уафэ кьащхьуэм,
Ар есащ хуитыныгьэм.

Шихуу жьы и дамацхъуэм,
Ивгъэтыж уафэ-губгъуэм...

Псэ зылутыр джэгуплэ
Зым ищлыну хуимыт.
Зэштегъэууэ бзу цлыкIур
Цхьэ флыгъыну фыхэт?

ПцIэншэу бзум фемыгубзэ,
Хуейкъым фи гъэфIэгъыбзэ.
Дыщэ защIэу хуэфпхъынми,
Ар хуэмей фи щыкъуни.

Щэхуу гъыбзэ зыусым
ЖиIэфынкъым уэрэд.
КъыффIэщIами къывэсэу,
Къыфлэгъэс и нэлэт.

Дунейм теткъым зы флыгъуи
Хуитыныгъэм пэхъуну.
Уэм цыхуарзэм цхьэхуиту
ЦIыр тыншыплэ хуэхъункъым.

И Хэку закъуэу и уафэм
Бзур цIэмычэу йопщIыхь.
Хъар бэмплэгъуэр зэлуфхмэ,
Къыфхуэгъунц фи гуэныхь:

Ихьэжынци, уафэгум
Циггэлунц уэрэд-хъуэху,
ИгъэщIагъуэу цыху цлыкIум
Зэрытхэлъыр гуцIэгъу.

* * *

Сабий быдзафэу емызэгъыр
Мамыру папщIэкIэ жеин,
Уэрэд дахацэ, анэм цIыгъуу,
Гуцащхьэм хуейщ сэ щызггэлун.

Шигъэжыу нэпсхэр цыс фызабэм
И гуауэм папщIэ хигъэщIын,
Цыхупсэм Iэ дильэфу гуапэу
Сэ нобэ хуейщ уэрэд згъэлун.

Сымаджэу хэлъым хуцхъуэ хуэхъуу
И узыншагъэр дефIэкIуэн
Хуэдэу, къыхэсшурэ гуфIэгъуэм,
Сэ нобэ хуейщ уэрэд згъэлун.

Зигу изыльхъауэ щIэпхъаджагъэ
Мы щIыльэм тетхэр укIыгэн
Хуэдэу, сабийм и псэ къабзагъэр
Къыхэщу хуейщ уэрэд згъэлун.

Хэзыхыжахэм гъащIэм гугъэр
Зэхахмэ, хуэдэу хъуэпсэжын,
Пщэдейрей дыгъэм и гуапагъэр
Къыхэщу хуейщ уэрэд згъэлун.

Щыр насыпыфIэу, къыхэмыщту
Дапщэщи папщIэ кIэрэхъуэн,
Захуагъэр ныпу къыщхъэщыту
Сэ нобэ хуейщ уэрэд згъэлун.

1982

Адыгэ литературэм новеллэ жанрым зэрызыщииужбар

(Нало Заур и новеллэхэм яккэ иткІэ)

НэгъуэщІ лъэпкэ литературэхэм я тхыдэм тещІыхъа пІалъэкІэ къэбгъэлъагъуэмэ, адыгэ литературэм къикІуа гъуэгуанэр кІыхькыым – зы лІэщІыгъуэм мащІэу щІигъуу аркъудейщ. Ауэ абы и зыужыныгъэр здынэсар, зыІэригъэхъа ехуулІэныгъэхэр къэпхутэну иужь уихъэмэ, лъэпкышхуэхэм я литературэ зызыужьахэм къазэрыкІэрымыхур, уеблэмэ зы пщалгъэ гуэрхэмкІи япэ зэрищыр нэрылъагъу мэхъу. Зы лІэщІыгъуэм къриубыдэу абы дунейпсо литературэм и жанр нэхъыщхъэхэр къигъэІэрыхуаш, сонет, роман-миф, лирикэу гъэпса роман-дневник, роман-арабескэ, роман-поэмэ, драмэ-поэмэ, нэгъуэщІ жанр гугъусыгъухэри хэту. Апхуэдэхэм ящыщц новеллэри.

Новеллэмрэ рассказырэ зэпэгунэгъу дыдэми (уеблэмэ «рассказ», «новеллэ» псалгъэхэр синоним зэхуэхъуу къыщалгытэ лъэхъэни щыІаш), абыхэм ящыщц япэр (новеллэр) къэзыхута литературэдджхэмрэ ар нэгъэсауэ къэзыгъэІэрыхуэфа тхакІуэхэмрэ зэрыщыгъуазэ-зэрыщыхъэтци, новеллэм езым и зыужыныгъэ гъуэгуанэ щхъэхуэ иІэжщ, жанрым и кІуэцІкІэ щызекІуэ хабзэхэм ятешІыхъауэ. Жанрым и пщалгъэ хэхахэмкІэ новеллэр рассказыми, нэгъуэщІ прозэ тхыгъэ кІэщІхэми (очеркым, миниатюрэм, н.) къащхъэщокІ.

Новеллэм и ухуэкІэ хабзэ нэхъыщхъэу литературэдж щІэныгъэлІхэм лъэхъэнэ зэхуэмыдэхэм къыхагъэщхъэхукІахэм ящыщц: тхыгъэр кІэщІу, и сюжетыр зы къэхъугъэ щхъэхуэм теухуауэ («мнособытийность» е «однособытийность» жыхуаІэращ) щытыныр, абы къыщыхъу-къыщыщІэхэр зэфІэхыгъуэм («развязка») щыхуэкІуэкІэ, щІэджыкІакуэр зыпэмыплгъэ, къэзыгъэуІэбж Іуэхугъуэ гъэщІэгъуэн дыдэ, тельыджэ гуэр къэхуныр. КъищынэмыщІауэ, новеллэм нэщэнэ гуэрхэм, мифологием щыщ мотивхэм, мифологемэхэм, къэхъункІэ, щыІэнкІэ фІэщ щІыгъуей, фантастикэ пкъыгъуэхэм ущрохъэлІэ. Новеллэм нэхъыбэрэ къыщагъэ-сэбэпхэм ящыщц «парадокс» Іэмалыр, абы къыдэкІуэуи, а жанрым ит тхыгъэм гушыІэ щабэ, ауан мащІэ щІэлъ хабзэщ.

Жанрым и зыужыныгъэр куууэ зыджа Мелетинский Е. М. зэритхымкІэ, новеллэм ижъ-ижъыж лъандэрэ хабзэ нэхъыщхъэу къыдекІуэкІхэм ящыщц таурыхъым, шыпсэм, апхуэдэуи «анекдоткІэ» зэджэ гушыІэ хъыбар лІэужыгъуэм и нэщэнэ гуэрхэр хэплэгъуэныр («анекдотичность», «анекдотизм»). Новеллэр тхыдэ къэхъугъэхэм тегъэпсыхъа хабзэкъым, атІэ зытепсэлъыхъыр зэ еплъыгъуэкІэ къызэрыгуэкІ Іуэхугъуэщ, махуэ къэскІэ узрихъэлІэн хуэдэщ (нэгъуэщІу – «повседневность», «реалистичность» жыхуаІэ

хьэл хэлъщ), абы щыгъуэми къэхъункІэ Іэмал зимыІэ гуэрхэри (фан-тастикэ, мистикэ пкъыгъуэхэмрэ мотивхэмрэ) хэухуэнащ.

Новеллэм гъащІэм пэжу къыщыхъуа Іуэхугъуэхэр лъабжьэ хуохъу, абыкІи ар очеркым пэгъунэгъуш, арщхьэкІэ абы, ищхьэкІи къызэрыхэдгъэшауэ, къэхъункІэ Іэмал зимыІэ гуэрхэри пкърылтъщ, къыщыгъэлъэгъуащ. Жанрым и нэщэнэ псори къызэщІэкъуауэ, кІэщІу, ауэ куууэ къиІуэтауэ щытащ XVIII – XIX лІэщІыгъуэхэм хэпсэукІа нэмыцэ философ, тхакІуэ Гёте Иоганн. Абы и еплъыкІэмкІэ, новеллэр – «зыми зэхамыхауэ (ямыльэгъуауэ) къэхъуакъэщІащ» («случившееся неслыханное происшествие»).

Новеллэр щызэфІэувагъащІэ XIV – XV лІэщІыгъуэхэм ар цІыхум и гурыгъу-гурыщІэхэр къызэкІуэцІыхыным, психологизмым хуэхейуэ, атІэ тхыгъэм и лІыхъужьыр зэрыхуэ щытыкІэмрэ абы къызэрикІ, конфликт гуэр зэрызэфІих щІыкІэмрэ щІыІу («внешне») еплъыкІэкІэ къигъэлъэгъуэжу щытащ, нэгъуэщІу жыпІэмэ цІыхум псэкІэ игъэвыр тхыгъэм къыпкърыщ хабзэу щытакъым. Зэманыр кІуэхукІэ новеллэм психологизмыр, лирикэ пкъыгъуэхэр, философии гупсысэхэр къыхыхъуэ хуежьащ. Абы къырикІуащ *психологии новеллэ, лирикэ новеллэ, философии новеллэ* лІэужьыгъуэхэр къэунэхуныр. ЖытІам и щыхъэту мэув ди лъэпкъ новеллэм и зыужьыкІэри.

Адыгэ новеллэм кыкІуа гъуэгуанэр кІэщІ дьдэми, абы и къуэпсхэр ІуэрыІуатэм, тхыдэ хыбархэм, Нарт эпосым къыщожьэ. Лъэпкъ новеллэм и ублапІэхэм ящыщщ, псалъэм папщІэ, ІуэрыІуатэм увыпІэ хэха щызыубыд ауан, гушыІэ хыбархэу Хъуэжэ теухуа циклыр къэзыгъэщІхэр. Я гъэпсыкІэ-ухуэкІэкІэ ахэр рассказ кІэщІхэм, миниатюрэхэм пэгъунэгъуш, ауэ я купщІэкІэ новеллэм и хьэл яхьболъагъуэ. Мыбыхэм гушыІэ мащІэрэ щІагъыбзэрэ щызэщІэлъщ, нэгъуэщІу жыпІэмэ ищхьэкІэ зи гугъу щытщІа «анекдотизм»-р яхэлъщ. Дызэрыщыгъуазэщи, анекдотым (жьэрыІуатэ анекдотыр мыхъуу, литературэ анекдотыр аращ зи гугъу тщІыр) щыхабзэщ хьилэшыхэм, хьэкІэпычхэм зэрахъэ хылагъэхэр «щагъэлъапІэрэ», ахэр зыкІэлъызэрахъэ, къагъапщІэ, щытыкІэ дыхьэшхэн ирагъуэвэ цІыхухэр щыщІэнэкІалъэу. Апхуэдэхэм деж сюжетым нэхьыбэрэ лъабжьэ хуэхъу хабзэщ мылкъукІэ зэхуэмыдэныгъэр. Іэмалищэ зыщІэ хьилэшыхэр (Хъуэжэ хуэдэхэр) къызэрыгуэкІ цІыхубэм ящыщу, образ гурыхъу къэгъэлъэгъуамэ, ахэр зыщІэнакІэхэр къулейуэ, мылкъум я нэхэр щипхъуауэ, цІыхугъэр яфІэкІуэдауэ, нэпсейуэ, ныблэу тхыгъэм къыхош. Апхуэдэ образ гурымыхьхэм иту къагъэлъагъуэхэм ящыщщ пщыхэр, тепщэхэр, диным и лэжьбакІуэхэр, н. Зи гугъу тщІы тхыгъэ лІэужьыгъуэхэм (Хъуэжэ теухуа циклым хыхъэ хыбархэм хуэдэхэм) щынэхъыщхьэр икІи нэхъ нэІурыту къыхэщхьэхукІыр хьилэшыхэм я Іушыгъэрщ, зэрахъэ гъэпщІагъэхэрщ, лейзехьэхэм акъылрэ жьэнахуагъэкІэ зэрапэщІэтыфырщ, уеблэмэ зэратекІуэрщ. Абы щыгъуэми мыпхуэдэ тхыгъэхэм ящІэлъ ауанымрэ гушыІэмрэ щабэщ, ем хуэунэтІауэ (сарказмым хуэкІуэу) щыткъым. КъыщынэмыщІауи, апхуэдэ ауанымрэ гушыІэмрэ я къалэн нэхъыщ-

хьэр щІэдзыкІакІуэр е зэхэзыхыр гъэдыхьэшхын къудейр аракъым, атІэ гъэсэныгъэ-уцциныгъэ мыхьэнэи ящІэлъщ.

ІуэрыІуатэ хьыбархэм къыхэщыж хьилэшыхэм я образхэр нэхъ иужьыІуэкІэ псысэм, таурыхьым хыхьащ. Абыхэм щІэнэкІалгъэ ящІ цІыхухэр, аллегорие Іэмалыр кьэгъэсэбэпауэ, хьэкІэкхьуэкІэхэм я образкІэ зэхьуэкІа хьуащ. ИужькІэ хьэкІэкхьуэкІэхэм ятеухуа псысэ-хэмрэ таурыхьхэмрэ кьатепщІыкІыжащ новеллэ жанрым кьежьапІэ хуэхьуа баснямрэ псысэ-анекдотымрэ. НэгъуэщІу жыпІэмэ, новеллэм псысэ, таурыхь мотивхэри щыхэплъагъуэр мащІэкъым, уеблэмэ ахэр жанрым и зы нэщэнэу кьалгытэ.

Адыгэ литературэм новеллэ жанрыр щыщызэфІэувар ХХ лІэщІыгъуэм и еІуанэ Іыхьэрщ. Новеллэм и нэщэнэхэр зыхэль япэ тхыгъэхэр Къущхьэ СултІан, ХьэхьупащІэ Амырхьан, ХьэхьупащІэ Хьэжбэчыр сымэ я Іэдакъэ кьыщІэкІауэ щытащ. ГъэщІэгъуэнращи, ди лъэпкъ литературэм нэхъ япэу щызэфІэувар цІыхум и гурыгъу-гурыщІэхэр лъабжэ зыхуэхьуа психологие новеллэ лІэужьыгъуэрщ. Апхуэдэхэщ Къущхьэ С. и «Анэр», ХьэхьупащІэ А. и «Щынэ хужьыр», нэгъуэщІ зыбжани.

Зи цІэ кьитІуа тхакІуэхэм я тхыгъэ кІэщІхэм новеллэм и хьэл гуэрхэр яхэплъагъуэми, абыхэм я творчествэм жанрыр щызэфІэувауэ кьэплъытэ хьунукъым. А тхыгъэхэм гуащІэу екІуэкІ, драматизм зыхэль Іуэхугъуэхэр лъабжэ яхуэхьуами, новеллэм и хабзэхэм кьы-зэрагъэувым тету, абыхэм щІэдзыкІакІуэр зыпэмплъэ зэфІэхьыкІэ гъэщІэгъуэн тхакІуэхэм кьыхуагъуэтыфакъым. Абы щыгъуэми Іуэхум кьыхэлъытапхьэщ а тхыгъэхэр новеллэм и ублапІэу зэрыщытыр. Жанрым и нэщэнэ куэд хьыболъагъуэ, псалъэм папщІэ, ХьэхьупащІэ Амырхьан и «Щынэ хужь» (1962), «Кърухэм я таурыхь» (урысыбзэ-кІэ – «Журавлиная сказка», 1963) тхыльхэм иту дунейм кьытехьа тхыгъэхэм: «Щынэ хужь», «Анусэ», «Гъыбзэ», «Къарэмырзэ и фальэ», н.

Адыгэ (кьэбэрдей-шэрджэс) литературэм и кІуэцІкІэ новеллэм и жыпхьэм кьитІасэу, жанрым и хабзэхэм тету тхауэ нэхъ япэу дунейм кьытехьа тхыгъэхэм ящыщц Журт Биберд и «Мэрэмэжьейр». Ар 1977 гъэм «Іуащхьэмахуэ» журналым и еІуанэ кьыдэкІыгъуэм кьытехуащ, иужькІэ тхакІуэм и тхыгъэхэр щызэхуэхьэса «Гъатхэ пасэ» (1980 гъ.) тхыльым иту кьыдэкІащ.

«Мэрэмэжьейр» новеллэм и шапхьэ нэхьыфІу япэу кьэбэрдей ли-тературэм кьыхыхьэхэм ящыщц. Абы лъабжэ хуэхьуар Хэку зауэш-хуэм кьиша насыпыншагъэхэрщ, зауэм и удын мыгъушыжхэр зытехуа цІыху щхьэхуэхэм ягъэва хьэзабхэрщ. Апхуэдэхэм языхэзщ тхыгъэм персонаж нэхьыщхьэу кьыхэщ Къундуз нанэ. И ныбжьыр ильэс 80-м щхьэдэхами, нанэм кьарууэ иІэр зэхильхьауэ зауэм щыІэ и кьуэхэм япоплъэ. Я щІапІэм щыщ щІы Іыхьэ пичыну кьэбгъэрыкІуа Хьызыр нанэр зэрыльэкІкІэ пэщІэтщ, адэжь и лъапсэр быным яхуихьумэным папщІэ. АрщхьэкІэ и кьуэхэм кьагъэээжыркъым, Къундузи махуэ кьэскІэ узыр кьытогуплІэ, икІэм-икІэжым, пІэрыхэнэ мэхьу. Быным

пэплъэ анэм и псэм бэлыхъу телгыр психологизм куу хэлъу тхыгъэм кыщыІуэтащ. Псом хуэмыдэжу гущІыхъэу къэгъэлыгъэуа хъуащ нанэм дзэм кыкІыжа я гъунэгъу щІалэр и къуэр арауэ кызырэыІэщІыр, Іуэщхъуурэ абы зэрэпсалгъэр: «... *Сыту куэдъыщэрэ сызытэбгъэплъа мыгъуэ, си псэ тІэкІу. Апхуэдизрэ сыкыуымылбагъуу сыту пхуэшэча? Сыфщыгъуытцэжыта мыгъуи-тІэ! Дэнэ цыІэ, тІысэ, Мухъэмэдрэ Адэлбийрэ? Ахэр къэбгъанэу укъэкІуэжэ, хъэмэрэ...*». *Къундуз и нэпсыр кыфІыщІэжри, и кІуэцІыкІыщІэ псом зыкыгъазэу бауэри, и псалъэхэм пищаш:* «Тобэ, апхуэдэ къэмыкІуэжыкІэ дунешхуэм тету хэт зылъэгъуар!».

ИщхъэкІэ къэтхъа пычыгъуэм къэсыху тхыгъэм драматизмыр щыщІэхуабжъэурэ макІуэ. Дуней псом гуауэу къатепсыха зауэм и Іэужхэр лъабжъэ хуэхъуами, жанрым и хабзэхэм кызырагъэувым тещІыхъауэ, зи гугъу тщІы новеллэм и сюжетыр зы Іуэхугъуэм хуэунэтІащ – зы цІыхум (Къундуз нанэ) и гъащІэр, гурыгъу-гурыщІэхэр кыщыгъэлыгъэуэжаш. НэгъуэщІу жыпІэмэ, тхыгъэм зы сюжет къуэпс щыпхрышаш – «однособытийность» е «монособытийность» жыхуэтІэ нэщэнэр хыболбагъуэ.

Новеллэм и кІэхуым деж, жанрым зэрыщыхабзэу, щІэджыкІакІуэр зыпэмыплъэ Іуэхугъуэ кыщохъу. Ар кызырэыгуэкІ Іуэхугъуэу зэрыщымыгтым «АдэкІэ къэхъуам зыри пэплъакъым...» жыІэгъуэмкІэ тхакІуэм тхылъеджэр хуегъэхъэзыр икІи кьеІуатэ: «*[Къундуз. – Хь.Л.] Фызхэр зыдыгъэІэпыкыуурэ бостейр щитІагъэри, и лъакъуэхэр пІэм къригъэуэхащ, лъакъуэкІэ и вакъэхэр кылгъыхъуэу. «НакІуэ, си псэ тІэкІу, сэ зыгуэр пхуэзгъэтІыльащы...*». *Къундуз щІалэр дэшхуей лъабжъэм нэмыжыжъэу цыль мывэшхуэм деж шшэри жриІащ:* «*Мы мывэр егъэкІуэтэкІи мыбдеж къэфтІ... <...>. Куэд мыщІэу щІалэхэм пасэрей кхъуэщын ин, литр тІоуцІым щІигъу ихуэну кыщІатІыкІащ. «Иджы, си щІалэ цІыкІу, мы хъэблэми жылэми цІыхухъуу дэсыр кызыэхуэшэси гъэхъуахъуэ, мыбы итыр мэрэмэжъейщ», – жиІащ Къундуз, кхъуэщыныр зэпалъэщІыхъу и пащхъэ кърагъэува иужь. «Мыр щІалэхэр щыдэкІа гъэм лІыжъ мыгъуэм сэрэ щІэттІат», – жиІащ нанэм цІыхухэм яхэпльэурэ, – «куэдрэ щІэтащ щІым, ауэ сэ сщІэрт сытым дежми ар зэ кызырэыщІэсхыжынуур. Къеджэ, тІасэ, псоми, иралбагъу жылэм си щІалэр кызырэыкІуэжар, ирыращІэ сылІэмэ, си кхъаблэм кыщІэуэвэн зэрызиІэр». <...>. ЩІэх дыдэу шынауэри къашэри щІантІэм джэгушхуэ кыщызэІуахащ. Мэрэмэжъейм зи гур жан кыщІа щІалэгъуалэр Іэгумрэ лъакъуэмрэ щысхъыртэкъым, абыхэм я джэгу макъыр жылэшхуэм и лъэныкыуэ псоми нэІусырт. <...>. Мэрэмэжъейм хэщІа щыІэтэкъым, джэгур зэпыуэ щІантІэм хъэдагъэм зыкыщыщІэтам».*

КызыэщІэкъуауэ жыпІэмэ, «Мэрэмэжъей» тхыгъэр и япэ кыдэкІыгъуэм («Іуащхъэмахуэ» журналым кызырэытехуамкІэ) рассказы дунейм кытехъами, абы новеллэм и хабзэ нэхъыщхъэхэм тет ухуэкІэ, гъэпсыкІэ иІэщ.

Лъэпкъ новеллэр зэфІэуэнымкІэ, зыужыныгъэ ин игъуэтынымкІэ нэхъыбэ дыдэ зыхузэфІэкІар Налэ Заурщ. Апхуэдэ

еплъыкІэ диІэнымкІэ шэсыпІэ дизыгъэувэри тхакІуэм и Іэдакъэ-щІэкІ новеллэхэм я бжыгъэ къудейр аракъым (а лъэныкъуэмкІэ укыщеплъми, ахэр мащІэкъым), атІэ абыхэм жанрым и нэщэнэ псорри нэгъэсауэ зэрыщызэдэлажъэрщ. Налом и новеллэхэм ІупщІу цы-нэрылъагъуш ар зи ІэдакъэщІэкІ тхакІуэм игу къридзе е зэхиха хыбар гуэр къригъэкІуэкІ къудейуэ зэрыщымытыр, атІэ литературэм и теорием куууэ зэрыщыгъуазэр.

ТхакІуэр литературэм и теорием щыгъуазэу щытын зэрыхуейр кызызэрыхэдгъэщымкІэ щІэ гуэр кызызэутхыу аракъым, ауэ щхъэу-сыгъуэ хэха иІэщ: ди жагъуэ зэрыхъунщи, «новеллэ» фІэщыгъэм щІагъэувэу ди тхакІуэхэм дунейм кыытрагъэхъа тхыгъэхэм я нэхъыбэм, а фІэщыгъэм нэмыщІ, новеллэм пыщІэныгъэ гуэри хуаІэкъым, жанрым и зы хъэли, нэщэни яхэплъагъуэркъым. Ар щыхъэт тохуэу апхуэдэ тхыгъэхэр зи ІэдакъэщІэкІыр, «тхэным гу хуищІами», «профессиональная литература»-кІэ зэджем, литературэм и теорием зэрыпэжыжъэр.

Нало Заур ІуэрыІуатэми, литературэми, щІэныгъэми куууэ щыгъуазэ къудейм кыыщымынэу, езым кыигъэщІыжа художественнэ дунейм хэпсэукІыу, художественнэ гупсысэр кызыдалъхуауэ, псэкІэ зезыхъэу щыта цІыхуш. Апхуэдэ еплъыкІэ диІэнымкІэ абы и новеллэхэм нэхъ щыхъэти дыхуейкъым, нэгъуэщІ и ІэдакъэщІэкІхэм я гугъуи дымыщІу.

Новеллэ жанрыр къэбэрдей литературэм зэфІэува щыхъуар ХХ лІэщІыгъуэм и 80 гъэхэрщ, хэхауэ къэбгъэлъагъуэмэ, Нало З. и «Къру закъуэ» тхылъыр дунейм кыыщытехъа 1981 гъэрщ. ИужькІэ тхакІуэм и новеллэхэр щызэхуэхъэсауэ тхылъ зыбжанэ кыдэкІаш: «Мазэм фІэкІа зыми имыльэгъуар» (2006 гъ.), «Къру закъуэ» (2012 гъ.), «Новеллэхэр» (2014 гъ.).

А тхылъхэм ихуа новеллэхэр гъэсэнныгъэ-ущииныгъэ мотивхэр щытепщэ КъуэкІыпІэ хыбархэм пэгъунэгъуш. Абыхэми хуэдэу, Налом и тхыгъэхэм дидактикэ икІи философии гупсысэ куу зыхэль Іушыгъэхэр, афоризмхэр, псалъэжъхэр, шабзэшэм хуэдэу упэщІа жыІэгъуэ шэрыуэхэр япкърыгъэшыпсыхъащ. Новеллэхэм я фІагъхэм ящыщ зыуэ кыыхэгъэщхэхукІыпхъэщ ахэр, зы лъэхъэнэ щхъэхуэм емыхауэ, атІэ сыт хуэдэ зэманми декІуу зэрыгъэпсар. Налом и новеллэхэм лъабжъэ яхуэхъуар дунейр кызызэриухуэрэ цІыхухэм къадекІуэкІ лъапІагъэхэрщ – гуапагъэр, цІыхугъэр, лъагъуныгъэр, пэжыгъэр, н. Абы щыгъуэми тхыгъэхэм кыыщыгъэлъэгъуар махуэ къэскІэ узрихъэлІэн хуэдэу кызызэрыгъуэкІ Іуэхугъуэхэщ, нэгъуэщІу жыпІэмэ жанрым и хабзэхэм кызызэрагъэуу, абыхэм я сюжетым «повседневность», «реалистичность» нэщэнэхэр хыболъагъуэ. КъищынэмыщІауи, зытеухуа и лъэныкъуэкІэ зэщхъэщыкІыу, новеллэхэм лирикэ, философии, психологие мотивхэр хэхуэнаш.

Нало З. и прозэ тхыгъэхэм я фІагъхэм ящыщ образ гукъинэжхэр кызызэрыщыгъэщІар. Литературэдж, критик, егъэджакІуэ Къэжэр Хъэмид пэжу гу зэрылгыташи, «Нало Заур и прозэм къахэтэджыкІ цІыхухэр я хъэлэлагъкІэ, я псэм и къабзагъкІэ удэзыхъэхш. Зэ

еплгыгъуэкІэ ахэр цІыху кызыэрыгуэкІщ, я ІэшІагъэкІи адреи кыуажэдэсхэм кыащхьэщыкІыркыым: вакІуэлІщ, гыукІэщ, фащІэщ. Ауэ нэхьыщхьэр – а «кызыэрыгуэкІхэм» я цІыхугъэрщ, я напэрщ, абыхэм я хылмырщ, кыакыуэщ лІыгъэрщ. ТхакІуэм хуэлээу хыбары еукыуэдийри, и персонажхэр зыхуэдэр ІупщІу кыыщылгъэгъуэн кыэхукыащІэ хедзэ, е, езы Налом и псалгъэкІэ жыпІэмэ, абыхэм я «дыщэ гъэщкІуар дурэшым кыдезыгъэхыжын» щхьэусыгъуэ екІуу кыахуегупсысыф. Абы кыыхэкІкІи ахэр зищІысымрэ зыхуэдэмрэ, уи пащхьэ кыитым ещхьу, уолгъагъу».

ТхакІуэм и творчествэми и япэ новеллэ тхылыми увыпІэ нэхьыщхьэ щызыубыда «Кыру закыуэ» тхыгъэм зи лэжыгъэм псэемыблэжу бгъэдэт гыукІэ Іэээм и образ екІу кыыщыгъэщІащ. Къэжэр ХьэкІашэ и образыр сыт и лъэныкыуэкІи уардэщ: и теплгъэкІэ бжыфІэщ, кыарууфІэщ, и ІэшІагъэм хуэлэкІуэлгъагъуэщ, зэрыгыукІэм емылгытауи, куэдым хэзыщІыкІ, тхыль куэд щІэзыджыкІа цІыху акыылыфІэщ, псом нэхьэрэ нэхьыщхьэжращи – гу махэрэ псэ хьэлэлрэ зиІэщ. Абы и сурэт наІуэ тхыгъэм псалгъэкІэ щыщІащ: *«Къэжэр ХьэкІашэ лІы фІыцІышхуэт, ныкыуэтхьуу пащІэ дахэ тету. Абы и ІэщитІыгъы сыщеплгъэкІэ тхуей кІащІэ лъэдийм езгъэщхьырт, лынтхуэ пІащэхэмрэ мускул налгъэхэмрэ кыитридзэжауэ. Уадэм я нэхь хьэлгъэр зельгъатэу кыгъафэрт. Е зэрыфІыцІэ лъэщыр арат, е нарт Сосрыкыуэ кІыщым зэрыщансыхьар арат – сытми ар сэ лІы фІыцІэ гыуцІыгъэм езгъэщхьырт, игъащІэм уадэ нэхь шынагъуэ Іэщэ кымыщта пэтми. Зэм-зэмкІэрэ си щІыгъэхэм кыыхэхуэрт сэ Лъэщы и лъащІэмнІэм сыбгъэдэту сыздэщыттым нарт Сосрыкыуэ и Тхуэжыгъейм тесрэ и бжыщхьэ дыкыуакыуэр сысу кыыгъуэу, и тыІэ щыгум дыгъэр кІэрахъуэу кыитрэ уримыгъэплэу, тажыр зэрыщыщхьэрихьы ар Къэжэр ХьэкІашэу кыыщІэкІыжу»*. Мыпхуэдэ кыэлгъээкІэ екІум тхакІуэм и художественнэ зэфІэкІыр зэрыинри кыыпкырыщанщ.

«Кыру закыуэ» новеллэр Налэ З. и гъащІэм гуэхыпІэ имыІэу епхаш, Къэжэр ХьэкІашэ и гыукІэгъэсэнэ абы кыыхэщ щІалэ ныбжыщІэм – БлутІ – и образми езы тхакІуэр прототип хуэхуащ. КыыщынэмыщІауи, Іуэхур щекІуэкІыр тхакІуэр кыыщыгъуэ щІыпІэхэрщ – КъБР-м и Лэсчэн щІыналгъэм хыхьэ Хьэтгъуей, Къугъуэлгъыуей жылэхэрщ, и сабиигъуэр щигъэкІуа Урыхужь псыхъуэм и гугъуи тхыгъэм кыыхощ.

Жанрым и хабзэхэм кызыэрагъэувымкІэ, новеллэм кыетхэкІ куэд хэтын хуейкыым, ауэ Налом зы кыэхъугъэ е образ гуэр кыыщритхэкІкІэ, ар кыетхэкІ кыудейм хуэкІуэркыым, атІэ тхыгъэм кыалэн пыухыкІа щегъэзащІэ – и психологие лъабжыэр, драматизмыр нэхь куу щІыным толажыэ. Апхуэдэщ, псалгъэм папщІэ, ХьэкІашэ и лъэщэкІэр кыызыхэщэу «Кыру закыуэ» новеллэм щыщ Іыхьэр: *«Ар щылащэкІэ уеплгыну гухэхъуэт – и уадэр, уэрэд жиІэу, кыгъафэрт, мо хужыу пІаа гыуцІыгъэм зэрытехуэу, хупхьэм тхьэвыр зэрыхихум хуэдэу, хихуу, зытехуапхьэм шэрыуэу техуэурэ зыхуейм хуигъакІуэу: тхьэм ибгынажэ гыуцІ кІапэжы кыыщтэрти псэ хильхьэрт, зэрыхьуари-зэрыщІари умыщІэу нал хьурт, шыр теуеухукІэ щІыгъы тхьытхьэ тридзэу! ХьэкІашэ гыуцІыр зыхуейм хуигъэкІуа нэужь,*

кытыгуфІыкІынт, и щхъэ кІуэцІым дыгъэ кыщепсрэ нурыр и жьэм кыІурытс нэхъей, и дзэ хужьыбэр кэлыду».

«Къру закъуэ» новеллэм ижъ-ижьыж лъандэрэ лъэпкъым кыдэгъуэгурыкІуэ дин дуней еплъыкІэ кыхощ, уеблэмэ тхыгъэм хэлъ конфликтми ар лъабжьэ хуохъу. ХъэкІашэ къру закъуэ гъуцІым кыыхищІыкІыу кІыщыбжэм фІидза нэужь, къуажэ-дэсхэр абы хуэхъуцІуэ щІадзэ, псэ зыІутым и теплгъэ ищІу псэ зэрыІуимыгъэкІэжыфар диным къемызэгъыу жаІэу. Диныр я тегъэщІапІэу, абыхэм кызэралгытэмкІэ, псэ зыІуту дунейм кы-техъуэ дэтхэнэ цІыхуми псэуцхъэми а псэр яІузыгъэкІэфыр ди щхъэщыгу кытым и закъуэщ, абы кыыхэкІкІэ, псэ зыІутым и сурэт, и теплгъэ къэбгъэщІрэ абы псэ пхухэмылгъхъэжмэ, пхуэмыпшыны-жын хуэдиз гуэныхышхуэ пылгъ. ХъэкІашэ и теплгъэкІэ лъэщу плъагъуми, игукІэ махэу кыщІокІ: абы и ІэрыкІ хъэпшыпым кыи-ша псалгъемакъ гурымышхэр и псэм щытегуплІэкІэ, гъуцІым кыыхэщІыкІауэ кІыщыбжэм фІэлъ кърур кыфІех, сыджым трельхъэри, цІыкІу-цІыкІуу зэхеуцІатэ. А Іуэхур БлутІ зэры-зыхищІар, игу зэрыщІыхар психологизм куу хэлъу новеллэм кыщыгъэлгъэгуэжаш: «... *Сигу ихуркыым ХъэкІашэ и къру закъуэр. Ар сыдж уцІапхъэм трильхъэурэ зэрызэпигъэлгъэлыжар си нэгу кыщыщІыгъэжкІэ, сыхолгъэт, сил пауцІІ нэхъей*», – жиІэрт абы.

«Къру закъуэ» новеллэм диным епха нэгъуэщІ еплъыкІэхэми, ми-фологии мотивхэми, лъэпкъ нэцэнэхэми, фІэщ цІыгъуей Іуэхугъуэ гуэрхэми уащрохъэлІэ. Псалгъэм папщІэ, новеллэм и пэцІэдзэ дыдэм деж Урыхупсыр кыуауэ, адыгэ мифологием щыщ персонаж Псы-хъуэгуащэ «*Си шыр цІыкІухэр ирикъуакыым*» жиІэу къаджэу кыщы-гъэлгъэгуащ. Адыгэхэм зы лгъэхэнэ гуэрым фІэщхуныгъэ яІаш Псыхъуэгуащэр къаджэмэ, цІыху псым ихъу. А фІэщхуныгъэр Нало З. и новеллэм ІэкІуэлгъаІуэу хэухуэнащ: Псыхъуэгуащэр къаджа пэтми, зи лгъы къэплгъыгъуэ щІалэ ныбжьыщІэ БлутІ абы иггъэшынынэн дэнэ къэ-на, уеблэмэ псы кыуам зыхидзэну и гур мэпабгъэ. Апхуэдэ щытыкІэр тхакІуэм сабиигъуэмрэ балигъыпІэмрэ я зэхуакум дэт БлутІ и ныб-жьым хуехъ, ар езы щІалэм и бзэкІи кыІуатэ: «*Алыхыым ещІэ... илгъэ пщыкІуплІ фІэкІа ущымыхъукІэ Іэджэ щхъэм кыоцхъэрыуэ*», – жеІэ абы.

КызыэщІэкъуауэ къэбгъэлгъагъуэмэ, Нало З. и «Къру закъуэм» жанрым и нэцэнэ нэхъыщхъэхэр псори щызэдолажьэ: зы сюжет къуэпс щыпхрышаш, мифологии, дин мотивхэр хэухуэнащ, жыІэгъуэ шэрыуэхэмкІэ, философии гупсысэ ІуцхэмкІэ узэдащ (псалгъэм папщІэ: «*Къру закъуэр уэгум кынэм, кІуэдыгъуафІэ мэхъу, лгъы пелуаныр закъуэ хъуамэ, сабий хуэдэ кьонэ!*»), тхыгъэм и кІэм деж узыпэмыплгъэ Іуэху кыщцохъу.

Новеллэм и щапхъэ нэсщ Нало З. и нэгъуэщІ тхыгъэхэри: «Мусэ-рэ Мусэ и дыдымрэ», «Хъэбалэ и пхъэ гуащэр», «Исмел и бригантинэ ныкыуэщІыр», «ТытІу и дыгъэ шыщІэр», «ТхъэІухуд нэ къуэлэн» «Му-ратрэ Гуазизэрэ», «Унэидзыхъэ», н.ку.

Лъэпкъ литературэми, хэхауэ къэбгъэлгъагъуэмэ, новеллисти-

кэми я ехьулІэныгъэ нэхъ ин дыдэхэм ящыщщ «Хьэбалэ и пхъэ гуащэр». Тхыгъэр новеллэм и хабзэхэм тету тхаш, и купщІэкІи, и ухуэкІэкІи жанрым кыигъэу вщальэхэмрэ жыпхъэхэмрэ кьотІасэ. Абы анекдотми таурыхъми я пкыыгъуэ, нэщэнэ гуэрхэр хэлъщ, гушыІэ мащІэмрэ дыхъэгъымрэ щызэхэхуэнащ. А псоми я курыкупсэщ тхыгъэм и лыхъужь нэхъыщхъэ Хьэбалэ и образыр – нэхъ зэгъэпэща, нэщІыса хъуауэ ди лъэпкъ литературэм кыхъэщ образ нэхъыфІ дыдэхэм языхэзыр.

Новеллэм и пэщІэдзэм деж зи гугъу тщІа гушыІэр зэ еплъыгъуэкІэ Хьэбалэ ехьэлІауэ пфІэщІынущ, ауэ тхыгъэм и кІаухым деж ауаным хуэкІуэж гушыІэр тхакІуэм зрихьэлІэхэр наІуэ кьохъу – ар, кызыэщІэзыкъуэ образу («собирательный образ» жыхуаІэращ) кьэгъальэгъуа жылагъуэрщ, абы и лыхъуэ щхъэхуэхэрщ (Хьэбалэ и адэанэр, кьуажэ ефандыр, Амдэж, Іунэ, жылэдэсхэр, н.).

Хьэбалэ зыми ещхъкыым, зыхэпсэукІ зэманымрэ жылагъуэмрэ хэмызагъэ цІыхущ, абы кыхъэкІкІи тхыгъэм кыхъэщ адрей персонажхэм абы и акъыл зэтемысу къальтытэ. Уеблэмэ апхуэдэу кьэзылгытэхэм Хьэбалэ и адэанэри яхэтщ: *«Къаныкъуэрэ Бабыхурэ есэжат я кьуэ закъуэр зэрымытэмэмми, и гугъу яцІыжыртэкъым. Хьуэхъужьейми Хьэбалэ цІыху зэтес дыдэу къальтытэртэкъыми, и ныбжъэгъухэм джэгу яшэну е щІопцакІуэм ираджэну ягу къэкІыххэртэкъым...»*.

ГьащІэм и лъаплэгъэ нэххэр зыІэщІэхуауэ, нэм кыІуидзэ кьудейм нэмыщІ зымылгагъухэм, зи зэхэщІыкІыр лъахъшэхэм, зи псэкупсэкІэ кьулейсызхэм Хьэбалэ и лъагъуныгъэри, и псэ къабзэри зыхащІэркыым. ИгъащІэ лъандэрэ зэрыхабзэци, куэдым ямыщхьыр, зи дуней лъагъукІэ хэха зиІэж цІыхур бэм къагурыІуэ хабзэкъым, абы фІэкІыжауи, акъылкІэ ныкъуэдыкъуэу къальтытэ. Апхуэдэхэм я еплъыкІэкІэ, Хьэбалэ и образыр дыхъэшхэнщ. Абы щыгъуэми абыхэм зы цІыхуи къахэпшыфынукъым Хьэбалэ хуэдэу сабийхэр фІуэ илъягъуфыну, псэ лъащІэм кыщцежъэ лъагъуныгъэ къабзэ ищІыфыну, гьащІэр нэкІэ илъягъу кьудей мыхъуу, псэкІи зыхищІэфыну. Хьэбалэ и псэм и кьулеягъыр и ІэрыкІ хьэпшыным – фІуэ илъягъу пщащэм трищІыкІа гуащэм – кыпкърощ. Зылыгагуу хъуам ягъэщІагъуэу, а гуащэр Унэрытхэ япхъу Іунэ ещхъщ, ауэ ещхъ дыдэу абы и теплъэм хэлъыр къахуэщІэркыым: щхъэхуэ-щхъэхуэрэ уеплъмэ, и нэри, и пэри, и набдзэри ещхъкыым... «АтІэ ещхьыр сыт?» упщІэм пидзыжу Хьэбалэ итыжа жэуапыр узыпэмыплъэщ, ауэ философии куу зыщІэлъ, зэхэщІыкІ лъагэм и щыхъэт жыІэкІэщ. А жэуапыр ефандымрэ Хьэбалэрэ я псалгэмакыым кыхъэщаш:

«Ей тхъэмыщкІэ, – кьопсалгэ ар [ефандыр. – Хь. Л.], зылыхъуэр кыыщыхуэмыгъуэткІэ, – ей, тхъэмыщкІэ, мыр [гуащэр. – Хь. Л.] Іунэ ещхъи-тІэ!

– Уэи, кьэпщІам! – жи Хьэбалэ, ныкъуэгугІэ-ныкъуэдыхъэшху.

– Тхъэр согъэпэж, ещхьыркъабзэкІэ! Ауэ ещхьыр дэндейми кыысхуэгъуэтыркыым.

– **И псэраиц еицхьыр**, – жи Хьэбалэ, зэрихабзэжыу псалгэхэр зэтишу.
 – *Аргуэру мы делэм жиІэри! – мэгубжэ ефэндыр. – Пхэа тыккырым псэ хэт? Псэ хэзылхьэр Алохьу тэхьэла дыщэраиц!*
 – *Мыр пхэа тыккыр-тІэ! – жери идэркыым Хьэбалэ».*

ИщхьэкІэ зи гугьу щытщІа «Къру закьуэ» новеллэми хуэдэу, «Хьэбалэ и пхэа гуащэм» динкІэ псыхьа дуней еплъыкІэ цхьэхуэхэр пкърыгьэшыпсыхьащ. Мыбдежми псэ зыІутым и сурэт щІыным е и теплгэр зыгуэрым кыыхэпІущІыкІыным гуэныхьышхуэ пылгьу кы-хощ. Аращ ефэндыри мыпхуэдэ псалгэа гуемыІухэмкІэ щІэхьурджауэр: «Гьуэгьу мыгьуэм ежэа делэ! Уэ уи зэранкІэ зэрыжэмыхьэту Алохьу тэхьэлам и нейр кытыцыхуэнуиц. Щхьэа щумьыгьэтрэ мы джаур ІэцІагьэар! Муслъымэным укыилхуакьэ уэ! Хьэмэрэ учыристан? <...> Пу, нэлат! Пу! Пу! <...> Алохьу тэхьэлам игьэхьэрэмар кыыхебзыкІри щыиц, цІыху зыхуеин гуэр ищІыным и пІэкІэ! <...> Мажусий ІэцІагьэащ мыр! <...> Ярэби, шейтІан Іэужэ хэмылгьу пІэрэ мыбы и ІэцІагьэм? Бисмылахьы рэхьмани рэхьым!».

Хьэбалэ и ІэрыкІ пхэа гуащэр, зылгьагьу псори кыигьэуІэбжыу, псэ зыІутым хуэдэу зэрищІыфар, тхыгьэм кыыхэщ дин еплъыкІэхэр, абы фІэщ щІыгьуеиуэ кыыщыхьу-кыыщыщІэхэр, таурыхьхэм нэхьыбэу узыщрихьэлІэ егьэлеиныгьэ гуэрхэр зэрыхэлгьыр (псалгэм папщІэ, Іунэ фызышэу щыдаш махуэм зи щхьэцыр фІыцІэу жыгым дэкІуея Хьэбалэ зы жэщ пІалгьэкІэ уэсым хуэдэу зэщІэтхьуауэ кы-зэрехыжар) – ахэр псори новеллэ жанрым и нэщэнэщ. Сыт нэхьри нэхьыщхьэжраци, тхыгьэр жанрым зэризагьэр щІигьэбыдэжу, абы и кІэм деж узыпэмыплгэ Іуэхугьуэ кыыщохьу – Хьэбалэ кыыщыщІари здэкІуари ямыщІэу мэбзэх икІи абы ищІа пхэа гуащэр Іунэ здаша унагьуэм я куэбжэпэм деж щылгьу кьагьуэтыж. А псом кьадэкІуэуи, «Хьэбалэ и пхэа гуащэм» Налэ З. и новеллэхэм зэдайуэ яхэлъ зы нэщэнэ хьыболгьагьуэ: тхыгьэм кІэІунэ етыжауэ, абы хэлъ конфликтыр лъэныкьуэ псомкІи зэфІэхуауэ щыткыым, ауэ тхакІуэм новеллэр философии гупсысэ куукІэ зэхуещІыж. Тхыгьэм и кІуэцІкІэ ефэндым и дуней еплъыкІэм зехьуэж, гьащІэм щыауанри, щынэхьыщхьэри, щыдыхьэшхэнри, щыдыхьэгьри зэхигьэкІыф мэхьу, и зэхэщІыкІым зеузэщІ. Зи гугьу тщІыр нэхь гурыІуэгьуэ хьун папщІэ новеллэм и кІэух Іыхьэр кьэтхьынщ:

«... Зы тхьэмахуэ дэкІа, мазэ дэкІа, сытми, мэжджыт пцІантІэм дэсу жэмыхьэтыр уэршэрт Хьэбалэ и кІуэдыкІам тепсэлгьыхуи, зы кьэпсалгьэри:

– *Делэти, делэ кІуэдыкІэу кІуэдыжащ! – щыжиІэм, ефэндым ар хуидакьым:*

– *Алохьу тэхьэла дыщэм еицІэ дэрэ абырэ нэхь делэр! – жиІэри».*

«Хьэбалэ и пхэа гуащэм» и щхьэхуэныгьэу кьэдгьэлгьэгуа-хэр иджыри зэ щыхьэт зэрытехьуащи, Налэ З. и новеллэхэм гьэ-сэныгьэ-ушииныгьэ мыхьэнэ ящІэлъщ: абыхэм я кьалэн нэхьыщ-хьэр гьащІэм и щІыІум телгьыр кьетхэкІыныр аркьудейкыым, атІэ зэ еплъыгьуэкІэ кыызэрыгуэкІыу пфІэщІыну Іуэхугьуэхэр, те-

мэхэр кызыкІуэцІихкІэрэ, а гьащІэм щынэхьыщхьэр, пкърьль лъапІагъэхэр кьэгъэльэгъуэнырщ, цІыхур фІым, пэжыгъэм, гущІэгъум хуэунэтІынырщ.

Нало З. и новеллэхэр кызэщІэкъуауэ къапштэмэ, романтизм унэтІыныгъэм и нэщэнэхэр хэлпгагъуэу тхаш, романтикэ новеллэм и хьэл куэд ядэплгагъуу ухуащ. Псалгъэм папщІэ, абыхэм символхэр, мифологемэхэр, мифологии мотивхэр, фантастикэ икІи мистикэ пкъыгъуэхэр, таурыхъхэм, «анекдот»-кІэ зэджэ гушыІэ хьыбархэм я нэщэнэхэр куэду яхэухуэнащ. Апхуэдэуи, абыхэм дунеймрэ ахьрэ-тымрэ я зэхуаку дэт, «зыми емьщхь» (урыс литературэм «странные герои» жыхуаІэраш) образ уардэхэр (Къэжэр ХьэкІашэ, Хьэбалэ, Мусэ сымэ хуэдэхэр, н.) щызэфІэгъуващ.

Нало Заур и новеллистикэр зи пІалгъэ имыкІыж хьугъуэфІыгъуэу лъэпкъым ноби кыдогъуэгурыкІуэ. Гете и псалгъэхэм кытедгъээжынщи, тхакІуэм и новеллэ творчествэр «зэи кьэмышъуа (зыми кымыгъэхъуфа) кьэхъуакъэщІащ». Налом и ІэдакъэщІэкІ новеллэхэм лъэпкъ новеллистикэр зэфІагъуэува, куууэ икІи бгъуфІэу зрагъэужьа кьудейкъым, атІэ, нобэр кыздэсми ябгъурыуэвэфа щымыІэу, адыгэ литературэми щэнхабзэми я налкътналмэсщ.

ХЪЭВЖОКЪУЭ Людмилэ,
филологие щІэныгъэхэм я кандидат

БлэКIам дерс кыыхэтхмэщ кыэкIуэну дахэ щыдухуэфынуур

Дунейпсо Адыгэ Хасэм и ГъэээщIакIуэ гупым хэтхэм я зи чэзу зэ-хуэсыр Адыгэхэм я щыгъуэ-щIэж махуэм ирагъэхьэлIэри, накъыгъэм и 20-м видеоконференц щIыкIэм тету кыызэрагъэпэщ. Онлайн жып-хъэм ит видеоконференцыр кыызэIуихащ икIи иригъэкIуэкIащ Ду-нейпсо Адыгэ Хасэм и тхьэмэдэ Сэхъурукъуэ Хьэутий.

Интернетым и Iэмалхэр кыагъэсэбэпу зэIущIэм хэтащ КъБР-м граждан жылагъуэ IуэхущIапIэхэм ядэлэжьэнымрэ лъэпкы IуэхухэмкIэ и министр КIурашын Анзор, Бахъсэн кыалэ округым и Iэтащхьэ Мамхэгъ Хьэчим, КъБКъУ-м и проректор Къущхьэ Хьусен, Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и тхьэмэдэ ХьэфIыцIэ Мухьэмэд, КъБР-м ит Адыгэ жылагъуэ зэгухьэныгъэхэм я зэзыгъэуIу советым и унафэщI Къалмыкы Жылэбий, ДАХ-м и тхьэмэдэм и чэнджэщэгъу Къуэдзокъуэ Анатола, ДАХ-м и тхьэмэдэм и къуэдзэхэу Бырсекъуэ Орфан, Щоджэн Iэминат, Иорданием щыIэ Адыгэ ФIыщIэ Хасэм и тхьэмэдэ Къардэн Самир, КАФФЕД-м и гуащэ Мамхэгъ Йллдыз, Израилым щыIэ Адыгэ Хасэм и тхьэмэдэ Нэпсо Закариерэ ДАХ-м и ГъэээщIакIуэ гупым хэт Тхьэу-хуэу Зухьер, Германием щыIэ Адыгэ Хасэм и тхьэмэдэ Вэрокъуэ Затийрэ ДАХ-м и вице-президент ДыщэкI Эрганрэ, Сирием щыIэ Адыгэ ФIыщIэ Хасэм хэт Къэбэрдей Аднан, Урысейм и хэгъэгухэм шылажьэ Адыгэ Хасэхэм я тхьэмэдэхэу ЛIымыщэкъуэ Рэмэзан (Адыгей), Аслъэн Алий (КъШР), Дербит Валерийрэ ДАХ-м и ГъэээщIакIуэ гупым хэт ХьэбытIэ Вячеславрэ (Осетие Ищхьэрэ-Алание), Шыбзыхуэ Юрий (Ставрополь кыалэ), КIэкIыхуэ Мэжид (Краснодар край), ЩIалэгъуалэ Хасэм кыыбгъэдэкIыу Жу Тимуррэ Борэ Эльдаррэ, нэгъуэщIхэри.

ЗэIущIэр кыыщызэIуихым Сэхъурукъуэ Хьэутий жиIащ ДАХ-м и ГъэээщIакIуэ гупым и зи чэзу зэIущIэр накъыгъэм и 21-м ирагъэхьэлIэу

Налшык щрагъэкӀуэкӀыну зэрамурадар, ауэ дуней псом щыщӀэ щытыкӀэм кыыхэкӀыу интернеткӀэ зызэпащӀэн хуей зэрыхуар. ЗэӀущӀэр нэхъыбэу зытеухуауэ щытар адыгэхэм я щхьэ кӀрикӀуа лъапсэрых зауэжым, абы и ягъэкӀэ кӀэрал куэдым щызэбгрыпхъа хъуа ди кӀуэшхэм я Ӏуэху зыӀутыр зэгъэщӀэнырт, апхуэдэуи Хасэ тхьэмадэхэр нобэ нэхъыбэу зэлэжхэмрэ я мурадхэмрэ кӀэгъэнӀуэнырт.

Зэбгъэдэмысми, зэрылбагъуу, зым жиӀэр псоми зэхахыу, щхьэж и гурылгымырэ и кӀалэнхэмрэ кӀэщӀу кӀиӀуатэу екӀуэкӀащ видеоконференцыр.

Япэу псалгъэ зрата, Иорданием щыӀэ Адыгэ ФӀыщӀэ Хасэм и тхьэмадэ Къардэн Самир кыыхигъэщӀащ Иорданием щыпсэу адыгэхэм я Ӏуэхур нобэкӀэ зэрымыӀейр, ди лъэпкъэгъухэм хьэрыпхэм щӀэщхуэ кызыэрыхуащӀыр, дзыхь кызыэрырагъэзыр, хэхэхэм я бзэр, щэнхабзэр яхъумэжын папщӀэ лэжыгъэшхуэ зэрырагъэкӀуэкӀыр.

– Псом япэу фӀэхъус гуапэ фызох, хэкужым щыщуи, нэгъуэщӀ кӀэрал щыщуи сызэхэзыххэм, – жиӀащ Къардэным. – Иорданием ис адыгэхэм ди щӀэр кӀуэдакыым, ди бзэр тӀэщӀэхуакыым, дяпэкӀи, Тхьэм жиӀэмэ, ар зэрытхъумэным, зэредгъэфӀэкӀуэным иуж дитынуц. Фызырыщыгъуазэщи, ди кӀэралым и Пащтыхьым деж щегъэжъауэ адыгэр зыпащӀ щыӀэкыым. Пащтыхьым и пэшым зы цырхь макъ кыщыӀуамэ, япэ нэсу иӀэр и адыгэ щхьэхъумэхэрщ. Абы и лъэныкыуэкӀэ кӀэрал псом щыщӀэрыӀуэщ адыгэхэр, щапхъэ зытехыпхъэ куэди кыагъэлбагъуэ. Абыхэм зэи ящыгъупщэркыым апхуэдиз щӀэр кызыэрахъа я адыгагъэр, я лъэпкъ хабзэр. Иорданием ис адыгэхэр зэрыщӀэу, зэпсалгъэу, зы унафэ гуэр ящӀын хуеймэ, зэчэнджэщу, адыгэу кызыэтенэн папщӀэ яхузэфӀэкӀ ящӀэу апхуэдэщ.

Ди хасэм и лэжыгъэр кӀапщтэмэ, цыкӀуи ини бзэр зэредгъэщӀэным нэхъыбэу дыпылгъщ. Бзэр щымыӀэмэ, лъэпкъыри щыӀэнукукыым, хабзи зепхьэжыфынукукыым. А хабзэращ дэ адрейхэм дакыыхэзыгъэщыр. Хьэрыпхэм щапхъэу дыкъахь зэпытщ: хэт сыт хуэдэ ӀуэхуфӀ илэжыами, зэкӀужу зихуэпами, кӀабзэлъабзэу зэлыӀуихами, «адыгэм ещхь хъуащ» жаӀэ, ар абыхэм я дежкӀэ щытхуэ пэлытгъэщ.

Дэнэ щыпсэу адыгэми сынывольӀу, мы нэщхьэягъуэ махуэр зэи фигу ивмыгъэху, ауэ фигу фымыгъэкӀуэд. Си адэм адыгэ хьэщӀэщ иӀащ, щӀэ зыӀэ лыжхьэр щызэхуэсрэ щыуэршэру. Абы щыгъуэм сыӀэпыдзлӀэпыдзти, бжэ кыуагъым сыкыуэту, адыгэхэр хэкум зэрырашам и хьыбархэм седаӀуэрт. Хэкум ираша лыжхьэри яхэтт абы. ГущӀыхьэ куэд зэхэсхащ абы щыгъуэм, ахэр нобэми си гум илгъщ. Апхуэдэ лей кызытехьа лъэпкъыри нобэ дэнэ кыщыщӀимыдзами, дэри, ди яужь кыихъуэ лӀакыуэхэми хуитыныгъэ диӀэкыым ди лъэпкъ хъугъуэфӀыгъуэхэр зыӀэщӀэдгъэхуну. Аращ щӀэри жьыри дызыхуэлэжъэн хуейр. Ди плъапӀэр зыуэ, ди кӀару зэхэлъу дызэдэлажъэмэ, дэ зэи дыкӀуэдынукукыым, дыхуэвгъэсакъ мы зэман бзаджэм, адыгэу зыдвгъэхъумэж, – жиӀащ Къардэн Самир.

Тыркум щылажъэ Кавказ Хасэхэм я федерацэм и гуащэ Мамхэгъ Ӏлдызи хуеплъэкӀыжащ лъэпкъ тхыдэм. «Адыгэм ди щхьэ кӀрикӀуа лъапсэрыхыр дэ зэи тщыгъупщэнукыым. Ди адэжхэм я фӀеплгыр зэрытхъумэфынур тхыдэр, хабзэр, бзэр зетхьэжкӀэрэщ, сыт щхьэкӀэ жыпӀэмэ, лъэпкъыри лъэпкъ зыщӀыр и бзэр, и хабзэр аращ. Дэнэ щып-

сэу адыгэри зэрыубыдыжу, зэпэлэщлэми, зым жиЛэр зым зэхихыу, зым лэпыхур адрейм кьичтэжу дызэдэпсэумэ, кьыгтцлэхуэ щлэблэм лэпкь зэхэщыкыр яхэтлэхьэфынущ, бзэр ялурытлэхьэфынущ, апхуэдэу еклуэклмэ, дяпэкли гьуэгу диЛэнущ. Лэмал имыЛэу дытелэжээн хуейщ адыгэхэм я хэку егыэгьуэтыжыным, ар хуэм-хуэму-рэ зэдгьэхьулэмэ, насыпышхуэу кьызолыгытэ. Лэпкьыу дыкьы-зэтэзыгьэнэнур ди хэкур, ди тхыдэр, ди хабзэр, ди бзэр аращ. Кьыщынэмыщлауэ, дызыхэс кьэралхэми ди хэкужыыр здэщыЛэ Урысейми зы дыхьужынымклэ зыкьыгтцлагьэкьуэну Лэмал гуэрхэр кьапытхын хуейщ. Хэкум кьэклуэжыну хуейм хуитыныгытэ иЛэу хьуамэ, нэхьыбэ дыхуейтэкьым», – кьыхигьэщаш Йлдыз.

Израилым щыЛэ Адыгэ Хасэм и тхьэмадэ Нэпсо Закарие видео-конференцым хэт псоми флэхьус гуапэклэ захуигьэзащ. Икли жиЛаш, щыпшлэ зэмылЛэужыгыгьуэхэм исми, адыгэхэм зы гупсысэклэ яЛэн зэрыхуейр, хамэ кьэралхэм щыпсэхуэр нэхьыбэрэ хэкужыым клуэурэ абы и луащхьэхэр, мэххэр, псыхьуэхэр зрагьэлыгагьумэ, абыклэ я гур щыЛэу зэрыщытынур, клуэжыну тегушхуэхэм я бжыгьэм зэрыхэхьуэнур.

Нобэклэ дунейм кьыщыхьуа щытыклэ гугьур Кфар-Камэрэ Рихьэниерэ кьазэрыжэжэмыуар, коронавирус уз зэрыцлалэр кьызыпкьрыхьа адыгэхэм зэрахэмытым зэрыщыгуфьыкыр жиЛаш абы.

«Махуэ кьэс дызэклэлъымыклуэфми, хэкум зыгьээжыр зэклэ мащлэми, дяпэклэ Интернетым нэхь гьунэгьуу зэпищлэну, хэхэсымрэ хэкурысымрэ нэхьыфлу зэрыщлэнымклэ, зэкьуэтынымклэ сэбэпышхуэ хьуну кьысфлющри, мы Лэмалыр кьэдгьэсэбэпу дызэдэвгьэлажэ, ди луэху дывгьэгьэклуатэ», – дыщигьуащ Нэпсом.

ДАХ-м и Гьээщлэклуэ гупым хэт Тхьэхуэу Зухьер жиЛаш адыгэбзэм урипсалхэмэ, адыгэ щэнхабзэр пхьумэмэ, зи хэкум исыж лэпкьым уемыхьуапсэу укьэгьуэгурыклуэну нэхь тыншу зэрыщытыр, абы и лъэныкьуэклэ Израилым исхэм хэщыпшлэфлэхэр зэралэр.

ДАХ-м и вице-президент Дыщэклэ Эртан тепсэлъыхьащ Европэм ис адыгэхэм я луэху зылутом, ДАХ-мрэ Европэмрэ зэрызэдэлэжээн хуей Лэмалхэр, адыгэм хамэ щыпшлэм зыщыхьумэжын папщлэ езым и гупсысэхэр кьилуэташ.

Германием щыЛэ Адыгэ Хасэм и тхьэмадэ Вэрокьуэ Зэтий:

– На кьыгьэм и 21-р кьыщысым деж зыщ дызэгупсысыр, абы кьриклуа лэужыыр Урысей Федерациэм иузэхужын зэрыхуейрщ. Дэ, щыналгьэ зэмылЛэужыгыгьуэхэм исхэм ди бзэмрэ ди хабзэмрэ зиужыжыным папщлэ ди кьэхуь кьыхьыр тцлэн хуейщ, Хэкум кьыщаштэ унафэм дэри дытету, диаспорэм щызеклуэ флыр, дахэр, акьылыр ди адэж хэкум кьыхуэдгьэсэбэпу дыпсэупхьэщ. А псори кьыщыдэхьуллэну Дунейпсо Адыгэ Хасэм и жьауэм дыщлэту дызэкьуэту дызэдэлажээмэщ. Дэ, Европэм щыпсэу адыгэхэр, куэд дымыхьуми, ди кьарури ди акьылри хэкумклэ унэтлэщ.

Сирием щыЛэ Адыгэ Фыщлэ Хасэм хэт Кьэбэрдей Аднан а кьэралым ис адыгэхэм кьабгьэдэклиу кьэпсэлъащ икли жиЛаш нобэ дунейм адыгэу тетыр зыгьэгузавэр икьухьауэ зэрыщытыр зэрыарар, лэпкь куэдым дахэу дыкьезыгьэцлэхуа ди хабзэр лэпэдэгьэллэ тцлы зэрымыхьунур. Адыгэм щыгьуэ-щлэж махуэр зэрыдыхьым

хуэдэу, Гуэтэжыгъуэ ихуэу щызэрыгъуэтыжа гуфлэгъуэ махуэшхуэ ягъэлапIэу ялыгагъуну зэрихъуэпсапIэр кыыхигъэщаш Аднан. «Сирием ис адыгэхэр илгъэсипщI хъуауэ зауэм хэтщ, Iэмал зэриIэкIэ я щхьэ яхъумэжу. Зыхэхуа мафIэм и ягъэкIэ, аргуэру зэбгрыкIын хуей хъуаш ди лгъэпкъэгъухэр, аргуэру ди щхьэр гузэвэгъуэ хэхуаш. Адыгэу дунейм тетыр зыщыгугъыр хэкум ис адыгэхэраш. Дызэкъуэвгъэт, дызэдэвгъэIэпыкбуж. Куэд щIащ ди хэкужь кыкI адыгэ лгъыгуэ гуп Сирием кызэрымыкIуэрэ. Ди щытыкIэр зэхэкIыжмэ, дыхуейщ дызэрыс хэгъэгум фыкъеблэгъэну, нэхьыбэрэ дызэхуэсыну. КъищынэмыщIауэ, дэ куэд щIауэ долгъауэ Дунейпсо адыгэ фонд диIэн зэрыхуейм теухуауэ. КхьыIэ, абы девгъэгупсыс, ар хуабжыу сэбэп хъунуц гузэвэгъуэ хэхуэ ди къуэшхэм и чэзум защIэдгъэкъуэнымкIэ.

Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и тхьэмэдэ ХьэфIыцIэ Мухьэмэд кыыхигъэщаш адыгэм и щхьэ кырикIуам хуэдэ гузэвэгъуэ зи фэм дэкIа лгъэпкъ куэд зэрыщымыIэр. «Адыгэхэр дызэкъуэуэвэрэ унафэ тцIыфу, ар ди къэрал унафэщIхэм я пащхьэ итлгъхэрэ пхыдгъэкIыфу щытын хуейщ. Псом нэхьэрэ нэхьыщхьэр – зи хэку кызэрыгъэзэжыну хуейхэр хуиту къэкIуэжыфу зэтеублэнырщ», – жиIащ ХьэфIыцIэм икIи кыпищаш:

– 1994 гъэм, Урыс-Кавказ зауэр зэриухрэ илгъэси 130-рэ щрикъум, Урысей Федерациэм и Президенту щыта Ельцин Борис итха тхыгъэм фIэкIа хэмытми, къэрал Iэтащхьэхэм унафэ къащтэну хьэкъ яIэщ. Ар нобэ къэхъун Гуэхуу щымытми, абы дыщыгугъынщ икIи дытелэжьэныщ.

Дэтхэнэ лгъэпкъри щыпсэур щIэж (память) щииIэм дежщ. Мис нобэрей ди онлайн-зэхыхьэр, интернет зэпыщIэныгъэр, зэпсалэныгъэр щыхьэт тохуэ ди гукъеуэр зэрызэтехуэм, зы лгъэныкъуэкIэ дыплгъэу дызэрызэдэлэжьапхъэм.

1992 гъэм, сэ Къэбэрдей-Балгъэкъэрым и Совет Нэхьыщхьэм сыхэту, унафэ къэтщтауэ щытащ Урыс-Кавказ зауэр лгъэпкъгъэкIуэду зэрыщытым теухуауэ, илгъэситI дэкIри, Адыгейм къищтащ апхуэдэ дыдэ унафэ. Иджы, ди пIэм диуджыхуэ дыщымыту, ДАХ-м лэжьыгъэшхуэ щедгъэкIуэкIын хуейщ.

Иджыпсту къэкIуэкI уз бзаджэм теухуауэ жысIэнут, дызыхуэ-сакъыжмэ, ари хэщIыныгъэншэу кызэрызэднэкIыфынур. Адыгэр апхуэдэ узыфэ зэрыцIалэ куэдым къелащ, 1804 гъэм щыIа емынэ узым Къэбэрдейм и ныкъуэр ихъауэ щытащ. Тхьэм дыщIэгузэвэн димыгъэлыгагъукIэ, диIэ гуныкъуэгуэхэр зэзыгъэзэхуэжыфын Тхьэм дищI.

Урысейм и хэгъэгухэм щылажьэ Адыгэ Хасэхэм я тхьэмэдэхуэ Лымыщэкъуэ Рэмэзан (Адыгей), Аслгъэн Алий (КъШР), Дербит Валерий (Осетие Ищхьэрэ-Алание), Шыбзыхуэ Юрий (Ставрополь къалэ), КIэкIыхуэ Мэжид (Краснодар край), ЩIалэгъуалэ Хасэм кыыбгъэдэкIыу Жу Тимур, Борэ Эльдар, Тыркум кыыбгъэдэкI лгъыгуэу ДАХ-м хэт Бабыгу Эргун сымэ чэзууэ къауэтащ зыщыпсэу щIыналгъэхэм елытауэ я Гуэху зыIутыр; коронавирус уз зэрыцIалэм зригъэува щытыкIэ гугъум зэрехуэлIэр.

Шыбзыхъуэ Юрий кыыхилъхъащ ДАХ-м и ГъээщIакIуэ гупым хэтхэр мазищым зэ фIэкIа зэхуэмызэми, мы видеоконференцым и Iэмалыр кыагъэсэбэпурэ комитетым хэтхэр нэхъ щIэх-щIэхыурэ зэрыщIэмэ, щхъэпэ зэрыхъунур. КъищынэмышIауэ, Юрэ гу зылгытауэ кыыхигъэща Iуэхугъуэхэм ящыщ тхыдэм и напэкIуэцIхэр ягу кыышагъэкIыжкIэ, Урыс-Кавказ зауэр зэрэкIуэкIам, абы кырикIуахэм зыщызыгъэгъуазэ щIалэгъуалэм ящыщ языныкыуэхэр а Iуэхум кызырэзыэщIигъаплъэр, интернетым кыратхэхэм шэч зэрыригъэщIыр. «Адыгэм зыдгъэлъагъуэ, адреи лъэпкъхэр едудыхын хуейкъым. Ди тхыдэр щхъэж зэрыхуейуэ кыигъэсэбэп хъунукъым, мис абы и лъэныкыуэкIэ ди нэхъыжхэр щIалэгъуалэм ядэлэжьэн хуейуэ кызолъыгъэ. КъищынэмышIауэ, Фейсбукымрэ Инстаграмымрэ щыдгъэлажьэ ДАХ-м и напэкIуэцIхэм дяпэкIэ лъэпкъ тхыдэм, хабзэм теухуа тхыгъэ купщIафIэхэр кыыхэтхэрэ кыитлъхъэмэ, сэбэп хъуну кызолъыгъэ».

Къэбэрдей-Балъкъэр кыэрал университетым и проректор Къущхъэ Хъусен:

– Тхыдэ напэкIуэцIхэм уриплъэжмэ, гъуэтыгъуейщ адыгэм и нэгу щIэкIа гузэвэгъуэм хуэдэ зи тхыдэм хэт лъэпкъ. ЩIэныгъэм кызыэригъэлъагъуэмкIэ, зауэжым щIидзэн ипэ кыихуэу, хуэбгъэфашэ хъунуш, хэкужым щIыху мелуанитIым нэблагъэ исауэ. Ауэ илъэси 101-кIэ екIуэкIа цэпэщIэуэныгъэр иуха нэужь, ажалымрэ истамбылакIуэмрэ кылар мини 100-м нэс кыудейщ. БлэкIам дерс кыыхэтхмэщ кыэкIуэну дахэ щыдухуэфынуур. Ар зэлъытар щIэныгъэмрэ технологиемрэщ. Зэманым декIур лыфIщ, жиIащ адыгэм. Нобэ Къэбэрдей-Балъкъэр кыэрал университетыр щIэныгъэ куурэ IэщIагъэ нэсрэ кызыщIах IуэхушIапIэ инщ икIи абы и бжэхэр хузэлухащ хамэ кыэралхэм ис ди лъэпкъэгъухэм я щIэблэм. Абыхэм ди университетым щрагъащIэ адыгэбзэр, щрагъэдж адыгэ хабзэр. НэгъуэщIу жыпIэмэ, КъБКъУ-р хэхэсхэм папщIэ щIэныгъэ кызыщIах IуэхушIапIэ кыудейуэкъым зэрыщытын хуейр, атIэ хэкужым узышэж гъуэгуу кыалытапхъэщ. Дэ сыт и лъэныкыуэкIи дадэлэпыкыунуш ди кыуэшхэм я щIэблэм.

Бахъсэн кыалэ округым и Iэтащхъэ Мамхэгъ Хъэчим жиIащ Урыс-Кавказ зауэм адыгэм гузэвэгъуэ, гугъуехъ куэд кызырэыхуихъар.

– Ди хэку яхъумэу зауэм хэкIуэда ди адэжхэм ахърэт нэху Тхъэм кыарит, абыхэм я фъеплъым хуэфашэу псэун щIэблэ Тхъэм дищI. Къэпсэлъахэм кыыхагъэщаш щIалэгъуалэ куэд мы Iуэхум теухуауэ кызырэзыэщIагъэстыр. Абыхэм захуэзгъазэу жысIэну сыхуейт: зауэкIэ дрикыуауэ щытын хуейщ, дэ ди кыэкIуэнуур мамырыгъэрэ зэгурыIуэныгъэкIэ духуэнырщ нэхъ кыезэгъри, нэхъ фейдэри. КъищынэмышIауэ, хамэщI щыпсэу ди кыуэшхэм захуэзгъазэу дызэрыгъуэтыжу бжыгъэкIэ куэд дыхъун, абыхэм кыагъэээжын зэрыхуейр жызоIэ. ЩIыху бжыгъэр мащIэу зэи кыэралыгъуэ пхуэхуэнукъым, кыэралыгъуэ тIыгъын папщIэ куэд дыхъун, дызэрыубыдыжын, нэхъуеиншэу кыагъэээжын хуейщ. Абы зэман куэд текIуадэми, гугъуехъ куэд кыыхэкIми, хэкурыс щIалэгъуалэр гъуэгу пэж тедгъэтымэ, ди лъэпкъэгъухэм жэрдэм яIэу кыагъэээжын щIадзэмэ, ди кыэкIуэнуур фIы зэрыхъунум шэч кыытесхъэркъым.

ДАХ-м и тхьэмадэм и чэнджэщэгъу Къуэдзокъуэ Анатолэ:

– Къэхьуар къэхьуаш, дэ дяпэкIэ дызыпылгын хуейр абы къытхуихьа мыхьумыщIагъэхэр гъээкIуэжынырщ. Ди лъэпкъыр бэгъуэн, зэрыгъуэтыжын папщIэ ди пщэ дэль къалэнхэр дгъээщIэн хуейщ, ар политикэм, экономикэм, щэнхабзэм, псэукIэм ехьэлIа Iуэхуу щрырет. А псалъэмакъхэр нобэкъым ДАХ-м къиIэту щыхьуар, лэжыгъэшхуи иригъэкIуэкIащ. Ауэ дяпэкIэ дызэрыс къэралхэм а Iэмалхэр и лъабжъэу программэ щхьэхуэ зэхэлъхьауэ къедгъэцтэн хуейщ. Пэжщ, адыгэм лъэныкъуэ гуэрхэмкIэ сэбэп къытхуэхьуу программэ гуэрхэр щыIэщ, ауэ абы мащIэщ къытхуищIэр. Дэ дызэлэжын хуейр хэхауэ адыгэм ехьэлIа программэщ, къэралым и хабзэхэр и лъабжъэу, къэрал унафэщIхэм етхьэлIэ хьуну. Ар тхузэфIэкIамэ, ди Iуэхур нэхь тынш хьунут.

КъБР-м ит Адыгэ жылагъуэ зэгухьэныгъэхэм я зэзыгъэуIу советым и унафэщI Къалмыкъ Жылэбий къыхигъэщэщ адыгэм къытехьа лейм тхыгъэ куэд зэрытриухуар, Iуэхум кууэ зэрыхищIыкIыр. Апхуэдэуи къыхигъэщэщ адыгэм и блэкIар къапщытэжу унафэ пыухыкIа къащтэн хуейуэ. «Мы зауэжыым кърикIуам цIэ зэмыщхь куэд фIащэщ, залымыгъэкIэ хэкум ирагъэкIа, хэкум ирахуа, икIа, нэгъуэщIхэри. Ауэ пэжыр пэжу щытын хуейщ, лъэпкъгъэкIуэдщ дэ къыдащIар. Ар дызыхэс лъэпкъышхуэм я фIэщ тщIыфтэмэ, ди унафэщIхэм къедгъэщтэфатэмэ, итIанэт лъагъуэр зэIуха щыхьунур, ди лъэпкъэгъухэр къыщытхуэшэжынур. Ди гуапэ зэрыхьуши, ДАХ-м и тхьэмадэ Сэхьурокъуэ Хьэутий къэралым и жылагъуэ-политикэ Iуэхухэм кууэ хыхьаш, жыджэру яхэтщи, дыщыгугъынщ дяпэкIэ ди Iуэхухэр кIуэтэну.

ЗэIущIэм и кIэухым Сэхьурокъуэ Хьэутий жиIащ дунейр зэхэкIыжмэ, къыкIэлъыкIуэ зэIущIэр Налшык щрагъэкIуэкIыну зэрызэраухылIэр, зэман гьунэгъум ДАХ-м хэтхэр нэхь зэлэжыпхьэр.

НЭЩIЭПЫДЖЭ Замирэ

АДЫГЭ ЛЬАГЪУЭЖЬХЭМКІЭ Гьуазэрыплъ къуажэкІэм

Мы тхыгъэм и пэ къыхуэу дэ кІэщІу щыгъуазэ фыхуэтщІащ адыгэхэм я хэкужыу щыт Ищхьэрэ-КъухьэпІэ Кавказым и бгыльэ щІыпІэхэм тІэунейрэ зыплъыхьакІуэ дызэрыкІуауэ щытам. Зыгуэрым жиІащ: «Уэрэ сэрэ дэнэ дыщыпсэур? Кавказ къудейракъым, пэжкьэ? АдыгэщІащ...»

Ипэми хуэдэу, мы зекІуэми видео-тхыгъэхэр къыздитхат. Абы еплбахэм ящыщц си ныбжьэгъу, Къармэхьэблэ къыщыхъуа налшык-дэс Бышэн Хьэбас. Ари, сэ сэшхуэ, и телъхьэщ «адыгэу ущытыным» къыкІыр Къэбэрдейм ушалъхуауэ зыкъэплъытэжыным и закъуэкІэ зэрызэфІэмыкІым. Дэ дызэрегупсысымкІэ, «къэбэрдей къэухь зэщы-къузам» къымыкІыфым адыгэу зибжыжыныр мащІэщ.

ГьэмахуэкІэм ирихьэлІэу Бышэным зыгъэпсэхуакІуэ здришэжьэн хуей хъуат и къуэ Аслъэнрэ абы и ныбжьэгъу цІыкІу Мэремыкъуэ Амир-рэ. НыбжьыщІэхэр хы Іуфэм хуеІэрт, Хьэбасрэ дэрэ Адыгейм щыІэ Лагъуэнакьэ бгыщхьэ тафэм дыдэкІыну дыхуейт. Абы хэту Тхьэшхуэм сигу кърылхьащ зэ еплъыгъуэкІэ зэтемыхуэ гьуэгуанитІ зэщІэбгъэхьэ зэрыхъуну щІыкІэр.

Си ныбжьэгъум и гугъу хуэсщІащ ильэс куэд ипэкІэ сызрихьэлІа, «Адыгейм узэпхрыкІуэ – хы Іуфэм!» жыхуиІэ тхыль цІыкІум ислъэ-гъуа гьуэгугъэлыгъуэ картэм сигу къыгъэкІауэ щыта гупсысэр зыхуэ-дэм. ИкІи, ар фІэгъэщІэгъуэн хъуауэ къыщыздищтэм, апхуэдэ гьуэгуа-нэ мытыншым дытехьэ хъуну къэтлътытащ.

ДыщызэгурыІуэм, щІалиплІыр дитІысхьащ Налшык икІуэ Мейкъуапэ кІуэ автобусым. Адыгейм и къалашхьэм дынэблэгъащ пщыхьэщхьэхуегъэзэкІуэ. Мейкъуапэ дынэсыным километри 4 фІэкІа имыІэжу, Махуэхьэблэ къуажэ цІыкІум дынэсащ. А жылэм и къэунэхукІэ хъуам Хьэбасрэ дэрэ дыщыгъуазэ щхьэкІэ, щІалитІым захедгъэхмэ ди гуапэу, и хьыбарым дахутепсэлъыхьащ.

Югослав къэралым и зы Іыхьэу щыта Косовэм зауэ щекІуэкІырт. А щІыпІэм ильэси 100-м щІигъукІэ щыпсэуа адыгэхэр (иужьым къуажитІ щызэрыгъэхъужауэ щызэбгъэдэсахэр) зэхэзехуэн щыхъуа-ти, Адыгэ Республикэм а лъэхъэнэм и Президенту щыта Джарым Аслъэн и жэрдэмкІэ хэхэсхэр хэкужыым къашэжри, къуажэ щхьэхуэу ягъэтІысыжат...

Вокзалым къыщытпэплъэрт благагъэкІэ къызгухьэ Тхьэрыкъуа-хъуэ Азэмэт. Ар Мейкъуапэщ щыпсэур, аращ япэ пщыхьэщхьэм бысым тхуэхъуари.

Нэху дыкъекІащ, къалашхьэм дыщыщахуэу, Щхьэгуащэ псы-хъуэмкІэ дэдгъэзеин ди мураду.

Бгыщхьэхэм дыхуеІэу

Азэмэт Мейкъуапэ бэзэрым дытришэу дызыхуеинухэр къэтщэ-хуа нэужь, иджыри зэ дызэчэнджэщыжащ. Псоми къыдгурыІуэрт хы ФІыщІэм лъэсу ухуэкІуэну ухуеймэ, зыщІиплъэфыхьыжын зэрыщымыІэжыр. Щхьэгуащэ и псыхъуащхьэхэмкІэ дэкІуей гьуэгу

нэхъыщхьэр щиху Гьуазэрыплъ къуажэ цыкIум и Iэгъуэблагьэм псынщIэу дынэсын хуейт, абдеж зыщыдгьэпсэхуу, къыкIэлъыкIуэ махуэм бгым дихьэфын хуэдэу. Азэмэт ар щызэхихым, аргуэру дэIэпыкъуэгъу къытхуэхуащ. И машинэ псынщIэм «дигьэкIэсри», Къэбэрдейм къыкIа щIалиплIыр бгым хуэкIуэ гьуэгум дытришащ.

КIыщейрэ Щхьэгуащэрэ я зэхэлъэдапIэм деж.

Нэм къиплгыхьыр щIэщыгъуэ къызыщыху ди гупыр Щхьэгуащэрэ КIыщейрэ щызэхэлъэдаж щIыпIэ дахэкIейм дыIулъэдащ. «Iу псынщIэм» дыкъыщикIым, щIалэ цыкIухэр лъэтэным хуэдэт. ПсышхуитI зэхыхьэжымрэ абдежым къыщыIу Iэуэлыауэ лъэщымрэ дахьэхат, я ни, я пси итхьэкъуат. Дыхуэсакъыпэурэ ныджэ-къуэладжэм дыдыхьащ. АдэкIэ-мыдэкIэ псыхуэм дэль мывэ дзакIэжьхэр я теплъэкIи, я фэкIи зэмылIэужьыгъуэбэт, щхьуэкIэплъыкIи, фIыцIи, хужьы, къинэмыщIи яхэплъагъуэу.

Машинэм «дышэсыжри», куэд дэмыкIыу дилъэдащ Гьуазэрыплъ къуажэкIэм зыщызыуфэбгъуа хуей дахэшхуэм. Псышхуэ зыщхьэщытым нэмыщI, ар ягьэдахэт зипкьхэр IэплIакIуитI-щы хьу, зи щхьэкIэхэр метрипщIым нэблагьэкIэ дэзыIэтея уэздыгьей уардэхэм. Абдежым зэгъусэу тIэкIу дыщедзакъэри, щыкъуэ щIалэр къэдутIыпщыжащ.

ПщыхьэщхьэхуегьээзкI хьуат. «Жэщхэс пщыIэ» духуэн хуейтэкъэ? ЩIалиплIым нэхьыжьу Хьэбас хэтхащ. «МафIэ щIынкIэ Iэзэр унагъуэ зэгъээзэгъыщ» жыхуиIэрати, ди гуп цыкIур псом япэ абы иужь дихьащ.

Къыздетхьэжьа чэтэн унэ цыкIуитIри дызэдэIэпыкъуурэ къэдухуащ. МафIэ бзийхуэ ди гур хэзыгьахуэм нэмыщI, Щхьэгуащэ псышхуэр зыщыбгьэпскIынкIэ зэгъыу къызэрыщIэкIари телъыджэт. Хьэбас зыуи къыщымыхьуу зэпрысыкIащ япэ зекIуэгъуэхэм шынагъуэу къэтылыта псым и куупIэхэм.

И лъакъуэхэмкIэ къыщызэфIэувэрэ зыкъытхуигьэщIагъуэу езыр зыхэсыхьым щIалэ цыкIуитIым сащыгъуу дыхэмыхьэу къытхуидакъым си ныбжьэгъум. Арати, дэри тIэкIурэ зыкъыщыдгьэщIыIэ-

тылэри, ди «пщылэр» здэщылэ лъэныкъуэмкIэ дыкыщыхэкIыжащ. Езы Хъэбас псышхуэм зэпрыкIри, яхъумэ щIыпIэ дахэм кыщыщIидзащ. КъызэрыщIэкIымкIэ, адрьщIымкIэ тIэкIу уекIуэтэхмэ, пасэрей испы унэжь цIыкIу гуэр ущрохьэлIэ. Абы и ныбжьыр, щIэныгъэлIхэм зэрыхуагъэфашэмкIэ, ильэс мини 4 – 5-м я зэхуаку дэтщ. КъызэрабжамкIэ, апхуэдэ унэу адыгэ-абхъазхэм я Хэкужьым 2000-м щIигъу итщ.

«Дольмен»-кIэ эджэ испы унэжьхэм теухуа фильм гъэщIэгъуэн кыдигъэкIащ щIэныгъэлI-археолог Дмитриев Александр. Абы кыыхэщ гупсысэ нэхьыщхьэхэм ящыщ зыщ, къуэкIыпIэ лъэныкъуэмкIэ хы ФIыцIэм къегъэщIылIа абхъаз-адыгэ щIыгужьыр зэмылIэужьыгъуэбэу зыгъэдахэ испы-мывэ унэжьхэм я къежъэкIэ хуам тэрэзу зыри зэрыщымыгъуазэр. «Ар зы лъэпкъ гуэрым и IэдакъэщIэкIыу жытIэнри тIэпасэIуэщ», – щыжеIэ а фильмым кыщыпсалгъэ езы щIэныгъэлIым.

«Зи ныбжькIэ жьы дыдэу къалгытэ апхуэдэ унэ ухуэкIэм ущрохьэлIэ хы ЩхъуантIэм (Средиземнэ жыхуаIэм) и Iуфэм егъэщIылIа языныкъуэ къэралхэми лъэныкъуэкIэ кыщыт Болгариэми. АрщхъэкIэ, къагъэлъагъуэ зэкIэлъыкIуагъэкIэ, мывэ зэтэльхьэкIэм и зэмылIэужьыгъуагъэкIэ Кавказ КъухъэпIэм щыIэ дольменхэм ялъэщIыхьэн дуней псом тебгъуэтэнукъым», – адэкIэ кыпещэ зи гутъу тщIы фильмым.

Гъуазэрыплъ и ищхьэрэ лъэныкъуэмкIэ.

ЗэрыхуагъэфашэмкIэ, адыгэхэр мывэ джафэжь зэтэльхьахэм зэреджэ «испы унэ» цIэр нарт эпосым кыыхэкIащ. Испыхэр нартхэм зэми къезауэу, зэми къекIужу къадекIуэкIа лъэпкъ цIыкIужьейщ. Дапхуэдэу щымытами, мывэжь кыыхэлущIыкIахэр телъыджэщ. Ахэр ауэ сытми екIурэ абхъаз-адыгэ хэкужьым! Апхуэдэ ухуэныгъэхэм

иджыри «мегалиткIэ» йоджэ. «Испы унэхэм» яхужытIэн ди куэдми, иджыпстукIэ кьедгъээзэкIыжынщ ди хэщIапIэм.

Арати, дыкъызэрыхута хуейр зэрыщIыпIэ хьэлэмэтыщэм дыщы-гуфIыкIрэ кытпэщылъ гъуэгуанэми дрипIейтейуэ, гуп цIыкIум хэтхэр щхьэж и «гъуэ» дигъуэльхьэжаш.

Нэху дыкъекIмэ, дэ кытпэщылът абазэхэ, убых Iуащхьэ лъагэхэм дащхьэдэхыну, хы ФIыцIэ Iуфэм дынэсын папщIэ, зы пIэм дикIыу адреим дыкъыщыхутэурэ, иджыри пщэдджыжьытху бгыхэм кыщидгъэхьэнү...

Партизан хуей

Кавказым и ищхьэрэ-къухьэпIэ щIыпIэ дахашэм адыгэ лъагъуэжьхэмкIэ кыщызыкIухьын зыфIэфIхэр куэд дымышхуми, нэхьыщхьэр аракъым, атIэ апхуэдэ нэгузегъэужьыкIэм дихьэххэр зэрыщыIэрщ.

Дэ, щIалиплIым – Бышэн Хьэбасрэ сэрэ, нэхьыщIэ цIыкIухуэ Хьэбас и къуэ Аслъэнрэ абы кыдеджэ Мэремыкъуэ Амиррэ нэху кыщыттещхьа щIыпIэ дахэм махуэшIэр гуапэу кыщытпежьаш. Ди зекIуэм адэкIи зэрыпытщэнур дигу илъу зыкъэдужьа пэтми, лъэсу куэдрэ дыкIуэн зэрыхуейр кыттехьэлъэ хъужыкъуэмэ, жытIэри, тIэкIуи дызыщIэгупсысыжат. АрщхьэкIэ, «гъуэгу техьэ кытенэркъым» псэлъафэм хуэкIуэ Iуэху бгъэдыхьэкIэр тедгъакIуэри, зекIуэм адэкIи пытщэн зэрыхуейм тедубыдэжаш.

Гъуазэрыплъ деж кыщыдгъэсэбэпа чэтэн пщыIэ цIыкIуитIымрэ адреи хьэшпыпхэмрэ кызыэщIэткъуэжри, щхьэж кыльыдгъэсар и плIэидзэу, кIапсэ щIыкIэу ищхьэрэкIэ едукъуэдиехаш. Сьджышхуэхэр иригъэщIу ижьрабгъумкIэ щешкIурэх Щхьэгуащэ зыдедгъэкIуу дыздеушэхым, куэд дэмыкIыу дынэсащ сэмэгумкIэ кыщыгунэхуа къуэ бгъунж бгъуфIэм. ХьэкхьуафэпскIэ зэджэри абы бзэрэбзэжу кыдыкъуэльыкI псы къуэпс цIыкIурат.

Дыкъемыжьэ ипэ дубзыхуа гъуэгуанэм ипкъ иту дызекIуэnumэ, адэкIэ здэдунэтIын хуейр а псы цIыкIур здэщыIэ лъэныкъуэр арати, Щхьэгуащэ зыщигъазэ тIуащIэшхуэм дыкъыдэмыкI щIыкIэ иджыри зэ дызэчэнджэщыжаш.

Гъуазэрыплъ ищхьэрэкIэ дыкъызэреха тIэкIум кыигъэлъэгъуат щхьэж кыыхуехьэкIыну хьэлгэр зыхуэдизыр. Щхьэгуащэ кIейр Мейкъуапэ нэсыху эщIэзыгъэхьэ асфалыт гъуэгу зэльыIухам нэмышI, ихьуреягъкIэ нэм къапIыхьыр мэзылъэ джабэ нэкIухэмрэ абыхэм я лъабжьэм щIэж псышхуэмрэт. Иужьрейм и дауш макъым дигъэдымауэ заулрэ дыщысри, зыкъэтIэтыжаш.

Мы иджырей ди зекIуэм и пэ кыхуэу, си адэ шыпхум и къуэ Уэлджыр Зауррэ сэрэ Хьэкхьуафэпс зыдэт къуэ бгъунжым декIуэкI гъуэгум и кIыыхагъкIэ дрикIуауэ щытащ. Абы кыыхэкIыуи, ар тщызыгъэпсынщIэн Iэмал дылгыхьуэмэ зэрынэхьыфIыр кыыхэзгъэщаш. ИкIи, а лъэныкъуэмкIэ дунэтIауэ дыздэкIуэм, дэ щIэх дыдэу гу лытгтащ гъуэгубгъум Iут унэщIэхэм ящыщ зым и деж щыт «УАЗ» машинэм, ар зей урыс щIалэм. Абы дыщелгъIум, дыкыигъэщIэхьуакъым: уасэ мащIэ гуэркIэ дызэгурьIуати, и «шым» дигъэкIэсри, дыздишэфым нэс зынедгъэдзысащ. «АдэкIэ быркъуэшыркъуэщ» щыжиIэм, сыт тщIэнт, «гум» дыкыипкIыжаш.

Дызыдэт кьуэм ищхьэхэмкIэ щыIэ Нагьуэ кьущхьэ бгы екIуэкIым и лъабжьэм щIэт псы хьурей дахэм, урысхэм «Партизан хыжьей» зыфIащам, дынэсын папщIэ иджыри километри 10 хуэдиз ткIун хуейт. Ари хьэпшып хьэлъэхэр тIыгьыу.

Лъагьуэр Iейт, япэхэм зэрыщытам хуэмыдэу, вагьэбдзүмэ зэгъэдзэкIам ещхьэр дэтхьуа куухэри иIэжу.

Ар нэхъ бгьуфIэ икIи машинэхэмкIэ зекIуэгьуафIэ щIыным ехьэлIа лэжьыгьэр ильэс зыжанэ хьуауэ мы щIыпIэм зэрыщекIуэкIым сыщыгьуазэт. А махуэр гьуэгүүхуэхэм я зыгьэпсэхугьуэти, «зеиншэу» кьэна трактор-машинэшхуэхэр адэкIэ-мыдэкIэ щызэхэтт. Унэжь цIыкIу гуэрым деж щикIукI хьумакIуэм дыбгьэдыхьаш. ФIэхьус зэтхыу, дыздежьбари щыхуэтIуатэм, езыр кьыдэлъауаш: «ИщхьэхэмкIэ Анзор фыщыхуээмэ, сызэрыпэплъэр, кхьыIэ, схужефIэж!», – жиIэри.

АдэкIэ дыздэкIуэм, дыгьэм и зыкьэIэтыгьуи хьуауэ, дэ дынэсащ ильэситI ипэкIэ Зауррэ сэрэ дызылушIауэ щыта псынэпс цIыкIум. Мывэ жьанэхэм бзэрэбзэжу кьащхьэпрыж ткIуэпсыбэм дыщымыгуфIыкIыу, дауи, кьэнакьым: зыщыбгьэпсэхункIэ, псылъэхэм ярытыр щызэпхьуэкIынкIэ щIыпIэ тельдыджэт.

Дауш макьым щIэхьхьуекьукIа ныбжьыщIэхэр гьуэгубгьум зыщрагьэщIауэ здэщылтым, ищхьэкIэ кьэх щIалэ кьамылыфэр кьэтлъэгьуаш. И «шыфэлIыфэкIэ» адыгэм едгьэщхьати, анэдэлъхубзэкIэ: «Уи махуэ фIыуэ!» – жытIэри, зыхуэдгьэзащ. Езыми, ди фIэхьусым зэрыщыгуфIыкIар и нэгум кьийцу, «нэхьыфIыжу!» – кьытпидзыжащ.

И жэуапым кьигьэльэгьуаш кьыдыхьэлIар зэрыкьэбэрдей адыгэр. КьыбгурыIуэ зэрыхьунумкIи, Адыгэ Республикэм хыхьэ кьуажэхэу Хуэдз, Блашэпсынэ, Куэшхьэблэ, Улапэ кьыдэкIахэм ящыщ гуэрт. ИкIи, абдеж кьыдбгьэдыхьа щIалэм дыкьыздикIа сытхэмкIэ зыкьыщедгьэцIыхум, езыми: «Хуэдз жылэ, Пщымахуэхэ сащыщ, си цIэр Анзорщ», – жиIащ.

Дыкьызыхэхута щIыуэпсым и гуакIуагьэмрэ махуэм и дахагьэмрэ ядекIун гуапагьэ хэлъу кьыдэпсэльаш а щIалэр. АрщхьэкIэ, кьыпэплъэ и лэжьэгьум и деж езыри ехыжын, дэри гьуэгум адэкIэ пытцэн хуейт.

ДыздэкIуэм и гугьу щыхуэтщIым, Пщымахуэхэ я кьуэм чэнджэщ кьыдиташ электрокъарур зэрырикIуэ гьушI кIапсэхэр зыпыщIа пкьо абрагьуэхэм я лъабжьэм щыпхаша лъагьуэм дригьуээну.

– Ар сыт щхьэкIэ? – дыщепушIым:

– Нэхъ кIэщIщ, – кьытпидзыжащ Анзор, – Партизан хыжьейм щIэх фынэсынымкIи нэхьыфIу кьысцохьу.

Псы кьуэпсэхэм я кьэжьапIэ щIыпIэм а махуэм дынэсын ди гугьа щхьэкIэ, хьэпшып куэд зэрытIыгьым кьыхэкIыу, ар тхузэфIэкIакьым. ИтIани, щхьэж кьэхьулIамкIэ дызыхуэарэзыжу, пшапэр щызэхэхуэм «зекIуэ хэщIапIэ» щхьэкIэ зытпIыхьын щIэддзащ. ИкIи кьэдгьуэтащ гьуэгүшIхэм ираупщIыкIыурэ мэзыншэрэ джафэшхуэу кьагьэна кьуэ бгьунжыр, и курыкупсэм хуээу псы цIыкIу гуэр бзэрэбзэжу щезэхыу.

Пхгэ гьэсын щыкуэд, псыми пэмыIэщIэ щIы IэнэщI тIэкIум чэтэн пщыIэхэр щыдгьэуэв хьунут. Ахэр зэгьэээхуэныр си пщэ щыдэслъхьэ-жым, пщыхьэщхьэшхэр Хьэбас зэригьэпэщаш.

Ныбжьэгьум и нэшхуэгүшхуагьэмрэ и IэбэкIэмрэ щыпIагьукIэ, уигу хэмыхьуэн пхузэфIэкIынутэкьым. Унэ кIуэцI щIэмыси, тын-

шыгъуэм пэлэщлэми, щыгуэпсым хэшыпсыхарэ хэсыхъу, дэнэкIи зымыгъазэми зыми хуэмычэм хуэдэу зыкыпщигъэхъуфынут Бышэным.

Дакъэжь мафIэ зэщIэтщIамкIэ кIэртIофрэ лы гъэгъуамрэ зэдэдгъавэри, шейри тедгъэувэжаш. IэфIу дызэдэшхэри, мафIэ бзийхэм я нэхур зыкIэридзэ уэздэгъей жыгышхуэхэм я лъабжьэм дыщигъуэлъыкIаш. Уафэ лъащIэншэм ис вагъуэбэм дахэплъэрэ гупсысэ IэфIхэм дыхэту зы зэмандгъэкIуауэди нэхэрщызэтешцIэм, пщыIэхэм зыщIэдгъээзэгъэжаш.

Нэху зэрыщу Хъбас псом япэ къэтэджри, мафIэ ужыыхыжар зэщIигъэстыжаш. Дыгъуэпшыхърей ерыскъым щыщу къэнар игъэхуэбэжарэ къыдэжьэу дыкъэушаш...

АрщхъэкIэ, дапхуэдизу дыщымытхъэми, зи мээ ныкъуэиупщIыкIыу къагъэна къуэ «зэхуэщIам» дыдэсын щхъэкIэтэкъым дыкыщIежар. ЗызэщIэкъуэжауэ гъуэгу техъэжын хуейт.

Арати, Iэгъуэблагэ зэхэфыщIар къызэнэкIыным дыхуэпIашIэу зыкъэтIэтыжаш. Дызыхуэплъэ сэнтхыр мылгагэ дыдэми, и щыгу къытехутэныр хъэпшыным хъэлъэ къытщешI. Ауэ, итIани, дэ шэч къытетхъэртэкъым абы дызэрыдэкIыу, IуплъапIэм зэрызыхуэжыным, дыкыщыщIидзынур щIэщыгъуэ къызэрыттыхъунуми.

Апхуэдэуи къыщIэкIаш: быркъуэшыркъуэ задэм дызэрыфIэкIыу, дэгъээеигъуэ «бзаджэм» зиузэщIаш, щIыри нэхъ сэтей къэхъужаш. ТIэкIу дыщекIуэтэкIым, ухуэныгъэ гуэрхэм дарихъэлIаш. Ахэр сэ зэуэ къэсцIыхужаш: мы щIыпIэм япэу дыщыщыIам дызыIущIауэ щыта зыгъэпсэхупIэ унэхэрат. Ауэ, дэ, мыдрей гупым хэтхэр, абыхэм я щIыбагъымыкIэт дыкызыэрыпекIуэкIар. ЖыпIэнур арамы, хуей зыкызыэкъуэзыным мы иджырей ди кыхутэкIэ хъуари, апхуэдизу гугъу дехуэ дыкызыэрыхуэкIуари сэ езым гъэщIэгъуэн сщыхъужат.

АдэкIэ здэгъазэ хъуну иIэр сэмэгумкIэт. Ар сэ занщIэу къызгурыIуаш. Ауэ, ижь лъэныкъуэмкIэ гъунэгъубзэу зыкыщызэкъуэзыха телпъэр апхуэдизу телъыджашэти, си гъусэхэм сельэIуаш абдежым зы тэлай нэхъ мыхъуми зыщыдагъэлэжьэнэу. ФIэщIыгъуейт, ауэ дэ дыщхъэщытт ищхъэрэкIэ зэуэзэпсэу къыщыунэхуа мэзылъэ къуэладжэ куужьым и къежьапIэ дыдэм. Абы и джабэнэкIу уэх езыгъэзыхэр, апхуэдизу задэти, зи лъащIэм унэмыплъысыф тIуашIэ куужьым, кIуэцIрыхуами ярейуэ, дэкIуадэрт.

АрщхъэкIэ, дызрихъэлIа къуэладжэм дапхуэдизу димыгъэтхытхами, адэкIэ къытпэщылъыр тцIэжырти, абдежми куэдрэ зыщытIэжыакъым. Унэ цIыкIу зытIушым хуэшэмэджыпэу дээрэфIэкIыу, зэуэ къэлэгъуаш дыгъуасэрей махуэм дыкызыхуеIа хуей дахэкIейри абы и курыкупсэм ит хыжьейри.

Фэхур телъыджэщ: гъунэгъуу узыхуеплъых мэзылъэ джабэ уэххэм къищынэмыщIа, мыбдежым зы напIэдэхъеигъуэу уи нэгу къыщыщIоувэ щIэплъыпIэмкIэ къыщыIэгъуа бгыщхъэ хъупIэхэм я нэзри, абыхэм я щIыбагъ къыдэт Iуашхъэгъуафэжьхэри, нэхъ жыжьэжу зыкъэзышый уэсылъэ аранэхэри. Хуейм уздитым хуиту уолбагъу мы лъагапIэм укъэзышэс гъуэгу нэхъыщхъэр къызэщIэзыIэтэ къуэбэкъу кIейм и щIэдзапIэри, мээ Iувыжь дурэшхэм къахэкIыфIыкI къуэладжэхэри, ахэр псори мы щIыпIэм зэзышэлIэж тафэу къушхъэ зэлухуэпхъкIэ дызэджэри.

Партизан хыжьейм и Iэгъуэблагъэри удэзыхъэхт. Жыгыншэ щIыгур удз зэмыфэгъубэт. Щыгуэпсыр зыджхэм къызэрахутамкIэ, гъунэгъуу дыкызыбгъэдыхъа Лагъуэнакъэ бгыщхъэ тафэм къэкIыгъэ зэмылIэужыгъуэу миным щIигъу ущрохъэлIэ. Абыхэм яхэтц цIыхум

и узыншагъэм дежкІэ сэбэпышхуэ хъухэри: бжьэхэм фо кызыпаххэр, шхынхэлъхьэ-хуцхъуэхэлъхьэ хуэдэхэр, нэгъуэщІхэри. Абы нэмышцІ, мы бгыщхьэ хъупІэхэр Кавказ шытхышхуэм и лъэныкъуитІымкІи кыдаху Іэщым дежкІэ Къэбэрдей-Балъкъэрым и Къуцхъэхъум хуэдэщ, апхуэдизу мыхьэнэ ин иІэщи.

Партизан хыжьейр.

ГъэщІэгъуэнщІ икІи кыыхэгъэщыпхьэщ, Лагъуэнакъэ и Іэхэлъахэм кыыщыкІ удз лІэужыгъуэхэм ящыщу 120-м Кавказ псом и зы нэгъуэщІ щІыпІи уазэрыщримыхьэлІэр. Уеблэмэ, Фыщт, Уэщтенэ Іуащхьэхэм я бгы зэхуаку-зэпылпыпІэм (гузэпыщІэм) деж уащыхуэзэнкІи хъунуц дуней псом кыщцумыгъуэтын удзхэм.

Махуэр уэфІу ирихьэлІат. ИкІи, ди япэ зекІуэгъуэми хуэдэу, мы хуей дахэм псори дызыІэпишат. Дыкызэрихьэу, мы щІыпІэм ехъуэпса си ныбжьэгъур псы хъурейм и адрей лъэныкъуэмкІэ екІуэкІауэ кыщытт.

Абы хэту, дэнэкІэ кыкІами кыдгурмыІуэща нэгъуэщІ зыгъэпсэхуакІуэхэри зи псыІу дыщепсыха хыжьейм къекІуалІэу щІадзаш. Ахэр гуэлым хыхьэу щытлбагъум, дэ дыпхузэтеІыгъэжынт? Ди гупым хэтхэри псы кыппщІыпщІыкІым дыкыщыщІидза лъэныкъуэмкІэ дыщыхыхьащ...

Тхыдэ мыжыжьэм ижь зыщІихуа

Дэ дыІухьащ Хы мывэ тхыцІэм и нэхъ лъагапІэ дыдэ Нагъуэ къуцхьэ бгым и лъабжьэм хуэзэу фэху телъыджэм щэхубзэрэ нэр теплгызэу зизыгъээзэгъа «Уэздыгъей закъуэм и гуэлкІэ» зэджэ псы хъурей дахэм и Іуфэм. Абы нэхъри удезыгъэхьэх Партизан хуейм а цІэр кІэрыпщІа

щыхуар XIX лэщлыгыуэм и пэщлэдзэхэм еклуэкла Граждан зауэм иужьклэщ. Зэрыжалэжымклэ, мы щыплэр 1919-1920 гэхэм партизан «пльыжьхэм» я хэщлаплэу щытащ. Иэгъуэблаггэр Хэку зауэшхуэм и лъэхъэнэм нэмыцэ зэрыпхуаклуэхэм япэщлэувауэ щыта партизанхэми я зэхуэсыплэт. Бийм и кхъухьлгатэхэм зыкбрамыгэхутэн папщлэ, абыхэм зыцаггэпщклурут псы хурейм и лэщлэр зи кьежыплэ мэзылгэ кьуэладжэхэм. Ауэ, нэмыцэхэм ятеуэн хуей хумэ е нэгъуэщлэ зы луэху гур кыщыздедалэтклэ, мы щыплэ зэлылухам деж псори щызэхуэсыжырт.

Тхыдэ мыжыжьэм кызыэрэхэщыжымклэ, совет зауэлхэмрэ партизанхэмрэ Сочэ кьалэ хуелэ нэмыцэ зэрыпхуаклуэхэм мы щыплэм деж лъэщу цапэщлэувэри, ахэр блоггэклакыым. Апхуэдэ лыхуэжыгыгэ зезыха хэкупсэхэм фэепль папщлэу хуаггэува мывэ пхэбггэу дызриклуэ гъуэгунэм дышрихьэлэнущ, Щхьэгущэ (Белореченскэ) щхьэдэхыплэм дызырынэсу...

Лъаггэуэ ггэпщклуар кызыэрыдггэуэтыжар

Псы хурейм укыпеклуэклэмэ, мэз луфэ ггэуэгум адэклэ уешэ, умыщлэххэуи узылэпешэ: узриклуэ лъаггэуэм утеплэккыуэклэмэ, кьуэладжэ уэххэми уахуешэ.

Ар налуэ щыхуар ижэ лъэныккыуэмклэ щылэ мэз тлпх лувым кыххэггэуэщыккыуэ хэклуэсэжа зеклуаплэм дыблэкла иужьклэщ. Ггэуэгум зриггэзыхыжат, ипэклэ дыклуэтэху кьэси алъандэрэ кыддеклуэкла бгы лъаггэхэми заггэпщклуужат. Лъэныккыуэклэ дылуишу гу щылыгытгэм, гупыр дыккэувылащ. Щыплэм и картэ-схемэ кызыдетхьэклыр зэггэуэхрэ ящплэмэ: ггэуэгум адэклэ дыдишэрт Щхьэгущэ хэхуэж и кьуэлпсэхэм ящыщ зым зыдиггэпщклуухь мэзылгэ кьуэладжэ куум! Ар, дауи, дызыхуэмей луэхут!

Гурылэ дилэм ипкь иту дызеклуэн ди гуггэмэ, кьущхьээлухуэпхь сэнтхым гупыр дыккытещхьэрыуклэ хьунутэккыым. Абы кыххэклэуи, кыккэллыккылуэ лъэбаккыуэу дэ тчын хуейр Лъаггэуэнаккэ бгыщхьэ тафэм нэхьри дыхуэзышэу, абы кьуэклэплэ лъэныккыуэмклэ деклуэклэ «адыггэаптлэхуэу (убых)» лъаггэуэжыым дытехьэжынырт.

Ггэмахуэклэр мы щыплэхэм щыдуней жэнэтщ. Ауэ ар тыншыггэуэ защлэу зэхэтщ жыплэмэ ущыггэнущ. Узыщлэзышэ, уи псэми уи лэпккыльэпккь псоми кыыхыхьэ плейтеиныггэуэ гуэрым апхуэдизклэ узэщлеубыдэри, лэпхлгэпх уищлам, лэубыд-лгэубыду укыгганэм хуэдэщ. Бгыщхьэ щыплэхэм ущитклэ, уигуккыи уи лэпккыльэпккыккыи зыхыбощлэ ккэхьуггэм и лэфлаггым, и гуащлаггым и инаггыр. А щытыклэм узылэпешэ, укылэщлэжыныну узэрыхуэмеищэри зыхыбощлэ. Ар гурыщлэм кыщцежэ ккэлуэтэггэуей гуэрщ. Иккыи уи псэм щэхуу щыбггафлэ, улгэлэсынклэ куэд щлауэ узынэплгэ хуэпсаплэ гуэрым укызыэщлэлэтэнклэ, кьарууцлэхэр ккыпхильхьэнклэ гуггэуэ лэфлэхэр уэзыггэщлэщ.

Арати, мэзылгэ уэх дызыхуехым зыдедмыггэхьэхьыу, гупыр дызэщлэувылыккыри дызэчэнджэщыжаш. Иккыи, ккэдггэзэклэжмэ нэхьыфлу ккэтлыгытащ. Апхуэдэуи тщлащ. Дэггэзеиггэуэ защлэу дыккыдэпщыжри, Партизан хуейм ккыпеклуэклэ мэз ггэуэгум дыккытехьэжаш.

Абы и бгъумкIэ лъагъуэ гъэщцIуа гуэр иIэт, жыгхэм набдзэгубдзап-
лъэу уахэмыплэмэ яхыумылъагъукIу.

Дзыхъ дымышцIыщэу, абы щабэрыкIуэу дрикIуэн щIэддзаш икIи
дыхущIегъуэжакъым: куэд дэмыкIуы къэтлъэгъуаш а зекIуапIэм Мывэ
сыдж къырылгэ шытхым дызэрыхуишэм. Дэри аратэкъэ дзыыхуейр?

Фэхум дызэрихъар

Лъагъуэм зы къуэ цIыкIуи дыдишауэ, дэри дезэшауэ, егъэзыхыпIэ
гуэр дыщхэщыхъаш. Хуэгъэзыхыгъуэу жыгышхуэхэм дапхрыплэмэ,
аддэ жыжъуэ кIей кIуэцIым жыг зэрымыт, удз кIырым зэщIиштэжа
щIы нэщIышхуэ щыдолъагъу, и нэзым къуршыпс уэр цIыкIу щезэхуы.

Iу лъыдотэ, абы и Iуфэхэми, хуейм къыщхэщыт уэздыгъей
иныхуитIым я лъабжьэхэми цIыхухэр зэрыщыпэкIум.

Дащыбгъэдыхэм, гуапэу фIэхъус зэтхаш, дызэрыщIыхуаш. Къы-
зэрыщIэкIымкIэ, ахэр мейкъуапэдэст, бгылгэ щIыпIэхэм къыщызы-
кIухын фIуэ зылъагъухэм я клубым хэтхэм ящышт. Абыхэм
къыджаIаш мышхуэдэ нэгузегъэужьыкIэм, мы щIыпIэхэм зыщапIы-
хыным пашI зэрыщымыIэр. КъыдаIуэкIаш мы удзылгэ фэхум нэху
къыщекIуы, къыкIэлъыкIуэ махуэм Лагъуэнакъэ дэкI лъагъуэм те-
хъэн зэрамурадри. Дэ гъуазэ тхуэхъуну къэтлъытэ, хы ФIыщIэ Iуфэм
нэхъ тыншу икIи нэхъ псынщIэу дыхуэзышэнэу лъагъуэжыр нэгъуэщI
лъэныкъуэмкIэт здэщыIэр.

Ауэрэ дызэдэуэршэру дыздэщытым, дзыыхуэза гупым я нэхъыж
Василий къыджиIаш дыкъыздэса щIыпIэм зыщыдгъэпсэхуу, нэху ща
иужькIэ дежъэжмэ зэрынэхъыфIыр. Дэри щIалэ къэтцIыхуагъашIэм
фIыщIэ хуэтцIаш, ар къызэрытхуэсакъыр ди гуапэ зэрыхур
къедгъашIэу. Арыххэуи, гупым хэтхэр дызэгурыIуаш абдежым
дыщетIысэхыну.

Ди гъунэгъухэм зэран дахуэмыхъун щхэкIэ, тIэкIу дакъы-
пыIукIуэтри, чэтэн пщыIэхэр дгъэуващ. ЛэгъуныIэмпIэ зэфIэддзамкIэ
пщэфIэнри зэфIэдгъэкIауэ, дыгъэри къухъэжауэ, мафIэм дыбгъэдэсу, и
гъусэхэр къызэхинэри, Василий ди деж къекIуэкIаш.

Уэршэрэгъу тхуэхъуаи дыщыгуфIыкIрэ, мафIэ бзийхэр ди нэгу
къридзэу дызэбгъэдэсащ Мейкъуапэрэ Налшыкрэ къикIа «щIыпIа-
плгэхэр». ЩIыуэпсым дыхуэсакъын, къыщыпкIухъ щIыналгэм
щыпсэу лъапкъхэм я тхыдэм, щэнхабзэм хэпщIыкIын зэрыхуейм,
нэгъуэщIэхэми жэщыбг хъуху дытэпсэлъыхъаш.

Пщэдджыжьым, хьэл зэрытхуэхъуауэ, нэхъыщIэ цIыкIухэм я гугъу
дымышцIу, дэ жыгуэ дыкызэфIэуващ. ИкIи пщыхъэщхэм къызэхэдна
хъэкъущыкъухэр къуршыпс къабзэкIэ ттхъэщIыжри, мафIэ ужыыхъжа-
ри къызэщIэдгъэстыжащ.

Жыгуэ зыкъэзыужьа ди гъунэгъухэми я пэщэщэныр апщIондэху
зэфIэкIщ, кIапсэ щIыкIэу дблэкIуы сэлам къыдахыжри, адэкIэ бгым
хуекIуэкI лъагъуэм кIыху зытраукъуэдиящ.

Мыдрейуэ, дыкъагъэнахэм шхын къэхуэбэжар «тхъэрыкъуэф»
Iэнэм тедгъэуэри, плIыри IэфIу дызэдэшхаш. АпщIондэхукIэ нэхъ-
ри зыкъэзыIэта дыгъэм и бзийхэр ди пащхэм къыт «мывэ бгырыпх»
къурш зэдэкIуэкIми, дыкъэзыухъуреихъ жыгхэм я щхэкIэхэми гуапэу
лъэIэсащ. Тэлай дэкIри, IэщIэм щезэх псынэпс цIыкIуми, дыгъэм и
бзийхэр зэрылгэIэсу, къипщIыпщIыкIуы щIидзаш.

Ежэжыгъуэр кышыблагэм, зэуэ Хьэбас зыкызэкъуихаш: «Еуэ, зыдвгэгъэпскI», – жиIэри. Хэтыт абы хуэмейр! ЩыпIэ гъэщIэгъуэнщ зи гугъу ищIари: псынэпс ежэхыр жыг гуэрэным хэкIуасэрти, метритI зи лъагагъ нэкъым зыщидзырт, и лъабжэмкIэ аргуэру кышыунэ-хужрэ архуанэ куухэр иригъэщIу...

«Хьункъэ иджы» щыжытIэм, псыхуэ цыкIум дыкыдэкIыжри, щхьэж кылыгысыр и плIэидзэу гъуэгу дьтехэжащ.

ЛъагуитI щызэхэкI щыпIэм дынэсащ. ДыкъэувыIэри, Iэгъуэ-благъэр къэтпльыхъащ. ИжымкIэ дэгъэзеигъуэ задэщ. Ар, дауи, Лагъуэнакъэ бгыщхъэ тафэм уизышэ лъагуэхэм ящыщ зыщ. Ауэ дэ абыкIэ дьдэмыкIыу илъабжэмкIэ екIуэкI лъагуэм дригъуэзэн хуейуэ кыджалати, сэмэгумкIэ дунэтIащ, къуэладжэ зыбжанэм я щхьэкIэхэр щызэхыхъэж сэтей лъагапIэ къушхъэ зэлухуэпхьым, Фышт бгы уардэм хуэкIуэм, дьтету...

Фышт.

Лагъуэнакъэ цIэр зытелукIа щыпIэр бгыщхъэ тафэ хьупIэщ, «къушхъэхъуш». Зыпэгъунэгъу хы ФыщIэм ар метр 2000-м нэблагъэкIэ щхьэщыIэтыкIащ. Шытх Нэхьыщхьэм и уанэгу щхьэнтэр фIэзыубыда Лагъуэнакъэ Ищхъэрэ-КъухъэпIэ Кавказым и псыщхъэ куэдым и кыщIэдзапIэщ.

Лагъуэрэ Накъэрэ

ЩыпIэ дахэкIейм зэреджэ хуам хуэгъэзауэ адыгэхэм хьыбар зыбжанэ яIэщ. Абыхэм ящыщ зыщ «фIыуэ плъагъум мафIэми удьпэрыхъэнщ!» жыхуиIэ кIахэ адыгэ псалъэжыым пэджэж IуэрыIуатэ кIэщIри. Ар, къагупсыса шыпсэу щыт пэтми, фIылъагъуныгъэ къабзэ зи зэхуаку дэлы, гурэ псэкIэ зэбгъэдэта ныбжыщитIым – Лагъуэрэ Накъэрэ – ятеухуащ.

Лагьуэ щлалэ цыкгуу и анэм дэщыгьуу гьэрыпэ кыхутащ. Бзылхугьэм хамэ щыпэм зэшыр куэдрэ кыщытеуэрт. Апщлон-дэхуки пэлэщлэ зыхуащла и хэкум ехьэлла хьыбархэм кьуэр щигьэдэурт. Абыхэм, псом хуэмыдэжу, кьахэщырт зи дахагьэм зыри пэмышьун адэжь щыналгьэмрэ уэс мыткгужыр зи шыгу тель Фышт бгыжымрэ ятеухуахэр.

Гьэхэр блэклащ. Лагьуэ ин хьуащ, и лэпкьлэпкьыр зэрыубыдащ, лыпэ иуващ. Ауэрэ здекгуэктым, хэхэсу зыхэс бысымхэр зэгуэрым игьэхутыкьуэри, щлалэр кыщлэпхьуэжащ. Здигьээнур щимыщлэм, и анэм зи гугьу кыхуищгу щыта Фышт бгыжым лыхьуэри, абы и лэхэляхэр егьэзыпэ ищлащ. Апхуэдэ щыклэм иту зыбжанэрэ псэуа Лагьуэ бгыщхьэ хьуплэхэм ит лэщыхьуэхэр кьрихьэллащ икки ар абы-хам гьусэ зыхуащлащ.

Ихьуреагьклэ кьэлыгагьуэ бгыхэм, зыпэгьунэгьу кьуэладжэхэр зи хэщлапэ псэушхьэхэм, адэклэ-мыдэклэ кыщыщлэж псынэпс жьгьыру-хэм я макьым итхьэкьуа ныбжьыщлэм усэ зэхилхьхэн щидзащ. Абы-хам макьамэ щигьэуэвэжурэ, дзапэ уэрэдхэр кьришырт.

Лагьуэ и пшыналгьэр Накьэ зэхихащ. Хьыбарым зэрыжиэжым-клэ, а пщашэр дахащэт, езыри пщы лэпкь кыхэклат. Накьэ и адэр бейт, хьуплэхэри, ахэр зыуфэбгьуа лэщ бжыгьэшхуэхэри абы ейт.

Лагьуэрэ Накьэрэ фыгуэ щызэрылгьагьум, щхьэгьусэ зэхуэхьу-ну зэгурыуащ. Арщхьэклэ абыхэм я хьуэпсаплэм пэрыуэн цыху кыкьуэжлащ – ар пщашэм и адэрат...

Нэгьуэщл хэкыпэ щамыгьуэтыжым, щлалэмрэ хьыдэжэбзымрэ зэдэклуэсащ. Ауэ абыи фы кыкьлакьым... И пхьум и жылэмыдэлуа-гьэм кыгьэгубжьа пщым и блыгушлэтхэр пхьэру иутгыпщаш. Я льэужь зыхухэр кьащыкьлэлыс дыдэм ирихьэллэу, Лагьуэрэ Накьэрэ бгым и нэзым кылухутащ. Сытыт иджы ящлэжынур?.. Я щыбагьым пхьэрыр дэтщ, ипэклэ щыхуплэщ. Куэдрэ гупсысакьым фыгуэ зэ-рылгьэгуаитыр: щыхуплэм зэгьусэу зэдэпкьлащ...

Абы льяндэрэ гурыщлэ кьабзэмрэ щыпкьагьэ нэсымрэ я фэеплэу мы щыпэ дахащэм «Лагьуэнакьэклэ» йоджэ.

Аращ зи гугьу ныфхуэтщла хьыбарым кьыгуатэр. Ар, ищхьэклэ кызыэрэхэдгьэщаци, кьагупсыса шыпсэу кьыщыдзынри зыми хуэ-гуакьым. Ауэ, итлани, щыпэщлэ телгыджэр кызытехьуклам ехьэллауэ иджырей туристхэм кыздрахьэклэ гуэху еплыкьлэхэм ящыщ зыщ...

КЪУМАХУЭ Аслъэн

ЛІЭЦЫГЪУЭХЭМ Я ЛЪЭУЖЬ

* * *

ЩіэныгъэлІхэм кызыэрахутамкІэ, адыгэшым и ныбжьыр илъэ минищым ноблагъэ. Нартхэм я лъэхъэнэм дунейм кыттехъэри, апхуэдиз гъуэгуанэ кызыэпичащ абы, шы лъэпкъ цІэрыІуэхэм ящыщ зы хъун папщІэ.

Адыгэхэм ижъ-ижыж лъандэрэ шы зэрызэрахуэм щыхъэт тохъуэ археологхэм щІы щІагъым кыбщІахыж пасэрей хъэпшыпхэри пасэрейхэм кызыэранэкІа хыбархэри. Тхыдэм кыххэнащ мыпхуэдэ хыбар: пасэрей дзэпщ цІэрыІуэ Александр Македонскэм и адэм, пащтыхь Филипп, Псыжьрэ Тэнрэ кыбщыщэхугъащ... шы мин тІоуцІ.

Пасэ дыдэу цІэрыІуэ хъури, адыгэшым и пщІэмрэ и уасэмрэ зэи ехуэхыжакъым, абы щыхъэт техъуэфынууц мы зы щапхъэри: шы ящэхун щхъэкІэ, сатууцІэхэр щызэхыхъэ кърым бэзэрхэм адыгэшыр нэгъуэщІ шы лъэпкъхэм елытауэ хуэдэ 20-25-кІэ цынэхъ лъапІэт. Пасэрей дзэпщхэм я деж кыбщыщІэдзауэ, шуудзэ зыгъэшэс дэтхэнэми адыгэшым пащІ шыІакъым, ар щхъэусыгъуэ хуэхъури, адыгэшым и лІэужьыр жыжьэ нэсаш, абы илъ ящІэтц нобэ дуней псом щыцІэрыІуэ шы лъэпкъ куэдым.

Пасэрейм мыпхуэдэ псалъэ кызыэринэкІащ: цІыхум дамэ къри-такъым тхъэм, дамэ кыбщримытым, шыкІэ кыххуэупсащ. Дамэ пэлтытэт шыр цІыхум дежкІэ. Гъуэгуанэм я нэхъ кІыхъри игъэкІуэщІыфырт адыгэшым, еш ищІэртэкъым, зекІуэлІыр гъуэгум кыбщытрини къэхуакъым. Бгылъэ ихъамэ, адыгэшыр мэз бжэным хуэдэт, бгы задэми, щыххупІэми, лъагъуэ зэвми, къуршыпс уэрми щыщІэртэкъым – шыщІэ ныбжьым щитым щыщІадзэрти, а псом хуагъасэрт.

Шы лъэпкъ цІэрыІуэ зыбжанэ кыагъэхъуащ адыгэхэм. Нэхъ цІэрыІуэхэм ящыщт шолэхъур, трамыр, абыкъур, бекъаныр, есэнейр, нэгъуэщІхэри – шыр зей лъэпкъым я цІэр фІащыжауэ. Зейм я дамыгъи традзэрт шым, зы лъэпкъым и дамыгъэ нэгъуэщІ лъэпкъым кыгъэсэбэпи хъунутэкъым. ЩолэхъукІэ зэджэ шы лъэпкъым мыпхуэдэ хыбар кыдогъуэгурыкІуэ. Шыр зейм, Щолэхъупщым, и дамыгъэр нэгъуэщІхэми кыагъэсэбэп щыхъум, пщым ар къезыщІэр кыиумысын мурад ищІащ. Пхъэшыкъу лъагэ игъэуври, пщым дамыгъэ нэпцІ зытель шыхэр зэхуригъэхусащ, езым ишхэри яхиутІыпщхъащ. Пхъэшыкъум ихъэри, пщым шыхэр игъэщтащ яхэуэурэ. Щигъащтэм, пхъэшыкъум елъэфар езым ишхэрщ, дамыгъэ нэпцІ зытель шыхэр пхъэшыкъум кынащ. «Пхъэшыкъум кынар шолэхъукъым, шолэхъур пхъэшыкъум елъащ», – жиІащ пщым. Абы иужькІэ Щолэхъупщым и дамыгъэ зыми кыгъэсэбэпыжакъым...

Гъуэгуанэ кІыхъ зэригъэкІуэщІыфым, тафэри бгылъэри зэризэхуэдэм нэмыщІ, адыгэшыр Іушт, жэщ мазэхэми гъуэщэнутэкъым, епсыхамэ, ямылъахъэми, зейм бгъэдэкІынутэкъым, апхуэдизкІэ есэрти. Адыгэшым итхъэкъуа тхакІуэ цІэрыІуэ гуэрым мыпхуэдэ псалъэ кызыэринэкІащ: «ФІамыщІым хуэдэщи, къарапщІэщ, и лъэр псыгъуэщ, и нэ дахитІыр птригъэкІыркъым, и гуащІэр-щэ! Ибгъэлъамэ, кыбжьэдэпкъуэжыху кызыэтэувыІэнукъым; къосэнщи, хъэм хуэдэу иуужь итынууц...» Абы щІыдгъужынщ: адыгэшым нал щІалъхъэу щытакъым, и лъэбжьанэр апхуэдизкІэ быдэти.

* * *

Нарт эпосым и купцIэр дунейм кызыртытехьэ лъандэрэ адыгэхэм къадогъуэгурыкIуэ дамыгъэкIэ эджэр. ЩIы щIагъым къыщIэкIащ илъэс минищым нэблагъэ ныхъжэ зиIэ дамыгъэ, кхъуэщын къутахуэхэм, мывопцIэхэм, кынэмыщI пасэрей хьэпшыпхэм къытенауэ. Тхыдэр щыхьэт тохъуэ дамыгъэхэм мыхьэнэшхуэ зэралэм. КыщещежъагъащIэм дамыгъэм и къалэнар зыщ: абыкIэ ягъэнахуэу щытащ цIыхум бгъэдэлъ мылъкур – шым, Iэщым, унагъуэм щызэрахьэ хьэпшыпхэм, Iэмэпсымэхэм традзэурэ. Хуэм-хуэмурэ ар хъуащ лъэпкъым и дамыгъэ, и къалэнми зиубгъуащ. Дамыгъэр нэхъ иужыIуэкIэ традзэ хъуащ мывэ сынхэм, ныпхэм, Iэщэ-фащэхэм.

Дамыгъэр лъэпкъым и тхыдэ пэлъытэщ, абы уригъуазэмэ, белджылы пхуэщIынуу лъэпкъхэм я къежъапIэр, абыхэм зэпача гъуэгуанэр. Куэдрэ урохьэлIэ лъэпкъ зыбжанэм зы дамыгъэ щызэрахьэ. Зы дамыгъэ зэрахьэнкIэ мэхъу уеблэмэ зэхамэ, зэпэжыжъэ лъэпкъхэми. ЗэрымыщIагъэкIэ зэтехуэнкIэ мэхъу лъэпкъ зыбжанэм зэрахьэ дамыгъэр – нэхъыбапIэм деж аращ зэрыхъу хабзэри, итIани лъэпкъ зыбжанэм зы дамыгъэ зэрахьэу урихьэлIэмэ, апхуэдэ лъэпкъхэм зы щIэдзапIэ яIэу плытэ мэхъу – зы лIым къытекIауэ. Зы дамыгъэ зезыхьэ лъэпкъ куэд ущрохьэлIэ, псалгэм папщIэ, къэбэрдейхэмрэ кIахэ адыгэхэмрэ я деж, езыхэм ямыщIэжынкIэ мэхъу ахэр зэрызэшыр, зы лIым кызыртытехъукIар – зэшхэр зэрызэфIэкIуэдрэ куэд щIамэ, ауэ кызыртытехъукIам къахуигъэна дамыгъэр ягъэгъуащэркъым.

Лъэпкъ дамыгъэхэм щIэIэшхуэ щIаIащ пасэрей адыгэхэм я деж, нэхъыбэрэ кызырагъэсэбэпари шым традзэурэщ, хабзэ гъэщIэгъуэни яхэлъащ шыр зейм елытауэ. Шым и кIэбдз сэмэгум дамыгъэ тезыдзэ хабзэр пщырат; кIэбдз ижыым тедзауэ урихьэлIэмэ, ар зи шыр е уэркът, е лъхукъуэлIт. Абы щхъэусыгъуэ иIащ. Шу гуп зэдежъэмэ, щырыщурэт зэрызэбгъурыуэ хабзэр, пщыр, нэхъыщIэми, яку дагъэуэрт, абы и шым и дамыгъэр щIауфэн щхъэкIэ. Пщым и сэмэгурабгъумкIэ увыр уэркъ шу нэхъыжырати, абы и дамыгъэр зытелъын хуейр шым и кIэбдз ижырат; пщым и ижырабгъур зылъысым и дамыгъэр шым и кIэбдз сэмэгум телът, ар уэркъыуи лъхукъуэлIуи щыретити. Апхуэдэ хабзэкIэ зэбгъурыувамэ, шууищми я дамыгъэхэр гъэпщкIуа хъурт. Шууищым зы яхэкIын хуей хъумэ, хэкIыр ижырабгъумкIэ щытырати, ар къабгъурыуэжыху, модрей шууитIым я дамыгъэхэр зэрыщIэхъумауэ къанэрт.

Лъэпкъ дамыгъэхэм къалэн зэмылIэужыгъуэ куэд ирырагъэзащIэу къэгъуэгурыкIуащ адыгэхэр. Тхыдэр щыхьэт тохъуэ, псалгэм папщIэ, адыгэ дзэпщхэм я ныпхэм дамыгъэ хащIыхъу зэрыщытам. ЗекIуэ щещъэкIэ, зэрыхабзэти, дзэпщым нып здрихьэжъэн хуейт, и лъэпкъ дамыгъэр хэщIыхъауэ. ЛIыгъэ зэрихъауэ зауэм хэкIуэда цIыхум и кхъащхьэм щыхасэрт ар кызыыхэкIа лъэпкъым и дамыгъэ зытелъ нып, абы кхъащхьэдэсэкIэ еджэрт. А хабзэр ди деж къэсакъым, къэсар мывэ сынырщ: мывэ сыным ноби хащIыхь лъэпкъ дамыгъэр, ар щыхьэт тохъуэ нобэрей мывэ сынхэм пасэрей нып кхъащхьэдэсэхэр щIэдзапIэ зэрахуэхъуам. Лъэпкъ дамыгъэхэр традзэрт хьэгъуэлIыгъуэм, вакIуэ щыдэкIкIэ, къаныр щрашэжкIэ, шурылъгэс щыджэгукIэ зэра-

хьэу щыта ныпхэми. Адыгэ уэрэдыжь гуэрым мыпхуэдэ псалъэ хэтщ: «Емынэм и бэракъ фЫцІэр Мэртазэхэ кыщызэфІащІэ». Тхыдэм ущымыгъуазэмэ, а псалъэм кыкІыр кыбгурыІуэнукъым. Бэракъ фЫцІэ трагъэуэу щытащ емынэ узым ихъа унагъуэм я унащхьэм, я лъэпкъ дамыгъэр хэщІыхъауэ...

* * *

Пасэрейм жиІащ: «Унэм зыщыгъаси, хасэм кІуэ». Нартхэм я хасэ лъандэрэ адыгэхэм къадогъуэгурыкІуэ а псалъэжьыр.

Мыри жиІащ пасэрейм: «Гупсыси, псалъэ. Зыплъыхъи, тЫс». Хасэм яхыхъэ нарт щауэр зэрагъэІущ псалъэщ ар.

ЗекІуэ ежъэ нарттым жраІэ: «ПащІэгъэлыгъуэ джэгу хэлькъым». Гъуэгу утехьэрэ Іэщэ кыщипхакІэ, уи щхьэр щыхэплъыхъи къэхъунщ жыхуиІэщ...

Апхуэдэ псалъэ Іущ куэд кызэринэкІащ пасэрейм. ЛІэщІыгъуэ кІыхьхэм я акъылрэ я щІэныгъэрэ кызэщІакъуауэ ди деж къэсащ пасэрейм кызэринэкІа псалъэ Іущхэр. Ныбжышхуэ зэраІэм, губзыгъагъэ зэраІуатэм, щІэблэ Іэджэм зэрызэІэпахам и хьэтыркІэ абыхэм псалъэжькІэ еджэ хъуащ. Псалъэжьым нэхъ псэ быдэ щыбгъуэтынукъым ІуэрыІуатэм, ар дяпэ итахэм нобэрей щІэблэм кыхуагъэна уэсят пэлытэщ, и кьарур мыкІуэщІауэ, и лбымрэ и Іэпкълэпкъымрэ мыушщІыІуауэ ди зэманым къэсауэ. Псалъэжьым ди деж кыихъэсащ пасэрей цІыхум и дуней еплъыкІэмрэ и гупсысэмрэ, аращ абы и къалэн нэхъыщхьэр – дуней зылъэгъуа, гъащІэм и ІэфІи и дыджи зыгъэва цІыхум и акъылымрэ и щІэныгъэмрэ щІэблэхэм яхуэхъумэн. Лыгъэм щІапІыкІа, абы и уасэр зыщІэ цІыхущ щІэблэм мыпхуэдэ псалъэ кыхуэзыгъэнэфынкІэ хъуну щытар: «Лыгъэр Іыхъэ мыгуэщщ», «Лы и псалъэ епцІыжыркъым», «Лыхъужь и джатэ бзэщхьуркъым», «Лыгъэ зиІэр мазэхэм мэгушхуэри, лыгъэншэр мазэгъуэм мэшынэ», «Лыгъэм Іэщэр хуэжыІэщІэщ», «Іэщэ зыгъэдалъэм иль япэ мажэ».

Пасэрейхэм кызэранэкІа псалъэжьхэм уригъуазэмэ, гу лъыботэ адыгэхэм лыгъэм, цІыхугъэм, захуагъэм, пэжыгъэм, ныбжыгъугъэм пащІ зэрыщымыІам, щІэблэр апхуэдэ хъугъуэфІыгъуэхэм щІагъэджыкІ зэпытурэ кызэрыгъуэгурыкІуам. Хабзэр псом япэ изыгъэща лъэпкъым и щІэблэм кыхуигъэнащ мыпхуэдэ псалъэхэр: «Хабзэр бзэгупэкІэ къахыркъым», «Хабзэр убзэ зыфІэщІым хуэщІэнум и ныкъуэ къегъанэ», «ЖьантІэм уцІэмыкъуэ – пхуэфашэмэ, къыплъысынщ».

Гупсысэм и лъащІэкІэ еджэ хабзэщ псалъэжьым. Абы шэч хэлькъым. Псалъэжьым иІуатэ гупсысэр зы цІыхум е цІыху гупым, зы хьэблэм е зы жылэм, зы гъэм е зы лІэщІыгъуэм я акъылкъым. Ар зэман кІыхькІэ зэфІоувэ, лъэпкъ псом я акъылымрэ я щІэныгъэмрэ кызэщІекъуэ. Абы щыхъэт техъуэфынущ дэтхэнэ адыгэ псалъэжъри. Техъуэфынущ, псалъэм пащІэ, «Дунейр шэрхъщи, мэкІэрахъуэ» псалъэжьыр. ЛІэщІыгъуэ кІыхь Іэджэм япсыхъащ а псалъэжьыр, пасэрей адыгэхэм ябгъэдэлъа акъылымрэ щІэныгъэмрэ къапкъыркІащ.

Ныбжышхуэ щаІәкІә, псалъэжьхэм лІәщІыгъуэ Іәджэм я лъэужь яхъумащ, лІәщІыгъуэхэм къащхьэдэхьурэ къыщыгъуэгурыкІуэм къызэщІакъуащ ди тхыдэм и пэжыпІәр. Абы ипкъ иткІә жыпІэмә, ди псалъэжьхэр ди тхыдэм и гъуджә пэлытәщ. Иджыри къэс жаІә: «Емынәм къелар Хъумбылейм ихьыжщ». Илъэс щитІ и ныбжыщ а псалъэжьым, и мыхьәнәри нобәрей цІыхум дежкІә гурыІуэгъуэщ, мыгурыІуэгъуэр (нобәрей щІәблэм ямыщІәжыр) апхуэдәу жаІәнкІә хуей щІәхьуарщ. Тхыдәр щыхьэт зэрытехьуэмкІә, епщыкІуианә лІәщІыгъуэм и кІәухым Къәбәрдейм емынә узыр щыятәри, лъәпкъым и нәхьыбапІәр ихьауэ щытащ – цІыхуипщІ къэс бгъур ихьауэ хуагъафащә. Емынәм къела мащІәр пащтыхьыдзэм пәувыгъащ, я хәкур зэрырамыгъәпхьуән щхьәкІә. Пащтыхьым и дзәмрә адыгәхәмрә щызәзәуар Хъумбылей псым дежщ: бий къанлыр емынәм къела мащІәм «къытекІуащ». Абдежым жаІащ: «Емынәм къелар Хъумбылейм ихьыжщ», – жари. Емынә узымрә пащтыхьым и дзәлІхәмрә ета нәужыщ Къәбәрдейм и щІыналгэм и нәхьыбапІәр щыфІәкІуәдар – тІури лъапсәрых яхуәхьуащ адыгәхәм.

* * *

Балигъ хьууэ шырә Іәщәрә зәригъәпәща нәужь, нартыр зекІуә йожьә. ЗекІуәм къыщонахуә нартым и лыгъәр: зекІуә щІәжьә хабзәр бийр хагъәщІән, яль ящІәжын щхьәкІәщ е шыбз гуартә къахун папщІәщ. Нарт хьыбархәм къызәрыхәщци, зекІуә ежьәмә, нартхәм гъуәгуанәшхуә зәпач: Индыл зәпрокІ, хы тІуащІәм дохьә. Индыл зәпрыкІащ Насрән ЖьакІә зи шу пашә нартхәр – Ашә зыукІа Лъәбыцәжьей Индыл адрыщІкІә тІуащІәм дәсщ; Узәзырмәдж хы тІуащІәм дыхьащ кхьуафәм итІысхьәри; чынтыр зи ныкьуәкьуәгъу Бәдынокьуә и зекІуапІәр Тән губгъуәщ – нарт хьыбархәм къызәрыхәщци, Тән иригъуазәурә мзекІуәри чынтым яхохьә, чынтыр хегъащІәри шыбз гуартә къеху... ЗекІуәм апхуэдә гуәркІә цІәрыІуә щымыхьуа яхәткъым нартхәм. Жьы хьууә и унә итІысхьәжыху, е и щхьәр хильхьәху (нәхьыбәм дежи аращ зәрыхьур), епсыхьыркьым нартыр, Іәщәри игъәтІылыркьым. Адыгәхәм апхуэдә хьыбар къадәгъуәгурыкІуәнтәкъым, зекІуәм хәт зәпытурә я дунейр къамыхьатәмә. Ди тхыдәм ущыгъуазәмә, адыгәр зы махуә епсыхауә е и Іәщәр игъәтІылыауә уи фІәщ мыхьуным хуәдизщ. ЗәрыпхьуакІуә Іәджәм натІәрыуапІә къащІауә, къумым къикІ, хым къызәпрыкІ зауәшыхәм псәугъуә ирамыгъахуәу, лІәщІыгъуә кІыхьхәм къыпхыкІащ адыгәхәр, я псәр дзәпәкІә яІыгърә лыы щрамыкІут махуә ямылбагъуу. ЗәрыгурыІуэгъуәщи, апхуэдә дунейр ижь-ижьыж лъандәрә зи натІә адыгәхәр зауәм хуәщІауә псәун хуей хьурт, я щІәбләр лыгъәм щІапІыкІын хуейуә я пщә къыдәхуәрт. Аращ нарт эпосми нәгъуәщІ ІуәрыІуатәхәми зекІуәлІ хахуәр щІагъафІәр, абы и шапхьәм щІәбләр щІыщІагъәджыкІыр. Ижь-ижьыж лъандәрә цІәрыІуащ адыгә шур – абы щыхьэт тохьуә адыгәхәм я тхыдәм щыгъуазә дәтхәнәри. «Зы адыгә шум хигъәщІәфынущ бий шу тІошІ, – итхыгъащ адыгә лъахәм

кыхьа хьэрып тхаклуэ гуэрым. – Ар ишкИи, и ИэцэкИи, и лЫгьэкИи хэти йофлэкИ». НэгъуэщИ зыми итхыгъащ: «Дунейм теткьым адыгэ шуудзэм пэхьун. Ар ежьэмэ, мафИэ лыгьэм зидза хуэдэщ. Адыгэ шу зыбгъупщИым зэхакьутэнущ шууищэ». НэгъуэщИми етх: «Адыгэ шур бийм и дзэм кыхьамэ, аслъэныр Иэщ хьушэм хэлъэда хуэдэщ. Абы и сэшхуэр уафэхьуэпскИ пэлъытэщи, бийр лъэрыщИыкИ зэтрещИэ». Пасэрей тхаклуэхэм, щИэныгьэлхэм, дзэпщхэм, тхыдэдджхэм кьызэралуэтэжымкИэ, зауэм Iухьамэ, адыгэ шум и псэр пытыху зиттэкьым, бийм псэууэ зыIэригьэхьэнутэкьым, апхуэдэ кьызыщыщИыр цИыхум хабжэжыртэкьым, гьуси ящИыжыртэкьым.

Илъэсым нэблагьэкИэ гьуэгу щытет щыIэт зеклуэ ежьар. Я пашэр Iушмэ, дуней ильэгьуамэ, зеклуэ ежьа шу гупыр гьуэгум щыгьуэщэнутэкьым. ГьуазэкИэ еджэу щытащ зеклуэ ежьа шу гупым я пашэм. Гьуазэр ныбжькИи лъэпкькИи кьыхахыртэкьым, гьуазэ ящИыр зеклуэлхэм я дзыхь зрагьэз, пщИэ зыхуащИ, лЫгьэ зыхэль цИыху Iушырт. Гьуазэм и псалъэм емыдалуэ, абы и унафэм емыувалИэ зеклуэм кьыхэкИыртэкьым. Зеклуэ ежьа шу гупыр клуэдыпИэ ихуэнуми зылъежьар кьехьулэнуми зэлъытар гьуазэрат, арат абы и пщИэр щИэлъагэр.

Зеклуэ хабзэр куэдрэ яхэльащ адыгэхэм – лЫгьэ зэхэгьэкИыпИэу. Ар хэбгьэгьуащэ хьунукьым иужькИэ дунейм кьытеужыгьауэ щыта хьунщIаклуэ-дыгьуаклуэ гупхэм.

* * *

Археологхэм щИы щIагьым кьыщIахыж пасэрей Иэцэхэм ящыщщ джыдэр. Тхыдэр щыхьэт зэрытехьуэмкИэ, мывэм кьыхащИыкИ зэрыхьу лъандэрэ пасэрейхэр джыдэм ирищаклуэу, иризауэу кьэгьуэгурыклуащ, ар шабзэми джатэми нэхьрэ нэхь пасэу кьытехьащ дунейм. ЩИы щIагьым куэдыкИейуэ кьыщIэкИыж пэтрэ, зэзэмызэххэщ нарт хьыбархэм джыдэм и цIэ кьыщралуэр: Иэцэу кьежьаами, абы и Иэцэ «кьалэныр» хуэм-хуэмурэ фIэклуэдри, унагьуэм щызэрахьэ Iэмэпсымэ хьуащ. Джыдэм Иэцэ «кьалэн» щИIам пасэрей адыгэхэр абы зэреджэу щытар нэгъуэщИ псалъэщ – «уэщ» («уэн» псалъэм и лъабжьэгьуш, ар щыхьэт тохьуэ джыдэр пасэрейхэм Иэцэу зэрызэрахьам). «Джыдэ» псалъэр нэгъуэщИыбзэм кьыхэкИащ, ар адыгэбзэм кьыщыхьам щыгьуэ джыдэм «Иэцэ» мыхьэнэ иIэжакьым – унагьуэм щызэрахьэ Iэмэпсымэ хьуакIэт (абы нэхьрэ нэхь ИэцэфИ кьагупсысати), аращ хамэбзэм кьыхэкИа псалъэм («джыдэм») адыгэ псалъэр («уэщ»-р) иригьэклуэтын, абы и пIэ иувэн щИыхузэфIэкIар.

«Уэщ» псалъэр лъэныкьуэ егъэза хьуа шхьэкИэ, ар адыгэбзэм хэклуэдыкИыжакьым: «джыдэм» нэхьрэ нэхь мащIэрэ кьагьэсэбэпми, адыгэбзэм ноби кьыщызэтенащ, и мыхьэнэм зэрызыхьуэжа щIагьуэ щымыIэу. Шабзэми джатэми нэхьрэ нэхьыжьыщ уэщыр – пасэрей цИыхум япэ дьдэ кьищта Иэцэщ ар: япэщИыкИэ мывэм (псалъэм папщИэ, щтаучым), иужькИэ гьушИым (бронзэм) кьыхищИыкИыурэ. Шабзэр, иужькИэ джатэр зэрихьэ хьуа нэужь, пасэрейм гу льытащ шабзэри

джатэри уэщым нэхьрэ зэрынэхь Iэрыхуэм. Ар щхьэусыгьуэ хуэхьури, уэщыр IэщIыб ищIыжащ пасэрейм, нэхь тэмэму жыпIэмэ, ар унэм кьринэри, шабзэрэ джатэкIэ зызэщIуизэдащ. Псэ быдэу кьыщIэкIащ а тIур: адыгэхэм шабзэри джатэри зэрахьащ епщыкIубгьуанэ лIэщIыгьуэ пщIондэ. Япэ дьдэ кьежьа Iэщэм – уэщым – апхуэдэ гьащIэ иIакьым; нэхь гьащIэ кIыхь хьуащ уэщым кьытехьукIыжа Iэщэр – маит хьужыр (секирэ жыхуалэр).

* * *

Нартыр гьуэгу техьэн, зекIуэ ежьэн и пэ Iэщэ-фащэкIэ зызэщIуэзадэ – зекIуэ ежьа нартым нэхьыбэрэ дэпльагьур шабзэрэ джатэрэщ; бжы е бжыщхьэ дыкьуакьуи зэрехьэ нартым. Тхьдэр щыхьэт тохьуэ шабзэри, джатэри, бжыри япэ дьдэ кьежьа Iэщэхэм зэращыщым. Джатэ ящI щыхьуар, зэрыгурыIуэгьуэщи, гьущIыр дунейм кьытехьа нэужьщ, абы и пэ ящIащ шабзэмрэ бжымрэ, ауэ а тIури Iэщэ шынагьуэ щыхьуар гьущIыр кьежьа нэужьщ: щIы щIагьым куэдыкIейуэ кьыщIокIыж шабзэшэмрэ бжымрэ палъхьэу щыта гьущI папщIэхэр. Джатэм и гугьу умыщIыххэми, нартхэм я лъэхьэнэ лъандэрэ адыгэхэм зэрахьа шабзэмрэ бжымрэ епщыкIубгьуанэ лIэщIыгьуэм кьэсащ: шабзэрэ бжыкIэ зэщIэуздауэ Кавказ зауэм хэтащ адыгэ шухэр. Хьан-Джэрии нэгьуэщI щыгьуазэхэми зэратхьжамкIэ, адыгэ зауэлIым зэрихьэ шабзэр Iэщэ шынагьуэт, ар фочым нэхьрэ зэрынэхь тIасхьэ щыIэтэкьым, фочышэр здынэсым шабзэшэри нэсырт, ар зыщIхэм (шабзащIэхэм) я IэщIагьэм пщIэшхуэ иIэт, адыгэ шабзэхэр куэдыкIейуэ ящэхурт нэгьуэщI лъэпкьхэм (Хьан-Джэрий щыхьэт зэрытехьуэмкIэ, кьрым хьанхэм я дзэр зэрызэщIэуздауэ адыгэхэм я деж кьыщащэхуа шабзэт).

Нарт хьыбархэм ззэмызэщ кьамэрэ сэшхуэрэ кьыщыхэхуэр. Абы и щхьэусыгьуэр гурыIуэгьуэщ: кьамэри сэшхуэри кьыщежьбар иужькIэщ – курыт лIэщIыгьуэхэрщ. Джатэм нэхьрэ зэрынэхь Iэрыхуэм гу лъата нэужь, адыгэхэм ящI хьуащ зи цIэр жыжьэ дьдэ Iуа сэшхуэр: адыгэ сэшхуэкIэ зауздауэ щытащ, псалъэм папщIэ, урыс пащтыхьым и шуудзэм, езы «сэшхуэ» псалъэри урысыбзэм хыхьащ – аращ урысхэм я «шашкэр» кьызытекIар.

«Лэныстэ» псалъэм иджырей адыгэбзэм щилэ мыхьэнэр зэрабз Iэмэпсымэщ. Ауэ кьызыхэкIа латиньбзэм абы щилар нэгьуэщI мыхьэнэщ: пасэрей латинхэр лэныстэкIэ зэдждэу щытар Iэщэ лIэужьыгьуэщ – дротикщ. Тхьдэр щыхьэт тохьуэ пасэрей адыгэхэми апхуэдэ Iэщэ лIэужьыгьуэ зэрызэрахьам: дротик зыбжанэ я бгым ищIауэ шэс я хабзащ пасэрейхэм, бийм ираутIыпщурэ иризауэу.

Пасэрейхэм, псалъэм папщIэ, алыджхэм, Iэщэ гуэр яIащ баллистэкIэ еджэу: абыкIэ мывэ ядзурэ кьалэ блыныр якьутэрт. Пасэрей адыгэхэми апхуэдэ Iэщэ гуэр зэраIам щыхьэт тохьуэ нарт эпосыр: Гьуд кьалэ кьыщащтэм, нартхэм Батрээ кьалэм дадзэ... Нарт эпосым апхуэдэ хьыбар кьыщIыщызэтенауэ, дауи, щхьэусыгьуэншэкьым: баллистэ (кьалэ зэракьутэ) Iэщэ пасэрей адыгэхэм ямыIатэмэ, я IуэрыIуатэм абы и лъэужь кьыщызэтенауэнтэкьым.

Адыгэбзэм ихьумащ пасэрей Iэщэм (баллистэм) и цIэри – «мы-

вэдз». «МывэдзкIэ» (баллистэкIэ) якбүтэри, нартхэм Гьуд кьалэ кьаштащ (нарт хыбархэм кьызэрхэщымкIэ, Гьуд кьалэ мывэ сэреиблкIэ кьэщIыхьауэ щытащ). Нарт эпосым кьыхэнар а зы кьалэм и цIэрами, пасэрей адыгэхэр, зекIуэ ежьэурэ, нэгьуэщI быдапIэхэми ебгьэрыкIуэу зэрыщытам тхыдэр цыхьэт тохьуэ.

* * *

«Сэ кьэрабгьэр зы псалъэкIэ хахуэ, хэкум и хьумакIуэ сощIыф, дыгьум и хьэлыр зыхызогьэн; си пащхьэ кьиувэфынукуьым цIыху бзаджэр; сэ цIыхугьэншагьэм, икIагьэм срабийщ...»

Пасэрей адыгэ джэгуакIуэхэм ящыщ зым кьызэринэкIа псалъэщ ар. Тхыдэр цыхьэт тохьуэ адыгэ джэгуакIуэхэм я псалъэм апхуэдэ кьару зэриIам. ДжэгуакIуэм апхуэдиз пщIэ иIэти, абы и нэмысыр зыкбүтэр ягьэпшынуэ щытащ.

Дауи, апхуэдиз пщIэ хуащIын щхьэкIэ, джэгуакIуэм и IэщIагьэм мыхьэнэшхуэ иIэн хуейт. Нэгумэ Шорэ зэритхыжамкIэ, дээр зауэм щыIухьэм деж джэгуакIуэхэр, шы пщIэгьуалэ шэсырти, дзэм и пащхьэ иувэрт: бийм пэува дээр пасэрей лыхьужьхэм я хыбар щIагьэдэлурт, хэкум и щIыхьымрэ и хуитыныгьэмрэ хьумэным цIыхур кьыхураджэрт. Зауэр увьIэху, джэгуакIуэхэр льягапIэ тест, дзэм кIэлъыплбьу: хэт лыгьэ игьэлыагьуэрэ, хэт кьэрабгьагьэ кьыкьуэща? А псор джэгуакIуэхэм иужькIэ яус уэрэдым хальхьэрт: лыгьэ зезыхьар ягьэлыапIэрт, кьэрабгьагьэ зыдалъэгьуам и цIэри ябзыщIыртэкьым – абы и цIэри жылэм хэлурт. Уэрэдым дэуэгьу иIэтэкьым, абы псалъэ хадзыжынуи джэгуакIуэр хагьэзыхьынуи зыри хуиттэкьым. Лыгьэ зезыхьа, хэкум, лъэпкьым папщIэ зи псэр зэуапIэм щызыта цIыхум, жылэм я унафэкIэ, джэгуакIуэхэм уэрэд хуаусырт. Лыхьужьыр щIалъхьа нэужь, абы и Iыхьыхэм джэгуакIуэ цIэрыIуэхэр кьрагьэблагьэрт, дунейм ехыжа лыхьужьым уэрэд хурагьэусын щхьэкIэ. Уэрэдыр яусыху, джэгуакIуэхэм лъэныкьуэ зрагьэзырт. Уэрэдыр яуса нэужь, жылэм кьыдыхьэжырти, цIыхур уэрэдым щIагьэдэлурт. Уэрэдыр цIыхум ягу ирихьамэ, абы дамэ кьытекIа пэлытэти, хэку псор зэлыщIысырт.

Кьалэнышхуэ я пщэ дэлыащ адыгэ джэгуакIуэхэм, ахэращ тхыбзэ зимыIа лъэпкьым и тхыдэр зыхьумар, нарт хыбархэр, пшыналъэхэр, нэгьуэщI IуэрыIуатэхэр ди деж кьэзыхьэсар. ДжэгуакIуэм ищIэн хуейт лъэпкьым и тхыдэмрэ и IуэрыIуатэмрэ. А псор, дауи, зы джэгуакIуэм и гум ириубыдэфынутэкьым: зым нарт хыбархэмрэ пшыналъэхэмрэ ихьумэрт, адреим пасэрей уэрэдыжьхэр уахьтыншэ ищIырт; бжьамийм епщэри, шыкIэпшынам еуэри щхьэхуэт. ХьэщIэ кьахуепсыхами, ар исыху, хьэщIэщым джэгуакIуэхэр кьрашэрт, хьэщIэр уэрэдкIэ, кьафэкIэ трагьэун, пасэрей хыбархэм ирагьэдэлурэн щхьэкIэ...

Адыгэ джэгуакIуэхэм лIэщIыгьуэ кIыхьхэм кьыпхахащ, гукIэ яхьумаш Сосрыкьуэ, Бэдынокьуэ, Ашэмэз, Насрэн ЖьакIэ, Сэтэней Гуащэ сымэ я хыбархэмрэ я пшыналъэхэмрэ. АфIэкIа фIыщIэ ябгьэдэмылътэми, адыгэ джэгуакIуэхэм я цIэр уахьтыншэ хьунт.

КЪЭРМОКЪУЭ Хьэмид

Щалэгъуэ макъамэхэр

*(ТхакIуэ Къушхъэ СулытIан кызыэралъхурэ
илъэс 90 щрикъум ирихъэлIэу)*

Ди литературоведенэм кызыэралъхурэм лъэпкъ лъэбакъуэщIэ ичаш. Псом хуэмыдэу прозэм нэхъ кыщонахуэ рассказ, очерк жанрхэр. Зэманым и нагъыщэу щыт Iуэхухэр, цIыху гуащIафIэхэм я дуней тетыкIэр, я гурыгъу-гурыщIэхэр гупсысэ жанкIэ узэщIауэ, акъыл хэлъу, пэжу цIыхухэм я деж нэзыхъэс тхыгъэ купщIафIэхэр зи IэдакъэщIэкI тхакIуэ щалэгъуэ зыбжанэм я цIэ а лъэхъэнэм сэтэй къохъу. Абыхэм ящыщ зыщ игъуэ нэмысу дунейм ехыжа тхакIуэ Къушхъэ СулытIан. Щалэгъуэ дыдэу и гъащIэ пшыналгъэр зэпычымы, СулытIан и творчествэмкIэ ди литературэм и тхыдэм лъэужь дахэ кыщинащ.

Къушхъэ СулытIан 1930 гъэм и июнь мазэм Сэрмакъ къуажэм кыщальхуащ. Ар кызыыхэкIа Къушхъэхэ лъэпкъыфIщ, лъэпкъ дахэщ. СулытIан и адэшхуэ Къушхъэ Екъуб 1918 гъэм Тэрч щыналгъэм щыпсэхуэм я цIыхубэ съезд екIуэкIам хэтащ. А гъэм и март мазэм, Налшык округым щыпсэу лъэпкъхэм я япэ съезд екIуэкIам хиха окружной цIыхубэ Советым ар хагъэхъауэ щытащ. А гъэ дыдэм революционер лIыхъужьыр белогвардейцхэм яукIащ. Екъуб и къуэ закъуэ Хъэпагуэ (СулытIан и адэр) 1940 гъэм дунейм ехыжащ. СулытIан и къуэш нэхъыжь офицер-топгъауэ, лIыгъэрэ хахуагъэу зэрихъам папщIэ орден зыбжанэ зыхуагъэфэщауэ щыта Къушхъэ Амырхъан Хэку зауэшхуэм хэкIуэдащ. Апхуэдэ лъапсэщ, апхуэдэ лъэпкъщ СулытIан кызыыхэкIар.

Къуажэ школыр къиуха нэужь, СулытIан Къэбэрдей-Балъкъэр педагогикэ институтым щеджащ. 1951 гъэм кыщыщIэдзауэ ар Мэзкуу Максим Горькэм и цIэкIэ щыIэ Литературнэ институтым и студентщ. Мис а гъэращ, а еджанIэм и етIуанэ курсым сыхэсу, сэ япэ дыдэу СулытIан щысцIыхуар. ЩIэх дыдэуи зэныбжьэгъу дыхъуащ, зы щIакхъуэ Iыхъэр тIу итщIыкIыу, ди гухэлъи, ди щэхуи зэхуэтIуатэу. СулытIан зэи укъэзымыгъэщIэхъуну ныбжьэгъу пэжу зэрыщытам, гуапагъэу, цIыхугъэу, дахагъэу, уеблэмэ лIыгъэу хэлъам теухуауэ куэд игъащIэкIэ сщымыгъупщэжыну сигу къинащ. Мэзкууи нэгъуэщI къалэшхуэхэми щIэныгъэ щызэзыгъэгъуэта ди адыгэ щIалэхэм ящыщу нэхъыфI дыдэу еджауэ, зыхуеджа IэщIагъэм теухуауэ

щІэныгъэшхуэ ягъуэтауэ, куэдкІэ узыщыгугъ хъуну ди лъахэм къыхъэ-
 жахэм ящыщт СулытІан. Мыпхуэдэ хъэл телъыджи хэлъащ абы. Зыгуэр
 мурад ищІарэ, ар Іуэху щхъэпэмэ, кызыэрикІуэтын дунейм теттэ-
 къым. Телъыджэт абы хэль ерыщагъыр. Зы шапхъэ закъуэ. СССР-м и
 ТхакІуэхэм я союзым и Литературнэ институтым ущІэтІысхъэн папщІэ
 ущхъэпрыкІынкІэ Іэмал имыІэу зы хабзэ щыІащ, иджыри щыІэщ
 (ар Литинститутым щеджа псоми фІыуэ ящІэж). Тхэн ІуэхумкІэ та-
 лант уиІэу укыигъэгугъэмэ, дэнэ ущеджауи ирехъу (зи гугъу сщІыр
 еджапІэ нэхъыщхъэхэрщ), сыт хуэдэ ІэщІагъи уреІэ, Литинститутым
 ущІэтІысхъэну, ущеджэну ухуеймэ, япэ курсым кыщыщІэбдзэжын
 хуейт. СулытІан Литинститутым щыщІэтІысхъам, шэч хэмылбу, а
 хабзэм щыгъуазэти, экзамен итри, япэ курсым хагъэтІысхъащ. Арати,
 еджэн щІидзэри махуэ тІощІ-мазэ нэхъыбэ дэмыкІауэ, зы пщы-
 хъэшхъэ гуэрым кызыІуэтылІащ: ди институтым и директор Иван
 Николаевич (Иван Николаевич Серегиныр икъукІэ цІыху зэтетт,
 цІыху ткІийт, псори фІэлІыкІыу) деж ськІуэнущ, жиІэри. «Сыт
 щхъэкІэ?» – щыжысІэм: – «Сэ Налшык пединститутым и япэ курси-
 тІыр кыщызухащ, ди институтым и ещанэ курсым сыхигъэтІыс-
 хъэну сельэІунущ, – жиІащ. И фІэщрэ гушыІэрэ кызыгурымыІуэу,
 игъащІэкІэ мыхъун Іуэхуу мыбы кыыхиІуар сыт жыхуэсІэу, губ-
 гъэн хэлбу сеплъащ СулытІан. АрщхъэкІэ, кызыэрызгуригъэІуамкІэ,
 хуабжбу игурэ и щхъэрэ зэтелбу, и фІэщт. «ХъункІэ Іэмал
 зимыІэщ, сыт а мыхъунум щхъэкІэ директорым деж укІуэу делафэ
 зыщІребгъэпльынуур?» – жесІащ, СулытІан кърихъэжъа Іуэхум
 зыри кызыэрымкІынуур, псом хуэмыдэу, мо щІалэ Іущым апхуэ-
 дэ къемызэгъ, «мыхъумыщІагъэ» и щхъэм къыхъэну си фІэщ мыхъуу.
 АрщхъэкІэ дэнэт!.. КІуащ директорым деж. ЗэрыкІуам нэхъ-
 рэ нэхъ псынщІэжуи кыгъэээжащ; губгъэн, емыкІу кыыхуищІри
 кыщІигъэкІыжащ. Сытми, абы иужькІэ зы тхэмахуэ хуэдэкІэ
 СулытІан апхуэдэ псалъэмакъ лъэпкъ хэтыжакъым. Ауэ, аргуэру «ди-
 ректорым деж ськІуэнущ», жиІэри СулытІану плъагъум кыыхэхъы-
 жъэжащ. «УмыщІэ апхуэдэу, къэбгъэгубжбынщ, емыкІущ...» – Іэджэ
 жесІащ, сельэІуащ. АрщхъэкІэ дэнэт, щІезгъэгъуэжыну Іэмал хуэз-
 гъуэтакъым. ЕтІуанэ махуэ гуэрым кІуащ. КъэкІуэжащ, щІэкІуам
 аргуэру зыри кымыкІауэ... Ауэ СулытІаныр япэм хуэдэу къепэзэ-
 зэхтэкъым. Уеблэмэ, кызыэщІэбла-кызыэщІэблауэ щытт. «Дауэ зэ-
 рыхъуар?» – щыжесІэм, «Япэрауэ, сызэрыщІыхъэу, иджыри щхъэ
 укъэкІуа, сыт узыхуейр?» – жиІэри, а уэ пщІэр ткІийуэ кызыэпльащ.
 Аргуэру ськыщІэкІуар мыращ щыжесІэм, нэхъ пхъашэжу кы-
 зэпльыщ-кызыэпльри, моуэ хэпщІыкІ къудейуэ кышыгуфІыкІ хуэдэу
 къэхъури щІилъэфыжащ, итІанэ уи цІэр сыт жиІэри кызыэупщІащ.
 Арати, дахэ дыдэу си цІэмкІэ кызыэджэри, апхуэдэ ткІиягъи хэмы-
 лъыжу, Іэдэбу кызыэупщІащ: «Сынопльри, ущІалэ делэкъым, дэнэ
 апхуэдиз ерыщагъ кызыдипхар?» – жиІэри. Си жэуапми пэмыплъэу,
 ярэби, мы Иван Николаевич игу кысщІэгъуа хуэдэщ жызыгъэІэу,
 «Сэ зыми иджыри къэс яхуэзмыщІа сщІэну сыхуиткъым, армыхъумэ

сыбдэIэпыкьунт. Уи жагьуэ умыщI, ди институтыр инкьым, псом ящхэраци, фIыуэ еджэ, сэ гульытэншэ усщIынкьым, мы мыхьуну Iуэхур кьэгьанэ, нэгьуэщI IуэхукIэ укьакIуэмэ сыбдэIэпыкьунщ», – зыри кьысхуимыщIами, дахэ кьызжиIэри сыкьыщIигьэкIыжащ», – и зекIуэм кьрикIуар СулытIан кьысхуиIуэтэжащ. Абдежми щихуакьым СулытIан и зекIуэр. Зэман дигьэкIри, ещанэуи кIуащ. КьыжриIар мыращ: «Уэ пхуэдэу езыгьэлей иджыри кьэс срихьэлIакьым, апхуэдэу ущыетакIэ, сеплынщ уэ пхузэфIэкIыным», – ткIийуэ жиIэри кIэщIу пиупщIащ: «Уэ бгырыс щIалэр дахэкIэ уувыIэнукуьым, пIалгьуэ махуищIу узот, а махуищIым и кIуэцIкIэ а укьыздикIа институтым щумьджауэ, ильэситIым кьриубыдэу ди деж спецкурсу щаджа псори, зачэти экзамени, фIырэ фIы дьдэкIэ тьи, мис итIанэ кьакIуэ, армыхьумэ...» – жиIэри, гуапагьэ лгьэпкь и нэгум имылгьу, сыкьыщIигьэкIыжащ». Си щхьэфэцым зиIэтащ – предмет гугьу защIэу, япэм зэи имьджауэ, пщIым щIигьу апхуэдэ зэман кIэщIкIэ а сэ сщIэ егьэджакIуэхэм ептын жыхуэпIэр дзыхьщIыгьуэджэм кьыщымынэу шынагьуэ. Ауэ ар СулытIан хузэфIэкIауэ щытащ. Си фIэщ хьункьым (си закьуэкьым ар зыгьэщIэгьуар, ди институтым а зэманым щеджа псоми телгьыджэ ящыхьуат) абы фIэкIа ар зыхуээфIэкIын щыIауэ. Арати, зэи апхуэдэу Литинститутым кьыщымыхьуауэ, директорым и приказкIэ Кьущхьэ СулытIан езанэ курсым кьыщIащри, ещанэ курсым хагьэтIысхьащ... Ильэсищ дэкIри, Литературнэ институтыр ехьулIэныгьэкIэ кьриухри кьэкIуэжауэ щытащ. СулытIан и ерыщагьым теухуа мы хьыбарым щIызгьужынуур мыращ. Сэ си нэгу щIэкIащ кьыхуагьэува а махуищIым кьриубыдэу а щIалэ кьэмылэнджэжыр (мы псалгьэр СулытIан хуэфэщэпст) зэреджа щIыкIэр. Суткэм и кIуэцIкIэ сыхьэт зыплIытху нэхьыбэ и напIэр зэтрилгьыакьым. Жэци махуи жыхуаIэм хуэдэу тхылгьым кIэрысащ. Дапхуэдэу зэреджэр жьпIэмэ, студент зытхух щыпсэу пэшым щIэсу, цIыху зэблэкIыпIэу, кьыщIыхьэмрэ щIэкIыжымрэ зэпымыуэ... Ауэ, нобэр кьыздэсым згьэщIагьуэу сигу имыхужыраци, СулытIан тхыль щеджэм е зыгуэрым и фIэщу яужь щитым и деж, дунейм цIыху тетми-темытми, псалгьэми-мыпсалгьэми – зыри, зыри зэхихьыртэкьым, и тхэкIумэм иригьэхьэртэкьым, езыр зэджем теплгьэкьукIыу зэхихи илгьагьуи щыIэтэкьым. Куэдрэ си нэгу кьыщIохьэж: СулытIан хьэмбыIу цIыкIуу гьуэлгьыпIэм е шэнтгьейм итIысхьэнти, кьэмыхьейуэ сыхьэт бжыгьэкIэ щысынт. ЩIалэм и гурыхуагьэр, езым иIа талантыр абы хэллгьэхьэмэ, апхуэдэу ехьэжьауэ кьыфхуезгьэкIуэкI хьыбарым – СулытIан и ерыщагьым кьрикIуам – телгьыджэу зыри хэлгьу кьыщIэкIынтэкьым.

Литературнэ институтыр Кьущхьэм кьыщиухар 1954 гьэращ. Кьэбэрдей-Балькьэрым икIауэ ди адыгэ щIалэхэм ящыцу СулытIанщ япэ дьдэу а институтыр кьэзыухар.

Нобэ хуэдэу си нэгу щIэтщ СулытIан Литинститутыр кьыщиухам кьрата дипломыр щыпхигьэкIа махуэр, 1954 гьэм и май мазэр.

... Студентхэм я дипломхэр щыпхагьэкI пщыхьэщхьэм япэ

утыку к̄рашахэм ящышт СулытІан. Абы к̄рихьэлІат студентхэри, егьэджакІуэхэри, тхакІуэшхуэ зыбжани. Зашитэм к̄экІуат СулытІан зыхэта творческэ семинарым и унафэщІ Паустовский Константин. Паустовскэр тхакІуэ нэхь цІэрыІуэхэм ящышт. Абы и прозэр дыщэ налк̄ьуту хыхьащ ди зэманым и урыс литературэм.

Дипломыр пхигьэкІын папщІэ СулытІан комиссэм и пащхьэм ирилъхьат урысыбзэкІэ итха «ШагьдиитІыр», «Механикыр», нэгьуэщІ рассказ зытІуши. Ахэр урысыбзэкІэ итхауэ щыта пэтми, подстрочник пэлъытэу игьэлъэгьуат СулытІан.

Зэрыхабзэу, дипломым хэлплъэн зэрыщІадзэу, псалъэ иратащ СулытІан. Ар гьэхуауэ, гурыІуэгьуэу, кІыхьыщи зримыгьэщІу, тепсэлъыхьащ и тхыгьэхэм зэрелэжьа щІыкІэм, абы ехьэлІауэ иІа мурадхэм, гупсысэхэм.

Абы и ужькІэ к̄эпсэлъащ Паустовскэр. Нэгьуджэшхуэ зыІуль лъыжь гьур цІыкІум и макъым зримыгьэлэту, Іэдэбу, сэ кызыэрысхуэгубызыгьыжымкІэ, кІэщІу жиІар мыращ: «К̄ьущхьэ СулытІан си семинарым зэрыхэтар иужьрей зы илъэс зак̄уэращ. А зэман мащІэм к̄риубыдэу абы и творчествэм нэсу сыхэгьуэзэну Іэмал сиІакъым. Ауэ сэ гу лъыстащ а щІалэм гупсысэ жан зэриІэм, ди семинарыр зытепсэлъыхь тхыгьэхэм яфІри, я дагьуэри тэмэму зэпк̄рихьу, тхыгьэм пк̄рыль щэхухэр к̄ихутэфу, персонажхэм я образхэр налъэ-налъэу сэтэй к̄ищІыфу зэрыщытам. КІэщІу жыпІэмэ, зэрытхэфынум и нэцэнэ хэлъщ. Сэ шэч кытесхьэрк̄ыым абы ди деж щІэныгьэфІ зэрышигьуэтым. Сэ К̄ьэбэрдейри абы щыпсэу лъэпк̄ри си нэІуасэк̄ыым. Абы кыыхэкІкІэ сыхуейт К̄ьэбэрдейр, адыгэ лъэпк̄ыр нэгьэсауэ дэзыгьэцІыхун тхыгьэхэр ди гьэсэн щІалэм и к̄алэмыпэм кыщІэкІыну, абыхэм я дунейм, я гьащІэм теухуауэ тхыль кушщІафІэ куэд итхыну дехьуэхьунщ».

Литературнэ институтыр к̄иухьу ди республикэм к̄ыгьээзжа нэужь, япэу К̄ьущхьэр щылэжьар «Советская молодёжь» газетыращ, пропагандэмкІэ к̄удамэм и унафэщІу. Зи ныбжьыр илъэс шэщІ иримык̄уа щІалэм а зэман кІэщІым – илъэс зы-тІум к̄риубыдэу – зык̄-игьэлъэгьуащ зэфІэкІышхуэ зиІэ лэжьакІуэ, кызызэгьэпэщакІуэ гьуэ-зэджэу, сыт хуэдэ Іуэхуми фІы дыдэу хэзыщІыкІ, сыт щыгьуи заухагьэм и тельхьэу щыт унафэщІ Іээу, ІэкІуэлъакІуэу.

СулытІан псэуэ 1953 гьэм кыдэкІащ абы и япэ рассказхэу «Механик», «ШагьдиитІ», «Пшагьуэ», «ЩІакІуэ щІагьым» жыхуиІэхэр зыхыхьа сборникыр. «ШагьдиитІыр» тхыль щхьэхуэу К̄ьэбэрдей-Бальк̄ьэр тхыль тедзапІэм кыщыдэкІащ. К̄ымыдэкІэ, «Іуащхьэмахуэ» журналым тетащ абы итха «Фаризэт», «Анэ» рассказхэр. ПьеситІи итхат К̄ьущхьэм. «Хьэ бзаджэ тІысыпІэншэщ», «Гьуэгущхьэм тетхэр» жыхуиІэхэр. «Хьэ бзаджэ тІысыпІэншэщ» пьесэр ЩоджэнцІыкІу Алий и цІэр зезыхьэ к̄эрал драмтеатрым шагьэлъэгьуащ. ТхакІуэр дунейм ехыжа нэужь, 1961 гьэм, урысыбзэкІэ кыдэкІащ «Родня» повестыр.

Иужь дыдэу СулыгІан итхауэ езыр псэууэ дунейм кыитехьар «Светильник жизни» тхыль цыкІурщ – брошюрэщ. Ар кыыщы-дэкіар 1960 гьэрщ. Абы иужькІэ тхакІуэр зэрыпсэужар ильэс ири-мыкьущ.

ТхакІуэм и гьащІэм, и творчествэм теухуауэ жытІа псалъэм иджыри Іэджэ кыпышщэ хьунут. Ар зыцІыху, и творчествэм шыгьуазэ тхакІуэхэми Кьущхьэ СулыгІан и гьащІэм, и тхыгьэхэм кыыхэхыпхьэ дерсхэм теухуауэ дяпэкі псалъэ гуапэ зэрыжаІэнуми, куэдрэ куэдрэ фІыкІэ ягу кыызэрагьэкіжынуми шэч хэлькьым. Ауэ кІэщІу жытІэ-нур мыращ: ильэс тІощІрэ пщІырэ япэкіэ ди лъэпкьым, ди культу-рэм, литературэм цІыхушхуэ, цІыху Іэээ, цІыху щхьэпэ фІэкІуэдащ. Ильэс щэщІрэ зырэ фІэкіа кымыгьэщІауэ дунейм ехыжа Кьущхьэ СулыгІан а гьащІэ кІэщІым кьриубыдэу хузэфІэкіам уепльыжмэ, Хэ-кум, лъэпкьым, ди культурэм, литературэм папщІэ абы нэхьыбэж, нэхьыфІыж, тельыджэ куэд хузэфІэкіынут. Гуауэщ апхуэдэ цІыхухэр зэрыгьащІэ кІэщІыр, ауэ щІэпсэуа лъэпкьыр дунейм тетыхукІэ ахэр уахьтыншэщ.

ШЭВЛОКЪУЭ Пётр
1994

КЪУЩХЬЭ Султ'ан

ЩАКІУЭ ЩАГЪЫМ

Рассказ

Мы гъэм къэзуха школымрэ иджы сызыщылажъэ, сызыщальхуа колхозымрэ теухуауэ газетым статья езгъэхуэ щыта ф'лэк'а, рассказ е нэгъуэщ'и художественнэ произведенэ стхыну зэик'и ружкэ къэсщтакъым. Ауэ нобэ си Іэр къызэмыдаІуэу тхылъымп'лэмк'а мэІэбэр... Си гум желэр псори къэсІуэтэн хуейуэ.

Зи жьак'агъуэ п'ащ'Іэмк'а лермонтовскэ шэрджэсыр гум къэзыгъэк'ыж Мудар, Линэ, сэ Къуратышхуэ дык'ык'ыжырт. Іэнкуну сыщытт, зыри жызмыІэу тхъэрык'уэф тхъэмпэ хуэлам хуэдэу Мудар л'ыжыым щхъэрыгъ упщ'Іэ пыІэ хужьым си нэр тедияуэ сепл'ырт. Япэми, Линэ зыхэт гуп сыхэхуамэ, Іэнкун сык'эхъурт, иджы... зыгу дису гъуэгу дытетти, си гурыл'гыр мыхъуу, гушыІэ зыхэлъ псалъэ Іэф'и, псалъэ губзыгъэ жыс'Іэн хуейт, ауэ... схузэф'Іэк'ыртэкъым.

Мудар зыгуэр жыт'Іэным ежъуэ, пасэрей уэрэдыжыым и мак'амэр к'ришырт. Ауэрэ зэманыр к'Іуэрт, дэрик'и дыдымауэ дыщысти, Мудар дык'ыгъэпсэлъэну мурад ищ'Іащ:

– Эх, фи п'лэм ситатэмэ, къуалэбзу псори къызыщ'ІэдэІун уэрэд к'ыхэздзэнт. Иджырей щ'Іалэгъуалэм ф'Іуэу уэрэд жиІэф'ырк'ыым, щ'Іэныгъэм зритащ, – къыщ'Іидзащ абы.

Мудар и псалъэхэм ак'ылылэгъуэ сытемыхъуэу, фестивалыр игу къэзгъэк'ыжащ. Дызэдэуащ ик'и сэ сытек'Іуауэ къысф'Іэщ'Іырт. Ауэ щ'ІыІэ-щ'ІыІэу къыпыгуф'Іык'и Линэ сыщыІупл'эк'Іэ л'ыжыыр арэзы зэрымыхъуар, и ф'Іэщ зэрысхуэмыщ'Іар къызгурыІуэжырт.

Дык'ызырережьэрэ сыхъэтит'и дэк'Іагъэнт. Къуажэм дынэсыжыным куэд иІэжу уэс зытель к'урш щыгухэмк'а къык'уэк'Іри, дыгъэ к'ухъэп'Іэ лъэнык'уэмк'а пшэ гуэрэнхэр къызэрык'уэхащ. К'Іуэ пэтми нэхъ гъунэгъу хъуэрэ, абыхэм к'уршхэр щ'Іауфащ, мыгувэуи ди щхъэщыгум к'иуващ. Гъуэгум сабэ къыщыхъеящ. Бгы нэк'Іум мэкъу Іэнэ ил'хэм щыщ Іэпл'Іэ жьым ипхъуатэри уэгум ирихъащ. Хы тольк'уным хуэдэу удз щхъуант'Іэхэри жьым зэрихуэрт. Жьы бзаджэм гущ'Іэгъу къахуищ'Іыну ел'эІу щ'Іык'Іэу, удз гъэгъахэм загъэщхъащ.

– Уэшхыф'и къешхынущ, дызыхуей дыдэщ, – жиІэщ Мудари, къыбгъэдэлъ щ'Іак'Іуэм нэбгъузк'Іэ хуепл'эк'Іащ.

– Сэбэпынагъ иІэк'ыым, – жэуап ездзыжащ, – гъавэр къехъэл'Іэжын хуейщ.

Мудар губжъа-губжъауэ къызэпл'тащ:

– Уэ иджыри умэк'умэшыщ'Іэ ныбжыыщ'Іэщ. Ди щ'Іып'Іэм гъавэр Іухыжыным щыщ'Іадзэnum, нэхъ мащ'Іэ дыдэу къапщтэмэ, махуипщ'І хуэдиз иІэжщ. Уэшх зыкъом щ'Іауэ къешхак'ыым. Нартыхум, к'Іэрт'Іофым, сэхураным уэшх хуэмейуэ жып'Іэн? А къэк'Іыгъэхэм папщ'Іэ уэшхыр и зэман дыдэщ. Уэлбанэм иужьк'Іэ гъавэри к'рырахъэл'Іэж, нартыхуми зрыреужь, – жиІащ абы. – Иджы уэшхым сэбэпынагъыу иІэм теухуауэ таурыхъыжь гуэрым къыщ'ІэдэІу.

Щыху ІэпщІэлъапщІэхэм шитІ зыщІэщІа дыщэ фитон пащтыхьым яригъэщІат. Абы налкъуту, налмэсу, мывэ лъапІэхэу хэлъхэм бжыгъэ яІэтэкъым. Пащтыхьым лЫ Іуц гуэр къреджэри йоупщІыр:

– Мы фитоныр дапхуэдиз и уасэн?

Къызэпиплъыхьщ-нызэпиплъыхьри, лЫ Іущым жэуап къитащ:

– И уасэнур майм и кІэ уэшхщ.

– Абы майм и кІэм жиІащ, иджы ионыр еухыр, – дыщІызгъуащ сэ.

– Умыныкъуакъуэу пхуэшэчынукъым уэ, – кыжиІащ Линэ. А макъым щІэтт губжьи, жызмыІэн зэрыжыслар къызгуригъэІуэжащ.

Уэшхым къыщІимыздатэмэ, дэ аргуэру нэгъуэщІ ІуэхугъуэщІэм теухуауэ дызэныкъуэкъуну къыщІэкІынут. Мудар щІакІуэр къытхуи-гъэкІуатэри, езым плащ удзыфэ зыщитІэгъащ.

Уэшх ткІуэпсхэр кІуэ пэтми нэхъ хуабжь, пІащэ хьурт. Гъуэгум фЫцІафэ къыщІэлъэдат, удзхэр нэхъ хьэлъэ къэхъуат. Уафэгъуагъуэ макъыр аузым апхуэдизкІэ ину къыдэІукІырти, тпэгъунэгъуу къуршхэм къыщагъауэ хуэдэт. Ди щыгъынхэр псыф хъуным щІагъуэ иІэжтэкъым, ауэ Лини сэри щІакІуэр къатщтэртэкъым.

Уэшхым зэуэ нэхъ хуабжьыж зыкъищІащ. Ар щыслъагъум щІа-кІуэм сепхъуащ, зэкІуэцІысхри Линэ тезубгъуащ. Уэшхым и Іэуэ-лъауэ макъым къыхэлукІыу зэхэсхаш Іуэхутхьэбзэм папщІэ абы фЫщІэ къысхуищІу. Сэри щІакІуэ кІапэмкІэ мащІэу зыщІэзуфащ. Жьы хуабжь зыщІэт уэшхыр зэпыуртэкъым, къуршхэм къежэх псы-хьэлыгъуэхэр ину Іэуэлъауэу къуэм дэлъадэрт. Сэ япэкІэ сыплъэрт, ауэ пшэ фЫцІэрэ бгы нэкІум щхьэц псыфу тельэщІа удз щхъуантІэхэмрэ фІэкІа зыри слъагъуртэкъым.

Абы хэту Линэ къэтэджщ, щІакІуэр иІэтщ, ар ишэщІыжри етІысэхыжащ. Линэ сригъусэу щІакІуэ щІагъым сыкъыщІэхутащ. Иджы зы щІыпІэм деж нэху къызыпхидзу арт. Линэ и щхьэмрэ и плІэмрэ пшагъуэм къыхэщым хуэдэу слъагъурт. Уэшх ткІуэпсхэр шабэ-шабэу щІакІуэм къытешхэрти, а макъым гурылбыфІ къишэт.

– Линэ, – седжащ.

Зыри жиІакъым.

– Линэ! – жыслаш аргуэру.

– Сыт? – гупсысэ куум къыхаша щІыкІэу, ар хуэм дыдэу къэпсэ-лъащ.

– Уэрэд жыІэ! – къыхэдзэ «НэфІыцІэр» е «МуІәед».

– Сыт уэ жыпІэ щІэмыхьур? Уэ макъыфІ уиИ, – жиІащ Линэ. МакъыфІ сиІэу жалэу япэ дыдэу зэхэсхыу арт, зыхуэсхьынур сщІэр-къым.

– Налшык щекІуэкІа фестивалым ягъэкІуар сэракъым, уэращ, – жэуап естащ.

– СыщыІакІэ сышыІащ, ауэ дапхуэдиз гукъеуэ сиІэу сыкъэкІуэжа. МахуитІкІэ уэлбанэр зэпыуакъым, уэрамым укъыдыхьэ хьуртэкъым. Иджырей празникым, а зэманым хуэдэу, дунейр уэлбанэу щытыну пІэрэ?

– Празникым иджыри махуипІ іІэжщ, уэшхыр апщІондэху увыІэжынщ, – жыслаш.

Къэбэрдейр езым фIэфIу Россием зэрыгухьэрэ илъэс 400 щрикъум и щIыхькIэ ди республикэм и столицэм щекIуэкIыну махуэш-хуэм хэтыну Лини зэрагъакIуэм сригуфIэрт, ауэ а махуэхэм ар зэрызмы-лъагъунур, абы сызэрыримыгъусэнур си гум къехьэлъэкIырт.

Ди псалъемакъыр зэрызэпыухэу, Линэ хуэму, макъ къабзэкIэ «МуIэед» къыхидзащ. Апхуэдэу уэрэд жызыIэфыну лъагъуныгъэ зигу лъэлэса хьыджэбзырщ. Уэрэдым хэтщ «Ди бжэIупэм банэ Iулькыым, уэ зэ къакIуи, къызэпсалъэ» жыхуиIэ псалъэхэр. А уэрэдыр сэ къысхуэгъэзауэ, Линэ и гурыщIэхэр къызэрызгурымыIуэм къыхэкIыу зыкъыс-хуигъэгусэу къысфIэщIащ.

Уэрэдыр иухащ. Зэрыхуар сымыщIэу япэкIэ сещIащ, зызгъэщ-хъри хьыджэбзым и гум и къеуэ макъыр гъунэгъу дыдэу зэхэсхаш. Ар щыбауэкIэ си нэкIур къэплъырт. Линэ си дежкIэ къещIэу гу лъыстащ.

А зэман дыдэм, кIыфIым дыхэт пэтми, ар зэйкI хуэмыдэу IупщIу къэслъэгъуащ; и нэкIукIэ къамылыфэт, и набдзэ ижъым ищхьэлъуэкIэ дыркъуэ мащIэ телъг, и Iупэр балий хъуам хуэдэу плъыжыг, щхьэц фIыщIэт. Линэ и Iэхэр субыдащ. ЩIакIуэр зэлусхыу фIыуэ хьэуа жьэдэсшэу, къурш аузхэм джэрпэджэжу гуфIэгъуэ макъ къыщыIужын хуэдэу, «-Э-г-ге-й» жысIэу ськIиину сигу къэкIырт. Ауэ, Линэ мащIэу си Iэр икъузати, зызгъэхъеякъым.

– Сьт нэгъуэщI фермэм умыкIуэу дыдейм укыщIэкIуэр, ди фермэм нэхърэ нэхьыфI колхозым щыIэщ? – къызэуощIащ ар.

– Хэплъыхь сымыщIу ськьэкIуащ, – естыжащ жэуап, нэгъуэщI псалъэхэр си Iупэ къэса пэтми.

– Сэ етIуанэ фермэм сагъэкIуэну я мурадщ. Налшык ськъызэрикIыжу абы сьунэтIынущ, – жиIэщ Лини къэнэщхъеящ.

– Арэзы утемыхъуэ, – сьплэщIэу скъузащ абы и Iэр.

– Сеплъынщ, сьмыкIуэнкIи хъунщ.

Уэшхым и макъым гъуэгу къэтIэтIам ирикIуэ выхэм я лъакъуэр зэрауощIымрэ гу шэрхъхэм къапыж псым и Iэуэлъауэ макъымрэ къыхэкIуырт. Iур хэпщIыкI къудейуэ хьейуэ арт.

АдэкIэ тхуэмышэщ щIакIуэр зытеддзащ, итIанэ ди вакъэхэр лъытхри гум дыкъельащ. ЯпэщIыкIэ щIалэ цIыкIухэм хуэдэу псым лъакъуэкIэ дыхэуэрэ, гъуэгум дытету дежьащ, иужькIэ удзыпщIэм дыхэлъадэри дыдыхьэшхыурэ удзыпсыр зэдутхыу, удз гъэгъа къытчу щIэддзащ.

Мудар къыдэплъри, и щхьэр игъэсысащ. Уэшхыр нэхъ хуабжьыж хьурт, ауэ гум дитIысхьэжыну дыплэщIэртэкъым. Линэ и нэгу нурыр къызыщIыхым сиплъэурэ, сегупсысырт: «СьткIэ абы фIыуэ ськьилъагъун? – жысIэу. – Школым сыщыщIэсым си ныбжьэгъухэр «КъарэкIэ» къызэдэжэу щытащ, си щхьэцыр пыжьей чьцэм ещхьщ, дэIуэгъуейщ, зэхэзэрыхьащ. Си пэр къызэрыгуэкIщ, дэтхэнэ зы бгырысым ейм хуэдэщ: пэкъурш кIыхьщ».

Гъуэгунэ псор мыпхуэдэу псым сыхэуэрэ, Линэ сеплъу скIунт, ауэ жъым зихуэжри ди гупэмкIэ къеуэу, ткIуэпс плэщэхэр къыттрикIутэу щIидзащ. Гум дылъэщIыхьэжри дитIысхьащ. Линэ бэлътокукIэ сакъыу си напэр илъэщIащ. Абы и Iэр апхуэдэу гуапэу зэйкI къызэлусатэкъым, хьыджэбз гумащIагъэр зищIысыр сэ а дакъыкъэрщ къыщысщIар.

Уэшхыр нэхь хуабжьыж щыхьум, дэ щІакІуэр зытедубгьуэжащ.

– Сыт уэ еджакІуэ ущІэмыкІуэр? Налшык университет кьыщызэІуахаш, абы мэкьумэшхозяйственнэ факультет иІэщ. А Іуэхугьуэм зептыну уи мурадати, – кьызэупщІащ Линэ.

– Директорымрэ си адэмрэ япэщІыкІэ сылэжьэну чэнджэщэгьу кьысхуэхьуаш. Абы кьыдэкІуэуи фермэм сыщылэжьэну сфІэфІщ. Кьушхьэхьур фІыуэ солбагьу.

Фермэм сыкІуэн хуей щІэхьуар тэмэм дыдэу жысІакьым. Ар кьызыхэкІар фермэм дыдэІэпыкьуну, боевой листокхэр кьыщызэдгьэкІыу, газетхэм дыкьыщеджэу, концертхэр щытту, шкІэхэм дакІэлыплъу, Линэ куэдрэ сыІушІэу зэрыщытарщ. Линэ жэмыш нэхьыфІ дыдэт, фермэм кьыщызэдкІ блын газетым и редакторт, гьуээзджэу уэрэд жиІэрт. Ар ди классым щІэкІыу нэгьабэ фермэм кІуауэ арт: и анэм дэІэпыкьун хуейт. Ар щыпсэур тпэжыжьэтэкьым. Абы кьыхэкІыу киноми школми зэгьусэу куэдрэ дыкІуэрт. Мис иджы Линэ праздниким макІуэр, – сэ выпускной вечерым.

– Сэри епщІанэ классыр кьээухьу заочнэу институтым сыщІэтІысхьэну си мурадщ. Уэрзей Риммэ жэмышу лажьэурэ заочнэу еджэн хузэфІокІыр, – жиІащ Линэ, хэгупсысыхьурэ.

– Гугьу уехьынщ.

– Дауэ хьуми, плъагьункьэ, Іэмал имыІэу сыщІэтІысхьэнщ.

Абы и ужькІэ куэдрэ дызэпсалъащ, гур кьыщыгуыІари кьэтщІакьым. ЩІакІуэм дыкьыщІэплъащ, ауэ дунейр кІыфІти, зыри кьэтлэгьуакьым. Мудар гум исыжтэкьым, ар гьуэгум льыхьуэну ежбат. Ауэ мыгувэу абы и лъэ макь зэхэтхаш. КІыфІым хэту ар гьуэгу щылъыхьуэм, сэ щІакІуэ степхьуауэ гум сызэрисар кьыщысщІэжым сыкьэукІытащ.

– Сэ япэ сиувэнщ, – жысІэри сыкьэтэджащ.

– Уэлбанэр пщэдджыжь пщІондэ зэпынукьым, мыбдеж нэху щыдгьэщынщ, – кьытащ жэуап Мудар.

Гьуэгум дьтекІри, выхэр щІэтІыкІащ. Тпэмыжыжьэу кьуэкІийм псыр щыгьуахьуэрт, бгы джабэм кьежэх псыхьэлыгьуэхэр абы и макьым щІэжыуэрт. Гум хуит-хуиту дитІысхьэри, щІакІуэр зытедубгьуэжащ. Линэ зигьэхьеящ. Хьыджэбзыр Іэхуитлэхуиту зэрымытІысам гу лыстэри, Линэ и щхьэр си дамащхьэм кьытезгьэщІащ. Ар кьыхэщтыкІащ, итІанэ дзыхь кьысхуищІу зыкьыстригьащІэри зиушхужащ. Сэ зызгьэхьейртэкьым, абы зэран сыхуэмыхьуну сыхэтт. Ауэ Линэ куэдрэ жеякьым.

Нэхушым дыкьэушащ. Ди гум Балъкь лъэныкьуэмкІэ иунэтІащ. Шоссер жыжьэжтэкьым. Уафэр кьабзэ дыдэт. Дыгьэр кьыщІэкІыным зыкьом иІэжт. Уафэ кьащхьуэр хуэмурэ нэхь хужьыфэ хьурт, вагьуэхэр кІуасэхэрт. ЗызытхьэщІа кьуршхэмрэ удзхэмрэ уэлбанэ жэщым иужькІэ хуиту загьэпсэхурт. Дунейм махуэ бзыгьэм ІушІэну зыхуи-гьэхьэзырырт.

Жэмыхъуэжьрэ нартхэмрэ

Жэмыхъуэжь гуащлэшхуэ хэлът, пэльэщ цылэтэкъым. Бгыкыу плащэр иубыдмэ, унэ зэтричыфьрт, нартхэ ядежьэмэ, нартхэ зы тхьэмахуэм яклур езым зы махуэм иклурт.

– Жэмыхъуэжь дылэщлэклүэдэжынущ, бзаджагъэ дыхуевгъаклуи, дывгъэгъэклүэд, – жари, нартхэ зэгурыуащ.

– Гъуд къалэ ткъутэнущи, ныддежьэ, – хуалуэхуащ Жэмыхъуэжь.

– Сывдежьэнт, си Іэщым къыпэрызнэн силатэмэ, – къажрилащ Жэмыхъуэжь. – Іэщым къыпэрызнэн щлалэ къысхуэвгъаклуэ.

Зы щлалэ ягъэклүащ.

– Си Іэщыр бжьи, зы хэщлауэ сыкъребгъэхьэллэжмэ, узуклынщ, – къыжрилащ щлалэм.

Іэщым хэлпъэри, хуэбжакъым щлалэм. Щыхуэмыбжым, кърихужьэжаш.

Нэгъуэщл зы щлали ягъэклүащ. Здэклүэм Тхьэгъэлэдж и мэш хьэсэм хыхъэри, хьэсэм хэтыху гуващ щлалэр.

– Щхьэ зыбгъэгува? – къеупщлащ Жэмыхъуэжь.

– Тхьэгъэлэдж и мэшыщхьэр сыбжурэ сыгуващ, – жилащ щлалэм.

– Убжа-тіэ?

– Сыбжаш. Сыбжри зы мэшыщхьэ хэщлауэ цысхутэм, сылбыхъуэурэ си лъэрыгъым дэнауэ къэзгъуэтыжаш.

– Си Іэщри пхуэбжынущ уэ, – жери щлалэр и Іэщым къыпэри-нащ.

Нартхэ ядежьауэ гъуэгу здытетым, жэщ къатехъуащ.

Нартхэр епсыхаш, шым уанэ трахри, шым я пэр цапхыкл защлащ.

– Шым я пэр щхьэ пыфпхыклрэ? – еупщлащ Жэмыхъуэжь нартхэм.

– Ныжэбэ зиш цыщыр зеклүэ здэтшэнукъым, Гъуд къалэ дэлъ фыгъуэми хэклыжаш.

Ар и флэщ хъури, Жэмыхъуэжь и шым и пэр щикъузыклащ:

– Ущыщынщи, фыгъуэм сыхэбгъэклыжынщ, – жери.

Жбы щимыгъуэтыжым, Жэмыхъуэжь и шыр зэгуэудащ.

Нэху щыри, нартхэр шэсыжаш.

– Щлэщхъу къысщыщлащ, – яжрилащ Жэмыхъуэжь нартхэм. – Си шыр зэгуэудащ.

– Уи шыр зэгуэудамэ, Гъуд къалэ дэлъ фыгъуэм ухэклыжаш, – жари, нартхэр ежьэжаш, Жэмыхъуэжь гъуэгум къытранэри. «Хьэ къежэнщи, гъуэгум трашхыхынщ» – арат нартхэр зэщэр.

– Ущыпсэум сэ сызепхъаш, иджы сэ узесхьэнщ, – жилащ Жэмыхъуэжь, и шыр и дамахъэм трильхъэри, нартхэ якллэжьэжаш, ядэхри, къалэм япэ дыхъаш, фыгъуэу дэлъыр къыдихри къежьэжауэ нартхэ къалушлащ.

– Нэвгъээжэ, Гъуд къалэ къыдэзна цылэкъым, – къажрилащ нартхэ.

– Дыздэгъэгуашэ, – щыжралэм, Жэмыхъуэжь идакъым:

– Си шым и уасэ къыдэсхакъым Гъуд къалэ, – жери.

Нарт Цэуапціэ

Нарт Цэуапціэ кышагъащіэт. Лэгъунэм ихъэжмэ, нысасціэм и щхъэщыгум Іэлъын тригъэсырти, шабзэкІэ къриудыхырт. Къриудыхырти:

– Сэр нэхъ лыфі шыІэ! – жиІэурэ и пащІэкІэ пиуэнтыкырт.

Нысасціэм сыт ищІэнт: унэм кыихагъащіэт, цауэм пэрыуэфыртэкъым.

Нысасціэр Іей хъууэ хуежъащ. Гуащэмрэ тхъэмадэмрэ гу лъатащ я унэ кыихагъащІэ нысэр Іей зэрыхъум.

– Ди нысэм игу къеуэр сыт: щхъэ нэщхъей, сыт Іей щІэхъур? – жари, я нысэм ирагъэупщІащ гуащэмрэ тхъэмадэмрэ.

Нысэм къажриІащ Іей щІэхъур: шабзэ махуэ къэс щрагъапщІэкІэ, игу фы шыщІэнт?

Гуащэмрэ тхъэмадэмрэ я нысэр ягъэлуащ...

Лэгъунэм ихъэжауэ, хабзэ зэрыхуэхъуати, Цэуапціэ нысасціэм и щхъэщыгум Іэлъын тригъэсри, шабзэкІэ къриудыхащ.

– Сэр нэхъ лыфі шыІэ! – жиІащ Цэуапціэ, шабзэр зэлуидзэжри.

– ШыІэщ, – жиІащ нысасціэм, гуащэ-тхъэмадэм ягъэлуати. – Лыныкъуэс блокі ди жылэмкіэ, ар уэ нэхърэ нэхъ лыфіщ.

– Жыпіэр пэжмэ, лыныкъуэсыр спхынщи, кыпхуэсхынщ, – жери Цэуапціэ дэкіащ, лыныкъуэсым щыихъэри пэуащ. – Лэгъунэм щІэсыр кыызэщащ лыныкъуэсыр нэхъ лыфіщ жери. Уи ужь сыкыщІихъар пщІэрэ?

– СощІэ, – кыжриІащ лыныкъуэсым. – Укыспэлъэщмэ, сыпхын мурад пщІащ. Абы ухуэмыпщІащ: уэр нэхъри сэр нэхъри нэхъ лыфі шыІэщ, узрихъэлэнур пщІэнукъым. Си щхъэкІэ згъэунэхуар пхуэслуэтэжынщи, итланэ узереуаклуэщ.

Лыныкъуэсым мыпхуэдэ хъыбар къригъэдэлуащ нарт Цэуапціэ.

... «Дэ тхуэдэ дэнэ шыІэ!» – жытіэри шууищэ дызэрыгъэхъуауэ мэзым дыхъуащ, гъуэгум кытехъэр тшхын-тллын мурад тщІауэ.

Мэзым дыкыыхэплъри, выгу къэтлэгъуащ. Гублащхъэм лыжъ дэсщ, гум зы гуащэрэ зы бзылхугъэрэ исщ, гупкіэм зы гъэлъэхъу пысщ. Зы шу бгъурытщ гум, шы пщІэгъуалэ тесу.

Гур кыщыблагъэм, гуащэм и псалъэ зэхэтхаш:

– Мы мэзым шууищэ кыыхэкірэ кытпэувмэ, сыт епщІэн?

Гуащэр зэупщІыр гум бгъурыт шурат.

– Яхуэфашэр есщІэнщ, – жиІащ шум.

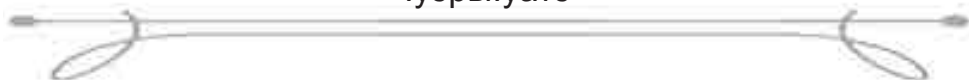
Мэзым дыкыыхэціэфтын хъэзырщ, зэдмыкунрэ дызытемыгу-шхуэнрэ шыІэкъым – дыщІалэщ, ди лъы къэплъыгъуэщ.

– Шабзэшэр яхэздзээрэ мафіэ ездзынщи, шууищэри згъэсынщ, – зэхыдох шум и псалъэр.

Дызэрыгъэщтэжри, мэзым дыкыыхэкіакъым: гури шури блэдгъэкіащ.

Гумрэ шумрэ блэкіа нэужь, «уягъэщ-сягъэщ» жытіэри, шууищэр дызэщыхъэжащ.

– Хэт и ягъэми, къагъэзэжмэ, блэдгъэкіынкъым. – Абы тедубы-дэжри тхъэмахуэ дэкілауэ, гумрэ шумрэ къагъэзэжащ, тхуэзанщІэ щыхъум, дадзыхри шур епсыхаш, выри щІатыкіащ, Гъуэмылэм етлысыллауэ, мэзым сыкыыхэкіри сабгъэдыхъащ, тхъэмыщкіафэ зы-тезгъауэри. Жыг итти, жыг щІагъым сыщІэтлысхъащ.

– Мори вгъашхэ, – жиӕащ шум, – гъуэгурыкӕуэ мэжэщӕлӕщ.

Гъуэмылэм щыщ Іыхъэ си пащхъэ къралъхъащ. Сэ сызэщэр нэгъуэщӕт: шум и шабзэр жыгым ириупсеяти, сышхэ зысщӕри, бзэпсыр избзаш.

Жыг щӕгъым сыздыщӕсым, гуащэ гуэрым и псалъэ зэхызох:

– Мы мзым шууищэ къыхэкӕрэ къытпэуvmэ, сыт епщӕфын?

Гуащэр зэупщӕыр шурат.

– Шабзэшэр яхэздзээрэ мафӕэ ездзынщи, шууищӕри згъэсынщ, – жиӕащ лӕым.

Гуащэм щӕгыгу бзылӕхугъэм мыр жиӕащ:

– Шууищэм мафӕэ ебдза нэужь зылӕ къезгъэлмэ, ар сэ къызэт.

Сакӕщӕдзӕлухъри сыкъэтэджыжаш, мзым сыхыхъэжри, си гъусэм яжеслащ:

– Бзэпсыр избзаш, къыдащӕфын щыӕкъым.

Шууищэр мзым къыхэсшаш, япэ сиувэри.

Дыкыищильагъум, лӕыр къэшэсаш, си деж къэсри къысщӕгубжьащ:

– Бзэпсыр изыбзар уэра? – жери.

Лӕыр си плӕм шабзэшэкӕ къыдзэуащ, сэ зблӕкри си гъусэхэм яыхъащ: шабзэшэкӕ яхэуэрэ мафӕэ яридзаш. Сэ зым фӕкӕла къелакъым – псори игъэсаш. Сэ бзылӕхугъэм псым сыхидзэри, мафӕэм сыкӕригъэлащ. «Мафӕэм къезгъэлыр къызэт», – жери бзылӕхугъэр шум елъзэуати, сыкыищригъэлым, абы сритауэ ноби аращ сызыбгъэдэсыр. Хуэмыза лӕыфӕщ. Псоми ефӕкӕ къэхъуакъым. «Сэ схуэдэ дэнэ щыӕ!» жумыӕ дӕпӕкӕ, уи лӕгъунэм щӕсми лей иумых.

... Лӕынкъуэсым и псалъэм едӕлуэри, нарт Щӕуапцӕэ и хъэлыр зыхинащ.

Уи мылуэху зепхуэмэ

– Нарт Мэджаджэ и хъэщӕщ уихъэ хъунукъым: хъэщӕгъэ къуехри, укыищригъэжъэжкӕ, и пшэрыхъ бӕлагъкӕ къуегъауэ, – жари Мэджаджэ щыщтэ хъуащ нартхэр.

– Хъэщӕлӕэ сызэрихъэн шырэ фащэрэ силатэмэ, сэ сыкӕуэнт Мэджаджэ деж: и пшэрыхъ бӕлагъкӕ къызигъауэрэ къызимыгъауэрэ зэзгъэщӕнт, – жери зы щауэ къэуващ.

Шырэ фащэрэ къратащ щауэм.

– Мэджаджэ деж укыищыхъэщӕлӕрэ укыищыдӕкӕыжкӕэ и пшэрыхъыр къуимыгъауэмэ, шыри фащӕри къыпхуэнэнуу, – кыжраӕри, нарт щауэр кърагъэжъащ.

Мэджаджэ деж нэсри, щауэм и шыр Іахаш, езыр хъэщӕщым ирашӕри, Іэнищэ кърахъэху къагъэхъэщӕлӕщ. Хъэщӕщым здисым пщӕнтӕм доплъэри – я джэдыр лъакъуэ закъуэщ. Псыхъэ кӕуэуэ зы бзылӕхугъэ пщӕнтӕм докӕ-кыдохъэжри – и пщэм щыгъэ ищӕлӕщ.

Жэщищ-махуищкӕ хъэщӕлӕэ исри, щауэр тэджыжаш:

– Мэджаджэ тхъэм игъэунэ, – жери.

Шым къагъэшэсыжри, кърагъэжъэжаш щауэр – бӕлагъкӕ къуалакъым.

Гъуэгу кытехъэжауэ, щауэр егупсысыжаш:

– Згъээжынщи, я пшэрыхъыр бӕлагъкӕ кыищӕзыамыгъауэр зэзгъэщӕнт, – жери.

Игъээзжри, Мэджаджэ и хьэщІэщым ихьэжашщ цауэр. Аргуэрым кьрахашщ хьэщІагъэ, Іэнищэ кьрахьэху кьагъэхьэщІащ. ХьэщІэщым здисым, джэдыр зэрылъакъуэ закъуэри псыхьэ дэкі-кьыдыхьэж бзылъхугъэм и пщэм шыгъэ зэрищІари илъэгъуащ. Илъэгъуар гьэщІэгъуэн кьыщыхъуа щхьэкІэ псалъэ жилакьым.

Тэджыжын щыхъум, цауэм жиІащ:

– Фи тхьэмадэм сыІувгъащІэ: хуеймэ сэ сыкІуэнщ, хуеймэ езыр хьэщІэщым кьырыхьэ.

– Езыр кьрекІуэ, – кьажриІэри, Мэджаджэ цауэр иригъэшащ.

Мэджаджэ и пашхьэ ихьэри, цауэм жиІащ:

– Уи хьэщІэщ хьэщІэ кьихьэмэ, щегъэжьэжкІэ, пшэры-хьыр бэлагькІэ ибогъауэ. Сэ кьыщІызумыгъэуар сыт? Аращ кьыщІэгъээзжар.

– Зи мыІуэху зезыхуэм изогъауэ, – кьыжриІащ Мэджаджэ. ХьэщІэщым Іэнищэ ирезгъэхьати, «Іэнищэ щхьэ кьифхьа?» жыпІакьым, Іэнищэ зэрыпхуэмышхынур пщІэрэ пэт. «Фи джэдым зы лъакъуэ фІэклэ щхьэ щІэмытрэ?» жыпІакьым, уи Іуэху хэлътэкьы-ми: лъакъуищ ящІэтами, ущІыщІэупщІэн щыІэкьым, ущимыджэдкІэ. «Псыхьэ щыкІуэкІэ цыхубзым шыгъэ зыпщІэхилъхьэрэ?» жыпІакьым, абыи уи Іуэху хэлътэкьыми: хуеймэ, чыбжьэ зыпщІэхилъхьэнщ – сыт хуиІуэху? Уцыху гъэсауэ фэ птетщ, армырамэ, уи мыІуэхум ущІэупщІэнут, зи мыІуэху зезыхуэм и щхьэм бэлагь кьохуэ щыжаІар аращ. Цыху мыгъасэращ бэлагькІэ зээгъауэр. Уэ уи хьэщІэгъуэ щызэфІэкІым, «тхьэм фигъэунэ» жыпІэри уежьэжашщ, уи мыІуэху зеп-хуакьым. Аращ си пшэрыхьыр бэлагькІэ ныщІозмыгъэуар.

Щауэм игу зэгъауэ, Мэджаджэ и пщІантІэ кьыдэкІыжашщ.

Нарт зэшищымрэ испыхэмрэ

Нарт зэшищ шэсри, испым яыхьашщ:

– ДыкьыщыхьэщІэнщ, – жари.

Испыр Псыбашхьэ дэст. Псыбашхьэ нэсри, испым я хьэщІэщ ихьашщ нарт зэшищыр. Жэщищ-махуищкІэ кьагъэхьэщІащ испым нарт зэшищыр. ХьэщІаплэ здисым, зэшищым испы гуашщэр кьалэщІэлъэгъуащ.

– Гуашщэр яфІэтхьынщ, – жаІащ зэшищым.

Я хьэщІэгъуэ зэфІэклэми, зэшищыр испым кьахэкІыжыркьым, испыр ягъэбэлэрыгъын мурад ящІащи.

Испым гу лъатащ зэшищым зэрызралъэфыхьым.

Іэнэ кьрахьэри:

– Фыхэлэбэт, ди хьэщІэ, – кьыжралэ.

Фадэбжьэ кьахьри:

– Фыкьефэт, ди хьэщІэ! – кьыжралэ: «ЗэрыхьэщІэр етІуэкІмэ, тхэкІыжынкьэ», – жари.

ЗэрыхьэщІэр кьралуэкІ щхьэкІэ, дэгу защІащи, нарт зэшищым испым я хьэщІэщым зыщаІэжьэ, зэщэр езым ящІэжри.

– ХабзэмыщІэщ ди хьэщІэр, – жари испыр бэлэрыгъашщ. – Хабзэ щамыщІэкІэ, емыкІу дэ кьэтхьынкьым, зи емыкІур езыхэращ: загъэнщІыху дгъэхьэщІэнщ, загъэнщІмэ, ежьэжынкьэ, – жари хьэщІэщым Іэнэ кьрахьэ зэпытурэ, хасэ кьалъыкьуэкІри, хасэм кІуащ, я гуашщэр унэм кьранэри.

Нарт зэшищыр зэщэр арат: испыр хасэу зэхыхьауэ, я гуащэр кьрахьэжьэри, зэшищыр кьежьэжаш.

– Ди гуащэр яхь! – хьыбар ирагьэщлащ хасэм.

Испыр кьэшэсри, нарт шууищым кьалъежьаш. Кьалъежьа щхьэкIэ, кьащыхьакъым. КьащыщIэмыхьэм, шабзэкIэ кьакIэлъыуащ – шабзэшэри хээгьакъым нарт шууищым. ИтIанэ гьбзэ кьыкIэлъадзаш:

– Мывэ фыхьу! – жари.

Испым я гьбзэр кьатехуащ нарт зэшищым: щыри мывэ хьури, Псыбэ шытхым кьытенащ.

Нарт зэшищкIэ ноби йоджэ Псыбэ шытх тет мывэ дууищым.

Нартцауэрэ лы цыкIумрэ

Нартцауэ шэсри ежьаш. Здежьар и ныбжьэгьу дежти, щынэсым и хьэщIэщым ихьаш. И ныбжьэгьур зекIуэ кIуауэ кьыщIэкIлащ. ХьэщIэщым зы лы цыкIу ист. Ари хьэщIэт.

Тури хьэщIэщым здисым, жьэгум мафIэ дэлъти, зы дэп кьэлъейри, лы цыкIум и джанэр пхисыкIлащ. Джанэр зыщихри, мафIэм пэридзаш лы цыкIум.

Нэху щыри, мафIэр зэщIагьэстыжаш. Пщэдджыжьым зы дэп кьэлъейри, Нартцауэ и джанэр пхисыкIлащ. ЩыпхисыкIым, джанэр зыщихри, мафIэм пэридзаш Нартцауи. Ар ильагьури, лы цыкIур пыдыхьэшхыкIлащ.

– Щхьэ удыхьэшхрэ? – еупщIащ Нартцауэ лы цыкIум.

– Уи джанэр мафIэм зэрыпэрыбдзаращ сыщIэдыхьэшхыр, – жиIащ лы цыкIум.

– Дыгьуэпшыхь уэ пэрыбдзауэ слъэгьуати, нышэдибэ дэпыр кьыщылъейм сэри пэрыздзаш джанэр мафIэм – дэп кьэлъеймэ, хабзэ хьунц жыслэри.

– Си джанэр мафIэм щыпэрыздзар бжесIэнц: си нысэ уэндэгьу хьэлъэ хьуауэ сыкъежьати, дэпыр кьэлъейри, щIалэхьу кьызэрытхуалъхуам и хьыбар сигьэщIащ. «ГуфIапщIэщ» жыслэри си джанэр мафIэм пэрыздзаш. Уи джанэр пхызысыкIа дэпым уэ кьыпхуихьа хьыбарыр пщIэрэ?

– Дэнэ щысщIэн? – жиIащ Нартцауэ.

– Хьыбар щIагьуэкъым, – кьыжриIащ лы цыкIум. – Уи шыбз хакIуапщIэр шыдыгьум яхуащ, уи шыпхьури ирахьэжьащ – аращ дэпым зи хьыбар уигьэщIар.

Ар зэхихауэ, Нартцауэ хьэщIэщым изэгьэжынт: шэсыжри, и шыкIэ мафIэ егьэуауэ ежьэжаш. Нэсыжмэ, и шыбз хакIуапщIэр шыдыгьум яхуащ, шыпхьу закьуэ иIэти, ари ирахьэжьащ.

Нартцауэ шыдыгьум кIэлъыпхьэращ, зызэщIиузадэри.

Шыдыгьур Псыжь зэпрыкIыжакIэт. Псыжь адрьщI ихьауэ, хьэщIэщым кьыдиса лы цыкIур кьылушIащ Нартцауэ.

– Сыт пхуэсщIэн, Нартцауэ? – кьеупщIащ лы цыкIум.

– ЛыкIуэ схуэхьу, – жиIащ Нартцауэ. – Шыдыгьум яыхьыи, схуажелэ: хакIуапщIэр яхуми, си шыпхьур езгьэхьынукукъым. Салъыхьэмэ, фIы щIезгьэхьынукукъым: хакIуапщIэр язот, си шыпхьур кьызретыж. Ар схуажелэ.

Лы цыкIур, лыкIуэ хьури, шыдыгьум яыхьаш.

– Нартцауэ кыфкІэлтыпхъэращ, – яжриащ шыдыгъум. – Шыбз хаклуапщІэр фхуми, едэ, и шыпхъур кьефтыжмэ.

– Нартцауэ и шыпхъур еттыжын щхъэкІэкъым кыщІетхъэ-жъар, – кыжралащ шыдыгъум. – И шыпхъури тхынуущ, и хаклуапщІэри тхунуущ, – жари, шыдыгъум лыкІуэм и натІэр кыыхурабзащ.

Лы цыкІум Нартцауэ деж кыгъээзэжащ.

– КъызащІар уолъагъу, Нартцауэ, – жиІащ лы цыкІум. – Иджыри кІуэ жыпІэмэ, сыкІуэнщ. Сыт пхуэсщІэфын иджыри?

– Гъусэ кысхуэхъу абы щыгъуэ, – жиІащ Нартцауэ, и шабзэр зэІуидзэри, шым елъэдэкъэуащ.

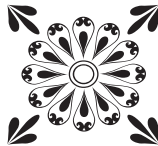
Нартцауэрэ лы цыкІумрэ шыдыгъум ящІыхъащ, шу кІашэмкІэ яублэри шабзэшэр хадзащ. Шибл яхидзауэ, Нартцауэ и бзэпсыр зэпычащ. Ар кыщІилъагъум, Нартцауэ и шыпхъур кьегуоуащ:

– Уи бгъэгущталъэм иІэбэ! – жери.

Нартцауэ и бгъэгущталъэм иІэбащ: и шыпхъум ирильхъауэ бзэпс илт бгъэгущталъэм.

Бзэпсыр ирищІэри, Нартцауэ шабзэр иузэдащ.

Нартцауэрэ лы цыкІумрэ шыдыгъур зэпахуащ, губгъуэм иракъухъри, шыбз хаклуапщІэр кызэщІакъуэжащ, Нартцауэ и шыпхъур къахъыжри, Псыжь кызэпрыкІыжащ.

Таурыхъхэр

ПЕРРО Шарль

Удыгъэ зыхэлъ тхьэлухудым и тыгъэхэр

(1628 – 1703)

Еуэри, зы фызабэ гуэрым пхъуитІ илэт, жи. Нэхъыжьыр нэкІукІи хьэлкІи и анэм ещхьыркъабзэт — икІи бзаджэт, икІи нэщхьыцэт.

НэхъыщІэр и адэм ещхьт: цІыхуфІт, нэфІэгуфІэт икІи дахэт.

Шэч кытевмыхьэ: анэр нэхъыжьым щыгуфІыкІырт — хэти езым хуэдэр нэхъыфІу ельагъу. Ауэ ипхъу нэхъыщІэм теплъэ хьуртэкъым, зыгъэпсэху имыІэу игъэлажьэрт, щигъашхэри пщэфІапІэрат.

Адрей лэжьыгъэ псом ящІыІужкІэ, хьыджэбз тхьэ-

мышкІэр махуэ къэс тІэуней вёрст ныкъуэкІэ кІуэурэ гуэгуэным изу псы къыхьын хуей хьурт.

Йоуэри, зэгуэрым ар псынэм деж щыту, зы фызыжь тхьэмышкІэ гуэр кыбгъэдохьэри, псы щхьэкІэ къольэу.

— Тхьэм щхьэкІэ, нанэ! — жи хьыджэбз дахеми.

ПсынщІэу гуэгуэным псы ирегъэжыхь, псынэм щыщ кърегъахьэуэри, фызыжь цІыкІум хуеший. Нэхъ ефэгъуафІэ щыхьун щхьэкІэ, езым гуэгуэныр хущІелэтэ.

Псым ефэри, фызыжь цІыкІум итІанэ жиІащ:

— Уэ узэрыщІыхуфІым, нэмыс зэрыпхэлъым щхьэкІэ, тыгъэ пхуэсщІынущ. (Ар удыгъэ зыхэлъ тхьэлухудт, хьыджэбз щІалэр игъэунэхун мурадкІэ мэкъумэшыщІэ фыз тхьэмышкІэ зищІауэ).

— Сэ уэ пхуэсщІэнуращ, — жи тхьэлухудым, — псалъэ жыпІэху уи жьэм е удз гъэгъа, е мывэ лъапІэ кыжьэдэхуу узощІ!

Хьыджэбзыр кызыэрыкІуэжу, и анэр къешхыдащ, — куэдрэ укъэтащ, жиІэри:

— Къысхуэгъэгъу сыкызыэрыгувар, мамэ, — жи тхьэмышкІэ цІыкІум.

Ар щыжиІэм, абы и жьэм кыжьбэдэхуащ розэу тІу, налкыту тІу; налмэсышхуитІи кьадэкІуэу.

— Мы слъагьур сыт! — кьэуІэбжьащ анэр. — Уи жьэм налкытрэ налмэсрэ кыжьбэдолъэри! Сыт ар зищІысыр, си хьыджэбз?

Ар зэикІ «си хьыджэбзкІэ» кьеджатэкьым абы — нобэ фІэкла.

Налмэсырэ розэмрэ кыІурылъэлы хьыджэбзым кьелуэтэж кьехуалла псори, ар зыхуихь лъэпкь щымыІэу.

— Алыхь-алыхь! — жи анэм. — Ауэ щыхьукІэ, си нэхъыжь цІыкІури гьэкІуэн хуейщ абы... А Фаншон, мыдэ кьеплът мы уи шыпхьур щыпсалъэкІэ кыІурылъэлым! Уэри абы ещхь ухьуну ухуейкьэ? Псынэм укІуэрэ, цІыхубз тхьэмыщкІэ кьольэлуа нэужь, Іэдэбу псы хуэпшиймэ — зэфІэклащ.

— Ахьей, тхьэ! — жи хьыджэбз сэхьуам. — Мо сэ абы щызбгьэщІэнур!

— КІуэ жызоІэ иджыпсту! — кытокІие и анэр.

ГьумэтІымэурэ ежьащ пхьу гьэфІэныр, унэм нэхь дахэ дыдэу ит дыжьын гуэгуэн цІыкІур здищтэри.

Ар псынэм бгьэдыхьа кьудейуэ, зы гуащэ гьэщІэрэщІа мэзым кыщІокІри, «псы тІэкІу сегьафэ», желэри кьольэлу. Ар шыпхьу нэхьыщІэм кыбгьэдыхьауэ цыта тхьэлухуд дыдэрат. Ауэ иджы абы гуащэ зищІат, хьыджэбзым и жьэхьугьэр игьэунэхун мурадкІэ.

— НтІэ, тхьэ, уэ псы уезгьэфэну аращ сэ мыбы сыкыщІэкІуар! — зегьэщІагьуэ хьыджэбз сэхьуам. — Мы дыжьын гуэгуэн цІыкІури арат кыщІэсцтар, уэ гуащэ ІэкІуэм псы нрипхуэсшиин жысІэри! Хьунщ-хьунщ, мэ, ефэ, апхуэдизу псы щхьэкІэ ущылэкІэ.

— Тхьэ, уэ сэ слъагьум нэмысыфІащэу фэ птемыт, — жи тхьэлухудым мыгубжью. — Ерэхьу-тІэ! Уэри пхуэфэщэн тыгьэ пхузощІ: псалъэ жыпІэху, зы блэ кыбжьбэдэпщынщ е зы хьэндьркыуакьуэ кыбжьбэдэпкІынщ.

Арати, и пхьур кьэкІуэжу щилъагьукІэ, анэр маджэ:

— Дауэ хьуа? — жи.

— Ццхьэ сумыгьэпсэурэ, мамэ? — кыжьбэхолъэ мо жьэхьур, икІи абдеж блащхьуэжьейтІрэ хьэндьркыуакьуитІрэ кыІуороху.

— Мы слъагьур сыт! — кыыхокІиикІ анэр. — А псор зи ягьэр уи шыпхьуращи, сэ сыхурикьунщ абы! — желэри, ипхьу нэхьыщІэм зредз аби, еубэрэжь.

ТхьэмыщкІэ цІыкІур щІопхьуэри, гьунэгьу мэзым зыщегьэпщкІу. Королым и кьуэр щакІуэ кыкІыжу абы шокьу жиІэу щыхуозэ.

Хьыджэбзым и дахагьыр гьэщІэгьуэн щохьури, королыкьуэр кьоупщІ: мы мэзым щыпщІэри сыт, ущІэгьри сыт, желэри.

— Тхьэ, принц, ди анэм сыкыдыхуа мыгьуэм, — жи хьыджэбзым.

Тхьэлухудибл кьраджати, дыщырыкІ хуэдэу, принцессэм кьылыбысыну угугьэ хьунут, щэныфлагьэ-цІыхуфлагьэми — фІыгьуибл мынэхь мащІэ.

Тхьэлухудхэри адреЙ кьрагьэблэгьэхэри пащтыхь унэшхуэм щызэхуос, мо хьэщІэ льяпІэхэм тхьэлъэлу Іэнэхэр хуаухуэ.

Тхьэлухудхэм я пащхьэ иральхьэ зэрышхэ Іэмэпсымэ гьуээзджэхэмрэ, дыщэ гьэжауэ, я пхьуантэ цІыкІу зырызэрэ. Пхьуантэ цІыкІу кьэс дэлът дыщэм кьыхэщІыкІарэ налкьутналмэскІэ гьэщІэрэщІэжауэ бжэмышх, гуахьуэ, сэ.

Мис абдеж, хьэщІэхэр Іэнэм пэрытІысхьа кьудейуэ, бжэр зэІуожри, тхьэлухуд фызыжь — блым еянэу! — кьыщІохьэ: тхьэлъэІум кьраджену ящыгьупщат ар.

Щпащыгьупщари нэгьуэщІгтэкьым — ильэс щэ ныкьуэм щІигьуауэ ар и чэщанэм кьыщІэкІыжтэкьыми, псоми лѳауэ я гугьат.

Королым унафэ ещІ абыйкІ зэрышхэ Іэмэпсымэ хутральхьэну. Унэлутхэр наплэзыплэм иужь ихьат абы жилар ягьээзщІэну, ауэ бжэмышх, гуахьуэ, сэ зыдэль дыщэ пхьуантэр яхурикьуакьым. Апхуэдэ пхьуантэ цІыкІуу кьызэрагьэпэщар блы кьудейт — тхьэлухуду кьраджам я зырызт.

Дауи, тхьэлухуд фызыжьым Іейуэ зигьэгусащ. Абы и гугьаращ: королымрэ гуащэмрэ цІыху щэныфІэхэкьыми, сэ схуэфэщэн пщІэ кьысхуащІыркьым, жилэри. Тепщэчымрэ Іэгубжьэмрэ зыбгьэдегьэкІуэтри, мэгьумэтІымэ, фыпэзгьэуджэжынщ, желэри.

Ди насыпти, кьыбгьурыс тхьэлухуд ныбжьыщІэм зэхихащ тхьэлухуд фызыжьым кьигьумэтІымар икІи, абы принцессэм тыгьэ мыгьуэ кьыхуигьэфэщэнкІэ гузавэри, хьэщІэхэр Іэнэм кьыщыпэрыкІыжым, сабий пэшым зыщІигьахуэри, гьуэлъыплэ цІыкІум кьепхьуха щащыху кьуагьым зыкьуигьэпщкІуащ. Абы ищІэрт мэгьу зэныкьуэкьум щытекІуэ хабзэр иужьрей псалъэр зейрауэ зэрыщытри, езым и хьуэхьур яужь кьригьэнэну мурад ещІ.

Ефэ-ешхэр зэфІокІри, тхьэлъэІум и нэхьыщхьэ дыдэр кьос: тхьэлухудхэр экІэлъхьэужьу сабий пэшым щІыхьэурэ я жорыпхьум тыгьэ хуащІу щІадзэ.

Тхьэлухудхэм я нэхьыщІэр мэхьуахьуэ принцессэр дунейм тетым я нэхь дахэ хьуну. АдреЙ тхьэлухудри кьыхуоупсэ гу щабэ кьабзэкІэ. Ещанэм кьыхуегьэфэщэ абы и щІыкІэ псори цІыхум гьэщІэгьуэн ящыхьуну. Еплланэм кьегьэугьэ принцессэр кьафэкІэ Іэээ хьуну; етхуанэми кьытреІуэ уэрэдкІэ жэнэт бзум текІуэну; еханэр хуоляІуэ сыт хуэдэ пшынаэми хэзагьэ пшынауэфІ кьыхэкІыну.

Ауэрэ тхьэлухуд фызыжьым и чэзур къос. Ар гъуэлъыпIэ цIыкIум бгъэдохъэ, и щхьэр фIэсысыхъу (жьыи хъуат икIи зэгуэпт!), зегъэщхь аби, йобг, принцессэм и Iэм цыкIуэкI къыхэуэу, абы илIыкIыну.

Уд бзаджэм принцессэм триIуа мыгъуагъэр къыщадIэм, псори къыхоштыкI.

Мис абдеж тхьэлухуд ныбжьыщIэр щащыху къуагъым къы-
къуокIри, ину къажрелэ:

— Умыгузавэ, король, умыгузавэ, гуащэ! — жи. — Фи пхьур псэууэ къэнэнщ. Пэжщ, сэ мобы жиIар жимыIа сщIыфыну апхуэдэ къару силэкъым. Дыхуей-дыхуэмейми, принцессэм и Iэр цыкIуэкIкIэ иуIэжынууц, ауэ ар абы илIыкIынукъым, атIэ жей куум хыхьэнурэ, илъэсищэкIэ жеинуц, принц дахэ гуэрым къыгъэушыжьыхукIэ.

Корольмрэ гуащэмрэ я гуауэр абы тIэкIу къыгъэпсынщIащ.

ИтIани, корольм мурад ещI уд фызыжь бзаджэм принцессэм къытриIуа мыгъуагъэр зэрыхузэфIэкIкIэ щхьэщихыну. Абы теухуауи корольм унафэ ткIий къыдегъэкI — къэралым Iуданэ щадж мыхъуну, зэрадж Iэмэпсыми цызэрахъэну хуимыту, а унафэм ебакъуэм и судыр укIкIэ ящIэну.

Йоуэри, илъэс пщыкIутху-пщыкIух хуэдиз докI. Зы махуэ гуэрым корольр, и гуащэмрэ и пхьумрэ щIыгъуу, къалэ щIыбым нэгузегъэужь макIуэ.

Ахэр здэкIуа унэшхуэр къиплъыхьыну йохъуапсэ принцессэри, зы пэшым щIэжым адреим щIэлъадэурэ, къыздижыхьым, унэшхуэм и щыгу чэщанэм нос.

Абдеж зы гъуэмбырэщ гуэрым щIэсу зы фызыжь цIыкIу хуо-
зэ. Абы цы иджырт, зыри къыфIэмыIуэхуу. Телъыджэракъэ, ко-
ролым и унафэ ткIийм теухуауэ, абы иджыри къэс зы псалъэ зыми
къыжриIатэкъым.

— Уарэ, мы уэ пщIэр сыт, нанэ? — йоупщI абы мо игъащIэм цы
яджу зымылъэгъуа принцессэр.

— Цы содж, си хьыджэбз, — жи фызыжь цIыкIум, а зэпсалъэр
зэрыпринцессэр и пщIыхьэпIи къыхэмышхуэу.

— Уа, сыту хьэлэмэт! — жи принцессэм. — КхьыIэ, сегъэплъыт,
сэри уэ пхуэдэу дахэу схуэджыну пIэрэ!

Принцессэр цыкIуэкIым йопхъуэри, еIуса-емыIусауэ, тхьэлухуд
фызыжьым и гыбзэр къытохуэ: и Iэпэр еуIэри, къызэфIолIэ.

Фызыжь цIыкIур шынауэ цIыхухэм йоджэ, маржэ хъужын, жи.
ЦIыхухэри къызэхуожэс.

Абыхэм ямыщIа къагъэнакъым: принцессэм и нэкIум псы ираутхэ,
и Iэгухэм IэгукIэ йоуэ, венгр королевэм и серчэр и натIэбгъухэм ща-
хуэ — зыри сэбэп хьуркъым.

Сыт ящІэнт, королым деж мажэхэр. Ар чэщанэм кыдокІуей, принцессэм йопльри, занщІэу кыыгуроІуэ гуащэмрэ езымрэ апхуэдизу зытешыныху щыта гуауэр кыызэрыхуар.

И щхьэр кыыхуэмыІэту, унафэ ещІ принцессэр унэшхуэм и пэш нэхь дахэ дыдэм яхьу, дыжьынрэ дыщэкІэ хэдыкІа пІэм иральхьэну.

ПсалъэкІэ пхуэлүэтэнтэкъым а хыыджэбз жейм и дахагъыр. Абы и фэр пыкІатэкъым, и нэкІур тхьуэплът, и Іупэр пльыжьт, кораллым¹ ещхьу. И нэр быдэу зэтепІами, хуэму зэрыбауэр зэхэпхырт.

Апхуэдэу щыщыткІэ, ар жейуэ арат, ахьумэ латэкъым.

Королым унафэ ещІ принцессэм и кыэушыжыгъуэр кыэсыху ямыгъэпІейтеину.

Жорыпхьур ильэсищэ жейм и сэбэпкІэ ажалым кыІэщІэзыха тхьэлухудыр а зэманым королым и унэшхуэм куэду пэлэщІэт. ИтІани, кыэхьуа гуауэм и хыбарыр абы псынщІэу Іэрыхьащ, цыкІужьей-псынщІэрыкІуэм нигъэсри: абы милибл² шырыкъу жыхуаІэм хуэдэ лыгът (щыІэщ апхуэдэ шырыкъу телъыджэ — лыпгІэгъамэ, зэ убэкъуэху, милу блы уигъэкІуу).

Тхьэлухудыр занщІэу кыежьащ. Сыхьэт дэкІатэкъым благъуитІ зыщІэщІа мафІэбзиигум ису ар королым и унэшхуэм кыыщыІбгъэдэ-лъэдам. Королым и Іэр хуешийри, дэлэпыкъуурэ, ар гум кырегъэх.

Тхьэлухудым зэрылэкІкІэ зэтриуІэфІащ королымрэ абы и гуащэмрэ. Ар япэкІэ пльэ тхьэлухудти, занщІэу егупсысащ: ильэсищэр дэкІрэ, принцессэр кыэушыжа нэужь, мы унэжьым езым ицІыху гуэр щІимылъагъуэмэ, и гур кыутэнкыэ, жиІэри.

Апхуэдэ кыэмыхьун щхьэкІэ, тхьэлухудым ищІар мыращ.

И мэгъу баш цыкІумкІэ ар еІусащ унэшхуэм щІэт псоми, королымрэ гуащэмрэ фІэкІа кыэмынэу. Абы щІэтт королым и блыгущІэтхэри, фрейлинэхэри, дэгызэхэри, унэлутхэри, абыхэм я унафэщІхэри, пщафІэхэри, пщафІэгъэсэнхэри, псынщІэрыкІуэхэри, унэшхуэ пльырхэри, куэбжэхьумэхэри, пажэхэри, лакейхэри.

И баш цыкІумкІэ ар йоІусэ королым и шэщым щІэт шыхэми, шы-хэм я кІэр зыжь шызешэхэми. ЙоІусэ пщІантІэшхуэм дэт хьэшхуэжь-хэми, ПуффкІэ зэдэжэ хьэ бэлацэ цыкІуми — ар принцессэ жейм и лъапэм телът.

ЗанщІэуи тхьэлухудым и баш цыкІур зэлусар Іурихьащ. ИльэсищэкІэ жеинхэу Іурихьащ, я хыыджэбз гуащэм цыІыгъуу кыэушы-жын хуэдэу — япэм абы зэрыхуэпщыІлам ещхьу хуэпщыІлын щхьэкІэ. Іурихьащ ягъажьэу жьэгум пэрыль ныбгъуэхэмрэ мэз джэдхэмри. Ахэр зыфІэль дзасэри жеящ. Ахэр зэрагъажьэ мафІэри жеящ.

¹ Коралл — мывэ пльыжь лъапІэхэм ящыщщ.

² Милибл — миля: километррэ ныкыуэм щІигъу пщальэ.

А псори зы наплэзыплэм зэфIэкIащ. Тхьэлухудхэм ящIэф ар — я баш цIыкIур яIэтри зэфIокI.

Абы и ужькIэ королымрэ королевэмрэ, япху жеям ба хуащIыж, нэхульэфI укъикI, жраIэри, залым къыщIокIыж.

Къалащхьэм къагъэзэж аби, унафэ къыдагъэкI, къару телъиджэм иубыда унэшхуэм цIыху бгъэдыхьэну хуимыту.

Ауэ апхуэдэ унафэ къыдумыгъэкIми хъунут, сыт щхьэкIэ жыплэмэ — сыхьэт ныкъуи дэмыкIыу, унэшхуэм и хъурегъкIэ къекIэкIащ цIыхуи хьэкIэкхъуэкIи емызэгъыну мэз Iув — жыгышхуэхэри жыг цIыкIухэри, пыжь банэри хьэцыбанэри зэхэкIэжарэ зэхэхуэнэжауэ.

А унэшхуэм ищхьэ чэщанэр плъагъун щхьэкIэ, жыжьэ улукIыу, Iуащхьэшхуэ укъытеувэн хуейт.

А псор тхьэлухудым щIищIар принцессэ тIасэм и жейм зыри зэран хуимыгъэхъун папщIэт.

Илъэсищэр докI. Король Iэджи, королевэ Iэджи зэблэкIаи а зэманым къриубыдэу.

Йоуэри, зы махуэ гуэрым щакIуэ йожьэ а лъэхъэнэм пащтыхьу тета королым и къуэр.

Аддэ жыжьэу мэз дэгу Iувым чэщанэ унащхьэ къыхэщу къе-
лъагъу.

— Мо унэшхуэр зейр хэт? — щIоупщIэ ар. — Хэт абы щыпсэур?

Хэт зыхуимыгъазэми, щхьэж зэхихарат къыжриIэр. Иныкъуэхэм жаIэрт а унэжь лъэльэжым хьэдэджадэ щIэсу, адрейхэм яфIэщыпэу тхьэ ялуэрт — а щIыплэм уду исыр мы унэшхуэ бгынэжам щызэхуэс-рэ джэгу щащIу. Ауэ нэхъыбэр зэрызэгурьIуэрат — а унэшхуэжьыр цIыхушх гуэрым ейуэ. ЗэраIуатэмкIэ, а цIыхушхым сабий щхьэры-уахэр къеубыдри, и чэщанэм ехь аби, зыри зэран къыхуэмыхъуу ешх. Абы и гъуэм зыри кIэлъыхьэфынукъым — уд къарум IэщIэлъ а мэзы-жьым зы гъуэгу закъуэ пхокIри, ар зыцIыху мы дунейм теткъым, езы цIыхушхым фIэкIа.

Принцым зытриухуэнур имыщIэу здэщытым, зы мэкъумэшыщIэ лъыжь къыбгъэдохьэри, щхьэщэ къыхуищIурэ, къыжреIэ:

— Принц, — жи, — лэщIыгъуэ ныкъуэ япэкIэ, сэри уэ уэщхьу сыщIалэу, си адэм жиIэжу зэхэсхыгъащ принцессэу щыIэм я нэхь да-хэр, къэуш имыIэу, мы унэшхуэм щыжейуэ; ар иджыри лэщIыгъуэ ныкъуэкIэ жеинуц, — жиIэрт, — и щауэр, зы король гуэрым и къуэр, къакIуэу къыгъэушыжыхукIэ.

А псалъэхэр щызэхихым, къеуэнтэкъэ принцым и гур! МафIэу къызэщIонэ абы и гур; занщIэуи гугъэ ещI принцессэ дахэм и къэгъэ-ушыныр езым къылъыса насып Iыхьэу.

Куэдрэ мычэнджащэу, шхуэмылакІэм йокъури, принцым еунэтІ унэжьышхуэмкІэ, лъагъуныгъэмрэ щІыхьымрэ здраджэ лъэныкъуэмкІэ.

Арати, нос уд къарум иыгъ мэзыжьым. Принцыр шым къолъэри — занщІэу жыг лъагэ гъумыжьхэри, пыжь банэхэри, хъэцыбанэхэри — псори зэльыпукІуэтурэ гъуэгу кърату щІадзэ. КІыхьу иша лъагъуэм тет хуэдэ макІуэ ар, жыжьэу къыщыт унэшхуэм хуэкІуэу.

Принцым и закъуэт кІуэр. И гъусэхэм ящыщ зыгуэрми лъэкІакъым абы кІэлъыкІуэн: принцым и щІыбыр къызэригъазэу, жыгхэр зэкъуэуэвэжырт, банэ къудамэхэми зызэрашэкІыжырт.

Апхуэдэ телъыджэм имыгъэшынэн щыІэ, ауэ принцым и щІалэгъуэт, игуми лъагъуныгъэр изт — ар мащІэт лыгъэ къыплъыкъуэ-кІын щхъэкІэ?!

Иджыри зы лъэбакъуищэ ечыжри, унэшхуэм и гупэ пщІантІэм къыдохутэ. Принцыр ижьымкІэ плъэщ, сэмэгумкІэ плъэри, и псэр къэгузэващ: ихъурегъкІэ пасэрей щыгъынкІэ хуэпауэ щІыху гуэрхэр щыльщ, щысщ, щытщ, хэти блынхэм кІэрыгъэщІащ. А псори жат, хъэдэ нэхъей.

Ауэ куэбжэхъумэхэм я нэкІу тхъуэплъыр щилъагъум, къыгурыІуащ ахэр, жей мыхъумэ, зэрымылар. Абыхэм Іэгубжьэхэр яыгът, Іэгубжьэхэм ярыт санэр иджыри игъущІыкІатэкъым — абы къыгъэ-лъагъуэрт а къомыр, ямыщІэххэу, бжьэр ирафыну зыцагъэхъэзыр дакъыкъэм, зэрыІурихар.

Принцым мраморкІэ къищІыкІа пщІантІэшхуэр зэпеупщІ, дэкІуеипІэмкІэ дожейри, унэшхуэм и плъырхэм я залым щІохъэ. Мо

афэ зыщыгъ пльырхэр, зэбгъурытрэ фочхэр я дамэм телъу, пырхъыжхэу мэжей.

БлыгущІэт гуащэхэмрэ кавалер щІэращІэхэмрэ зыщІээ пэш зыбжани къызэренэкІ. Ахэри — хэт щыгу, хэт щысу — жейрт.

Сытми, зы зэман зэ ар щІохъэ пэш ин гуэр, и щхъэри, и блынхэри дыщэпскІэ лауэ. ЩІохъэри — зэщІоувыІыкІ.

Ппэм илт илъэс пщыкІутху-пщыкІух зи ныбжьын (зэрыжея илъэсищэр хыумыбжэмэ) принцессэ ныбжьыщІэ дахэр. ГъуэлъыпІэм къепхъуха щашыхум и кІапэр къэлэтат.

Принцым лъэмыкІыу и нэр еуфІыщІ: хъыджэбзым къыщхъэщых нурым дыщэри фагъуэ щІэхъукІырт. Ар зыубыда гуфІэгъуэм дэкІэзызу, принцессэм и пащхъэм лъэгуажъэмыщхъэу йоувэ.

Мис а дакъыкъэм къос тхъэлухудым къыгъэува пІалъэри...

Принцессэр къоуш, и нэр къызэтрехри, мыгъуагъэм къыІэщІэзыха щІалэм къоплъ.

— А-а, уэра ар, принц? — желэр абы. — Тхъэм и фІыщІэщІ! Сытуи куэдрэ сызэбгъэжъа!..

А псалъэхэр жыІэн иухатэкъым, ихъуреягъкІэ псори къыщыушыжам.

Псом япэ зи макъ къэлуар Пуфф жыхуалэ хъэжъ цІыкІуращ, ар и пІэ лъапэм деж телът. Пуфф ину къэбэнащ мо щІалэ мыщІыхур щилъагъум. Ар зэхэзыха пщІантІэхъэ хъумакулэхэр макъыжъкІэ къыпобэнэж абы.

Щэщым щІэт шыхэр къоуш, унащхъэм тес тхъэрыкъуэхэр зодэхашІэ. Хъэкум илъ мафІэри гуащІэу къопІэнкІ. Илъэсищэ лъандэрэ мыжъэ мэз джэдхэр зы дакъыкъэм тхъуэплъ мэхъу.

УнафэщІыр къащхъэщыту, Іэнэзехъэхэм Іэнэр щаухуэ гъуджэу гъэпса шханІэм. БлыгущІэт гуащэхэр, шхэгъуэм пэплъэу, я кавалер жейбащхъуэхэм яхуогуфІэ, илъэсищэ лъандэрэ зэмыІуса я щхъэцхэм йоІэзэщІэжхэ.

Япэу узыхуэзэ залым щІэт пльырхэри я Іуэхум похъэж — я шырыкъухэмкІэ тоуэ, я ІэщэхэмкІэ мэлэуэлъауэ.

Унэшхуэ куэбжэм Іус хъумакулэхэми апхуэдизрэ яІыгъа Іэгубжьэхэр ягъэщІей, аргуэру санэфІыр ирагъэхъуэж — иджы ар илъэсищэкІэ нэхъ жьыи нэхъыфІи хъуат.

Унэшхуэм — чэщанэм къыщхъэщыт ныпым деж къыщыщІэдзауэ санэр зыщІэт щІыгунэм нэсыху — и псэр къыхыхъэжри, Іэуэлъэуэн щІидзэжаш.

Ауэ принцымрэ принцессэмрэ зыри зэхахыркъым. АитІур зоплъ зызэщамыгъэнщІу. Принцессэм щыгъупщэжаш лІэщІыгъуэ псо лъандэрэ зэрымышхар, езы принцми игу къэкІыжыркъым нышэдибэ лъан-

дэрэ дзэкъэгъуэ зэрылумыхуар. СыхъэтиплI енкIэ уэршэращ ахэр, итIани ягу ильым и ныкъуи зэжралэну хунэсакъым.

Ауэ мыдрейхэр, хьэщыкъ зэхуэхъуа ныбжьыщIитIым хуэмыдэу, шхын щхьэкIэ лэрт.

Зы зэман зэ, адрейхэми ещхьу мэжэлIэща фрейлинэ нэхъыжьым зыхуэмышыIэжу принцессэм жреIэ Iэнэр хьэзыр зэрыхъуар.

Принцым и Iэр и къэшэным хуешийри къегъэтэдж, икIи шхаплэ пэшымкIэ яунэтI абыхэм.

Принцессэр зихуэдэ щымыIэжу хуэпати, гъуджэм иплъэху, и гур хэхъуэрт, ауэ принц хьэщыкъым зы псалъэкIи къыхигъэщакъым абы и бостейр модэм зэрикIрэ илъэсищэ зэрыхъуар, и анэшхуэм и анэж лъандэрэ апхуэдэ пщамплI гъуапи зэрамышIыжыр.

Ауэ а модэм икIа бостейр зэрыщыгъыуи принцессэр мы дуней псом бзылхугъуэ тетым я нэхъ дахэт.

Щауэмрэ нысащIэмрэ Iэнэм мэтIыс. Я нэхъ зызыгъэлIыфI кавалерхэм къыхуахь пасэрей шхынхэм я нэхъ щIагъуэхэр. ШыкIэпшынэхэмрэ бжьамийхэмрэ пасэрей уэрэд дахэхэр кърагъэкI.

БлыгущIэт уэрэдусым, япэрей усэкIэм тету, уэрэдыщIэ зэхелъхьэ, уд къарум иыгъ мэзым илъэсищэкIэ щыжея принцессэ дахэм теу-хуауэ. Уэрэдыр зэхэзыхахэм ягу ирохь, абы лъандэрэ а уэрэдыр инми цIыкIуми, пщафIэхэми королхэми жаIэ.

Уэрэд жызымыIэфхэм ар псысэу ялуатэрт. А псысэр зым жьэ-дэкIым адрейм жьэдыхьэурэ ди дежи къэсащ.

АкIэ зилэ Рике

Еуэрэ-еуэрэт, жи: зы королевэ гуэр щыIэти, лъхуэри къуэ къиль-хуащ. Къильхуар апхуэдизкIэ фаджэти, куэдрэ чэнджэщакъуэ, цIыхуу пIэрэ мыр, жаIэурэ. Ар къыщалъхум щыта тхьэлухудым быдэу къажрилат — мыр фаджэ щхьэкIэ, губзыгъащэ хъунурэ, псори фIыкIэ иухыжынущ, жиIэри. Уеблэмэ, абы къыщIигъужат: сэ мыбы еста зэфIэкIымкIэ, фIыуэ илъагъу пщащэм езым и акъылым хуэдэ ириты-фынущ, жиIэри.

Королевэм и гур абы нэхъ къилэтыжащ, армышъумэ сабий гъуа-мэ къызэрилъхуам ар куэду игъэщхьэжагъуэрт. Пэжуи, нэнаум къэ-вэн зэрыщIидзэу, хьэлэмэтхэр жиIэ хъуащ, итIанэ ищIэ псоми апхуэ-диз губзыгъагъэ хэлти, ар умыгъэщIэгъуэн плъэкIыртэкъым. Мыдэ сщыгъупщэрти: абы и щхьэм акIэ цIыкIу тету къальхуати, псоми «АкIэ зилэ Рике» къыфIащакъуэ. «Рике» жыхуиIэр лъэпкъым и цIэт.

Ильэсибл-ильэсий хуэдиз дэклауэ, я гьунэгьу кьэралым и король гуащэри лъхуэщ аби, пхьуитІ кьильхуащ. Япэу дунейм кьыте-хьа цыкІур, махуэм хуэдэу, дахэт: королевэр абы зыуэ иригуфІэрти, псори игьэгузавэрт, зыгуэр кьыщымышцІарэт, жаІэу. Аклэ зиІэ Рике кьыщальхум цыта тхьэІухудыр мыбыи кьрихьэллати, гуфІэгьуэр игьэкІэщхьэн цхьэкІэ, кьажреІэ: принцессэ цыкІум акьыл иІэну-кьым, — жери, — и дахагьэм хуэдиз и делагьэуи цытынууц. Ар король гуащэм и жагьуэ дьдэ мэхьу, ауэ, дакьикьэ зытІууц нэхь дэмыкІыу, зыгьэгузэсэн кьытопсыхэ: пхьу етІуанэ кьельхури, ар икьукІэ фаджэу кьыщІокІ.

— Апхуэдизу зумылэж, гуащэ, — жи тхьэІухудым, — уи пхьум, дахагьэм и пІэкІэ, нэгьуэщІ флагь кьыльысынууц: ар апхуэдизкІэ губ-зыгьэ хьунууци, зыми гу лъатэнукьым абы и дагьуэм.

— Тхьэм жиІэ! — жи король гуащэм. — Ауэ апхуэдиз зи дахагь нэхьыжьыр тІэкІу нэхь губзыгьэ пхуэмышцІыну пІэрэ?

— Акьыл и ІуэхукІэ, гуащэ, сэ зыри хуэсщІэфынукукьым, — жи тхьэІухудым, — ауэ Іуэхур дахагьэм цыхуэкІуэкІэ, сэ сыти слъэкІы-нууц: уи хьэтыркІэ сэ сымышцІэн цыІэкьыми, сэ абы лъэкІыныгьэ естынууц игу ирихьар дахэ ищІыфу.

Принцессэ цыкІуитІыр зэрыхэхьуэ елытакІэ, флагьыу ябгьэ-дэлъри багьуэрт, икІи дэнэкІи цызэхэпхыр нэхьыжьым и дахагьэмрэ нэхьыщІэм и акьылымрэ я хьыбарт. Пэжыр жыпІэмэ, гьэ кьэсыхункІэ я дагьуэхэри нэхь ІупщІ кьэхьурт. НэхьыщІэр, пьагьуурэ, нэхь фаджэж, нэхьыжьри махуэ кьэс нэхь акьылыншэж хьурт. Абы зыгуэркІэ уеупщІамэ, е жэуап кьыуитыжыххэртэкьым е делагьэ гуэр кьыбжиІэрт. ИтІанэ, ар апхуэдизкІэ Іэшмэкьугути, жьэгу дапхьэм тет фарфор хьэпшып цыкІухэр игьэлэпхьуэн хьуамэ, Іэмал имыІэу абы-хэм я зыр икьутэнт; псы ефэн хьуамэ, и ныкьуэр езым зытрикІэжынт.

Дахагьэр хьыджэбзым дежкІэ флагьышхуэ цхьэкІэ, нэхьыжьым нэхьрэ, нэхьыщІэр псоми нэхь ягу ирихьырт. ЯпэщІыкІэ, дахэм еп-льыну, псоми абы дежкІэ зрагьэхьырт, ауэ куэд дэмыкІыу губзыгьэм деж кьэкІуэжхэрт, сыт цхьэкІэ жыпІэмэ — уедэлуэну гьэщІэгьуэанти; хьэлэмэткьэ: сыхьэт пІанэ, уеблэмэ нэхь мащІэж фІэкІа дэмыклауэ, нэхьыжьыр и закьуэщІийуэ кьагьанэрти, хьэщІэхэм нэхьыщІэр кьа-ухьуреихьырт. Нэхьыжьыр мыгубзыгьэ пэтми, абы гу льытэрт, икІи, хузэфІэкІыну цытамэ, шыпхьу нэхьыщІэм и акьылым цыщІ тІэкІу кьыщэхунт, езым дахагьэу иІэр псори щІитынти. Королевэр Іууц пэт-ми, зыхуэмыубыду и пхьум и делагьэр щрихьуэн кьэхьурт, принцессэ тхьэмышцІэми, илЫкІыным хуэдэу, ар и жагьуэ хьурт.

Зэгуэрым, и гуауэр игьейну мэзым кІуауэ, принцессэм кьыбгьэдо-хьэ зы цыху фаджэ лъагьугьуей, езыр дахэу, бейуэ хуэпауэ. Ар Аклэ

зиІэ Рике жыхуаІэ принц щІалэрат. Мы дунейм куэду траутІыпщхьэ сурэтхэм ящыщ кыпэщІохоуэри, ар а сурэтымкІэ принцессэм хьэщыкь хоохьу. Хоохьу аби, и адэм и кьэралым кьокІри, мыбы кьокІуэ — хьыджэбзыр ильагьун, абы епсэлъэн мурадкІэ.

Хьыджэбзыр и закьуэу мыбдеж кьызэрыщыхуэзам иригуфІауэ кьыбгьэдохьэри, щІІэшхуи кьыхуищІу, Іэдэбышхуи хэлъу, зыкьрегьэщІыху. ЗэрыхуэфашэкІэ фІэхьус кьрехри, итІанэщ гу щылъитэр принцессэр икьукІэ зэрынэщхьейм. ИужькІэ мыпхуэдэу кьыжреІэ:

— КьызгурыІуэркьым, гуащэ, уэ пхуэдэ бзыльхугьэ дахэр апхуэдизу нэщхьейн хуей щІэхьур? Сэ бзыльхугьэ дахэ куэд слъэгьуащ, жысІауэ зызгьэщІагьуэ хьунуц, ауэ жыІэн хуейщ уэ уи дахагьэм жыжьэрэ гьунэгьуу бгьэдыхьэн гуэри сызэрыхуэмьзар.

— Сыту Іэдэб дахэ пхэлъ, зиусхьэн, — желэ принцессэми, нэгьуэщІ жиІэн кьыхуэгьуэтыжыркьым.

— Дахагьэр, — жи АкІэ зиІэ Рике, — апхуэдизкІэ фІыгьуэшхуэщІи, адреј псоми я пІэ иувэфынуц, икІи ущыдахэм деж, сэ кьызэрысфІэщІымкІэ, ущІэнэщхьейн щхьэусыгьуэ щыІэн хуейкьым.

— Сэ нэхъ кьэсцтэнт, — жи принцессэм, — уэ уэщхьу сыфаджэрэ уэ пхуэдэу сыгубзыгьэу сыщытыну, мы зэрыпльагьуу сыдахэрэ сыделэ нэхьрэ.

— Хьэуэ, гуащэ, акьыл уимыІауэ зыкьыпщыхьужыныр акьыл узэриІэм и щыхьэт наІуэщ — цІыхур апхуэдэу кьыгьэщІащ: ар нэхьыбэу уиІэху нэхъ кьомэщІэкІ.

— Тхьэ сэ ар сымышІэ, — жи принцессэм, — ауэ сэ сызэрыакьылыншэр сощІэжри, аращ гуауэм сыщІихьыр.

— Уэ узыгьэнэщхьейр ара кьудеймэ, гуащэ, уэ уи гуауэр сэ тыншу пщхьэщысхыфынуц.

— Дауэ зэрысщхьэщыпхьыну? — егьэщІагьуэ принцессэм.

— Сэ лъэкІыныгьэ сиІэщ, принцессэ, — жи АкІэ зиІэ Рике, — нэхьыфІ дыдэу мы дунейм щыслъэгьуа бзыльхугьэм си акьылым хуэдиз естыну. Апхуэдэу слъэгьуа бзыльхугьэр уэраци, губзыгьэ зыпщІыну пэжмэ, абы хуитыр уэ зыращ — сэ укьызэдаІуэмэ, зэфІэкІащ.

Принцессэр абы Іэнкун кьищІри, жэуап хуетыжакьым.

— Солбагьу, — жи АкІэ зиІэ Рике, — мы ныбжесІам гуитІщхьитІ узэрищІар, ар сэ кьызгуроІуэ икІи ильэс пІалъэ узот угупсысэнү.

Принцессэр апхуэдизкІэ акьыл хуэныкьуэт, апхуэдизкІэ абы щІэхьуэпсти, а пІалъэр игьащІэкІэ кьэмысын фІэщІри, кьыхуагьэувам арэзы техьуащ. Ильэс дэкІмэ, Рике дэкІуэну кьызэригьэгугьэу, зэрыщымыта хьууэ гу лъетэ. Иджы абы зыхуей псори гьэщІэгьуэну, тыншу жиІэфырт, езыри губзыгьэу, хуиту псалъэрт. А дакьикьэ дыдэми ар Іэдэб хэлъу, хуиту Рике епсалъэу щІедзэ, икІи апхуэдиз губ-

зыгъагъэ кылыбыкыуокІри, АкІэ зиІэ Рике кыщохъу езым и акылым нэхрэ нэхыбэ хыджэбзым иритауэ.

Принцессэр уардэунэм кыкІуэжа нэужь, блыгущІэтхэм псоми ягъэщІагъуэ, мыр сыт зыхуэжыкІэ телыджэ, жаІэри: япэм акылынышагъэ фІэкІа дамылыагъуу щытамэ, иджы гупсысэ куууэ, гушыІэ дахэу кылыбыкыуэкІым цыхур кыегъэуІэбжь. БлыгущІэтхэм я гуфІэгъуэм гъунэ иІэжтэкъым, ауэ шыпхуэ нэхыщІэм ар фІэфІыщэ хуакъым, сыт цхъэкІэ жыпІэмэ абы акылыкІэ текІуэжыртэкъым, зэбгъэдэхуамэ, езыр фаджэ дыдэ щІэхъукІ мыгъуэт.

Королыр ипхуэ нэхыжыым и жыІэм едалуэ, абы и пэшым цыхасэ хуащ. Принцессэм телыджэу зэрызыхуэжар дэнэки цыІуати, я гъунэгъу кыэралым кыкІ принц щІалэхэр хущІэкъурт ар кыдакхэхыну, я нэхыбэри кылыыхурт; ауэ абыхэм ящыщу зыми акылы гуэри ядылыагъуртэкъыми, жаІэм едалуэ мыхъумэ, зыри кыигъэгугъэртэкъым. Ауэрэ нэгъуэщІ принц гуэри кыокІуэ абы и деж — ар апхуэдизкІэ лъэщт, бейт, апхуэдизкІэ губзыгъэт,

апхуэдизкІэ дахэти, принцессэр емыгуэкІуэн лъэкІакъым. И адэм абы гу лытэри кыжриІащ: узыхуейр уэ кыыхэхыж, уи цхъэ хуэщІ уи унафэщ, жиІэри. Цыхур нэхъ губзыгъэху, и цхъэм и унафэ ищІынири нэхъ гугъу мэхуэ — абы кыыхэкІкІэ, и адэм тхэр арэзы кыыпхухуэ жриІэри елъэІуащ тІэкІу гупсысэнэу зэман кыритыну.

Йоуэри, кызыыхихи щымыІэу, зэгуэр принцессэр макІуэ Рике цыхуэзауэ щыта мэзым, зэран кыыхуэмыхуІауэ гупсысэнэу. Хэгупсысыхыауэ кыыздикІухыым, щІым кыыщІІэукІыуэ зы Іэуэлыауэ гуэр и тхэкІумэм кыоІуэ — моуэ цыху гуэрхэм кыакІухь, кыажыхь, зэрызехэ хуэдэу. ЕдэІуапэри — псалъэхэр зэхищІыкІащ: «Мо шыуан цыкІур кыысхуэхыгІ!» — жи зыгуэрым; нэгъуэщІ зыми: «А шыуан цыкІур кыызэтыгІ!» — жи; ещанэми: «МафІэм пхэа телыхъэт!» — жи. А напІэзыпІэм щІыр зэгуюэри, принцессэм и лыабжыэм пщэфІапІэшхуэ кыщцелыагъу, ефэ-ешхэ бгъэхъэзырын цхъэкІэ узы-

хуеину пщафІэхэри, пщафІэ кѳуэдзэхэри, кѳинэмыщІэхэри щІэзу. Абыхэм кѳахокІ цІыху тІощІ-щэщІ хуэдиз; ахэр дзасэІыгѳхэрати, зы алее гуэрымкІэ ягѳазэри, Іэнэ кІыхь гуэрым кѳеувэкІхэщ аби, лым щэ зэрыхалъхьэ мастэхэр яІыгѳыу, бажэкІэ зыпыт пыІэхэр ящхьэрысу, уэрэд хьэлэмэти жалэурэ, лэжыгѳэм щІадзэ. Принцессэм ильагѳур гѳэщІэгѳуэн щыхьуауэ йоупщІ абыхэм: фызыхуэлажьэр хэт, желэри.

— Гуащэ, — жи я нэхьыщхьэ хуэдэм, — дэ дызыхуэлажьэр Рике принцыращ, пщэдей абы и хьэгѳуэлІыгѳуэщ.

Принцессэм ар нэхъри игѳэщІэгѳуащ, итІанэ занщІэу игу кѳэкІыжащ Рике дэкІуэну кѳызэригѳэгугѳэрэ нобэ ильэс зэрыхьур. Ар зыуэ кѳэуІэбжьати, джелэным тІэкІуц иІэжар. Ар абы щІыщыгѳупщэжар принцыр щигѳэгугѳэ дакѳикѳэм иджыри акѳылыншэу щытати аращ — принцым кѳрита акѳылыр кѳыщыпкѳрыхьэм, и делагѳэ псори кІуэдыжат.

Ар ежьэжащ, и нэгу зригѳэужьыну, арщхьэкІэ лъэбакѳуипщІи ича хьунтэкѳым и пащхьэм АкІэ зиІэ Рике кѳыщихутам: абы игурэ и щхьэрэ зетельт, ар зэщыхуэпыкІат — кІэщІу жыпІэмэ, хьэгѳуэлІыгѳуэм зыхуэзыгѳэхьэзыра принцт!

— Зэрыпльагѳуци, гуащэ, — желэр абы, — сэ си псалъэм сыгѳетыжщ икІи шэч кѳытесхьэркѳым уэри, псалъэ кѳызэптар бгѳэпэжу, мы дунейм цІыхуу тетым я нэхъ насыпыфІэ сыпщІыну укѳызэрыкІуам.

— ЕхьэкІ хэмылѳу бжесІэнци, — желэ принцессэм, — а уэ узыхуей жэуапым хуэдэ сэ иджыри згѳэхьэзыракѳым икІи зэгүэр схуэгѳэхьэзырынуи си фІэщ хьуркѳым.

— Мы уэ жыпІэр гѳэщІэгѳуэнщ, гуащэ! — кѳыпедзыж абы АкІэ зиІэ Рике.

— Тхьэ, си фІэщ мэхьум, — жи принцессэм, — икІи сэ сызэпсальэр цІыху сэхьуауэ е акѳылыншэу щытамэ, си Іуэхур гугѳу хьунут. «Принцессэр и псалъэ епцІыжыркѳым, — кѳызжиІэнт сэ абы, — уэ сыкѳыщыбгѳэгугѳакІэ, укѳыздэкІуэну уи кѳалэнщ!» Ауэ сызэпсальэр мы дуней псом нэхъ цІыху губзыгѳэу тетыраци, си фІэщ мэхьу сызэхипщІыкІыну. Уэ уощІэж сэ акѳыл цызимыІам цыгѳуи сыбдэкІуэну таучэл занщІэу зэрысхуэмыщІыгѳар — иджы мы уэ кѳызэпта акѳылыр сиІэу, япэм нэхьрэ куэдкІэ нэхъ хэплъыхьи сыхьуауэ — дауэ а зэманым сымыдар нобэ зэрыздэнур? Уэ сыбдэкІуэну ухуеяр пэжмэ, си акѳылыншагѳэр сцхьэщыпхьу псори кѳызыгурыІуэ сыпщІынтэкѳым.

— Уэри зэрыжыпІауэ, — жи АкІэ зиІэ Рике, — уи псалъэр бгѳэпэжакѳым, жиІэу акѳылыншэм кѳыуихьуэныну хуитмэ, сэри ар дыдэр бжесІэ щхьэ мыхьурэ, Іуэхур насыпым щыхуэкІуам деж? СыткІэ щхьэпэ губзыгѳэхэм я Іуэхур, акѳылыншэхэм я Іуэхум нэхьрэ нэхьыкІэ хьумэ? Апхуэдиз акѳыл зиІэ уэ, апхуэдизу губзыгѳагѳэм щІэхьуэпсу

щыта уэ, ар дауэ пхужыІэрэ? Абы нэхрэ Іуэхум дытеггэпсэлъыхи нэхъыфІщ. Сызэрыфаджэм нэмыщІ, уигу иримыху сыт схэпльагъуэр? Уигу иримыхрэ сыктызыхэкІа лъэпкыыр, си акъылыр, си щэныр, си щытыкІэр?

— Хъэуэ, — жи принцессэм, — кыубжэкІа псори сигу ирохъ.

— Ар пэжмэ, — желэ АкІэ зиІэ Рикэ, — куэду си гуапэщ, сыту жыпІэмэ сэ уэ цІыхуу щыІэм я нэхъ насыпыфІэ сыпщІыфынущ.

— Ар дауэ хъункІэ зэрыхъунур? — еггэщІагъуэ принцессэм.

— Хъунуц, — жи Рике принцым, — уэ апхуэдизкІэ фІыуэ сыккъэпльагъурэ сэ насып згъуэтыным ущІэхъуэпсу щІэбдзэмэ. Абы шэч кыитумыхъэн щхъэкІэ, мыр бжесІэнц, гуацц: сэ сыктыщІалъхуам щыгъуэ, тхъэлухуд нрихъэллэри, абы лъэкІыныггэ кыызитащ сэ фІыуэ слъэгъуа цІыхур губзыггэ сщІыфыну — а тхъэлухуд дьдэр уэри кыпхуэупсэри, фІыуэ пльагъуу уи нэфІ зыщыхуар бжыфІэ пщІыфыну апхуэдэ къару кыпхуиггэфэщаш.

— Ар пэжмэ, — желэ принцессэми, — сигурэ си псэкІэ сыпхуоупсэ принцу щыІэм я нэхъ дахэрэ я нэхъ гуапэрэ ухъуну: сэ си лъэкІыныггэм кыызэрихъкІэ уэ тыггэ пхузощІ бжыфІаггэр!

Принцессэм а псалъэхэр кыжжэдэкІа кудейт, Рике принцу щыІэм я нэхъ бжыфІэ, я нэхъ кудан, я нэхъ гуакІуэ щыхъуам.

Іэджемэ хуаггэфаццэ а кгъэхуам тхъэлухудым и Іуэху хэмылбу, а псори лъагъуныггэ Іэужу. Абыхэм жалэрацц: принцессэр щІалэм и Іэдэб дахэм, и пэжаггым, и акъыл куумрэ и псэ ктабзаггымрэ дахъэхри, абы и фаджаггэр фІемыІуэхуж хъуауэ, зэрыплэухуэм уардэ щІэхъукІ фІэщІауэ, лъэкІэ зэрыхъуэри зекІуэкІэ хъэлэмэту кыилгытауэ икІи а псоми иригуфІэу... Уеблэмэ мыпхуэдэуи жалэ — и нэ нэзэхэр нэхъ лыд кыфІэщІу, абыхэм лъагъуныггэ гуаццІэ щІилъагъуэу, мо и пэ пльыжышхуэри лыггэмрэ зыми зэрыхуэмьдэмрэ я наггыщэ кыщыхъуу...

Абы и пэжыр тхъэм ещІэ, принцессэм Рике иджыпстуи дэкІуэн хъэзыру жреІэ, и адэр кытриггэхъэ закъуэмэ. Рике принцыр хыджэбзым зэригуапэр кыщщІлэм, королыр арэзы мэхъу ар малъхтэ ищІыну, сыту жыпІэмэ зэрыпринц Іуцым, гупсысэ ин зериІэм щыгъуазэти. Хъэгъуэллыгъуэр етІуанэ махуэм зэхыхъацц, АкІэ зиІэ Рике зэригуггэмрэ унафэ зэрищІыггэмрэ тету.

ЗэыздзэкІар **НАЛО Заурц**

Зыхэтлхьэ щыІэккыым

Сэ ильэс куэд щыІауэ «Іуащхьэмахуэ» журналыр кысІэрохьэ, зы кыдэкІыгъуэм нэхьрэ адрейр нэхь щыІэщыгъуэ сщыхуу соджэ. Журналым и кІэух напэкІуэцІхэм кытехуэ псалгэ-зэблэдзыр сыт и уасэ? Ар унагъуэм щыІэс псоми икыукІэ тфІэгъэщІэгъуэнщ.

Ди бзэр кІуэдыжыну жызыІэ цыыхуэхэм иужьрей зэманым куэду уарохьэлІэ. Ар сэ зэи си фІэщ хьунуккыым, мыпхуэдэ журнал, абы кытехуэ тхыгъэхэм, ахэр зи ІэдакъэщІэкІ цыыхуэхэм хуэдэхэр ди лъэпккыым иІэу. Журналым зи тхыгъэ дахэхэр кытехуэ дэтхэнэ зыми и цІэр кысІуэнут, ауэ зыри кысхуэгъэнэну-ккыым. «Іуащхьэмахуэр» кыдэкІыным зи гуащІэ хэзылхьэ дэтхэнэ зыми узыншагъэ быдэ фІІэну, журналым кытехуэ тхыгъэ купщафІэхэмкІэ куэдрэ дывгъэгуфІэну сохьуахьуэ.

Гушылэхэр

* * *

Зауэ нэужыт. Цыхухэр шхынклэ хуэкьюлей дыдэтэкьым. Лыжь-фызыжьым япху закьуэр зыша я малхьэ щалэжьым малхьэишэ хуащат. НэгьуэщI ялэтэкьым ирагьэшхыни, джэдыклэ гьэвар укьэб-зыжарэ тепщэчым папцIау изу кьыхутрагьэуващ, зы цырибон литр и гьусэу. Езы тIури лъэныкьуэкIэ кьэтIысыжащ.

Малхьэ щалэжьым зы цырибон стэчан изу ирикьухри, джэдыклэ укьэбзахэр зыр зым и ужь иту зыжьэдыгьэтIысхьэурэ иригьэмэрэкIуэхуу щIидзащ. Малхьэжьыр апхуэдизкIэ псынцIау шхэрти, джэдыклэхэр зекIэлхьэужу тепщэчым кьыкIуэрэ щалэм и жьэм кIуэрт. Лыжьыр, и нэр тенауэ, абы еплъыр.

– Ана мыгьуэ, сыбогьэукIытэ, сыт апхуэдизу ди малхьэм ущIеплъыр? – жиIащ фызыжьым.

– Уэлэхэ, фызыжь, а джэдыкIэр кьызэрыкIамрэ ар здэкIуэмрэ зэрызэщкьыркьабзэр согьэщIагьуэри арам сызэплъыр, – жиIащ лыжьым.

* * *

170

Я адэр лIауэ тельти, и кьуэхэр щхьэщытт, Iыхьыхэри благьэ-хэри зэхуэсат.

– Ей, сэ фэ кьыфхуэзгьанэри!.. – кьыхэщIукIырт адэр.

– ЖыIэ, ди адэ, сыт кьытхуэбгьанэр? – еупщIырт и кьуэхэр.

– Ей, сэ фэ кьыфхуэзгьанэри!.. – аргуэру жиIэрт адэм.

– Ди адэм кьытхуигьанэр кьыщIыджимыIэр хамэ щIэтти аращ. ФыщIэкI! – унафэ ящIри, езыхэм нэмыщI адреи псори пэшым щIагьэкIащ.

– ЖыIэ иджы, ди адэ, сыт кьытхуэбгьанэр? – щIэупщIащ зэшхэр.

– Мы дуней нэхур кьыфхуэзогьанэ, хуэмыху кьом! Сыт цыIэ абы нэхьыфI?! Дахэ-дахэу фытет, фымыуцIэпIу.

* * *

Зэныбжьэгьу щалэжьытI пцыхьэщхьэу я ныбжьэгьу ещанэм деж ефакIуэ макIуэ. Бжьыхьэщ, уэшхымрэ уэсымрэ зэщIэлъу кьотIэтIэх. Кьуажэ уэрамыр кIыфIщ, ятIэщ. Езы тIури махуэ псом лэжьащ. АрщхьэкIэ фадэр бзаджэщ, я ныбжьэгьум цырибон ялэу кьажриIащи, кьуажэкIэм икIауэ кьуажапщэм нэс епIэщIэкIыу макIуэхэр. ТIури щымщ. Ауэрэ кхьэм нэсауэ здыблэкIхэм:

– ТхьэмыщкIэхэ, ефи-ешхи зимыIэж насыпыншэхэ, – жиIащ зым кхьэм щIэлхьэм щхьэкIэ.

Зэ нэсынтэкьэ, зэныбжьэгьуитIыр здэкIуэм нэсащ. Ауэ, здэкIуа я ныбжьэгьур дэмысу, куэбжэри гьэбыдарэ хэри кьэутIыпщауэ ирихьэлIащ.

Кьрагьэзыхыжауэ кьохыж. ЩIыIэщ, псыIэщ, ятIэщ. Бжьыхьэ щIыIэр я нэкIум кьоуэ. ТIури щымщ. Ауэрэ кхьэм кьэсыжащ.

– Насып зиІэ, хуабэ-хуабэу кхэм щІэльхэщ, дэ уэсри кыйтесэу, уэшхри кыйтешхэу, ятІэри зэхэдутэу дыдэтц, – жиІащ етІуанэм.

* * *

И лЫр лІэри нанэр и закЪуэу кЪэнат. КЪуищ иІэти, щыри хэкІауэ унагЪуэ щхъэхуэ зырызу псэут. И нысищри бзаджэ защІэти, нанэр зыми зрашэлІэн ядэртэкЪым. Дэтхэнэми жиІэрт:

– Сыт сэ си закЪуэ си гуащэр щІэспІыжын хуейр?

Апхуэдэу щыхЪум, и кЪуищыр зэхуэсыжри, я анэм унафэ тращІыхъащ зы тхъэмахуэм зым деж, адреи тхъэмахуэм адреим деж яхЪурэ щагЪэлэну.

Апхуэдэу екІуэкІыурэ, зэгуэрым, зэшищым я зым и анэр езым и деж щихЪым, куэбжэпэм деж щыт ефэндым ахэр кЪилъагЪури:

– Фи анэр апхуэдэу щІыбкІэ кЪевмыхъэкІыу, лЫ ефтыжын хуейщ, – жиІащ.

Зи анэр зи щІыбым ис щІалэм зыкЪыгъазэри, ефэндым зыкЪы-хуигъэгусащ:

– Іэу, ефэнды, жЫ хЪуа ди анэм щхъэкІэ ар дауэ пхужыІа?

– Ефэндым имыщІэу уэ нэхъ пщІэрэ! – жиІэри, фызыжЫр кЪуэм и щІыбым итІыхъащ.

* * *

171

ТІу шыгум ису здэкІуэм, япэкІэ плъэхэри – зы лЫжЪ тхъэмыщкІэ гуэр хъэлгъэ телгъу кЪалгъэгЪуащ.

– Мобы дызэрыщІыхъэу, сивгъэтІысхъэ жиІэнурэ кЪыдэлгъэлунуш. Сэ сымаджэ зысщІынщи, сигЪуэлгъхэнщ. Уэ сымаджэ илгъы жыІэ, – жиІэри, я зым щІакІуэ зытрипІэри шыгум игЪуэлгъхъащ.

Шыгур жэурэ хъэлгъэ зытель лЫжЪым щІыхъащ.

– КхъыІэ, сигъэтІысхъэ, щІалэфІ, хъэлгъэ стелгъы, псапэ хЪунщ! – жиІащ лЫжЪым.

– Уэлэхъэ, мыхЪуну, тхъэмадэ, сымаджэ хъэлгъэ илгъы! – жиІэри шым яхэуэри блэжащ.

– АлыхЪым узыншэ ищІыж! – жиІащ лЫжЪым.

Куэд ямыжу, шыгухур и гЪусэм еджащ:

– ДыкЪыблэжащ а сымаджэ зыщІэпщІам, тэджыж! – жиІэри.

АрщхъэкІэ кЪэтэджыжыркЪым.

ЩІакІуэр трихрэ еплгъэмэ – «сымаджэр» лІат.

КЪыгъэшыжауэ кЪыщыблэжыжым, лЫжЫр шыгухум еупщІащ:

– Щхъэ кЪэбгъэкІэрэхЪуэжа, тІу?

– Сымаджэр лІащ! – жиІащ шыгухум.

– АлыхЪым гущІэгЪу кЪыхуищІ! – жиІащ лЫжЪым.

* * *

ЛЫжЪым нысэ кЪыхуашат. Зэрыхабзэти, нысэр зэрагъэфІэну щІэр фІащыну псори зэхэзежэрт. Пхъэ кЪутапІэм ІущІэу хэс лЫжЪым бгъэдэлгъадэхэри елгъэуащ.

– Дадэ, ди нысэ цЫкІум фІэтщыну цІэ дахэ кыджеІэ!

– Абы и цІэр езым зыфІищыжынщ, тІасэхэ, фэ гугъу зевмыгъэхь, – жиІащ лЫжьбым.

Тхьэмахуэ зытІуш нэхь дэмыкІыу, нысащІэр псыхьэ кІуэну кыщІэкІауэ, пщІантІэм зы ажэжь дэтти, нысащІэ мыщІыхур щилъагъум, езауэу щІидзащ.

НысащІэм зыкыиплтыхьщ-зыниплтыхьри, зыри щимылъагъум, пэгунитІыр игъэуш, ажэм шэсри, пхъэхьымкІэ иубэрэжью щІидзащ.

ЛЫжь кыдыхьэжым ар щилъагъум жиІащ:

– «Ажэ шуш» дяпэкІэ физэреджэнур.

* * *

Зэрыхабзэти, зэтехьа щхьэкІэ, нысэр и тхьэмадэм епсалъэртэкъым.

– Си нысэ цЫкІур згъэпсэлъэнущ, – жиІэри, тхьэмадэжъым мэл иукІащ, и ныбжьэгъухэр къриджаш, нысэм псэлъапщІэу тыгъэ лъапІэхэр кыхуищэхури, зыбгъэдишаш:

– Хъунщ, тІасэ, умыпсалъэу узэрыщытар, уи нэмыс и хьер улъагъу. ФЫщІэ пхузош! ДяпэкІэ укызэпсалъэ хъунущ! – жиІэри кыхуищэхуахэр иритащ. Тхьэмадэжъым и ныбжьэгъу лЫжьхэри нысэм быдэу къехъуэхъури кыщІагъэкІыжаш.

Нысэм и гъэпсэлъапщІэм и хьэтыркІэ зэныбжьэгъу лЫжьхэри хьарзынэу зэдефэщ-зэдешхэри, я нэгу зиужьауэ, я ныбжьэгъужьым къехъуэхъужри, зэбгрыкІыжаш.

Псэлъэну хуит хьуа нысэр етІуанэ махуэм хьэблэ псом зэхахыу кІийуэ кыдэуващ.

ЛЫжьбым нысэр ириджэри жиІащ:

– Дыгъуасэ мэл пхуэзукІамэ, нобэ вы пхуэзукІынщ, нысэ, ауэ умыкІий закъуэ.

Зытхьыжар **КЪАРДЭНГЪУЩІ** *Зырамыкуш*

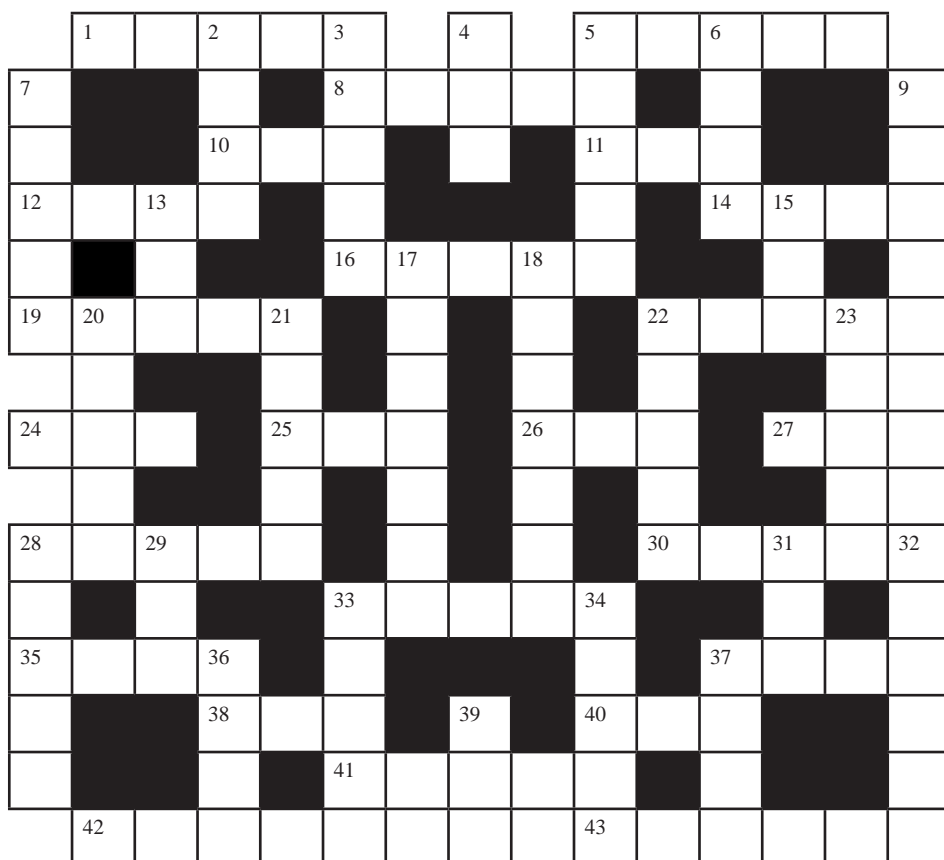

Нэцэнэхэр

Абгьюэрынэ кърамынэу джэдыкIэ псори кърэхтэкъым.
Бешто лъэныкьюэкIэ зызэIуибзмэ – уэфIщ жаIэрт.
Бештоужьыр къепщэмэ, гъэр гъэфI хъунуш жаIэрт.
Бжэ блыпкъым зыкIэрыбгъащIэмэ, тхъэмыщкIагъэ къишэу кълъытэрт.
БжэщхъэIум зыгуэр щызэIэпыпхмэ, узэщохъэ жаIэрт.
БжэщхъэIум утету е утесу уигу къэкIар мэхъу жаIэрт.
Бжыхъ я зэхуакуу ахъшэ зэIахтэкъым.
Бзэгу зепхъэну гуэныхъышхуэщ жаIэрт.
Бзэгупэр шхэмэ, пщIы къыптралъхъэ жаIэрт.
БзыхъэхуэщIэ бгъэсыну фIыкъым жаIэрт.
Блэгъур жъэдумычу хыфIэбдзэу ядэртэкъым.
Былым букIамэ, уи гъунэгъухэр хэбныну фIыкъым жаIэрт.
Былымыр, насыпыр къызыдэкIуэр бынырщ жаIэрт.
Вагъуэзэшиблым загъазэмэ, нэху мэщ жаIэрт.
Вагъуэбэр гъавэм хэплъэмэ, къэкIыгъэхэр хохъуэ жаIэрт.
Вакъэм зиIубмэ, фIыкъым жаIэрт.
Гуцэ нэщI щIэбупскIэну фIыкъым жаIэрт.
Гъавэм утеувэмэ, берычэтыр хокI жаIэрт.
Гъатхэр гъэгъа нэгумэ, бжыхъэр гъавэ гуплIэщ жаIэрт.
Гъуэгу утету уиш и нал къыщIэхуну фIыкъым жаIэрт.
Гъуэгу техъам кIэлъыпхъанкIэртэкъым, пхъэнкIий кIэлърадзтэкъым.
ГъуэгурыкIуэм и гъуэгу зэпаупщIыртэкъым.
ГъуэгушхъэIум пхъэщхъэмышхъэ жыг хэпсэнэу фIыщ жаIэрт.
Гъубж махуэм Iуэху яублэртэкъым, гъуэгу техъэртэкъым.
Гъуджэ пIэщIэкъутэну фIыкъым жаIэрт.
Гъунэгъур бий пщIыну фIыкъым жаIэрт.
ГъуцIыпэ къэбгъуэтыну фIыщ жаIэрт.
Джэдум и щIыб мафIэм хуигъазэмэ, уае хъунуш жаIэрт.
Джэдум уи гъуэгу зэпиупщIыну фIыкъым жаIэрт.
Ежъам кIэлъыгъэхуабэ хуащIырт.
Ежъам кIэлъыджэртэкъым, кIэлъыгъыртэкъым, фIыкъым жаIэрти.
Жэп темыхауэ къэбыр хъуркъым жаIэрт.
Жыхапхъэр уэмэ, хъэщIэ къэкIуэнущ жаIэрт.
Жэщу жьыщIэпс иумыкIут, фIыкъым жаIэрт.
Зи цIэ жыпIэм игу укьокI, уи гугъу ещI жаIэрт.
Имыльэгъуа зылбагъум и гъащIэм хохъуэ жаIэрт.
Ищхъэрэжьыр къепщэмэ, гъэр гъей мэхъу жаIэрт.

ПСАЛЬЭЖЬУ ЗЭХЭЛЬ ПСАЛЬЭЗЭБЛЭДЭ

ЕкIуэкIуу: **1.** Дунейр гъуэрыгъуэ **2.** ... хъыбаррэ дауэ хъыбаррэ уримыпсалъэ. **8.** ... щIыхуэрэ зэлахьу хабзэжыщ. **10.** ... зиIэм ажал иIэщ. **11.** ... зы ептмэ, щэ кыуетыж. **12.** ... уи махуэщ, пщэдeй си махуэщ. **14.** ... и щхьэрэ зэтельщ. **16.** Уи дагъуэр кыбжезыIэр уифIщ, ... зыбзыщIыр уи бийщ. **19.** ... я нэхъ дахэр укIытэщ. **22.** ... лъэужьыншэ хъуркъым. **24.** ... фэрыщI лыгъапцIэщ. **25.** Акъыл зиIэм ... иIэщ. **26.** ... зыдэса жылэрэ ябгынэжа щIапIэрэ. **27.** Iэщми псэ **28.** АнэнэпIэсыр уэсым нэхърэ нэхъ щIыIэщ, ... нэхърэ нэхъ дыджщ. **30.** Псым ухуэлэмэ, IэфIци, фIгуэ плъагъур **33.** ... псори зи анэм кыльхуркъым. **35.** Хъэлэболэ былым **37.** ЕмыкIур екIу мэхъури, екIур ... мэхъу. **38.** ... делэ хъумэ,

зѣми йодзэкъэж. **40.** Бзум и ... хуэдэщ и лэпсри. **41.** Уи анэр фӀыуэ пльагъумэ, ... зыми уемыхъуэн. **42.** ... зыщыпщӀыжыр ... пхуохъу. **43.** Гъэрихым щауэр

Къехыу: **2.** ... къабзэ, гу бзаджэ. **3.** ... лъакъуэри и ІэмышӀэ илъщ. **4.** Нэм ипэ псэр **5.** ... къыпхуэкӀуамэ, уи жагъуэгъури ныбжъэгъущ. **6.** ... жьыми докӀу. **7.** и пщыжщ. **9.** ... нэхърэ узэтэ. **13.** И хъер мащӀэщ, и гумэщӀ **15.** ... и Іэпэ йодзэкъэж. **17.** ... зыхуэпщӀым гущӀэр къегъэхъей. **18.** Джэдыгу ... пщыдзэ етарэ. **20.** ... нэмыс, урыс насып. **21.** Мыщэм зыщыхъумэурэ, ... ихуащ. **22.** Адыгэр вакъэ лъэныкъуэу шхэркъым, шхэурэ ... жиӀэркъым. **23.** ... дыгъэ си нысэ типси, бжьыхъэ дыгъэ сипхъу типсэ. **28.** ЗэуауитӀ яз нэхъ **29.** Ажалыр ..., ар тӀущ. **31.** ... хэкӀуадэр кхъэхалъэншэщ. **32.** ... зэӀузэбзмэ, бажэбз къехъ. **33.** Зым и ... щэм йокӀ. **34.** ... и кӀэм зеукӀыж. **36.** ЩхъэлыкӀыр зыхъри, ... мывэр зыхъри мэгурым. **37.** ... пшэрыхъщ. **39.** ПцӀы ... нэхърэ пэж дыдж.

ЕтӀуанэ къыдэкӀыгъуэм тета псалъэээблэдзым и жэуапхэр

175

ЕкӀуэкӀыу: **1.** Щэ. **2.** Ди. **6.** Щхъэщытхъу. **9.** Мэкъутэ. **10.** Ахъшэр. **13.** ЗэдэфӀ. **15.** ЩӀэгъуэм. **16.** Нэмыс. **17.** Щэным. **18.** Мылъхуэ. **20.** Судым. **22.** Мардэ. **25.** Ныбгъуэ. **26.** ГъунэгъуфӀ. **27.** Бгъуэтынщ. **29.** Нэ. **30.** ЦӀэ.

Къехыу: **1.** Щыщ. **3.** Ипхъу. **4.** Іэзэгъуэ. **5.** ЗыхуащӀэ. **7.** Нэхърэ. **8.** УэфӀрэ. **11.** Пхуэмыдэ. **12.** Умылтыхъуэ. **14.** Данэр. **19.** Хуэмышу. **21.** Унагъуэ. **23.** Анэмэт. **24.** Дыгъужьыр. **27.** Бын. **28.** Щхъэ.

ІУАЩХЪЭМАХУЭ

№3

(Эльбрус)

Литературно-художественный
и общественно-политический журнал

На кабардинском языке

Учредитель:

Государственное казённое учреждение
Кабардино-Балкарской Республики «КБР-Медиа»
(360017, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5).

Главный редактор **А. Х. Мукожев**

Редакционная коллегия:

Руслан Ацканов, Хангери Баков,
Борис Бижоев, Адам Гутов, Хамид Кармоков,
Астемир Татроков, Хамиша Тимижев, Людмила Хавжокова,
Залина Истепанова (ответственный секретарь)

Корректор – Марина Жекамухова
Компьютерный набор и верстка – Зарета Князева

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по Кабардино-Балкарской Республике
ПИ № ТУ07-00127 от 11.01.2018 г.

Подписной индекс: П5891

Подписано к печати 19.06.20. Выход в свет 30.06.20
Формат 70x108^{1/16}. Бумага офсетная №1. Печать офсетная.
Усл. п. л. 15,4. Уч-изд. л. 12,3. Тираж 2.525 экз. Заказ №372
Подписная цена на 2 месяца 34р. 73к.
Подписная цена на 6 месяцев 104р. 19к.

Адрес редакции: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5
Телефон: 40-04-51. Адрес электронной почты:
e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

Адрес издателя: 360017, КБР, г. Нальчик
пр. Ленина, 5. ГКУ «КБР-Медиа»

Отпечатано ООО «Тетраграф»
360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 33

Обложка художника **Юрия Алиева**

Отпечатано в полном соответствии с качеством
предоставленного электронного оригинал-макета

АВТОРХЭМ ПАПЦІЭ

Журналым кыйтехуэ тхыгъэхэм я пэжагъ-мыпэжагъымкІэ жэуап зыхьыр езы авторхэрщ.

Авторымрэ редакцэмрэ я Іуэху еплъыкІэхэр Іэмал имыІэу зэтехуэн хуейуэ щыткъым.

Редакцэм кыІэрыхъэ тхыгъэхэр компьютеркІэ тедзауэ, флешкэм е дискым тету щытын хуейщ.

Журналым кыйтехуа тхыгъэ нэгъуэщІыпІэ щытрадзэмэ, «Іуашхэмахуэм» кызыэрырахыжар кыагъэлыгъуэн хуейщ.

Редакцэм и кыалэнкъым Іэрытххэм рецензэ яритыну.

Тхыгъэхэр мы адресымкІэ кыевгъэхь хъунуц: 360000, Налшык кыалэ, Лениным и цІэр зезыхъэ уэрам, 5, епщыкІузанэ кыат, «Іуашхэмахуэ» журналым и редакцэ.

Телефонхэр: 40-04-51 (редактор нэхъыщхъэ); 40-95-72 (жэуап зыхь секретарь); 42-42-14 (проза, поэзіе, публицистикэ); 40-94-71 (оператор). e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

ЖУРНАЛЫР ЗЫПЭРЫХЪЭХЭМ ПАПЦІЭ

Журналыр зэрытедзам дагъуэ гуэр иІэу кыщІэкІмэ, абы теухуауэ фыщыщІэупщІэ хъунуц: Лениным и цІэкІэ щыІэ уэрам, 33, ООО «Тетраграф».